

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

О. В. Лазарева

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В РЕГІОНІ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Миколаїв – 2015

УДК 332.3:338.432:332.122

ББК 65.9(2)-1

Л 17

Рекомендовано до друку вченою радою Чорноморського державного університету ім. Петра Могили (протокол № 9 від 09.04.2015 р.).

Рецензенти:

Червен І. І. – д-р екон. наук, професор, академік Академії економічної кібернетики України, завідувач кафедри управління виробництвом та інноваційною діяльністю підприємств Миколаївського національного аграрного університету;

В'юн В. Г. – ректор Міжнародного класичного університету ім. Пилипа Орлика, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри геодезії та землевпорядкування;

Іртицева І. О. – д-р екон. наук, професор кафедри менеджменту Національного університету кораблебудування ім. адмірала Макарова, директор Центру економічних досліджень та управлінського консалтингу.

Л 17

Лазарєва О. В. Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика : [монографія] / О. В. Лазарєва. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. – 304 с.

ISBN 978-966-336-338-7

У монографії досліджено актуальні проблеми використання земель сільськогосподарського призначення, розкрито особливості сталого розвитку землекористування. Обґрунтовано конкурентні стратегії землекористування, розкрито методологічні підходи до формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням. Висвітлено роль процесу конвергенції у форматі системних перетворень у сільськогосподарському землекористуванні. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення процесу інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування, висвітлено наукові підходи до стратегічного планування використання землі, обґрунтовано феномен форсайту як сучасний науковий підхід до стратегічного планування використання землі.

Монографія розрахована на фахівців державних земельних органів, сільськогосподарських підприємств, науковців, викладачів і студентів.

УДК 332.3:338.432:332.122

ББК 65.9(2)-1

ISBN 978-966-336-338-7

© Лазарєва О. В., 2015

© ЧДУ ім. Петра Могили, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
------------	---

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	7
1.1. Державна земельна політика у сфері використання земель сільськогосподарського призначення.....	7
1.2. Особливості сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.....	18
1.3. Механізм раціонального використання землі.....	27
Висновки до розділу 1	34

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	37
2.1. Соціально-економічна та екологічна діагностика пореформеного сільськогосподарського землекористування.....	37
2.2. Конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування.....	62
2.3. Світовий досвід розвитку сільськогосподарського землекористування.....	83
Висновки до розділу 2	95

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ І МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЕФЕКТИВНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	99
3.1. Формування продовольчої безпеки як пріоритетний напрям розвитку сільськогосподарського землекористування	99
3.2. Методологічні підходи до формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням	116
3.3. Розвиток процесу конвергенції у форматі системних перетворень у сільськогосподарському землекористуванні.....	135
Висновки до розділу 3	154

РОЗДІЛ 4. СТРАТЕГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	158
4.1. Управлінські фактори конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування	158
4.2. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського землекористування, яке базується на знаннях	177
4.3. Інноваційні засади формування екологічнобезпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації.....	193
Висновки до розділу 4	206
РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ	209
5.1. Інституціональна трансформація ринку землі	209
5.2. Методологія форсайт як сучасний науковий підхід стратегічного планування використання землі	223
5.3. Перспективна модель ринку земельних ділянок власників земельних паїв.....	234
Висновки до розділу 5	244
ВИСНОВКИ	247
ДОДАТКИ	253
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	275

ВСТУП

Концепція інтенсифікації економічного зростання активізує пошук шляхів прискорення динаміки показників господарської діяльності, адекватних сучасному стану розвитку світової економіки. Відповідно до цього, впровадження інноваційної моделі землекористування, орієнтація на ефективне використання досягнень вітчизняної науки у сфері управління земельними ресурсами є невід'ємними складовими стратегії розвитку України.

У цьому зв'язку існує нагальна необхідність вирішення питань, пов'язаних із визначенням інноваційних аспектів формування політики землекористування.

Передумовами інноваційного вектора розвитку землекористування є глибокі зміни самої суті вітчизняного землекористування: створення нової системи земельних відносин на основі приватної власності на землю, збільшення кількості землекористувачів та землевласників, формування інфраструктури ринку землі й іпотечного кредитування, перехід від звичної статичної та динамічної конкуренції та ін. Тому й виникає потреба у прийнятті нестандартних рішень, що вимагають високого рівня не стільки традиційного інтелекту, скільки творчості та креативності землевласників та землекористувачів.

Очевидним є те, що проблема оптимального поєднання процесу використання і охорони земельних ресурсів потребує системної орієнтації досліджень у контексті стратегії соціального та економічного розвитку держави, яка повинна бути зорієнтована на ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу та досягнення стандартів життя, що відповідають кращим зразкам світового досвіду. При цьому, формування системи раціонального використання земельних ресурсів повинно передбачати якісну трансформацію накопичених знань у сфері землекористування.

Спробам розв'язання проблеми розвитку сільськогосподарського землекористування присвячені праці Д. І. Бабміндри, С. М. Волкова, В. Г. В'юна, В. В. Горлячука, Д. С. Добряка, О.С. Дорош, І. О. Іртишевої, О. І. Котикової, В. Я. Месель-Веселяка, А. Г. Мартина, П. Т. Саблука, А. Я. Сохничя, М. Г. Ступеня, В. М. Трегобчука, А. М. Третяка, М. М. Федорова, М. А. Хвесика, І. І. Червена та багатьох інших.

Проте, незважаючи на важливість і гостроту проблеми та багаточисельні теоретичні напрацювання провідних вчених щодо проблем розвитку сільськогосподарського землекористування, на практиці вирішення цієї проблеми на сьогодні досягнуто не в повній мірі.

Недостатньо розкриті теоретичні та методологічні положення розвитку сільськогосподарського землекористування саме на регіональному рівні, що вимагає переходу на інноваційну модель розвитку землекористування, зумовлює необхідність пошуку науково обґрунтованих шляхів розв'язання проблеми розвитку сільськогосподарського землекористування на еколого-економічних засадах.

Саме таку спробу зроблено в даній монографії, метою якої є поглиблення та узагальнення теоретико-методологічних основ розвитку сільськогосподарського землекористування в регіоні.

З огляду на це, виникла необхідність розв'язання наступних наукових завдань:

- поглибити теоретико-методологічні основи розвитку сільськогосподарського землекористування в сучасних умовах ринкових відносин;

- вивчити особливості сталого розвитку сільськогосподарського землекористування та дослідити механізм раціонального використання землі;

- провести еколого-економічну діагностику пореформеного сільськогосподарського землекористування з урахуванням світового досвіду передових країн світу;

- обґрунтувати конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування;

- розкрити методологічні підходи до формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням організаційного характеру;

- розкрити роль процесу конвергенції у форматі системних перетворень у сільськогосподарському землекористуванні;

- обґрунтувати роль стратегії підвищення економічної конкурентоспроможності землекористування в умовах глобалізації;

- дослідити управлінські фактори формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування;

- розкрити інноваційні засади формування екологічнобезпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації;

- обґрунтувати роль методології форсайт як сучасного наукового підходу до стратегічного планування використання землі;

- розробити модель ринку земельних ділянок власників земельних паїв.

Автор сподівається, що ця монографія пробудить інтерес до розвитку сільськогосподарського землекористування, сприятиме формуванню його світоглядної та теоретико-методологічної основи, дозволить переосмислити цілу низку фундаментальних положень аграрної політики, сформуванню доктрину землекористування на рівні регіону.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

1.1 Державна земельна політика у сфері використання земель сільськогосподарського призначення

Траєкторія економічного розвитку державної земельної політики в першу чергу залежить від землі, яка є головним джерелом задоволення першорядних потреб людини і людської праці, які в комплексі виступають як матеріальна умова і як активний фактор головного засобу виробництва.

Як зазначено в Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2020 року» від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV [76], вона спрямована на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки, на досягнення системності та комплексності під час здійснення заходів з її реалізації. Взагалі, державна аграрна політика базується на національних пріоритетах та враховує необхідність інтеграції України до світового економічного простору.

В цьому ж Законі йдеться і про розвиток державної земельної політики, де наголошено, що розвиток земельних відносин здійснюватиметься шляхом розширення і вдосконалення нормативно-правового забезпечення, формування інституційних засад, посилення державної підтримки земельної реформи. При цьому, визначені основні шляхи розвитку земельних відносин [76], з яких найбільш перспективними, на нашу думку, є формування інфраструктури ринку землі, створення системи земельного іпотечного кредитування, фінансове забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель, запровадження ефективної системи збереження і відтворення родючості ґрунтів та системи їх моніторингу.

Проте і досі залишаються поза увагою питання створення умов для раціонального використання і охорони земель, покращення стану екологічної безпеки територій, збереження стійкості природних ландшафтів [311].

Варто у цьому зв'язку зазначити, що діючі нормативи і стандарти використання та охорони земель в державі або є застарілими, або не впроваджуються в життя. Адже в основному під час проведення земельної реформи увага була направлена не на розробку мети, завдань та способів реалізації конкретних напрямів реформування земельних відносин, а на досягнення умови підвищення рівня експлуатації земельних ресурсів, фіскальні методи регулювання земельних відносин.

Як наслідок, невинними темпами збільшились площі еродованих земель. Їх щорічне зростання в Україні складає в середньому 80-120 тис тон [297, с. 44].

Сучасне землекористування в Україні носить відбиток екстенсивних методів господарювання. За таких умов динамічний розвиток ринкової економіки та нагальність еколого-економічних проблем є наріжним каменем, що обумовлює особливу роль спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів [188].

Оскільки найбільш важливими завданнями Держземагенства України є розробка пропозицій щодо формування державної земельної політики у сфері регулювання земельних відносин; здійснення державного контролю за використанням і охороною земель; розробка державних, галузевих і регіональних програм з питань регулювання земельних відносин; проведення моніторингу земель; відтворення родючості ґрунтів; здійснення територіального планування, то, перш за все, необхідно забезпечити дієвий державний контроль за раціональним використанням і охороною земель шляхом запровадження економічного механізму відповідальності порушників чинного земельного законодавства; використання земельних ділянок лише за цільовим призначенням; розробка галузевої системи стандартів і нормативів у галузі земельних відносин, забезпечення обов'язковості розробки та реалізації проектів землеустрою агроформувань та проведення моніторингу земель.

Для цього необхідно забезпечити дієвість законодавчої бази, орієнтованої на регулювання процесу використання земель, адаптації законодавства до стандартів Європейського Союзу, які б забезпечували оптимізацію державного управління та контроль за

дотриманням правил у сфері раціонального використання та охорони земель.

Тому погоджуємося з думкою відомих економістів Стеценка О. М. та Сидорченка Т. Ф. [272, с. 65; 254, с. 84], які відзначають, що діяльність у сфері земельних відносин повинна забезпечити дотримання земельного законодавства, прав і обов'язків суб'єктів земельних відносин.

Це важливо й тому, що нині законодавчий процес в сфері земельних відносин відрізняється фрагментарністю та незбалансованістю суспільних інтересів та можливостей землі. Виходячи з цього, законодавча база у сфері правового регулювання земельних відносин – це неузгоджений масив нормативно-правових актів, передусім підзаконного характеру, які не пов'язані між собою та створюють передумови для виникнення численних колізій [8, с. 237].

Подібної думки дотримуються й інші дослідники [174], які стверджують, що жоден із чинних нормативно-правових актів, що регулюють землекористування в Україні, не визначає механізмів раціонального сільськогосподарського землекористування. Це означає, що напрямки удосконалення земельного законодавства мають бути гнучкими та своєчасно реагувати на стан земельної політики.

Стає очевидним необхідність внесення доповнень і змін у чинне земельне законодавство. У контексті наведених міркувань відзначимо, що переважне право на придбання у власність земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної чи комунальної власності необхідно надати приватним сільськогосподарським підприємствам, розташованим у безпосередній близькості до цих ділянок, особам, які ведуть фермерське й особисте селянське господарство або мають на це право, військовослужбовцям, звільненим у запас, біженцям і переселенцям, міграція яких зумовлена стихійними явищами, соціальною чи екологічною ситуацією. Інститут переважного придбання земельних ділянок сприятиме укрупненню землеволодінь сільськогосподарських підприємств, надасть можливість придбання землі переважно селянами, для яких сільськогосподарська діяльність є основною [117, с. 319].

Заслуговує на увагу, що для розвитку концептуальних засад управління в аграрному секторі економіки доцільним є те, щоб сільськогосподарські товаровиробники отримали економічну свободу з урахуванням сучасних його особливостей, досвіду передових країн світу [130, с. 41].

У сучасному розумінні земельної реформи позитивними ознаками державної земельної політики є те, що створено умови для формування багатуокладної економіки, запроваджено платність за землекористування, забезпечено передумови для розвитку всіх форм власності та започатковано введення землі в економічний обіг.

Разом з тим, нині поки що в повній мірі законодавчо не врегульовані нові земельні відносини, не досягнуто цивілізованого економічного обігу земель сільськогосподарського призначення та прав власності на них, відсутні і система планування землекористування та забезпечення використання економічних методів управління.

У певній мірі А. М. Третяк [284] відзначає, що в сільському господарстві не задіяні такі важливі фактори як земельний капітал та інтелект людини, які є основою формування ефективного землекористування.

Велика заслуга Третяка А. М. [286] в тому, що він розглядає землю як найбільше сховищем вартості у будь-якій країні, а позика грошей і вкладення коштів у земельну власність досить поширені і чітко усвідомлюються населенням як вигідні операції.

Тому не випадково держава прагне бачити ефективного земельного власника, здатного забезпечити раціональне використання і охорону земельних ресурсів з одночасним зростанням його прибутків.

Що стосується економічного механізму управління земельними ресурсами, то як зазначається в одній з праць [202], він формується на засадах матеріальної дії землевласників і землекористувачів, що спрямовані на реалізацію мети земельної політики та пріоритетних напрямів використання землі. Відповідно до цього виділяються такі його елементи: встановлення диференційованих платежів за землю, економічне стимулювання раціонального землекористування, економічний захист від вилучення земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб та інвестиційна і кредитно-фінансова політика держави.

В цілому, ідея удосконалення державної політики у сфері земельних відносин знайшла своє відображення у працях Ковальського М. Р., де він надавав великого значення забезпеченню подальшого розвитку відносин власності на землю, удосконаленню земельних відносин у сільськогосподарському виробництві, розвитку ринку земель та процесу кредитування під заставу землі, удосконаленню моніторингу земель та порядку справляння плати за землю, підвищенню ефективності державного управління земельними ресурсами, поліпшенню організації контролю за використанням та охороною земель [95, с. 13].

Заслужують на увагу і його оригінальні ідеї щодо орієнтування не тільки на вирішення правових та економічних завдань, але й на сформовані духовні цінності населення, соціальні й етнічні особливості територій [94].

Взагалі, на думку дослідників, державна земельна політика – це базисна складова соціально-економічної політики держави з використання її земельно-ресурсного потенціалу з урахуванням геополітичного розташування території, природних властивостей та товарно-грошових параметрів земельної власності для задоволення суспільних інтересів [160]. Але така постановка питання не зовсім відповідає вимогам теорії і практики ефективного землекористування.

На нашу думку, державна земельна політика – це комплекс заходів, регламентів, указів, інструкцій щодо забезпечення функцій землі, прав власності на землю, продовольчої безпеки країни, врахування пріоритетності екологічних вимог над економічними та дотримання всіма землевласниками і землекористувачами норм законодавства в сфері землекористування. Іншими словами, державна земельна політика являє собою регулювання різних сфер діяльності і держави у земельній сфері. Фактично, тут мова йде про державне управління земельними ресурсами.

При цьому, за словами Третьяка А. М. [288, с. 5], доцільним є розмежування прав і повноважень центральними органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо управління земельними ресурсами шляхом оптимального поєднання державного регулювання на рівні регіону із залученням органів місцевого самоврядування.

Оскільки для розвитку ефективного сільськогосподарського землекористування важливе значення має соціальний розвиток сільських територій, тому варто виділити основні завдання державної політики з питань розвитку соціальної сфери на селі, до яких відносяться: регулювання демографічної ситуації у сільській місцевості в напрямку її оздоровлення, поліпшення матеріального добробуту та умов життя сільських жителів, збереження існуючої сільської поселенської мережі та відродження сіл й інших сільських поселень, забезпечення достатньо високого рівня розвитку матеріально-технічної бази, збільшення обсягів фінансового забезпечення підприємств та установ соціальної інфраструктури [167].

Важливо забезпечити реальну державну підтримку розвитку сільськогосподарського виробництва таким чином, щоб це дало можливість підвищити рівень врожайності сільськогосподарських

культур та продуктивність тварин як основних факторів зниження собівартості продукції [115, с. 110] на основі повного використання земельних і трудових ресурсів, що забезпечить соціальний захист суб'єктів господарювання на землі.

Державна політика щодо екологізації сільськогосподарського землекористування залежить, в першу чергу, від ефективної політики раціонального природокористування, що передбачає мінімізацію негативного впливу на екологічні об'єкти при здійсненні антропогенної діяльності [189].

Виходячи з цього, усвідомлення складності ситуації в екологічній сфері супроводжується активізацією дій держави в ній, сформовані мета, стратегічні цілі і завдання, що відображено в Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року. Крім того, прийнято Національний план дій з охорони навколишнього середовища на 2011-2015 роки, направлений на реалізацію Стратегії державної екологічної політики України. В рамках цього затверджені відповідні державні цільові програми. Проте все це поки що не дає очікуваних результатів через відсутність системного підходу до стратегічних напрямів реалізації земельної політики, неузгодженість нормативно-правової бази та низький рівень екологічної культури.

В сфері екологізації державного регулювання сільськогосподарського землекористування надзвичайно важливим є забезпечення умови підвищення родючості ґрунтів. Для цього на державному рівні має бути розроблена відповідна програма, яка б дала відповідь на поставлену проблему. Крім того, держава повинна підтримувати землевласників і землекористувачів шляхом міжгалузевої паритетності використання земельних ресурсів та відтворення продуктивності і родючості земельних угідь на основі впровадження систем ґрунтозахисного землеробства.

Оцінюючи процес використання землі, завдання стратегії розвитку землекористування полягають у збільшенні виробництва екологічно чистих продуктів харчування на основі розвитку системи природо- та землеохоронних заходів, забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті на основі визначення оптимальної системи сівозмін та збільшення прибутку за рахунок мінімізації витрат на основі використання ресурсоощадних технологій [153, с. 163].

З урахуванням цього, актуалізуються питання наукових та практичних зусиль, орієнтованих на досягнення відповідних цілей реалізації земельної політики [14, с. 176].

В аграрній сфері економіки необхідно підвищити ефективність виробництва на основі раціонального використання земельних ресурсів та стимулювати розвиток галузей економіки з урахуванням навантажень на використання земель.

Відповідно до намічених цілей, пріоритетними завданнями у сенсі впровадження ефективної земельної політики мають бути: обґрунтування ринкових пріоритетів земельної реформи на прогностичний період, що потребує розробки плану очікуваного стану організації використання земель різних категорій та форм власності; розробка принципів, методів та механізмів управління землекористуванням з врахуванням багатокладності економіки, застосовуючи важелі впливу на суб'єкти господарювання на землі щодо забезпечення раціонального використання й охорони земель; розробка загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель; складання схем та проектів землеустрою, що сприятиме забезпеченню оптимальної структури агроландшафтів, землеволодіння та землекористування; консолідація зусиль, спрямованих на розробку та реалізацію стратегії розвитку раціонального землекористування і відповідно до цього формування пріоритетів державної земельної політики.

Реалізацію окреслених пріоритетів земельної політики потрібно розглядати у контексті наукового обґрунтування напрямків державної земельної політики.

Одним з напрямів цього є адаптація чинного земельного законодавства до умов раціонального використання й охорони земельних ресурсів. Тому необхідно привести у відповідність до вимог ринкового землекористування чинне земельне законодавство, оскільки нормативно-правові акти дуже часто носять суперечливий характер, має місце розпорошення земельних правових норм в інших законодавчих актах. Земельний кодекс потрібно доповнити статтями прямої дії, що дозволить ліквідувати неузгодженості між державними і регіональними органами влади, фізичними та юридичними суб'єктами господарювання на землі.

В цілому, умову раціонального використання земельних ресурсів та відтворення родючості ґрунту можна досягти завдяки гармонійному поєднанню економічних та організаційних форм господарювання, що забезпечить зростання обсягів виробництва продукції при мінімальних витратах грошових коштів та сприятиме збереженню довкілля.

Земельна політика в Україні повинна формуватись на основі створення умов для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, що сприятиме надходженню коштів до державного та

місцевого бюджетів від використання землі, забезпечуючи умову раціонального використання та охорони земель.

Розв'язання всіх цих проблем неможливе без врахування фіскальної політики країни, особливо коли вона не враховує реального фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, гальмує розвиток простого і розширеного відтворення, не дозволяє нагромаджувати кошти для будівництва гідромеліоративних споруд, корінного поліпшення лук і пасовищ, придбання сільськогосподарських машин і обладнання, обмежує можливості використання досягнень науково-технічного прогресу тощо. Це свідчить, що ця політика має бути спрямована на узгодження суми податків і обов'язкових платежів з фінансовими можливостями сільськогосподарських товаровиробників [165].

Загалом, потрібно перейти від встановлених адміністративно-розпорядчих функцій до системи прогнозування використання землі, які б передбачили використання місцевих можливостей, залучення інвестицій та інших джерел фінансування новоствореними землекористувачами [155, с. 213].

Аргументами, що підтверджують сучасну практику, спрямовану на перспективність сільськогосподарського землекористування, є:

- забезпечення недоторканості приватної власності на землю, засоби виробництва та одержану продукцію;
- забезпечення захисту внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та створення сприятливих умови для її виходу на зовнішні ринки;
- підтримка сільськогосподарського виробництва через проведення валютно-фінансової політики з метою стабілізації послуг землі щодо продукції;
- оптимізація співвідношення галузей рослинництва і тваринництва, що забезпечує синергетичний ефект господарської діяльності суб'єкта господарювання;
- організація ведення землеустрою в інтересах землевласників та землекористувачів, що сприятиме раціональному використанню та охороні земель.

Зростання ефективності впливу держави на розвиток аграрного землекористування, на думку А. Юрченко [327], слід розглядати як комплекс організаційних, фінансових, науково-технічних та інших заходів щодо встановлення переважного права купівлі земельних ділянок державою або територіальними громадами у випадку виявлення недобросовісних угод, пов'язаних з укладенням договорів

купівлі-продажу за заниженими цінами; висування вимоги щодо довгострокового повернення кредиту, наданого державою для придбання земельної ділянки, якщо її покупець продає цю ділянку раніше часу, визначеного законом; встановлення державного мита на укладення угод купівлі-продажу шляхом встановлення різниці між вартістю придбання та ціною продажу земельних ділянок; законодавчого встановлення вимог до суб'єктів, яким дозволяється придбати земельну ділянку у власність.

Відомий в Україні економіст Й. М. Дорош наголошує, що у здійсненні реальної й ефективної земельної політики важлива роль має належати саме державі [64].

Треба зазначити, що держава нині визначила наступну структуру управління земельними ресурсами України, що наведена в табл. 1.1 [118, с. 83-84], яка має широкі можливості багатоваріантності сценаріїв її використання. Але брак ефективних нормативних документів (актів) і існуючих нині носять переважно відомчий характер, є причиною того, що чинна система поки що не створила реальних передумов для розробки оптимальної стратегії управління земельними ресурсами на державному рівні.

Таблиця 1.1

**Система державних органів
управління земельними ресурсами**

Органи державного управління	Функції управління
Верховна Рада	Прийняття земельно-охоронних законів і актів (земельний кодекс, укази, постанови та ін.)
Кабінет міністрів	Розробка методик та механізмів реалізації підзаконних актів
Центральні органи влади з питань:	
– земельних ресурсів (Державна агенція по земельних ресурсах)	Раціональне використання та охорона всіх категорій земель
– аграрної політики (Мінагрополітики)	Використання та охорона сільськогосподарських угідь
– охорони природних ресурсів та агроекологічної безпеки (Мінприроди)	Контроль за землекористуванням земельних ресурсів, їх моніторинг тощо
– лісових ресурсів (Держкомлісгосп)	Контроль за лісовими насадженнями, їх охорона, моніторинг
– водних ресурсів (Держвожгосп)	Контроль та моніторинг за водними ресурсами

Закінчення табл. 1.1

– охорони здоров'я (МОЗ)	Підготовка стандартів, нормативних актів, контроль санітарно-епідеміологічного стану
– архітектури і будівництва (Мінбуд)	Раціональне використання забудованих земель, їх захист
ДП «Інститут землеустрою»	Наукове забезпечення ґрунтоохоронної політики держави, розробка проєктів землеустрою та охорони земель, реєстрація земельних ділянок і прав власності на них
ДП «Центр державного земельного кадастру»	
Вищі навчальні заклади (землевпорядні факультети)	Підготовка менеджерів управління земельних ресурсів, інспекторів з охорони земель

Важлива роль у вирішенні проблеми ефективного землекористування належить принципам управління земельними ресурсами, які, за словами Й. Дороша [64], мають ґрунтуватися на здійсненні комплексу заходів із землеустрою з метою організації раціонального використання і охорони земельних ресурсів, веденні державного земельного кадастру, який повинен гарантувати захист прав на землю; структура органів земельних ресурсів повинна враховувати інтереси держави і територіальних громад.

Разом з тим, О. С. Дорош [65] пропонує принципи управління землекористуванням доповнити такими, як сталість землекористування, диференційований підхід до управління землями різних категорій і регіонів; правовий захист і відповідальність.

Академік В. М. Трегобчук [280] концептуальну основу управління земельними ресурсами пропонує реалізувати за допомогою принципів відповідності антропогенного навантаження на навколишнє середовище можливостям їх природного відтворення, безвідходності виробництва, здійснення усіх видів господарської діяльності з обов'язковим врахуванням екологічних чинників.

Розглянуті вище принципи створюють сприятливі соціально-економічні умови для землевласників та землекористувачів щодо раціонального використання та охорони земельних ресурсів. Вони не втратили своєї актуальності сьогодні, не втратять їх, очевидно, і в майбутньому, хоча вимагають подальшого вдосконалення та поглибленого обґрунтування, яке б віддзеркалювало динаміку останніх економічних, соціальних, екологічних та інших процесів у державі з метою сприяння їх теоретичному, методологічному та практичному

переосмисленню [132, с.982]. У цьому зв'язку, зупинимося детальніше на принципах, які, на нашу думку, справляють визначальний характер на ефективність сільськогосподарського землекористування.

Так, принцип адаптації процесу управління земельними ресурсами до особливостей виробничих відносин полягає в організації такого управлінського впливу на земельну ділянку, який передбачає ефективне її використання у відповідності до потреб суб'єкта господарювання згідно з чинним законодавством, що дозволяє досягти сталого гармонійного розвитку землекористування, сприятиме переоцінці економічних інтересів землекористувачів до вимог екологічної безпеки [135, с. 48-49].

Принцип науковості дозволить використовувати землю, виходячи з її якісної оцінки та економічної доцільності, створить оптимальні умови для суттєвого збільшення земельно-ресурсного потенціалу, перетворить її на самостійний фактор економічного зростання.

Принцип об'єктивності та комплексності передбачає достовірність процесу державного регулювання землекористуванням, точну та достовірну інформацію, яка відповідає реальній дійсності. Цей принцип спрямований на забезпечення збалансованості земельних ресурсів з потребами регіону.

Принцип регіоналізму враховує регіональні відмінності процесу управління земельними ресурсами. Важливе значення має інформація про напрямки розвитку територій, які дозволяють адаптувати інтереси регіонів і держави. Врахування специфіки та ресурсного потенціалу кожного з регіонів забезпечує швидке реагування на зміни в оточуючому середовищі при розробці та реалізації державної земельної політики [139].

Принцип відкритості та прозорості має передбачати те, що всі дії повинні бути зрозумілими, а інформація має бути колегіальною, тобто рішення не приймаються одноосібно, а комплексно.

Треба зазначити, що запропоновані принципи державної земельної політики повинні доповнювати один одного та розглядатись комплексно.

Таким чином, державна земельна політика має реалізовувати інтереси держави і суспільства щодо підвищення його соціально-економічного стану за рахунок раціонального використання і охорони землі, нарощуючи потенціал всіх суб'єктів соціально-економічної територіальної системи.

Системна перебудова національної економіки, в тому числі аграрного сектора, вимагає необхідних інституціональних змін, до

яких, насамперед, відноситься децентралізація прав і повноважень центральних органів влади і місцевого самоврядування шляхом оптимального поєднання державного регулювання на рівні регіону із залученням органів місцевого самоврядування.

1.2. Особливості сталого розвитку сільськогосподарського землекористування

За останні роки відбулася трансформація поглядів щодо екологічних проблем сучасності. Власне, екологічний чинник став вирішальним у визначенні тенденцій способу життя і розвитку людства. Розуміючи важливість екологічного фактора у житті населення, у 1983 році ООН створила Всесвітню комісію з навколишнього середовища і розвитку, відому як комісія Г. Х. Брутланда (за прізвищем її голови, тодішнього прем'єр-міністра Норвегії), за результатами якої у 1987 році було підготовлено доповідь «Наше спільне майбутнє», в якій було сформовано принципи збалансованого розвитку (англ. sustainable development), як цілісну основу стратегії збалансованого розвитку сучасного і майбутніх поколінь.

Основні ідеї та рекомендації Комісії Брутланда були покладені в основу програмних документів конференції ООН, яка відбулась у Ріо-де-Жанейро у 1992 році, в яких було схвалено стратегію і принципи збалансованого розвитку. Тоді ж було схвалено Декларацію з навколишнього середовища, в якій було закріплено 27 принципів стратегії збалансованого розвитку, орієнтованої на досягнення процесів зростання економіки, узгодженого з можливостями навколишнього середовища.

Треба зазначити, що гармонійне поєднання економічного зростання, соціального розвитку та захисту довкілля розглядалось і на засіданні сесії Генеральної Асамблеї ООН (Ріо + 5), що відбулась у Йоганнесбурзі.

У відповідь на поставлену проблему у 1995 році Україна на 3-ій сесії Комісії збалансованого розвитку Економічної і соціальної ради ООН представила наступну структуру Національної концепції збалансованого розвитку [242]:

- стан та проблеми впровадження принципів сталого розвитку в Україні;
- стан земельних і лісових ресурсів;
- біологічне розмаїття;

– економічний механізм охорони навколишнього середовища та проблем фінансування сталого розвитку.

Відповідно до цього, у вересні 1997 року на громадське обговорення було винесено проект Концепції Сталого розвитку, а в жовтні цього ж року було створено Національну комісію сталого розвитку [241].

Згадуваний Проект передбачає наступні принципи з реалізації заходів щодо сталого розвитку України:

- забезпечення гармонізації співіснування людини і природи;
- реалізація права нинішнього і майбутніх поколінь на справедливе задоволення їх потреб і рівність можливостей для подальшого розвитку;
- невід’ємність захисту природного середовища від процесу розвитку суспільства;
- відповідальність держави за погіршення стану довкілля;
- здійснення заходів щодо екологізації господарської діяльності, усунення причин, а не наслідків забруднення середовища;
- забезпечення у встановленому законом порядку доступу населення до екологічної інформації, включаючи інформацію про небезпечні матеріали та види діяльності;
- подолання бідності і поступове зменшення різниці рівнів життя різних верств населення;
- міжнародне співробітництво з метою забезпечення умов економічного зростання і сталого розвитку всіх країн;
- участь громадян в обговоренні проектів законодавчих актів, проведення відкритої експертизи будівництва та експлуатації господарських комплексів;
- залучення широких верств населення на досягнення цілей сталого розвитку.

Проте базові ідеї проекту Концепції сталого розвитку України досі не схвалені Верховною Радою України. На нашу думку, на думку інших провідних вчених економістів [87], не можна зволікати прийняття Національної Концепції збалансованого розвитку України.

Слід зазначити, що теорія і практика сталого розвитку бере свій відлік ще з початку 70-х років ХХ століття. Ідея сталої економіки (steady-state economy) передбачала стабільне матеріальне виробництво відповідно до суспільних потреб. Вперше термін «сталий розвиток» заснував Л. Браун у 1981 році. Хоча концепцію ноосфери (сфери розуму), в основі якої лежить ідея гармонізації взаємодії суспільства і природи, висунув В.І. Вернадський ще на початку ХХ століття [25].

І лише з прийняттям Ріо-де-Жанейрівської декларації ідея сталості набула широкої популярності у науці та практиці.

Взагалі, сьогодні існує досить багато тлумачень терміну «сталий розвиток» [265; 278; 293], тим не менш, жодне з них не стало загально визнаним. Але у всіх випадках йдеться про розвиток в межах господарської (екологічної) ємності природного середовища, що не вносить необоротних змін у природу і не створює загроз для існування суспільства.

Так, Максименко І. А. поняття «сталий розвиток» характеризує як процес екологізації економічної діяльності, гармонізації продуктивних сил, задоволення потреб усіх членів суспільства за умов забезпечення і поетапного відтворення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом та вимогами суб'єктів господарювання [171].

Брижань І. А. [16, с. 131] пропонує сталий розвиток розглядати як систему, що являє собою множину елементів, які знаходяться у взаємодії, відносинах, зв'язках, і завдяки цьому представляють собою цілісність.

Шевчук В. Я. [319] розуміє сталий розвиток як процес гармонізації продуктивних сил, задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження і поетапного відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи та вимогами людей усіх поколінь.

Богіра М. С. під терміном «сталий розвиток» розуміє таку взаємодію людини із земельними ресурсами, в якій забезпечується поєднання розвитку екологічної, економічної і соціальної сфер [12]. В даному випадку теж бачимо, що автор не схильний думки щодо необхідності інноваційного підходу.

В науковій літературі [264, с. 46] зустрічається безліч критеріїв досягнення сталого розвитку. Найбільш важливі з них наступні:

- наявність умов та можливостей безпечного і гідного життя та розвитку для теперішніх та наступних поколінь;
- раціональне залучення, споживання та використання природних ресурсів;
- збалансованість економічної, соціальної, екологічної складових сталого розвитку;
- переважне застосування у виробництві високотехнологічних ресурсозберігаючих технологій;
- покращення та зміцнення здоров'я населення, продовження тривалості повноцінного життя та трудової активності;

– демократизація управління сталим розвитком.

Треба сказати, що в літературних джерелах [270] виділені і супровідні критерії досягнення сталого розвитку, а саме:

– якісне законодавство України, яке відповідає національним потребам та міжнародним вимогам сталого розвитку;

– нові стратегічні орієнтири соціальної політики, орієнтованої на реалізацію вимог сталого розвитку, активізацію трудової, підприємницької та творчої діяльності, формування людського, інтелектуального, соціального капіталу;

– реалізація в економічній політиці принципів інноваційності та сталості;

– запровадження механізмів соціальної відповідальності за реалізацію принципів сталого розвитку на всіх рівнях управління;

– започаткування моніторингу сталого розвитку в державі та її регіонах;

– участь у вирішенні глобальних проблем сталого розвитку, запровадження соціальної екології у створенні транскордонних зон соціальної стабільності.

Власне, на згадуваній конференції було прийнято програмний документ «Порядок денний на XXI століття», що став орієнтиром для розробки стратегії відтворення земельних ресурсів на рівні держави, регіону та окремої території. Наголошувалось, що використання землі має базуватись не на виснажливій її експлуатації для задоволення тільки економічних інтересів, але і забезпечувати обов'язковість виконання заходів збереження, поліпшення та охорони земельних угідь.

У главі 14 цього документу [229] «Сприяння сталому веденню сільського господарства та розвитку сільських районів» наголошено на сталому нарощуванні обсягів виробництва продовольства і підвищенні продовольчої безпеки. Ця ідея має втілюватися в життя на основі використання економічних стимулів та розробці відповідних новітніх технологій, раціональному використанні природних ресурсів та охороні навколишнього середовища.

Сталий розвиток пов'язується з гармонійними потребами досягненням наступних цілей: подолання бідності, задоволення потреб суспільства, здорова економіка, висока якість навколишнього середовища і збереження сталості розвитку протягом тривалого періоду.

Загалом з метою запровадження заходів сталого розвитку були розроблені екологічні індикатори для сільського господарства, такі як використання засобів захисту, пестицидів, води, земель та їх

консервація, якість ґрунтів, води, викиди газів, біорізноманіття, середовище існування диких видів тварин і рослин, ландшафт, управління сільськогосподарською діяльністю, фінансові ресурси сільського господарства, соціокультурні проблеми [281].

Методологічні основи концепції сталого розвитку досліджували у своїх працях такі зарубіжні вчені, як Деніс і Донелла Медоуз та Й. Рандерсон, Г. Дейлі [343].

Розглядаються ці питання і українськими вченими Б. Карпинським, О. Карпинською [90], С. Божко, які розкрили теоретичні положення сталого розвитку.

При цьому, сталий розвиток аграрної сфери, на думку вчених-аграрників, має визначати стратегію нового етапу зростання і стати вагомим складовим суспільного прогресу [213, с. 95].

Розуміння зростаючої ролі сталого розвитку стало підставою того, що в Україні Радою по вивченню продуктивних сил НАН України та Українською академією аграрних наук (нині НААНУ) розроблено відповідно Концепцію сталого розвитку України та Концепцію збалансованого (сталого) розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 р.

Треба зауважити, що головними вимогами законів сталого розвитку є забезпечення функціональної цілісності й оптимального співвідношення компонентів у природних та природно-антропогенних системах, максимального збереження ландшафтного різноманіття. Але якщо зазначені вимоги будуть порушені, тоді втратиться надійність природних екосистем – здатність екосистеми (ландшафту) існувати без різких змін структури і функцій, а також порівняно повно саморегулюватися і самовідновлюватися.

Загалом «ідея сталого розвитку набула широкого поширення в Україні, проте для її втілення у життя, на жаль, потрібно ще багато праці, часу та фінансів. До сьогодні не існує досконало опрацьованої національної програми ... або ж не маємо жодного прикладу її повноцінного системного функціонування [281, с. 41]»

На основі таких складових сталого розвитку, як економічна, екологічна та соціальна, розробляються стратегії сталого розвитку або переходу до нього. Так, підкреслюється сталість економічної користі від використання природних благ та важливість збереження фізичних властивостей навколишнього природного середовища та цінність збереження екологічних функцій навколишнього середовища.

Проте переважна більшість вчених не вдаються до розкриття механізму формування сталого розвитку, розробки методологічної концепції такого розвитку та ін.

При аналізі зазначеного досвіду виявлено, що успішність концепції сталого розвитку сільськогосподарського землекористування визначається ступенем мінералізації гумусу, що є в ґрунті. Але сучасна модель розвитку сільськогосподарського землекористування не озброєна механізмом балансування між мінералізацією і нагромадженням гумусу шляхом впровадження системи сівозмін з широким використанням багаторічних та однорічних трав [122, с. 55].

При правильному наборі сільськогосподарських культур і їх чергуванні у сівозміні можна досягти умову збереження запасів гумусу в ґрунті, що дасть змогу підвищити сталість агроєкосистеми.

Аналіз чинного законодавства [221] дає підстави стверджувати, що стале землекористування являє собою форму та відповідні методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних та соціально-економічних функцій територій.

В контексті сталого розвитку земля повинна розглядатись як триєдина природно-економічна система: земля – основа екосистем, земля – просторовий ресурс, земля – засіб виробництва [110].

Українське суспільство в XXI столітті почало усвідомлювати необхідність визначення шляхів переходу до сталого землекористування, проте сучасний розвиток економіки не дає змоги вирішити економічні та екологічні проблеми [108, с. 37].

Вчений Третяк А.М. [284, с. 59] говорить, що на сьогодні практично відсутні рамки сталого розвитку, які повинні збалансовано інтегрувати три його аспекти: екологічний, соціальний та економічний.

Відомий економіст Котикова О. І. [102, с. 29] визначення особливостей та передумов переходу до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування пропонує розглядати за такими ознаками як ґрунтово-кліматичні, соціальні, економічні, екологічні, політичні та інституціональні.

Згадуваний автор розкриває закономірності переходу до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування в Україні, до яких відносяться такі [104, с. 75]:

- високоефективне землекористування вимагає постійного удосконалення земельних відносин;
- екологічність виробництва в першу чергу залежить від самих учасників виробництва;
- розвиток науково-технічного прогресу, посилення його інтенсифікації за умови необґрунтованого використання факторів виробництва викликає негативні екологічні явища та забруднення довкілля.

Шубравська О. І. [323] обґрунтовує, що в контексті сталого розвитку будь-який соціально-економічний розвиток має узгоджуватися з можливостями довкілля, здійснюватися в умовах екологічної безпеки та гарантувати суспільству наявність повноцінного життєвого середовища.

Добряк Д. С., Літвак О. А. [61, с. 97; 168, с. 84] акцентують увагу на те, що загальна стратегія сталого розвитку повинна базуватися на екологічних, економічних та соціальних складових за умови нормативно-правового забезпечення.

На думку інших дослідників [211, с. 152], стале сільськогосподарське землекористування являє собою таку систему відносин суспільного розвитку, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану земельних ресурсів, задоволенням матеріальних і духовних потреб населення.

Дрягак В. М., Русіна Н. Г. [245, с. 63; 66, с. 112] пропонує поняття «стале аграрне землекористування» розуміти як систему земельних і суспільних виробничих відносин, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічно доцільними і екологічно безпечними видами використання земель, забезпечується економічне зростання матеріальних і духовних потреб населення.

Професор Гуторов О. І. [53, с. 29] пропонує на державному рівні розробити концепцію сталого розвитку земельних відносин, яка має бути побудована на основних законах природокористування, характеризуватися чіткими принципами екологізації виробничої діяльності і відповідними стандартами соціальних умов життєдіяльності людей, ґрунтуватися на наукових принципах землекористування. В той же час вчений розуміє сталий розвиток як багатогранну концепцію, що охоплює всі аспекти життєдіяльності суспільства і передбачає досягнення рівноваги між його складовими.

В науковій літературі замість терміну «стале» вживається і термін «перспективне сільськогосподарське землекористування», що являє таку форму землекористування, яка характеризується високим рівнем товарного виробництва і розвивається на основі сучасного науково-технологічного забезпечення, з неухильним дотриманням екологічного законодавства, основною метою якого є зростання добробуту населення.

Аналізуючи останні дослідження і публікації, присвячені проблемі сталого сільськогосподарського землекористування, переконуємось, що екологічний фактор має забезпечувати цілісність природних

систем, їх життєздатність, адаптацію до різноманітних змін та само-відновлення.

Соціальний фактор має бути орієнтований на сталий розвиток суспільства, на забезпечення стабільності культурних систем. Людина має бути активним суб'єктом розвитку та брати безпосередню участь у прийнятті та реалізації господарських рішень, у контролі за їх виконанням.

Цей фактор має передбачати задоволення потреб споживачів, а економічний – отримання гарантованого рівня прибутку підприємствами, виробництво широкого асортименту продукції, забезпечення шляхів її використання та застосування, передусім, природо-, енерго- та матеріалозберігаючих технологій.

До сказаного слід додати важливість оновлення матеріально-технічної бази та забезпечення високого рівня конкурентоспроможності, що є запорукою сталого розвитку землекористування. При цьому характер інновацій має бути екологічно-орієнтованим і спрямованим на зменшення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що «сталий розвиток сільськогосподарського землекористування» – це такий розвиток, який забезпечує отримання суспільно-необхідної кількості продукції високих стандартів якості без порушення екосистеми.

Аналізуючи причинно-наслідкові зв'язки між екологічною, економічною, соціальною, науково-технічною та інноваційними стратегіями, впливає, що існує потреба в глибокому теоретичному і методологічному осмисленні екологічної політики в державі з огляду на перехід її до моделі сталого розвитку.

Це зумовлює пошук ефективних напрямків проведення екологічної політики та опрацювання парадигми екологізації, основні положення якої представлено наступним чином: розробка теоретико-методологічної та методичної бази екологізації, узгодженість локальних реформ з процесом екологізації в країні, активізація інноваційної діяльності та підвищення інвестиційної активності в екологізації господарської діяльності.

Екологічний підхід є необхідною передумовою розвитку сталого землекористування країни, оскільки він формує екологічну свідомість землевласників та землекористувачів, стимулює розвиток і впровадження в сферу землекористування ресурсоощадливих, еколого-безпечних технологій.

Звернемо увагу, що центральна ідея терміну «екологічний підхід» базується на принципах екології людини та екології землекористування, що на відміну від всіх інших наукових напрямів екології, котрі вивчають взаємодію суспільства з природою, включає глибокі знання екології на основі системного підходу. При цьому таке бачення терміну в ніякій мірі не призводить до девальвації сенсу екології як біологічної науки, оскільки мова в нашому випадку йде не про визначення змісту науки екології, а про предмет дослідження.

У теоретичному контексті екологічний підхід у землекористуванні як об'єкт пізнання включає в себе наступні взаємопов'язані елементи: формування екологічної свідомості на основі теоретичних знань, екологізація управління, екологізація виробництва, екологізація споживача і, сформована на основі цього, екологізація стилю життя [120].

Виходячи з основних положень теорії систем, окремі частини або компоненти моделі процесу екологічного підходу визначаються на засадах дослідження причин поглиблення екологічних негараздів в землекористуванні.

Вищеприведене теоретичне визначення сутності процесу екологічного підходу в землекористуванні дозволяє зробити висновок про перехід до принципово нової парадигми розвитку інноваційного землекористування, його екологізації як основної умови сталого розвитку екосистеми.

Перехід до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування буде інноваційним за умови, якщо він пов'язаний з досягненнями науково-технічного прогресу, забезпечуючи загальну ефективність при впровадженні інновацій та збільшенні обсягів інвестицій.

При цьому інвестиції можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми, будучи спрямованими, передусім, на раціональне землекористування з метою отримання адекватного доходу. В методологічному контексті ефективність землекористування має забезпечити збільшення виробництва продукції на одиницю затрачених ресурсів за умови дотримання екологізації виробництва та підвищення родючості ґрунтів.

На підставі пізнання сутності терміну «стале сільськогосподарське землекористування» нами побудовано модель (рис. 1.1), яка визначає важливі аспекти сучасної модернізації сільськогосподарського землекористування, забезпечуючи обнадійливі якісні зрушення у сільсько-

господарському землекористуванні, що дозволить сформуванати рекомендації щодо формування стратегії і тактики повного, комплексного бачення його розвитку.

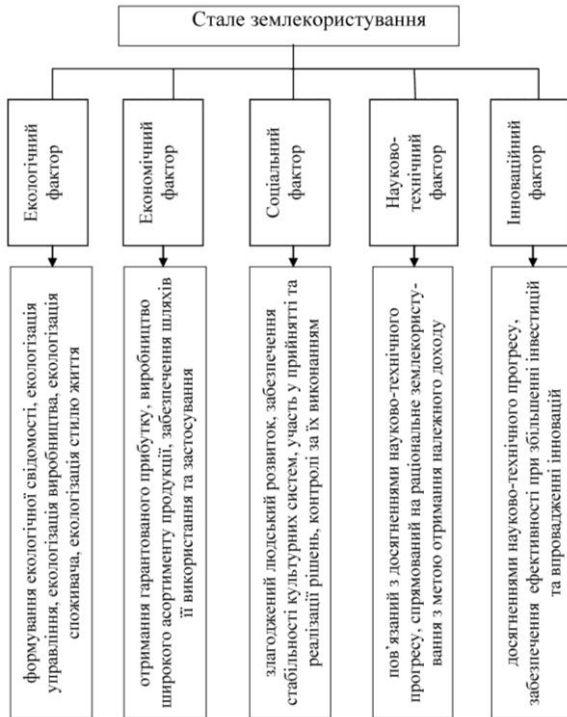

Рис. 1.1. Основні фактори сталого землекористування

1.3. Механізм раціонального використання землі

У системі формування методології дослідження явищ і процесів в економічній науці важливе місце належить пошуку засобів досягнення поставленої мети. На сучасному етапі акцент переноситься на такий засіб, як «механізм». Проведене дослідження показало, що ефективність будь-якого механізму у значній мірі визначається змістом їх наповнення. Відповідно, це зумовлює необхідність пошуку відповіді на поставлену проблему, перегляду суті і змісту наведеного вище феномену.

В економічній діяльності суб'єктів господарювання на землі під механізмом розуміють сукупність дій та засобів, які впливають на зміну стану земельно-ресурсного потенціалу з метою досягнення поставленої мети.

Відповідно до цього внутрішній зміст механізму раціонального використання землі повинен активно проектуватися на підвищення ефективності сільськогосподарських землекористувань, що дозволить поліпшити рівень та якість життя населення, забезпечуючи формування та розвиток збалансованого землекористування.

Аналізуючи процеси використання землі, окреслюючи перспективи їх розвитку, необхідно мати ясне бачення, чому на всіх етапах еволюції суспільства землі надавалось особливе значення. Історичний досвід продемонстрував, що у свідомості людей ще залишилось поняття «батьківської землі», її сакральної цінності, сформувався менталітет, утворений завдяки повазі до землеробської праці наших предків. Мова йде про те, що весь хід розвитку суспільства ґрунтувався на боротьбі за власність на землю як головного пріоритету економіки.

Активізація господарської діяльності на землі в умовах ринкової економіки стала підставою прискореної трансформації традиційних механізмів використання землі на нові, демократичні, ринкові.

Цей процес зумовлений тим, що традиційні механізми довгий час залишались досить недосконалими, не забезпечували ефективного управління землекористуванням, в результаті чого в Україні використання та охорона земельних ресурсів носили руйнівний, економічно затратний характер і здійснювались переважно без чітко окресленого еколого-економічного та соціального обґрунтування.

Але навіть сьогодні реалізація ринкової моделі розвитку сільськогосподарського землекористування супроводжується значними труднощами, ускладнюється на практиці управління земельними ресурсами. Не розв'язаним залишається широке коло проблем, пов'язаних із забезпеченням раціонального використання і охорони земель, а саме: не проведено комплексну інвентаризацію земельного фонду держави; не створено передумови для науково обґрунтованого розподілу земель за цільовим призначенням з урахуванням інтересів землевласників та землекористувачів; не врегульовані питання організації використання сільськогосподарських земель; не сформовано раціональної системи землеволодінь і землекористувань для створення екологічно збалансованих ландшафтів і ін.

Це свідчить про необхідність розробки та впровадження чіткого науково обґрунтованого механізму раціоналізації землекористування з

виділенням соціальних та екологічних пріоритетів, спрямованих на підвищення ефективності використання та охорони землі.

В цьому контексті проблема оптимального поєднання процесу використання і охорони земельних ресурсів потребує системної орієнтації досліджень у контексті стратегії соціального та економічного розвитку держави, яка повинна бути зорієнтована на ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу та досягнення стандартів життя, що відповідають кращим зразкам світового досвіду. При цьому формування системи раціонального використання земельних ресурсів повинно передбачати якісну трансформацію накопичених знань і досвіду у сфері землекористування [132, с. 978].

Багатоаспектний характер цієї проблеми привертає увагу багатьох вітчизняних вчених.

Провідний український економіст Русан В. М. [243, с. 32] розглядає механізм сільськогосподарського раціонального землекористування через призму використання або залучення земель у господарський оборот для задоволення потреб суспільства. При цьому він окремо виділяє систему економічних та екологічних заходів, хоча не охоплює політико-правові, інноваційні та інноваційні аспекти його реалізації.

Подальші аспекти формування механізмів раціонального землекористування досліджені та детально вивчені Балажом Н. Й. [5, с. 32], Фостоловичем В. А [307, с. 216]. Вони відзначають, що пріоритетними механізмами раціонального використання земель є система організаційно-економічних та екологічних заходів, які охоплюють всю повноту формування і реалізації ефективного сільськогосподарського землекористування.

Алгоритм формування механізму раціонального використання і охорони земель, прийняття правильних управлінських рішень щодо їх використання зумовлюють необхідність методологічного та методичного обґрунтування суті раціонального землекористування, яке було б адекватне сучасній ситуації в державі і регіоні.

Загалом складність проблеми раціонального використання земель сільськогосподарського призначення полягає у відсутності або неоднозначності формалізованої оцінки стандартного набору індикаторів, які б дозволили зробити відповідний висновок.

Так, академік П. Ф. Веденічев раціональним землекористування вважає таке, що передбачає «максимальну господарську освоєність та високий ступінь використання землі, при якому здійснюється найбільш повне залучення земель у господарський оборот» [23, с. 54].

Поняття «раціональне використання землі» М. М. Федоров розумів як «...таке використання земель, яке забезпечує науково-обґрунто-

ваний економічний ефект господарювання і при цьому поліпшує родючість ґрунтів і екологічний стан навколишнього середовища» [30, с. 200].

Харков В. М. [309] пропонує раціональне землекористування розуміти як ефективне, цільове (або з дотриманням іншого правового режиму) використання земель, що здійснюється з дотриманням публічних інтересів, з урахуванням екологічних зв'язків у навколишньому природному середовищі та спільно з охороною землі як основи життя і діяльності людини.

Русан В. М. [243, с. 30] раціональне землекористування розуміє як науково обґрунтоване використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, спрямоване на досягнення максимального ефекту в процесі господарювання, з урахуванням їх якісних характеристик і конкретних природно-економічних умов виробництва та дотриманням екологічних вимог.

У теорії і практиці управління землекористуванням заслуговує на увагу поняття «раціональне використання земель», запропоноване Л. В. Фоменко, яка розглядає його як «...соціально-економічну категорію, що виражає відносини між людьми у процесі здійснення технологічних виробничих циклів ... з метою максимального задоволення потреб населення у продуктах харчування, при забезпеченні відновлення і збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів» [306, с. 6].

Розглядаючи питання раціоналізації землекористування, можна погодитись з думкою М. Г. Ступеня, який зазначає, що раціональне використання землі є «...комплексною проблемою, яка стосується усіх сторін організації сільськогосподарського виробництва і потребує відповідних інвестицій» [276, с. 58].

У цьому контексті А. Радченко розглядає питання раціонального використання земель як «їх цільове і комплексне використання, при якому досягається баланс (оптимальне, гармонійне співвідношення) між ефективністю використання земель і екологічними вимогами» [233, с. 92].

На думку Горлачука В. В. [43, с. 16], раціональне використання землі являє собою таке використання, яке відповідає її цільовому призначенню, забезпечує високу ефективність землекористування та охорону, спрямовану на запобігання необґрунтованого вилучення земель сільськогосподарського призначення, ... відтворення і підвищення родючості ґрунтів.

За словами М. В. Євтушенко [73, с. 147], концепція раціонального землекористування – це така концепція, яка забезпечує підвищення добробуту людей, вирішує проблеми, пов'язані з раціональним і ефективним використанням земельних ресурсів.

На думку Сохничя А. Я. [266, с. 60], раціональним використанням сільськогосподарських угідь можна вважати таке використання, в процесі якого досягається науково-обґрунтований економічний ефект для суспільства і забезпечується поліпшення навколишнього середовища та землі як одного з його головних компонентів.

Серед інших вчених-економістів можна назвати Д. І. Гнатковича, який наголошував, що «...за процентом розораності можна судити про рівень раціонального використання землі» [39].

В наукових працях згадуваних вчених простежується орієнтованість на розширення площі орних земель за рахунок інших сільськогосподарських і несільськогосподарських угідь.

Відзначимо, що в результаті такої концепції встановлення складу і співвідношення земельних угідь регіонів України мають розораність території, що у 2-3 рази вища, ніж у інших країнах світу, в тому числі у Західній Європі, Америці та ін., хоча в них не спостерігається брак сільськогосподарської продукції.

Власне, високий ступінь розораності території, як вже згадувалось, і став причиною руйнівних процесів у землекористуванні, неприєвності території та ін.

Аналіз та оцінка теорії і практики використання сільськогосподарських земель, запропонованої вищеприведеними дослідниками, не позбавлена окремих вад. Так, якщо в попередніх роках було прийнято вважати їх теорію науковообґрунтованою, то в умовах входження України до Євросоюзу цього виявилось недостатньо.

Об'єктивно виникає необхідність не тільки зростання обсягів виробництва сільгосппродукції, але й забезпечення її стандартів високої якості, що забезпечить поліпшення життя людини.

Виходячи з сучасних концептуальних основ раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, виникає необхідність ухвалення і прийняття закону України «Про раціональне землекористування», який би визначив як політико-правові, так і еколого-економічні та інноваційні аспекти раціонального використання земельних ресурсів, сприяв би врахуванню умов використання земельних ресурсів на засадах сталості землекористування. Такий закон дозволив би відродити конкурентні переваги завдяки регулюючій ролі держави шляхом підтримки вітчизняного товаровиробника, ініціюванню розвитку ринку землі, розвитку ринкової інфраструктури, впровадженню економічних методів регулювання земельних відносин [296, с. 145].

Реалізація зазначеного Закону дозволить окреслити стратегію раціонального розвитку землекористування в державі і регіоні.

Крім того, можна констатувати, що важлива роль для досягнення умови раціоналізації землекористування належить землеустрою, за

допомогою якого досягається умова раціональної організації території та розміщення виробництва.

Раціоналізація землекористування в значній мірі визначається рівнем організації підприємництва. Орієнтація України на приєднання до Європейського Союзу свідчить про необхідність створення агропідприємств, орієнтованих на ринкову модель розвитку аграрної сфери як стратегічного напрямку трансформації земельних ресурсів.

Між тим важливо забезпечити надійне джерело фінансових ресурсів для проведення заходів щодо поліпшення та охорони земельних угідь, що дозволить більшою мірою забезпечити ефективність використання земельних ресурсів, стимулювати суб'єктів господарювання на землі до поліпшення якості земельних угідь.

У цьому контексті, механізм раціонального використання землі включає в себе інноваційну, інформаційну, політико-правову та еколого-економічну функцію (рис. 1.2):

Рис. 1.2 Механізм раціонального використання землі

Отже, це вказує на те, що успіх у реалізації питань раціонального використання земель сільськогосподарського призначення може бути забезпечений завдяки адекватному механізму управління процесом використання і охорони землі та дієвості адміністративно-економічних важелів прямого впливу органів влади [122].

З урахуванням зазначеного вище передумови формування та ключові аспекти механізму раціонального використання землі подано на рис. 1.3.

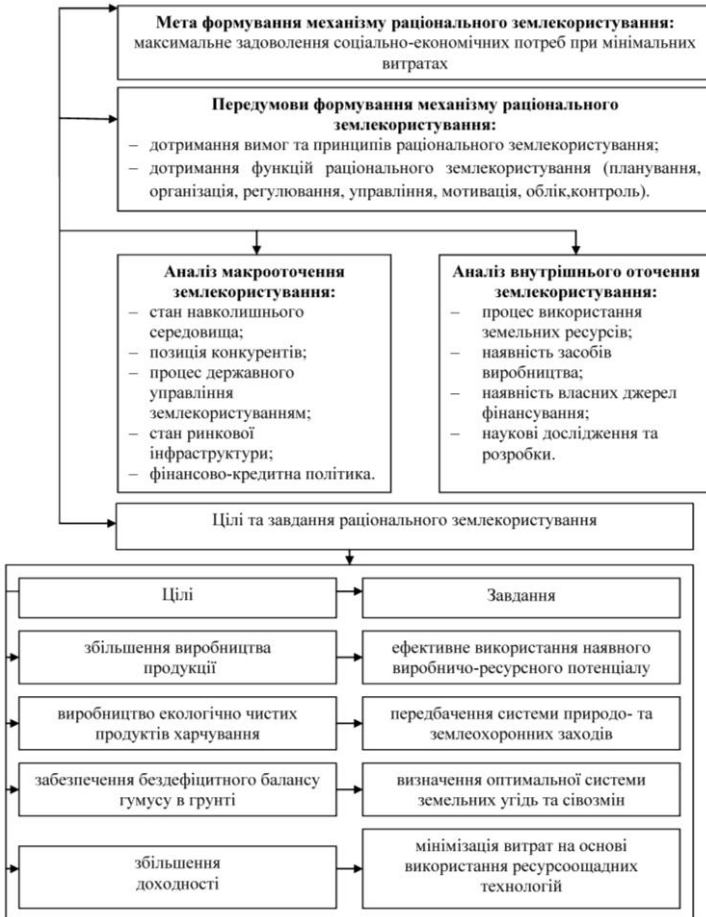

Рис. 1.3 Ключові аспекти формування механізму раціонального використання землі

Підсумовуючи, можна сказати, що ключові аспекти формування механізму раціонального землекористування повинні бути спрямовані на визначення пріоритетних напрямків дій, орієнтованих на забезпечення умови екологізації довкілля та створення передумов для розвитку конкурентоспроможного ринкового землекористування.

Висновки до розділу 1

1. Ключовим моментом формування національної економічної політики є переосмислення ролі землі у сільськогосподарському виробництві, яка виступає його матеріальною умовою і активним фактором економічних процесів в аграрному секторі економіки.

Потужний земельний потенціал України є вирішальною базою покращення економічної ситуації в країні, виведення української економіки на якісно вищий рівень її розвитку як необхідного елементу у контексті конкурентоспроможності за лідерство у глобалізаційному просторі.

Але наведене положення ставить під сумнів реалізацію земельного потенціалу, високої ефективності його використання, оскільки алгоритм використання землі у сільськогосподарському виробництві спрямований не на інноваційний шлях його розвитку, який би був у рамках ресурсно-екологічної концепції, а як джерело доходів суб'єктів підприємницької діяльності на землі, що породжує цілий комплекс руйнівних процесів у землекористуванні: водна і вітрова ерозії, дегуміфікація, техногенне забруднення, підтоплення, заболочення та ін. У значній мірі причиною цього є той факт, що держава як інститут влади не визначилась з моделлю ринкової економіки – вільноринкової чи регульованого ринку, неосмислений досвід суспільства щодо адаптації технології використання землі до особливостей зовнішнього середовища.

2. Сучасне сільськогосподарське землекористування носить відбиток колишньої командно-адміністративної системи, не спрямованої на досягнення економічних цілей, створення правових та інституційних засад ефективного землекористування, а на задоволення політичних інтересів. Курс на паювання землі з виділенням їх місцерозміщення в натурі з метою передачі її в оренду є свідченням непрофесійності влади, політичної еліти та стратегічного бачення формування системи національного економічного розвитку.

Тільки корпоративний спосіб організації виробництва, який сьогодні все ширше усвідомлюється суспільством, є умовою ефективного

землекористування, здатного конкурувати на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантованого захисту соціальних інтересів суспільства, виробництва сільськогосподарської продукції на рівні міжнародних стандартів, екологічної безпеки та ін. Фіскальна політика держави загнала у «глухий кут» сільськогосподарських товаровиробників, в результаті чого унеможливлено процес виходу країни із затяжної еколого-економічної кризи, втрачено значущість земельних перетворень, скоротились доходи населення, поглиблено бідність та ін.

Системна перебудова національної економіки, в тому числі аграрного сектора, вимагає необхідних інституціональних змін, до яких, насамперед, відноситься децентралізація прав і повноважень центральних органів влади і місцевого самоврядування шляхом оптимального поєднання державного регулювання на рівні регіону із залученням органів місцевого самоврядування. При цьому, успіх економічних трансформацій буде визначатися не політичними гаслами, а ефективністю використання економічних ресурсів в рамках територіальної громади. У контексті приведеного місцева Рада буде інструментарієм розвитку ринково-орієнтованого економічного процесу на селі.

3. Україна має сьогодні законодавчо визначені у програмних документах стратегії сталого розвитку сільськогосподарського землекористування. Основні ідеї, рекомендації Комісії Брутланд були покладені в основу програмних документів конференції ООН, яка відбулася у Ріо-де-Жанейро ще у 1992 році, в яких було схвалено стратегію і принципи збалансованого розвитку. Але в силу політичних і економічних реалій в Україні досі Концепція сталого розвитку Верховною Радою України не розглядається як єдиний цілеспрямований механізм підтримання сприятливого в екологічному відношенні природного середовища, раціонального використання та охорони сільськогосподарських угідь, які характеризуються високою сільськогосподарською освоєністю та розораністю території, що створює реальну загрозу для існування суспільства.

Сучасна економічна політика суб'єктів господарювання на землі унеможливує екологізацію сільськогосподарського землекористування, гальмує процес енергозберігаючих технологій виробництва сільськогосподарської продукції, в результаті чого порушується баланс гумусу в ґрунті, який є передумовою та відповідним пунктом стабілізації агроландшафтів, виробництва якісної сільськогосподарської продукції, яка б відповідала цільовим параметрам міжнародних стандартів якості. Нечіткі методологічні підходи до оптимізації складу земельних угідь, організації системи сівозмін, допущені в економічній

політиці сільськогосподарського землекористування, втрата почуття економічної, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення екологічних вимог підривають основи сталого розвитку аграрного сектора, в тому числі землекористування.

Причино-наслідковий взаємозв'язок економічної та екологічної складових сільськогосподарського землекористування створює їх стан, залежний один від одного, тобто погіршується стан землі, відповідно знижується ефективність землекористування, погіршується якість виробленої продукції, домінують процеси деградації ґрунту і довкілля, і навпаки.

4. Головною формуючою складовою, що визначають реальну ефективність сільськогосподарського землекористування, є механізми, що охоплюють сукупність дій і засобів, які впливають на зміну стану земельно-ресурсного потенціалу. З точки зору інституціональної економіки, успіх економічних трансформацій у землекористуванні визначається функціями механізму, які регулюють формальні і неформальні правила поведінки, що фіксуються у правових актах держави та соціальних нормах. Пройшовши довгий шлях еволюції господарювання на землі, багатовікового господарського укладу, пріоритет надається таким функціям механізму, як інформаційна, політико-правова, еколого-економічна та інноваційна.

Найкращий сценарій інституціональної трансформації приведених функцій буде у випадку їхньої взаємодії. У цьому криється її потужний потенціал, але у випадку слабкості будь-якої з них у певній мірі нівелюється досягнення інших.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ

ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО

ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

2.1. Соціально-економічна та екологічна діагностика пореформеного сільськогосподарського землекористування

Серед одних з пріоритетних напрямків розвитку аграрної сфери економіки України важливе місце належить конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування. Вказані питання тісно пов'язані з необхідністю розглянути характеристики конкурентного середовища у аграрній сфері, проаналізувати чинники, які найбільше впливають на ефективність землекористування, визначити його конкурентні позиції в умовах глобальних продовольчих ринків. Не дивлячись на те, що в останні роки дещо активізувалась господарська діяльність суб'єктів господарювання на землі, необхідно аргументовано визначити причини занепаду сільського господарства, обґрунтувати, чому реформування земельних відносин не виправдали сподівань, які на нього покладались, чому, за рівнем розвитку сільського господарства, Україна відкинута на десятиліття назад, а сільські території опинились у глибокому соціально-економічному та екологічному занепаді, хоча Україна багата трудовими і земельними ресурсами (табл. 2.1), займає зручне геополітичне становище та має низку інших конкурентних переваг.

Таблиця 2.1

Населення України в динаміці станом на 1 січня, тис осіб

Показники	Роки					2014 рік в порівнянні з	
	2006	2011	2012	2013	2014	2006 роком, %	2013 роком, %
Усе населення (постійне)	46749,2	45598,2	45453,3	45372,7	45245,9	96,7	99,7

Закінчення табл. 2.1

у т.ч. чоловіки	21547,7	21032,6	20976,7	20962,7	20918,3	97,1	99,8
жінки	25174,5	24565,6	24476,6	24410,0	24327,6	96,6	99,7
Сільське населення	15127,1	14412,2	14328,0	14249,7	14164,9	93,7	99,4
у т.ч. чоловіки	7055,0	6754,0	6727,9	6703,2	6673,9	94,6	99,6
жінки	8072,1	7658,2	7600,1	7546,5	7491,0	92,8	99,3
Частка сільського населення, %	32,4	31,6	31,5	31,4	31,3	-1,1 в.п.	-0,09 в.п.
у т.ч. чоловіків	32,7	32,1	32,1	32,0	31,9	-0,8 в.п.	-0,1 в.п.
жінок	32,1	31,2	31,1	30,9	30,8	-1,3 в.п.	-0,09 в.п.

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 29].

Одним з основних методологічних положень ефективного використання земель є питання про показники, що характеризують склад і співвідношення земельних угідь. Найважливішим показником рівня інтенсивності використання земель є склад земельних угідь у рамках земельного фонду (табл. 2.2):

Таблиця 2.2.

Склад і співвідношення земельних угідь в Україні, 2013 рік

Угіддя	Площа, тис га	
	Всього	Процентне співвідношення
Сільськогосподарські угіддя	41425,8	68,6
з них:		
рілля	32525,5	53,9
багаторічні насадження	1152,0	1,9
сіножаті	2301,5	3,8
пасовища	5446,8	9,0
Лісові площі	10611,3	17,6
Під водою	2422,8	4,0
Болота	980,1	1,6
Забудовані землі	2523,2	4,3
Інші землі	2391,7	3,9
Всього	60354,9	100,0

Із приведених даних табл. 2.2 видно, що площа ріллі на душу населення в Україні складає 0,71 га (32525,5 тис га :45245,9 людей), тоді як у Німеччині – лише 0,15 га, Франції – 0,33, Великобританії

0,11, Польщі, Угорщині – відповідно 0,37 і 0,50 га [297, с. 24]. Крім того, якщо щільність населення в Україні у розрахунку на одну тисячу гектарів орних земель складає 1492,3 людини, то у згаданих країнах Європи вона більша у 2-6 разів, що свідчить про значний невикористаний потенціал земельних ресурсів в аграрному секторі економіки, який, в цілому, формує економіку України.

Для уточнення складу земельних угідь нами приведено діаграму (рис. 2.1):

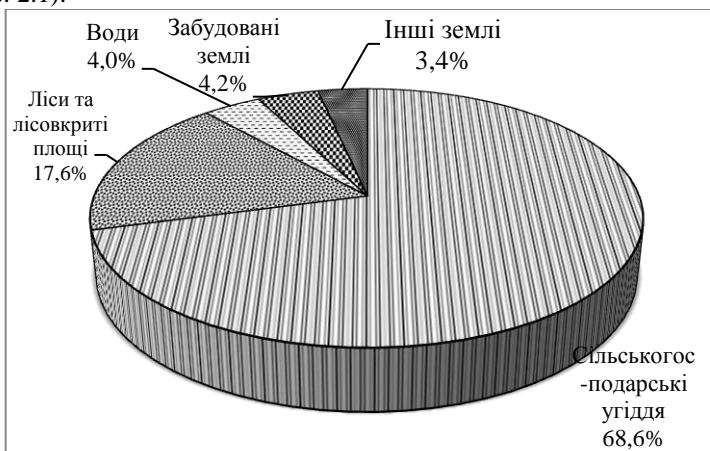

Рис. 2.1. Земельна площа України у 2013 році

Проте структура земельних угідь не дає дійсного уявлення про стан та використання земель, якщо не встановити, хто користується земельними ресурсами, у якій формі власності вони перебувають, яка структура цих земель та ін. Відповідь на поставлене питання дає приведена табл. 2.3:

Таблиця 2.3

Загальна земельна площа України та розподіл сільськогосподарських угідь за землевласниками та землекористувачами у 2013 році, тис га

Показники	Загальна земельна площа	Усі сільськогосподарські угіддя	з них		
			рілля	сіножаті	пасовища
Усього земель	60354,9	41425,8	32525,5	2408,8	5446,8
Землі сільськогосподарських підприємств і громадян	37713,3	36395,4	31032,5	1573,4	2860,0

Закінчення табл. 2.3

у тому числі землі сільськогосподарських підприємств з них:					
державних	21166,9	20437,2	19186,7	391,3	655,9
недержавних	1144,3	958,8	795,8	33,5	94,8
землі громадян	20022,6	19478,4	18390,9	357,8	561,1
	16546,4	15958,2	11845,8	1182,1	2204,1
Землі користувачів інших категорій	22641,6	5130,4	1492,7	835,4	2586,8

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 79].

З приведеної табл. 2.3 видно, що основна частина сільськогосподарських угідь, що перебувають у власності і користуванні сільськогосподарських підприємств для ведення крупнотоварного виробництва, займають 56,2 % (20437,2 * 100 % : 36395,4), а землі громадян – 43,8 % (15958,2 * 100 % : 36395,4). При цьому сільськогосподарські підприємства використовують 61,8 % площі орних земель, а громадяни – 38,2 %. Крім того, останні використовують природні кормові угіддя на площі 3386,2 га для утримання худоби і птиці.

У процесі реформування аграрного сектора економіки, відповідно до Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 року [225] створено умови розвитку різноукладності, що передбачає функціонування різних організаційно-правових форм господарювання.

Відповідно до цього, на кінець 2013 року в Україні функціонувало 55858 сільськогосподарських підприємств проти 57877 на кінець 2005 р., з них 8295 господарських товариств проти 7900 у 2005 році, 4153 приватних підприємств проти 4123 на кінець 2005 року, 810 виробничих кооперативів проти 1521 на кінець 2005 року, 40856 фермерських господарств проти 42447 на кінець 2005 року, 1466 підприємств інших форм господарювання проти 1500 за порівнюваний період (табл. 2.4):

Таблиця 2.4

Чисельність виробників сільськогосподарської продукції і співвідношення їх організаційно-правових форм в Україні

Показники	Роки, одиниць				у % до загальної кількості				2013 рік в динаміці у % до	
	2005	2011	2012	2013	2005	2011	2012	2013	2005	2012
Усього підприємств	57877	56133	55866	55858	100,0	100,0	100,0	100,0	96,5	99,9
Господарські товариства	7900	7757	8121	8295	13,7	13,8	14,5	14,8	105,0	102,1

Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика

Закінчення табл. 2.4

Приватні підприємства	4123	4140	4183	4153	7,1	7,4	7,5	7,4	100,7	99,3
Виробничі кооперативи	1521	905	856	810	2,6	1,6	1,6	1,5	53,3	94,6
Фермерські господарства	42447	41488	40732	40856	73,3	73,9	72,9	73,2	96,3	100,3
Державні підприємства	386	311	294	278	0,7	0,6	0,5	0,5	72,0	94,6
Підприємства інших форм господарювання	1500	1532	1680	1466	2,6	2,7	3,0	2,6	97,7	87,3

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 51].

Аналіз наведених даних свідчить, насамперед, про те, що за досліджуваний період відбулось поступове збільшення кількості господарських товариств і приватних підприємств – відповідно на 1,1 та 0,3 %, натомість скоротилась на 1,1 кількість виробничих кооперативів. Слід відзначити, що кількість фермерських господарств впродовж останніх двох років відносно стабілізувалась. Наведені дані свідчать, що основними товаровиробниками сільськогосподарської продукції серед сільськогосподарських підприємств на кінець 2013 року були господарські товариства, приватні підприємства та фермерські господарства.

Слід відзначити, що визначальними пріоритетами політики суб'єктів господарювання на землі є розширення площі посівів зернових і зернобобових культур, соняшника, скорочуючи площі посівів цукрових буряків, картоплі, овочів та ін. Але підвищення урожайності останніх не завжди забезпечує динаміку зростання виробництва цих культур (табл. 2.5):

Таблиця 2.5
Виробництво основних сільськогосподарських культур

Показники	Роки					2013 рік у % до	
	1990	2010	2011	2012	2013	1990	2012
Валовий збір, тисяч тонн							
Зернові та зернобобові культури	51009,0	39270,9	56746,8	46216,2	63051,3	123,6	136,4
Цукрові буряки (фабричні)	44264,5	13749,2	18740,5	18438,9	10789,4	24,4	58,5
Соняшник	2570,8	6771,5	8670,5	8387,1	11050,5	429,8	131,8
Картопля	16732,4	18704,8	24247,7	23250,2	22258,6	133,0	95,7

Закінчення табл. 2.5

Овочі	6666,4	8122,4	9832,9	10016,7	9872,6	148,1	98,6
Плоди та ягоди	2901,7	1746,5	1896,3	2008,7	2295,3	79,1	114,3
Урожайність, ц з 1 га зібраної площі							
Зернові та зернобобові культури	35,1	26,9	37,0	31,2	39,9	113,7	127,9
Цукрові буряки (фабричні)	275,7	279,5	363,3	410,8	398,9	144,7	97,1
Соняшник	15,8	15,0	18,4	16,5	21,7	137,3	131,5
Картопля	116,8	132,5	168,0	161,0	159,7	136,7	99,2
Овочі	149,0	173,6	195,0	199,2	199,9	134,2	100,4
Плоди та ягоди	42,7	78,2	84,9	89,9	103,5	242,4	115,1
Площа, з якої зібрано урожай, тисяч гектарів							
Зернові та зернобобові культури	14522,2	14575,7	15321,3	14792,1	15804,4	108,8	106,8
Цукрові буряки (фабричні)	1605,4	492,0	515,8	448,9	270,5	16,8	60,3
Соняшник	1626,3	4525,8	4716,6	5081,7	5090,1	312,9	100,2
Картопля	1432,7	1411,8	1443,2	1444,1	1394,1	97,3	96,5
Овочі	447,2	467,8	504,1	502,8	493,8	110,4	98,2
Плодово-ягідні насадження	679,8	223,2	223,4	223,4	221,7	32,6	99,2

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 88].

З приведеної табл. 2.5 видно, що валовий збір зернових та зернобобових культур у 2013 році зріс на 12 млн т, або на 23,6 %, збір соняшника зріс на 329,8 % у 2013 р проти 1990 року, картоплі і овочів відповідно зріс на 33,0 і 48,1 %.

При цьому, вклад господарств населення у загальне виробництво зернових і зернобобових культур у 2013 році складає майже 38 %, цукрових буряків – 54,1 %, соняшника – 32,5 % (табл. 2.6):

Таблиця 2.6

Виробництво основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств, тис тонн

Показники	Роки					2013 рік у % до	
	1990	2010	2011	2012	2013	1990	2012
Сільськогосподарські підприємства							
Зернові та зернобобові культури	49563,8	29779,3	44219,3	36075,0	49659,0	100,1	137,7
Цукрові буряки (фабричні)	44261,7	12663,4	17145,4	16837,7	9100,8	20,6	54,1
Соняшник	2509,2	5585,6	7288,8	7131,1	9445,8	376,5	132,5
Картопля	4793,6	482,5	751,8	757,0	659,4	13,8	87,1
Овочі	4872,1	964,6	1540,5	1433,9	1158,7	23,8	80,8
Плоди та ягоди	1347,1	286,8	299,8	369,0	444,2	33,0	120,4

**Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського
землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика**

Закінчення табл. 2.6

Господарства населення							
Зернові та зернобобові культури	1445,2	9491,6	12527,5	10141,2	13392,3	926,7	132,1
Цукрові буряки (фабричні)	2,8	1085,8	1595,1	1601,2	1688,6	603,0	105,5
Соняшник	61,6	1185,9	1381,7	1256,0	1604,7	26,1	127,8
Картопля	11938,8	1822,3	23495,9	22493,2	21599,2	180,9	96,3
Овочі	1794,3	7157,8	8292,4	8582,8	8713,9	485,6	101,5
Плоди та ягоди	1554,6	1459,7	1596,5	1639,7	1851,1	119,1	112,9

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 89].

Що стосується обсягів виробленої валової продукції сільського господарства у грошовому виразі, то за досліджуваний період спостерігається тенденція до її зростання. Грунтово-кліматичні, соціально-економічні та психологічні чинники дозволили у 2013 році виробити валової продукції сільського господарства на рівні 252,9 млрд грн, в тому числі за рахунок рослинництва – 175,9 млрд грн і тваринництва – 77 млрд грн (табл. 2.7):

Таблиця 2.7

Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств,
у постійних цінах 2010 року, млн грн

Показники	Роки					2013 рік у % до	
	1990	2010	2011	2012	2013	1990	2012
Усі категорії господарств							
Валова продукція – всього	282774,2	194886,5	233696,3	223254,8	252859,0	89,4	113,3
у тому числі							
продукція рослинництва	145502,0	124554,1	162436,4	149233,4	175895,2	120,9	117,9
продукція тваринництва	137272,2	70332,4	71259,9	74021,4	76963,8	56,1	104,0
Сільськогосподарські підприємства							
Валова продукція – всього	199161,3	94089,0	121053,7	113082,3	136590,9	68,6	120,8
у тому числі							
продукція рослинництва	117938,0	66812,7	92138,4	82130,2	103127,8	87,4	125,6
продукція тваринництва	81223,3	27276,3	28915,3	30952,1	33463,1	41,2	108,1
Господарства населення							
Валова продукція – всього	83612,9	100797,5	112642,6	110172,5	116268,1	139,1	105,5

Закінчення табл. 2.7

у тому числі продукція рослинництва	27564,0	57741,4	70298,0	67103,2	72767,4	264,0	108,4
продукція тваринництва	56048,9	43056,1	42344,6	43069,3	43500,7	77,6	101,0
Вироблено продукції всіма категоріями господарств							
на одну особу, грн	5449	4249	5113	4897	5559	102,0	113,5
на 100 га сільськогосподарських угідь, тис грн	671,2	523,7	629,4	601,5	681,3	101,5	113,3

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 44].

З приведеної табл. 2.7 видно, що, в цілому, за досліджуваний період зменшилось виробництво валової продукції сільського господарства до 252,9 млрд грн у 2013 році проти 282,7 млрд грн у 2005 році, потенціал тваринницької галузі теж зменшується (табл. 2.8):

Таблиця 2.8.

Поголів'я худоби та птиці в Україні, тисяч голів

Роки	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози	Птиця
	усього	у т.ч. корови			
1990	24623,4	8378,2	19426,9	8418,7	246104,2
1995	17557,3	7531,3	13144,4	4098,6	149748,4
2000	9423,7	4958,3	7652,3	1875,0	123722,0
2005	6514,1	3635,1	7052,8	1629,5	161993,5
2010	4494,4	2631,2	7960,4	1731,7	203839,8
2011	4425,8	2582,2	7373,2	1739,4	200760,6
2012	4645,9	2554,3	7576,7	1738,2	214070,6
2013	4534,0	2508,8	7922,2	1735,2	230289,8
2013 рік у % до:					
1990 року	18,4	29,9	40,8	20,6	93,6
2012 року	97,6	98,2	104,6	99,8	107,6

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 117].

Аналіз табл. 2.8 показує стійку тенденцію скорочення поголів'я великої рогатої худоби, в тому числі корів майже на 29,9 %, спостерігається тенденція зменшення кількості свиней на 29,2 %. Це зумовлено головним чином тим, що суб'єкти господарювання на землі віддають перевагу рослинництву, оскільки у цьому випадку скорочуються терміни обігу грошей у порівнянні з інвестуванням їх у розвиток великої рогатої худоби з 4-5 років до одного. Крім того, тваринницька

галузь є затратною через значні витрати на будівництво тваринницьких комплексів, їх обслуговування, періодом підготовки молодняка великої рогатої худоби до його дійної зрілості та ін. Тому суб'єкти господарювання на землі не випадково надають перевагу виробництву свинини через їх скороспілість (8-10 місяців).

Проте, незважаючи на значні результати, досягнуті господарствами населення, поширена думка про те, що ресурсний потенціал господарств використовується гірше, ніж сільськогосподарських підприємств [30, с. 42].

Щоб дати відповідь на поставлене питання, нами проведено співставлення кількості виробленої продукції згадуваними організаційно-правовими формами до площі, на якій вони здійснюють свою господарську діяльність. В результаті цього виявилось, що на 1 га сільськогосподарських угідь, сільгосппідприємства, які використовували 21800,1 тис га сільгоспугідь, виробили продукції на 6 тис грн, а господарства населення, що використовували 6445,8 тис га сільгоспугідь – на 18,0 тис грн, тобто втричі більше.

Слід зазначити, що значний вклад у виробництво валової продукції сільськогосподарства належить зерновим та зернобобовим культурам, технічним культурам, картоплі, овочам, кормовій групі культур та продукції тваринництва (табл. 2.9):

Таблиця 2.9

**Валова продукція за основними видами сільськогосподарської
продукції в Україні, у постійних цінах 2010 року, млн грн**

Показники	Роки					2013 р у % до	
	1990	2010	2011	2012	2013	1990	2012
Валова продукція – всього	282774,2	194886,5	233696,3	223254,8	252859,0	89,4	113,3
у тому числі							
продукція рослинництва	195502,0	124554,1	162436,4	149233,4	175895,2	90,0	117,9
з неї зернові та зернобобові культури	71009,0	41633,0	60492,5	49407,4	66997,3	94,3	135,6
технічні культури	56835,0	33031,2	41549,5	40533,8	49108,6	86,4	121,2
картопля, овочі та баштанні продовольчі культури	53398,8	37996,5	46916,5	46395,6	45762,2	85,7	98,6
плоди, ягоди, виноград	7172,5	6919,6	7758,1	7670,1	9092,8	126,8	118,5

Закінчення табл. 2.9

Кормові культури	5204,2	4086,4	4619,7	4316,1	4335,8	83,3	100,0
інша продукція рослинництва	687,5	887,4	1100,1	910,4	598,5	101,9	65,7
продукція тваринництва	137272,3	70332,4	71259,9	74021,4	76963,8	56,1	104,0
з неї худоба та птиця (вирощування)	52428,5	31237,4	31636,5	33390,3	35722,8	68,1	107,0
молоко	32954,7	28533,0	28151,3	28909,5	29185,3	88,6	101,0
яйця	9127,6	7935,1	8697,0	8892,9	5780,8	63,3	102,6
вовна	15,7,3	17,6	16,4	15,7	14,9	95,0	94,9
інша продукція тваринництва	3084,8	2609,3	2758,7	2813,0	2013,2	65,3	71,6

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 47-48].

Аналізуючи табл. 2.9, спостерігається динаміка зменшення обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва. Так, за досліджуваний період виробництво валової продукції рослинництва скоротилось майже на 10 % та тваринництва на 43,9 %.

Треба зазначити, що стратегічний підхід до сталого розвитку сільськогосподарського землекористування вимагає не тільки зростання економічних показників господарської діяльності на землі, але і збереженні природи, в тому числі її головного компонента – ґрунту, який забезпечує рослини поживними речовинами і водою, що сприяє розвитку кореневої системи рослин.

Така властивість ґрунту досягається за умови вмісту у ньому гумусу, як умови формування його родючості, шляхом поліпшення фізичних властивостей ґрунту: його щільності, водопроникності, повітря- і вологості.

Значну підтримку втіленню завдання сталого розвитку землекористування, збереження гумусності ґрунтового покриву справляє принцип вирощування сільськогосподарських культур у системі сівозмін, завдяки чому розміщення культур на полях відбувається по чергово у часі на період ротації з вимогами періодичності вирощування культури на одному і тому самому полі.

У контексті реалізації стратегії сталого розвитку сільськогосподарського землекористування Кабінетом Міністрів України 2 листопада 2011 р № 1134 схвалено постанову «Порядок розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь» [216] та постанову 11 лютого 2010 р № 164 «Про затвердження нормативів оптимального співвідно-

шення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» [220].

На жаль, згадувані постанови не виконуються через відсутність державної стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування, відсутність зобов'язань суб'єктів господарювання на землі щодо раціонального використання землі та відсутність внутрішніх національних інтересів України щодо сталого розвитку землекористування. В результаті цього використання земель носить руйнівний характер, відсутня етика ефективного господарювання на землі, що призводить до поглиблення екологічної кризи у природокористуванні, нівелює здоровий спосіб життя людей.

Проведені нами розрахунки втрат гумусу, зумовлених вирощуванням сільськогосподарських культур, свідчать, що його середні втрати з одного гектара посівів в цілому по Україні складають -0,689 тонн (табл. 2.10, додаток Б), для компенсації якого в ґрунт щорічно потрібно вносити майже 14 тонн гною.

Таблиця 2.10

Баланс гумусу в ґрунтах України

Роки	Баланс гумусу, т	
	на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції	всього
1990	-0,196	-5972396
2010	-0,354	-9547571
2011	-0,053	-1464079
2012	-0,578	-16074269
2013	-0,689	-19521212
Причорноморський регіон		
Одеська область		
1990	-0,755	-1317049
2010	-0,531	-862708
2011	-0,656	-899766
2012	-0,417	-695202
2013	-0,653	-1178694
Миколаївська область		
1990	-0,381	-531093
2010	-0,555	-811146
2011	-0,633	-913754
2012	-0,538	-739965
2013	-0,824	-1265362
Херсонська область		
1990	-0,268	-347563
2010	-0,384	-476683
2011	-0,548	-700427

Закінчення табл. 2.10

2012	-0,406	-444143
2013	-0,518	-648961

Джерело: Розраховано автором за даними [239].

Спільним для України і Причорноморського регіону є те, що за останні роки в них спостерігається тенденція до зростання дефіциту гумусу у ґрунті.

Але проблеми не у внесенні органічних добрив (гною) у ґрунт, а у відсутності їх у суб'єктів господарювання на землі через скорочення поголів'я худоби.

У цьому зв'язку сучасна політика сільськогосподарського землекористування повинна бути орієнтована на розміщення у структурі посівних площ багаторічних та однорічних трав, які забезпечують збалансованість економічної, соціальної та екологічної складових сталого розвитку аграрного землекористування.

Треба зазначити, що помилкове утвердження у масовій свідомості суб'єктів господарювання на землі про те, що внесення підвищених доз мінеральних добрив у ґрунт забезпечуватиме сталий розвиток землекористування, став причиною зворотної реакції.

Тобто йде мова про те, що його внесення у підвищених дозах з метою отримання швидкої вигоди, ще більш активізує мінералізацію залишку гумусу у ґрунті. Виходячи з цього, можна зробити незаперчливий висновок, згідно якого, ближчим часом наступить ситуація, при якій внесення мінодобрив вже не забезпечуватиме підвищення врожайності, оскільки остання досягається тільки у взаємодії гумусу і мінодобрив.

Не випадково вже нині у Миколаївській, Одеській та інших областях півдня України внесення у ґрунт підвищених доз мінеральних добрив, в обсягах 250-300 кг/га діючої речовини, не забезпечує адекватної урожайності соняшника, залишаючись у багатьох випадках 7-10 ц/га і менше.

Таким чином, стає цілком зрозумілим, що альтернативою збереження гумусності ґрунтів, аніж як завдяки поповненню ґрунту речовинами органічного походження, не має. Тим не менше, засобом, що сприяє підвищенню урожайності сільськогосподарських культур, нині поки що є мінеральні добрива (табл. 2.11), певною мірою взаємозумовлені із органічними добривами.

Таблиця 2.11

Внесення добрив під сільськогосподарські культури,
на 1 га посівної площі

Показники	Роки					2013 рік у % до	
	1990	2010	2011	2012	2013	1990	2012
Мінеральні добрива, кг поживної речовини							
Внесено під всі посіви	141	58	68	72	79	56,0	109,7
у тому числі							
азотних	59	43	48	50	55	93,2	110,0
калійних	39	8	9	10	13	33,3	130,0
фосфорних	43	17	11	12	11	25,6	91,7
Внесено під посіви зернових та зернобобових культур	132	63	71	79	87	65,9	110,1
технічних культур овочів та баштанних культур	260	57	67	66	70	26,9	106,1
картоплі	164	137	143	172	166	101,2	96,5
кормових культур	236	239	258	209	303	128,4	145,0
	109	21	24	29	33	30,3	113,8
Органічні добрива, тонн							
Внесено під всі посіви	8,6	0,5	0,5	0,5	0,5	5,8	100,0
у тому числі під посіви зернових та зернобобових культур	6,5	0,4	0,4	0,5	0,5	7,7	100,0
технічних культур овочів та баштанних культур	17,3	0,4	0,4	0,4	0,4	2,3	100,0
картоплі	20,1	1,1	0,6	0,6	0,4	2,0	66,7
кормових культур	62,8	5,9	4,7	3,8	2,8	4,5	73,7
	5,7	1,9	1,8	1,6	2,0	35,1	125,0

Джерело: Складено автором за даними [257, с. 109-110].

Але хоч за останні декілька років спостерігається тенденція до позитивних соціально-економічних перетворень на селі: денационалізація і роздержавлення землі; приватизація землі і майна; визнання рівноправності приватної, державної і комунальної форм власності на землю і майно; гарантія розвитку різних організаційно-правових та організаційно-господарських структур; створення передумов розвитку кооперації на селі; створено можливості господарювання на засадах підприємництва та ін., все ж за рівнем розвитку сільського господарства Україна невинувато відкинута на декілька десятиліть назад,

село опинилось у глибокому соціально-економічному занепаді, що не могло негативно не вплинути на використання аграрно-ресурсного потенціалу, в тому числі земельних ресурсів.

Так, за період 1990-2010 років у Миколаївській області виробництво зернових культур скоротилось на 20 %, цукрових буряків, картоплі скоротилось відповідно у більш як 53 та 1,4 рази, натомість виробництво соняшника зросло у 2,7 рази, що стало причиною того, що останній беззмінно вирощується на одному і тому ж полі 2-3 роки поспіль, хоча згідно нормативів періодичності повинен розміщуватись на попередньому полі не раніше, як через 7-8 років. Проте підвищені дози мінеральних добрив до 230-250 кг діючої речовини на 1 га посіву за сприятливих погодних умов поки що забезпечують отримання урожайності на рівні 14-15 ц/га, хоча за умови розміщення їх у сівозміні при менших дозах добрив урожайність досягається на рівні 30 ц/га.

Треба зазначити, що якщо поголів'я ВРХ в Україні у 1990 р складало 24623,4 тис голів, то у 2010 році тільки 4494,4, число корів за цей період скоротилось більш, ніж втричі, поголів'я свиней скоротилось із 19426,9 гол до 7922,2 тис гол. Ключовим моментом є той факт, що до війни (1940 р) поголів'я ВРХ було у 2,5 рази більше, ніж у 2010 році, а поголів'я корів – в 1,7 рази.

Тому не випадково, якщо м'яса у живій вазі в 1940 році було вироблено 53,9 тис т, в 1990 – 226,6, то у 2010 році – тільки 45,9 тис т, виробництво молока у 2010 році складало 364 тис т, що менше у 2 рази проти 1990 року.

Аналіз негативних змін в аграрному секторі економіки засвідчив, що вони породжені одночасно дією об'єктивних і суб'єктивних чинників.

До об'єктивних причин відносяться:

- психологічна неготовність людей до економічної, в тому числі земельної реформи;
- відсутність науково-методологічних і прикладних напрацювань проведення реформи;
- повільність та безвідповідальне проведення реформ органами державної влади, вичікуваність ситуації, яка б могла стати поштовхом до впевненості селянина у необхідності реалізації реформ, її безповоротності, без страху за майбутнє своє і своїх дітей;
- відсутність ефективної регулятивної функції держави;
- відсутність цільової спрямованості і прозорості проведення земельної реформи, брак чітко визначеної державної аграрної політики, відсутність фінансування з боку держави;

- загальна криза соціально-економічного розвитку країни і її регіонів, низька зайнятість сільського населення, безробіття, міграційні процеси, пов'язані з пошуком роботи за кордоном та ін.;

- неготовність керівників і спеціалістів сільського господарства працювати у нових умовах через нерозуміння процесів в частині майнових і земельних відносин власності.

До суб'єктивних причин можна віднести:

- відсутність офіційної державної аграрної політики;
- велике політичне протистояння щодо розвитку аграрних відносин;
- недосконалість правової бази щодо аграрних перетворень;
- великі помилки і прорахунки макроекономічного порядку;
- незадовільний рівень організаційного забезпечення аграрної реформи у його найширшому розумінні;

- великі тактичні прорахунки, зумовлені, з одного боку, відсутністю чіткої тактики здійснення реформи, і з іншого – нехтування тим, що динамічність розвитку умов реформування повинні викликати відповідну зміну тактики його здійснення, чого у практиці немає;

- не завжди достатній рівень наукового забезпечення аграрних реформуваль;

- політичні спекуляції певних політичних сил щодо того, що погіршення соціально-економічного розвитку українського села зумовлене аграрною реформою;

- негативний вплив сучасної соціально-економічної результативності аграрних реформуваль на державотворення України та формування несприятливого для неї зарубіжного іміджу;

- занепад ресурсного потенціалу сільського господарства, зниження рівня його технологічності, надмірне зменшення експортних можливостей галузі, недостатня державна керованість кадровим забезпеченням аграрної реформи, погіршення використання і збереження сільськогосподарських земель, не завжди і не в усьому сприятлива соціально-політична ситуація навколо реформування аграрних відносин.

У зв'язку з цим економічна система в країні має бути орієнтована не на вільноринкові відносини, а державорегульований ринок, де б виникали зобов'язання суб'єктів господарювання на землі до розвитку тваринництва в обсягах до відповідних площ землі.

Ми єдині в думках з вченим, що сучасна теоретична концепція формування аграрної політики включає такі цільові завдання [328, с. 19-22]:

1. Стимулювання соціально-економічного розвитку сільської місцевості, прискорення системного відродження села на основі:

- повного припинення руйнування, поступового відновлення і розбудови соціальної інфраструктури;

- диверсифікація виробництва з метою створення нових робочих місць;
- припинення деградації і поступове зміцнення демографічно-відтворювального потенціалу села;
- припинення руйнування людського капіталу;
- прискорення і доведення до логічного завершення аграрних формувань, передусім у частині земельних і майнових відносин власності;
- створення передумов для формування на селі реальних власників і господарств, у тому числі середнього рівня при одночасному забезпеченні соціального захисту дрібних і найбідніших власників;
- виведення на якісно вищий організаційний та організаційно-економічний рівень орендних відносин на селі;
- прискорення процесів формування та ефективного функціонування сільських укладів, сільського способу життя;
- створення реальних можливостей для поетапного становлення й утвердження на селі та у всій системі АПК приватного сектора;
- відкриття простору для прояву потенційних можливостей різних форм господарювання, кооперативних відносин і ринкової інфраструктури.

2. Забезпечення достатньо високого і надійного рівня управління земельним фондом, іншими сільськогосподарськими та водними ресурсами, підвищення екологічної надійності агропродовольчої діяльності та охорони довкілля.

3. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора (від авт. та сільськогосподарського землекористування) економіки України, просування сільськогосподарської продукції на світові ринки, завоювання та надійне утримання ринково-продовольчих ніш.

4. Прискорення процесів освоєння світових досягнень у розвитку продовольчих ринків і формування в єдності з відповідними вітчизняними надбаннями найбільш прийнятної для сільського господарства України ринково-продовольчої системи.

5. Гарантування виведення на суттєво вищий рівень наукового забезпечення аграрного сектора економіки, у тому числі шляхом вибору прогресивних інноваційних схем і механізмів, що вимагає державного регулювання цього процесу.

6. Принциповим має стати вибір відповідно між внутрішньою і зовнішньою орієнтацією. Як свідчить практика, надміру тривала орієнтація на імпорт зарубіжних ресурсів при практично повній відмові від розвитку вітчизняної бази, передусім у частині сільськогосподарського машинобудування, виявилась щонайменше невиправдано.

До інших надзвичайно важливих умов, що можуть забезпечити позитивні соціально-економічні наслідки реформування сільського господарства та його соціального відродження, відносяться такі:

- зростання вартості земельного капіталу;
- прогнозування і планування використання земель;
- заборона зміни цільового використання земель;
- обмежений режим використання особливо цінних орних земель;
- вдосконалення орендних відносин;
- формування оптимальних розмірів сільськогосподарського землекористування;
- скорочення обсягів експортно-сировинної економіки аграрного сектора економіки;
- обмеження імпорту сільськогосподарської продукції;
- вдосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та розміру земельного податку;
- делегування регіонам повноважень планування використання земель сільськогосподарського призначення, позбавивши таких прав Держземагенство України як центральний орган з питань використання земельних ресурсів та його територіальних органів;
- не створювати перешкод для отримання суб'єктами господарювання інвестицій, від вкладення яких очікується отримання доходу;
- створити правову базу консолідації земельних ділянок, що забезпечить ефективність управління процесом використання земель, підвищить продуктивність використання сільськогосподарської техніки і праці та ін.

З точки зору поставлених цілей і завдань необхідно сформувати певний набір правил і ідей, що змістять акценти, спрямовані на антикризові заходи. В основу методології потрібно покласти такі орієнтири як землеустрій сільськогосподарських підприємств, що дозволить визначити основні його соціально-економічні параметри на майбутній період.

Такий проект слугуватиме стратегічним орієнтиром і бізнес-планом розвитку сільськогосподарського землекористування.

Проект землеустрою не повинен розглядатись як бюрократичний документ, оскільки в цьому випадку він не буде затребуваний широким колом зацікавлених у цьому сторін. Насамперед, у ньому повинна бути розроблена чітка система сівозмін, адаптована до регіональних і місцевих умов, виходячи зі спеціалізації господарства та охорони довкілля. В рамках такого проекту обґрунтовується склад земельних угідь, розміщення елементів інженерної інфраструктури з періодичним

корегуванням та уточненням, виходячи з внутрішніх можливостей та ресурсів конкретного сільськогосподарського землекористування.

Реалізація ринкової моделі розвитку сільськогосподарського землекористування повинна передбачати комплекс заходів, орієнтованих на всебічне зростання вартості земельного капіталу, який являє собою сукупність земельних благ, якими розпоряджається людина на відповідних правах (або які вона може використовувати) і які являють синтез природної енергії в різних формах та людських здібностях (праця, інтелект людини), а також земельні поліпшення й інше предметне багатство (дорожня, інженерна, меліоративна інфраструктура і т.п.), що нерозривно пов'язане із землекористуванням чи ділянкою землі та раніше створене людиною у вигляді матеріальних і нематеріальних засобів, ресурсів, інформації [285, с. 102].

Схематично процес формування земельного капіталу представлено на рис. 2.2:

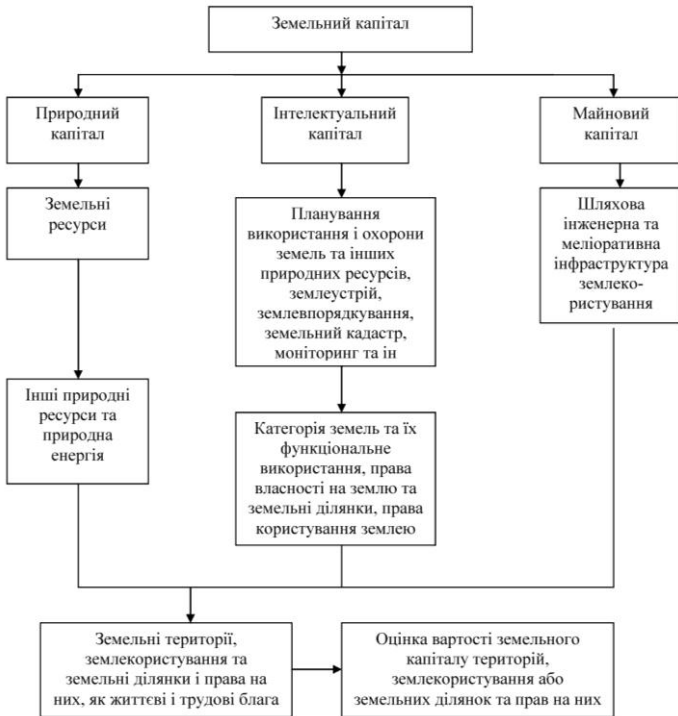

Рис. 2.2 Модель структури методології формування земельного капіталу

Згідно приведені методології, земельний капітал формується з допомогою землеустрою, у процесі якого вирішується питання правового, соціально-економічного, організаційно-територіального, екологічного, політичного змісту. Але, як відзначає відомий в Україні вчений А. М. Третяк [285, с. 249], недооцінка ролі та значення землеустрою за період останніх років в результаті стихійного скорочення площі ріллі, зрошувальної і осушувальної мережі тощо, завдало країні одноразовий економічний збиток в сумі близько 1 млрд гривень.

З точки зору недопущення фактів нецільового використання земель першим кроком є розроблення планів зонування земель, які передбачають [222, с. 15]:

- зони землі за їх категоріями і типами землекористування, визначені для сільськогосподарської та лісогосподарської діяльності, житлової та громадської забудови, природно-заповідної і природоохоронної діяльності, рекреаційної, оздоровчої, історико-культурної та водогосподарської діяльності, промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та ін.;

- зони земель для розміщення об'єктів соціально-культурного, оздоровчого та спортивного призначення;

- зони земель, щодо яких застосовуються обмеження у їх використанні;

- зони земель для розміщення водних об'єктів, призначених для цілей водопостачання;

- зони земель для заходів захисту, збереження і покращення верхнього родючого шару ґрунту, природного довкілля та ландшафту;

- зони особливо цінних сільськогосподарських земель та лісових угідь;

- зони земель, забруднених небезпечними матеріалами.

Крім того, вважаємо, що ключовим моментом виготовлення плану зонування є виділення:

- зон технологічних груп ґрунтів;

- охоронних зон;

- зон санітарної охорони;

- санітарно-захисні зони;

- зони особливого режиму використання земель.

В стратегічному плануванні використання земель сільськогосподарського призначення на основі зонування стане новою ерою, де будуть створені можливості контролювати використання землі у контексті їх цільового призначення, здатних позитивно впливати на наміри суб'єктів господарювання на землі та інвесторів.

У структурі адекватних механізмів, що забезпечують позитивні соціально-економічні перетворення на селі, в тому числі у сільсько-господарському землекористуванні, є знаходження точок дотику інтересів орендаря, орендодавця, органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Тут мова йде про те, що ступінь відповідальності за розвиток соціально-економічних процесів у землекористуванні покладається у рівній мірі на всіх суб'єктів орендних відносин. Найважливішою частиною цих відносин є забезпечення умов раціонального, ефективного, екологічнобезпечного використання землі орендарем, подача об'єктивної інформації про результати господарської діяльності статистичним органам влади та ін. З іншого боку, орендодавець повинен дотримуватись умов договору про оренду землі, не допускаючи тіньових схем передачі землі в оренду, в результаті чого держава втрачає грошові надходження до бюджету.

При цьому органи влади повинні здійснювати контроль щодо ефективності орендних відносин, орієнтованих на інноваційний розвиток сільських територій на основі державно-приватного партнерства, де держава активізує розвиток інфраструктури, важливої для ведення бізнесу на селі, бере участь у розв'язанні земельних спорів, регулює фінансові потоки, рух капіталу, забезпечує охорону навколишнього природного середовища та ін.

У стратегічному плані органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, маючи інтереси контролювати фактичну реальність у сільськогосподарському землекористуванні, повинні приділити достатньо уваги конвергенції двох антиподів: використання і охорона землі, яка покладає надію на кардинальне вирішення природоохоронних і соціально-економічних питань в аграрному секторі економіки.

Дуже важливим у цих умовах є вдосконалення грошової оцінки землі та розміру земельного податку на засадах узгодження інтересів різних учасників соціально-економічного процесу розвитку сільськогосподарського землекористування.

Нині є всі підстави стверджувати, що грошова оцінка орних земель в Україні, яка на кінець 2014 року складала лише 20988,8 грн/га (рис. 2.3),

не відповідає соціально-економічним інтересам України та її регіонам, оскільки підходи до нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, закріпленої постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 року № 213, врахували лише динаміку цін на продовольство, не беручи до уваги відповідне

зростання собівартості сільськогосподарської продукції. Крім того, матеріали економічної оцінки колгоспів і радгоспів Української РСР за результатами їх господарювання у 1981-1987 роки, які лягли в основу визначення нормативної грошової оцінки, втратили свою актуальність і не відповідають сучасним економіко-господарським реаліям.

Тому вважаємо, що угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, прийнята 16 вересня 2014 року № 1678-VII, надає унікальну можливість підвищити нормативну грошову оцінку землі до середньоєвропейської – 7-9 тис дол США, тобто підвищити її ціну орієнтовно у 7-9 разів, що адекватно якісним параметрам чорноземів України. В результаті цього дохідна частина місцевих бюджетів за рахунок земельних часток (паїв) та земель запасу зросте із 3752 млн грн у 2012 р до 250 млрд грн при ставці податку за використання орних земель 1 % їх грошової оцінки. Тобто мова йде про те, що в Україні мають бути правила, де ціна землі була б адаптована до цін європейських країн, в результаті чого вона була б захищена від незаконних обгородок, а люди – від засилля корупції, з усіма негативними наслідками, що випливають з цього.

Рис. 2.3 Нормативна грошова оцінка 1 га ріллі станом на 01.01.2014 (з урахуванням коефіцієнта змін у рентному доході 1,756)

Примітка: Використані матеріали Держземагенства України

Результати приведених розрахунків можуть служити основою для зростання вартості земельного капіталу та зростання ролі органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у процесах соціально-економічного розвитку сільських територій, оскільки на них покладається відповідальність за результати розвитку регіонів та окремих територій.

Але тим не менше стає зрозумілим, що надмірна брехня і соціальний популізм чиновницько-бюрократичного апарату на всіх його рівнях загальнодержавної стратегії регулювання соціально-економічного розвитку стали причиною того, що за період 1991-2012 років з карти України зникло 641 сільських населених пунктів, із яких – 601 село і 40 поселень. При цьому, в кожному із сіл, що залишилися, немає молоді і дітей до 6 років.

Більш всього за роки незалежності вимерло сіл у Київській – 94, Полтавській – 55, Житомирській – 45, Сумській – 45, Харківській – 42, Чернігівській – 40 областях, менше у Львівській – 5, Черкаській – 3, Хмельницькій – 6, Рівненській – 7 областях.

Зважаючи на важливість згадуваних умов, орієнтованих на реалізацію стратегії реформування сільського господарства, в тому числі земельних відносин, необхідно реалізувати правове, інституційне, інформаційне та кадрове забезпечення.

У контексті правового забезпечення необхідно добитися, щоб на вершині процесу управління та регулювання земельних відносин були Конституція України та Земельний Кодекс України з подальшим розвитком рамкових законів, що впливають із них. Необхідно створити координуючий орган з питань розробки нормативно-правових актів земельного законодавства, оскільки на себе цієї функції не взяв центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів, через що у законодавстві мають місце дублювання, плутанина та ціла низка неузгодженостей і заперечень.

Аналіз результатів управління землями сільськогосподарського призначення свідчить про намагання земельного органу без будь-яких підстав перебрати на себе повноваження місцевих державних адміністрацій щодо розпорядження цими землями, хоча останні ближчим часом можуть бути реорганізовані у виконавчі органи місцевих рад. Це обмежує повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, ускладнює процедуру регулювання процесу управління і регулювання процесом використання і охорони земель, в результаті чого знижується міра відповідальності за якість прийнятих рішень.

Ключовим моментом інституціонального забезпечення є створення державного департаменту у структурі Міністерства аграрної політики та виконавчої влади в регіонах, у яких буде реалізуватися стратегія управління землями сільськогосподарського призначення, проведення землеустрою та охорона земель сільськогосподарського призначення, ініціюватися запровадження контурно-меліоративної організації території, альтернативних (адаптивних, біологічних) систем землеробства, проводиться робота щодо розвитку меліоративного землеробства, культуртехнічних робіт, здійснення моніторингу земель сільськогосподарського призначення за вмістом хімікатів, пестицидів, важких металів та ін. з метою гарантування безпечного споживання продукції населенням.

У контексті інформаційного забезпечення надається перевага об'єктивній інформації щодо кількісного складу і якісної характеристики земель, формам власності на землю, зміні соціально-економічних та екологічних процесів на сільських територіях, результатам постійного моніторингу за змістом стратегії розвитку землекористування тощо.

Важливою особливістю інформації є те, що вона із ресурсу «перетворилась в один із основних факторів виробництва ... із допоміжної галузі, що обслуговувала виробничі та управлінські процеси, ІТ-індустрія перетворилася в одну із ключових галузей, що забезпечує економічне зростання, сприяє зменшенню невизначеності вибору рішень, що забезпечує існування і функціонування будь-якої системи (компанії, бізнесу, конкретної людини в навколишньому середовищі)» [302, с. 27].

Інформація виступає основним джерелом зростання економіки сільськогосподарського землекористування, збереження і відтворення родючості ґрунту, зростання конкурентоспроможності сільських територій та їх збалансованого розвитку в умовах набуття повноправного членства у Євросоюзі.

З допомогою інформації можна вивчати історичний досвід розвитку явищ чи процесів минулого і сьогодення, встановлювати цілі і засоби для їх досягнення, визначати функції органів влади, бізнесу і суспільства щодо перспектив розвитку будь-яких систем. З допомогою інформації людина формує основні принципи розвитку і вдосконалення предмету дослідження, об'єктивного матеріального світу, формує ефективний розвиток підприємств, галузей, взаємовідносини, гармонію між ними і природою.

Аналіз вітчизняної практики управління і регулювання процесом використання і охорони земель свідчить, що висока ефективність

землекористування визначається фактором кадрового потенціалу, об'єктивної оцінки їх праці та мотивації до ефективної праці. Характерною рисою людини, як працівника, є не просто робоча сила, а капітал, але за умови реалізації своїх творчих здібностей в інтелектуальний продукт. Тільки наявність і величина такого капіталу розширює можливості раціонального використання і охорони земель шляхом впровадження інноваційних технологій у розвиток землекористування, підвищення капіталізації землі та економіки в цілому, використовуючи для цього заново створену додану вартість.

Важливо відзначити, що загострення соціально-економічної, екологічної ситуації у землекористуванні у поєднанні з недостатньою державною керованістю кадровим забезпеченням щодо управління і регулювання процесом аграрної реформи, не завжди сприятливою соціально-психологічною ситуацією вказують більш на віртуальний, ніж реальний стан в аграрному секторі економіки та сільськогосподарському землекористуванні зокрема. Проблема ускладнюється тим, що Парламент і Уряд України не спромоглися поширити ринкові принципи сталого соціально-економічного та просторового розвитку сільських територій на інноваційно-інвестиційних засадах. До цього часу не розроблено Державної програми використання і охорони земель, відсутня науково обгрунтована стратегія системного підходу до використання землі, не визначено пріоритетів розвитку сільських територій з урахуванням власного потенціалу та загальнонаціональних тенденцій, не знайдено «точок стику» до влади, бізнесу і суспільства з питань стратегічного планування земельних відносин в Україні і її регіонах, в результаті чого Україна у 2014 році ще не вийшла з ремісії 2008 року. Це є причиною того, що реформа аграрного сектора економіки, в тому числі найважливішої його складової – землекористування, не виграла. Це, на нашу думку, антиреформа. При цьому Уряд (чи уряди) не проявили потужної політичної волі щодо розробки соціально-економічних заходів, спрямованих на шляхи вирішення проблем у сільськогосподарському землекористуванні. Але найгірше те, що уряд поводить себе так, ніби нічого не відбувається, не приймаючи у повному обсязі заходів, орієнтованих на відродження сільських територій, не визначаються джерела і механізми підтримки державних суб'єктів господарювання на землі, розвиток інфраструктури сільських територій, хоча через відсутність фінансової підтримки з боку уряду здійснення масштабних проектів формування сталого розвитку сільських територій неможливе. Сподівання лише на фінансування міжнародних донорів до успіху не приведе.

Власне, уряд має відповідати за низьку ефективність розв'язання конкретних проблем щодо розвитку сільських територій та сільськогосподарського землекористування як потужного джерела формування доданої вартості, а не Президент країни, який лише представляє державу. Це означає, що біля керма державою мають стояти спеціалісти, які тонко володіють мистецтвом управління процесами, що відбуваються на всіх ланках національної економіки.

У цьому сенсі, для посилення розвитку і вдосконалення процесів у землекористуванні, необхідно використати весь інтелектуальний потенціал держави, бізнесу і суспільства, мінімізувавши конфліктні ситуації, що можуть виникати через недостатню координацію процесів використання і охорони земель.

При цьому важливо скоординувати всі науки, що приймають участь у розвитку землекористування: землеустрій і землевпорядкування, земельний кадастр, моніторинг земель, ґрунтознавство, блок дисциплін екології і землеробства, нормативно-правових дисциплін, низку точних наук – математику, фізику, хімію, біологію тощо, виходячи з принципів всезагального і розумного підходу, що забезпечує можливість контролювати і рівномірно розвивати всі процеси, що проходять в агроєкосистемах. Такий принцип є базовим, який спонукає всі науки працювати над проблемою розвитку і вдосконалення екосистем, в тому числі сільськогосподарського землекористування.

Принцип розумного підходу означає, що всі дії, орієнтовані на управління і регулювання земельних відносин, повинні бути продумані з урахуванням конкретних умов, у яких перебуває суб'єкт господарювання на землі, галузь чи держава, не доводячи справи до крайності. Власне розум повинен врятувати здорове життя людей на землі. Підсумовуючи вищевикладені аргументи, можна стверджувати, що нині в Україні в певній мірі створено правові та інституційні засади розвитку сільськогосподарського землекористування, хоча надзвичайно обмежено знаходять своє відображення процеси економічного зростання, які неможливо вирішити фрагментарними, точковими заходами. Для цього необхідно об'єднати зусилля держави, бізнесу і суспільства на основі адекватного нормативно-правового забезпечення, використовуючи базові принципи всезагального і розумного підходів.

2.2. Конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування

Земельна політика України в сучасних умовах є однією з найбільших важливих у контексті розвитку соціальної та економічної політики, продовольчої безпеки держави, багатофункціонального розвитку сільських територій (розширення аграрної діяльності та інших сільськогосподарських виробництв, становлення різних видів бізнесу, не пов'язаного з аграрним сектором) та ін., де земля, будучи стратегічним ресурсом, відіграє виняткову роль. За таких умов об'єктивно обумовленим є обрання оптимальної стратегії, спрямованої на формування конкурентоспроможного сільськогосподарського землекористування, яке служить точкою росту сільського господарства і є його головним інвестиційним ресурсом.

Земля як феномен сільськогосподарського виробництва несе у собі потенціал забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, що визначає місце держави у світовому господарстві.

Між тим, звернемо увагу, що впродовж останніх кількох років в Україні з'явилися низка наукових публікацій, в тому числі монографічних видань з питань підвищення конкурентоспроможності національної економіки [2, 4, 97, 215]. На жаль, реальне наповнення їх змістом носить макроекономічний характер, не торкаючись питань формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування. Помилка авторів згадуваних монографій в тому, що вони не бачать тієї обставини, за якої земля справляє значний вплив на формування конкурентоспроможності національної економіки, і як наслідок, не розв'язано низку проблем, які були визначені на початку земельної реформи.

Досліджуючи публікації з питань конкурентоспроможності національної економіки [97, с. 13], слід відзначити, що, в цілому, цей феномен трактується як «здатність економічної системи забезпечувати соціально-економічну оптимальність за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників».

Розглядаючи питання конкурентної стратегії як умову соціально-економічного зростання, умову до наближення до європейських стандартів в усіх сферах суспільного життя та майбутнього членства України у Євросоюзі, зазначимо, що феномен «конкурентна стратегія» – не пустий вислів, а наповнений конкретним змістом. Він являє собою своєрідний фокус, у «якому сходяться різноманітні фундаментальні проблеми» [304, с. 31], є проявом системи багатьох факторів, які створюють різні конкурентні переваги.

При цьому первинну ланку формування конкурентної стратегії сільськогосподарського землекористування становить інноваційна активність з використанням інструментів економічної, екологічної, інвестиційної, інституційно-правової та ін. політики.

Крім того, активні інноваційні дії, що активізують конкурентні стратегії, досягаються адекватними заходами щодо комплексних економічних підходів у формуванні приватної власності на землю та регулювання земельних відносин; системним управлінням організацією ефективного сільськогосподарського землекористування, забезпечуючи умову збереження і відтворення родючості ґрунту шляхом скорочення процесів мінералізації гумусу та втрат його у процесі водної ерозії та дефляції; організації використання землі на основі проєктів землеустрою, відповідного бюджетного фінансування, інформаційно-комунікативних технологій, кредитних гарантій, страхування, державних контрактів, субсидій; скорочення масштабів тіньової економіки землекористування, скорочення кількості державних органів регулювання і контролю; здійснення регулятивних заходів щодо діяльності монопольних структур щодо використання землі, економічне стимулювання раціонального використання землі; автоматизація системи ведення державного земельного кадастру, спрямованого на гарантування прав на землю; прогнозування розвитку земельних відносин; визначення оптимальної моделі сільськогосподарського землекористування, особливостей ринку експорту та імпорту сільськогосподарської продукції та ін.

Передбачається, що кожний суб'єкт господарювання на землі формуватиме індивідуальний перелік практичного втілення конкурентних переваг, хоча ці проблеми є надзвичайно складними, оскільки їх формування і розвиток відбувається під істотним впливом різноманітних і різновекторних сил і дуже часто не завжди лежать на поверхні відповідних явищ, оскільки стосується не тільки економічних чи екологічних чинників, але й світоглядних позицій, під яким розуміють «упорядковану систему принципів, поглядів і переконань та інтуїтивних уявлень, почуттів і теоретичних знань людини про себе і зовнішній світ (авт. О. В. – в т.ч. про землекористування), своє місце і ставлення до нього...» [305, с. 26].

Сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів та інструментів формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування наочно може бути подана у вигляді рис. 2.4, аналіз якого дозволяє встановити загальну структуру системи завдань, що визначають конкурентоспроможність та визначальні зв'язки між її елементами.

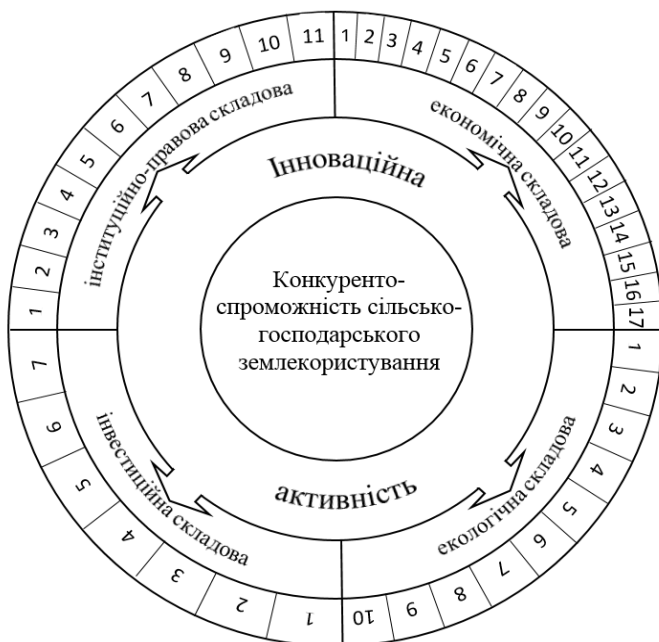

Рис. 2.4. Загальна структура завдань забезпечення життєдіяльності конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування

Примітка до рис. 2.4.

Економічна складова:

1. Вільний обіг прав власності на землю сільськогосподарського призначення.
2. Економічне регулювання раціонального використання земель (стимулювання, плата за землю, відшкодування збитків).
3. Грошова оцінка земель.
4. Повне і диференційоване оподаткування.
5. Капіталізація землі.
6. Раціоналізація сільськогосподарського землекористування.
7. Інвестиційні зобов'язання орендарів.
8. Оптимізація галузей сільського господарства.
9. Прозорість земельних відносин.
10. Розвиток сільських територій.
11. Недопущення скорочення площі сільськогосподарських товаровиробників.

12. Корпоратизація сільськогосподарських землекористувань.
 13. Консолідація дрібних земельних ділянок.
 14. Ринок експорту та імпорту сільськогосподарської продукції.
 15. Формування приватної власності на землю.
 16. Цінова політика щодо реалізації сільгосппродукції, в т.ч. на органічну продукцію.
 17. Недопущення тіньової економіки землекористування.
- Екологічна складова:
1. Збереження і відтворення родючості ґрунту.
 2. Скорочення процесів мінералізації гумусу шляхом вдосконалення структури посівних площ.
 3. Захист ґрунтів від ерозії і дефляції.
 4. Збереження біорізноманіття і ландшафтів.
 5. Організація складу земельних угідь.
 6. Меліорація земель.
 7. Організація культуртехнічних заходів.
 8. Організація здійснення землеохоронних заходів.
 9. Використання землі на основі проектів культурно-меліоративної організації території.
 10. Виробництво екологічно чистої продукції
- Інвестиційна складова:
1. Земля як ресурс.
 2. Загальнодержавні і регіональні програми використання земель.
 3. Розробка Схем використання і охорони земель.
 4. Розробка Проектів використання і охорони земель.
 5. Фінансування державне і з участю місцевих адміністрацій.
 6. Кредитні гарантії.
 7. Субсидії і дотації сільськогосподарського виробництва, в т.ч. для ведення органічного землеробства
- Інституційно-правова складова:
1. Державна підтримка заходів, спрямованих на раціональне використання і охорону земель.
 2. Інформаційно-комунікаційні технології.
 3. Регуляторна політика раціонального землекористування.
 4. Розвиток земельного менеджменту і маркетингу.
 5. Вдосконалення процесу управління сільськогосподарським землекористуванням.
 6. Завершеність законодавчого і нормативного забезпечення раціонального використання землі і вдосконалення земельних відносин.

7. Завершення міжнародної сертифікації на експорт сільськогосподарської продукції.

8. Запровадження обмеження мінімального терміну оренди землі (не менше періоду ротації сівозміни).

9. Прийняття концепції та Державної програми розвитку земельних відносин на період до 2020 року.

10. Вдосконалення розвитку орендних відносин, суперфіції, емфітевзису.

11. Ведення системи державного земельного кадастру.

Із приведеного рис. 2.4 видно, що на його фоні формується конкурентоспроможність сільськогосподарського землекористування.

Відтак, конкурентоспроможність сільськогосподарського землекористування слід розглядати як землекористування, яке, спираючись на активну інноваційну діяльність, забезпечує максимальний вихід екологічно чистої продукції при найменших на це затратах з одночасним збереженням якісних параметрів ґрунтового покриву і довкілля. Відсутність такої стратегії призводить до неефективного використання земельних ресурсів, засобів виробництва та втрати часу як найбільш цінних факторів ринкового успіху, а відтак до програшу у конкурентній боротьбі з іншими галузевими господарськими структурами.

Окреслені проблеми визначають першочергові напрями вирішення завдань розвитку сільськогосподарського землекористування та ринку якісної продукції, що відповідає міжнародним стандартам та розроблення відповідних законодавчої, нормативної та інформаційних баз у сфері, що розглядається, зміцнить конкурентні позиції аграрної галузі в Україні, підвищить сталість сільськогосподарського розвитку, сприятиме зміцненню національної економіки та оптимальному використанню земельних ресурсів.

Варто наголосити, що позитивні перспективи конкурентних стратегій в Україні пов'язані з актуалізацією проблеми раціонального використання і охорони земельних ресурсів, що дасть підстави отримувати додаткові переваги, спрямовані на підвищення його ефективності та конкурентоспроможності.

Зважаючи на це, питання науково обґрунтованої організації території і раціонального, ефективного використання і охорони земель нині набули особливого значення, що відповідно потребує нових і оригінальних досліджень, дозволить забезпечити сприятливі умови для розвитку підприємницької активності, перерозподіливши земельні ресурси без зростання дефіциту сільськогосподарської продукції.

Критерії такого розвитку проголошено у постанові Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року, в

результаті чого нині прискореними темпами відбувається процес подальшого вдосконалення сільськогосподарського виробництва, формування відносин ринкового типу та форм господарювання на землі за зразком передових країн світу і Європи, широкої популярності набула оренда земель, практикується розробка стратегічних планів соціально-економічного розвитку, хоча останні у своїй більшості носять декларативний, невизначений характер.

Найбільшим недоліком є формалізм, відсутність ефективних інституційних умов та механізмів їх реалізації. Тому не випадково питання використання і охорони земельних ресурсів були і залишаються предметом уваги вчених, спеціалістів, працівників різних галузей національного господарства.

В забезпеченні корінних умов ефективного використання і охорони земель особлива роль належить Конституції України (прийнятої 28 грудня 1996 року), в якій знайшли відображення такі норми:

– «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» (ст. 14);

– «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України ... є обов'язком держави» (ст.16);

– «примусове відчуження об'єктів приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності... за умови повного відшкодування їх вартості»;

– «використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі» (ст. 41).

Більш повно проблему планування використання земельних ресурсів відображено у Земельному кодексі України, ухваленому у 2001 році, який містить 10 розділів, 37 глав та 212 статей [81].

Особливо важливими і значущими статтями Кодексу є ст. 181-186, що привертають увагу багатьох вчених, спеціалістів та ін., в яких акцентується пильна увага на розробку загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель, складання схем землеустрою відповідних адміністративно-територіальних утворень.

Необхідно відзначити, що термін «загальнодержавна і регіональні програми» вкоренився в економічному лексиконі в період проведення земельної реформи. Він є прообразом Генеральної схеми використання земельних ресурсів країни та областей, які в певній мірі почали розроблятися в період соціалістичного способу господарювання на землі, де однією із головних її задач була розробка науково обґрунтованого плану розміщення галузей народного господарства на території країни,

з урахуванням найліпших умов для розвитку і функціонування та максимального збереження і примноження продуктивних сил сільськогосподарських угідь. Але впродовж багатьох років не було якості і виробленої методики розробки і обґрунтування Генеральної схеми використання і охорони земельних ресурсів. Власне, у згадуваний період пріоритет надавався Генеральній схемі розміщення продуктивних сил країни, відповідно до якої передбачалось територіальне планування розвитку народного господарства, розміщення виробничо-територіальних комплексів і промислових підприємств, розробки районних планів. На жаль, згадувана схема не дала комплексного, системного вирішення проблеми планування використання всіх земельних ресурсів країни, де б знайшли відображення такі питання:

- визначення потреби в землях сільського господарства та інших галузей народного господарства з урахуванням перспектив їх розвитку;
- пошук сільськогосподарських угідь, придатних для залучення у сільськогосподарське та інше народногосподарське використання на території всіх категорій землекористування за рахунок невикористаних угідь, рекультивації ділянок та ін.;
- підвищення продуктивності земель на основі зрошення, осушення, проведення культуртехнічних заходів, боротьби з ерозією ґрунтів та інших заходів, що забезпечуватимуть продуктивне використання землі;
- найбільш раціональне розміщення сільськогосподарських земель у поєднанні з економічно доцільним розміщенням земель несільськогосподарського призначення;
- виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на перспективу з урахуванням запроваджених систем землеробства, науково-технічного прогресу, балансу виробленої продукції з урахуванням чисельності населення та ін.;
- визначення орієнтованих обсягів і черговості виконання заходів, передбачуваних схемою, орієнтовної вартості та джерел фінансування.

Зважаючи на це, сподівання на розв'язання проблеми планування використання земельних ресурсів очікувалось отримати у проекті «Методики розробки проекту територіальної організації сільськогосподарського виробництва для науково обґрунтованої схеми розміщення продуктивних сил Української РСР на період 1971-1980 роки».

Треба сказати, що значна частина недоліків, характерних для «Загальної методики розробки Генеральної схеми ...», відносяться і до цієї методики: вузькість і відомчий характер у вирішенні проблем використання земельних ресурсів, невирішеність важливих питань

землепорядкування, відсутність запропонованих елементів довгострокового призначення, нерозривно пов'язаних із землею та ін.

У цей час науковці Львівської школи землеустрою структурну модель планування використання земель розглядали через призму розроблення схем землеустрою району, які є передумовою для розв'язання планувальних задач у схемах районних планів. Причому Схеми землеустрою району планувалось розробляти спеціалістами із землеустрою спільно із спеціалістами із розробки районних планів, в результаті чого буде досягнута логічна закінченість і наукова послідовність документу.

У схемах землеустрою районів, які знайшли свою реалізацію у практичній діяльності сільськогосподарських підприємств, розв'язувались питання розміщення населених пунктів, виробничих центрів, формування основних масивів сільськогосподарських угідь, зручний зв'язок з дорожньою мережею, розміщення багаторічних насаджень, культурних пасовищ, водойм, меліоративної мережі, лісонасаджень. Такі схеми являли собою документ, у якому було синтезовано проектне рішення заходів раціонального використання і впорядкування земель району з відображенням поступовості і черговості виконання основних питань землеустрою.

Треба сказати, що основні цілі, які покладались на Схеми землеустрою району, знайшли своє відображення у ресурсному, економічному, соціальному, екологічному розвитку багатьох регіонів України і її регіонів. Прикладом цього є Одеська область, де кожний адміністративний район використання земельних ресурсів здійснює на основі Схем землеустрою відповідного району. Частково розроблені згадані схеми у Дніпропетровській та інших регіонах України.

У державній стратегії Схеми знаходять своє продовження у міжгосподарському та внутрігосподарському землеустрої сільськогосподарських землекористувань, теорія і практика яких пройшли серйозну перевірку часом.

Окремої уваги заслуговує проблема розробки Загальнодержавної програми використання землі, спрямованої на регулювання земельних і політичних відносин з регіонами. У цьому зв'язку Державним підприємством «Головний науково-дослідний і проектний інститут землеустрою» у 2004 році розробив Проект Загальнодержавної програми використання і охорони земель на 15-річний період, проте парламентом Верховної Ради не був схвалений.

Слід зазначити, що політика розвитку сільськогосподарського землекористування з кожним роком змінювала акценти із забезпечення

його сталого розвитку, соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення дотримання гарантованих державою соціальних стандартів, поглиблення процесів ринкової трансформації послабила важливість цього документу, оскільки приватизація земельної власності дозволить регіонам реалізувати наявний земельно-ресурсний потенціал у тому контексті, що прописаний у Загальнодержавній програмі. Кінцева мета такої Програми не буде досягнута, а тому нині згадувана Програма не є актуальною, тому, як вже згадувалось, пріоритет нині повинен належати розробці Схем землеустрою адміністративно-територіальних утворень на термін реалізації заходів, визначених схемою землеустрою не менше 10-15 років з подальшою деталізацією намічених заходів у проектах землеустрою, які б передбачали організацію території, адаптовану до умов виробництва з максимальною можливістю поліпшення показників господарської діяльності.

Такі проекти є багатофункціональними, носять багатоплановий характер і рівною мірою стосуються сільськогосподарських землекористувань, сільських територій, сільськогосподарських товаровиробників, місцевої і регіональної систем управління, важливим елементом місцевої (регіональної) економіки спільноти. Варто наголосити, що такі проекти стають основною стратегією для активізації розвитку сільськогосподарського землекористування, сільських територій, мають велике значення для цілей аграрної політики, форм і розвитку її реалізації та ін.

Проекти землеустрою являють собою, з одного боку, інвестиції в аграрний сектор економіки, а з іншого – служать джерелом припливу нових інвестицій, розмір яких пропорційно зростає від переліку сукупності процесів, які впливають не тільки на зростання показників економічної діяльності, але й на екологічну безпеку землі та якості продуктів харчування.

Вони (проекти) створюють наукові передумови обмеженого режиму використання земель з метою зупинення процесів деградації ґрунтового покриву та захисту вразливих об'єктів інфраструктури, людей, тварин тощо у процесі господарської діяльності на землі, забезпечують адаптацію системи посівів сільськогосподарських культур до якісних параметрів ґрунтового покриву, створюють сприятливі умови для розвитку підприємницької активності на землі.

Треба сказати, що політика обмеженого режиму використання, особливо орних земель, має серйозне теоретичне і методологічне обґрунтування, пройшовши довгий шлях свого розвитку і становлення. Вище приведене вимагає переосмислення цілей аграрної політики з

метою жорсткого дотримання вимог екологічної безпеки землекористування, що відповідає концепції сталого землекористування і є «головною ідеологією виживання людської цивілізації, стратегічним напрямком екологобезпечного соціально-економічного розвитку у перспективі [331, с. 5].

Питання знаходження балансу між економічним зростанням та екологією сільськогосподарського землекористування полягає, насамперед, у збереженні гумусного стану ґрунту, як основної умови нарощування продуктивних сил землі. Ще К. Маркс писав (на мові оригіналу), «что общество, пользующееся землей, как добрые отцы семейства ... должны оставлять ее улучшенной последующим поколениям» [175, с. 337]. Заслугує на увагу думка Ф. Енгельса, який вказував на можливості зростання продуктивності землі на основі динамічного нарощування продуктивних сил людства. «Урожайность земли может быть бесконечно повышена приложением капитала, труда и науки» [326, с. 563].

Проте слід зауважити, що сучасна ідеологія збереження і відтворення родючості ґрунту, як умови задоволення потреби рослин в елементах живлення, води, повинна забезпечувати їх кореневі системи достатньою кількістю повітря і тепла для нормальної діяльності, дає підстави для дискусії щодо вирішення цих складних масштабних завдань. Так, сучасна інформаційно-аналітична база виділяє такі види ґрунтової родючості: а) природну; б) штучну (культурну); в) відносну; г) абсолютну та д) економічну, хоча в останні роки внесені деякі уточнення в цю класифікацію, але сутнісна основа залишилась. Зазначене зумовлене недостатньо розвиненою методологічною базою, яка б розкривала об'єктивну сутність родючості. Фактично поширення згаданих видів родючості є хибною думкою, здатною внести суттєві проблеми до процесу формування екологобезпечного землекористування, збереження біорізноманіття, очікування позитивних ефектів зростання мікроекономічних умов для ведення бізнесу на землі.

З вітчизняного досвіду випливає, що в системі розв'язання складних проблем збереження і відтворення родючості ґрунтів виключне значення належить підтриманню природної родючості. Інші так звані види родючості не відповідають своєму призначенню: вони лише підвищують урожайність сільськогосподарських культур. У цьому зв'язку суперечливим є визначення, «що з розвитком природничих наук і агрохімії змінюється і родючість землі, оскільки змінюються засоби, з допомогою яких елементи ґрунту стають придатними для їх негайного використання» [175, с. 330]. Наслідком цього стало те, що,

наприклад, у Миколаївській області на окремих земельних ділянках урожайність сільськогосподарських культур забезпечується лише завдяки «хімії», а ґрунт служить тільки просторовою базою розміщення культур. Це зумовлено, головним чином, тим, що система використання землі в Україні ґрунтується на широкому застосуванні структури посівних площ та рівнях урожайності сільськогосподарських культур, при яких надходження органічних речовин з кореневими і поживними рештками, фактична відсутність внесення в ґрунт органічних добрив не компенсують втрат гумусу при його мінералізації, в результаті чого за останні 15-20 років вміст гумусу у ґрунтах значно знизився у всіх природних зонах країни, що негативно позначається на формуванні стратегічних завдань щодо сталого розвитку землекористування.

Наприклад, співставляючи гумусність ґрунтів часів В. В. Докучаєва (1882 р.) із сучасним станом, можна побачити, що за 100-річний період втрати гумусу в ґрунтах Степової зони склали 19,5 %, причому за останні 20-25 років у порівнянні із темпами втрат за попередні 8 років зросли у 2,4 рази [314].

Йдеться про те, що кожний історичний період породжує свої проблеми щодо втрат гумусу у ґрунті у процесі його мінералізації, які ґрунтуються на антропосоціоцентристській специфіці аграрного сектора економіки. Тобто тут ми говоримо про місце людини в економіці землекористування, її визначення як реального центру, направлено на зростання врожайності сільськогосподарських культур будь-якою ціною.

На рубежі ХХ-ХХІ століття з'явилась низка праць вітчизняних учених економістів [295], у яких зроблено спробу сформулювати методологічні підвалини логіки причинно-наслідкових взаємозалежностей між величиною втрат гумусу та урожайністю сільськогосподарських культур, їх видами, способом використання супутньої продукції та характеристики ґрунтового покриву.

У цій площині розглянемо поставлену проблему більш предметно. Так, при урожайності озимої пшениці 30 ц/га за умови заорювання супутньої продукції втрати гумусу складатимуть 0,19 т/га, та при врожайності 50 і 70 ц/га – відповідно 0,53 та 0,95 т/га, тобто урожайність кожного центнера озимої пшениці супроводжується втратами 6,3 кг (0,19:0,05) гумусу, що відповідає 126 кг перепрілого гною.

Відповідну взаємозалежність ми бачимо і при втратах гумусу у процесі його мінералізації за умови використання супутньої продукції на корм худоби. Так, при урожайності озимої пшениці 30 ц/га втрати

гумусу вже складатимуть 0,49 т/га, а при врожайності 50 і 70 ц/га – відповідно 0,96 і 1,45 т/га. У цьому випадку кожний центнер озимої пшениці супроводжується витратами 16,3 кг (0,40:30) гумусу, що відповідає 326 кг перепрілого гною.

Аналіз реальної практики вирощування кукурудзи на зерно свідчить, що її урожайність на рівні 40 ц/га, за умови заорювання супутньої продукції в ґрунт, супроводжується ще більшими витратами – 0,94 т/га гумусу або 23 кг на один центнер продукції, а при згодовуванні супутньої продукції худобою витрати складатимуть 1,32 т/га, тобто урожайність кожного центнера кукурудзи супроводжується витратами 24 кг гумусу, що відповідає майже 0,5 т гною.

У цьому контексті не можна не побачити, що однорічні та багаторічні трави поповнюють запаси гумусу у ґрунті. Більше того, тут спостерігається обернено пропорційна залежність: із зростанням урожайності цих культур нагромадження гумусу у ґрунті зростає. Наприклад, при врожайності конюшини на зелену масу 150 ц/га, нагромадження гумусу складає 1,23 т/га, при врожайності 200 та 300 ц/га – відповідно 1,57 та 2,21 т/га. Тобто, кожний центнер трави супроводжується зростанням гумусу у ґрунті на рівні 8 кг гумусу.

У цьому контексті йдеться про зростаючий вплив урожайності трав на гумусність ґрунту. Так, нагромадження гумусу в ґрунті у кількості 1,57 та 2,21 т/га відповідає внесенню у ґрунт 31,4 (1,57:0,05) та 44,2 (2,21:0,05) т/га перепрілого гною.

З огляду на те, що період дії органічних добрив складає 3-4 роки, можна стверджувати, що в умовах ринкової економіки, де, як правило, має місце спеціалізація з виробництва тих чи інших культур у структурі посівних площ, багаторічні трави повинні складати не менше 25 % посівної площі, що застереже від від'ємного балансу гумусу у ґрунті.

Але, як відзначає В. Сіденко [256, с. 19], «жодна окремо взята теоретична концепція не здатна дати вичерпної відповіді на всі питання, які породжуються сучасним періодом кризового розвитку ... лише певна комплексна парадигма, що поєднувала б у собі різні концептуальні підходи, може наблизитись до необхідного пояснення». На вміст гумусу в ґрунті впливають процеси водної ерозії і дефляції ґрунту, технології і терміни збирання урожаю, обробітку ґрунту, склад і співвідношення сільськогосподарських угідь, культура внесення у ґрунт мінеральних добрив, погодні умови, меліорація земель тощо. І незнання чи не усвідомлення дії таких факторів, замість творчого оновлення процесу використання ґрунтового потенціалу може призвести до його руйнування. Тому у межах такого обґрунтування будуть

забезпечені конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування, прогнозованості розвитку земельного капіталу, припливу інвестицій, руйнуючи усталені методи використання землі.

Власне, сучасний розвиток сільськогосподарського землекористування у Миколаївській області став причиною щорічних втрат гумусу в обсягах в середньому 0,9-1,2 т/га, що відповідає 20 т органічних добрив (перепрілого гною) на один гектар.

Тому не випадково в умовах обмежених обсягів внесення в ґрунт органічних добрив, недосконалої структури посівних площ та системи агротехнічних заходів гумусність ґрунтів в області знизилась із 6 % до 3,1 % (в окремих випадках ще нижче), що є прямою загрозою національної продовольчої та екологічної безпеки.

В ідеалі процес виносу гумусу з ґрунту є закономірністю, оскільки урожайність формується завдяки мінералізованій частини гумусу, але спрямованість проектів використання орних земель на першому етапі повинна бути орієнтована на досягнення балансу між виносом гумусу і його нагромадженням у ґрунті, а на другому етапі – його нагромадження повинно перевищувати винос.

Це має матеріалізуватись у рішучі дії суб'єктів господарювання на землі з метою забезпечення базових гарантій збереження і відтворення родючості ґрунтів.

Реалізація цього завдання вимагає дослідження та впровадження такої моделі землекористування, яка дозволить гармонійно оптимізувати соціальну, еколого-економічну та політичну складові з наступним втіленням у національних проектах використання і охорони земель.

Аналіз економічного розвитку сільськогосподарського землекористування свідчить, що його стратегія повинна ґрунтуватися не тільки на приватній власності, але й на широко розгалуженій системі сівозмін, спрямованій на стабілізацію і збалансованість гумусного горизонту, який поліпшує фізичні властивості ґрунту, що впливає на поліпшення водного режиму, засвоєння кореневою системою поживних речовин, посилення хімічної активності ґрунтів. Маючи високу вбирну ємкість, гумус отримує низку поживних речовин, не допускаючи виносу їх з ґрунту, а переводить їх в таку енергетичну форму, в якій речовині їх легше взяти із ґрунту. З огляду на це, заслуговує на увагу та обставина, що 02.11.2011 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 134 «Про затвердження перегляду розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування та впорядкування угідь, а через три місяці 11.02.2012 р. прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження

нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах», якими регулюється питання обґрунтування системи сівозмін.

Але прийняті заходи все ще не забезпечили допустимого рівня усвідомлення стратегічної правильності дій суб'єктом господарювання на землі, тому не випадково ми сьогодні стикаємося з фактами прогресуючого виносу гумусу з ґрунту, погіршення його властивостей, посилення екологічної кризи, насамперед, втрати біологічного різноманіття та іншими негативами.

Це означає, що суб'єкти господарювання на землі масово ігнорують запровадження сівозмін, підриваючи основи економіки та екології, а відтак втрачають конкурентні переваги. Але і розв'язувати цю проблему, яка тягне за собою негативні економічні і соціальні наслідки, дуже непросто, оскільки суб'єкти господарювання на землі (фермерське господарство, сільськогосподарський кооператив тощо) вирощують 2-3 культури, і це їх право, наприклад, озиму пшеницю, соняшник, ріпак чи сою, теоретично і практично не можуть вписатись у рамки допустимих нормативів періодичності вирощування культур на одному і тому самому полі. Не контрольовані на національному рівні структурні зрушення у землекористуванні, зумовлені ринковими процесами, що відокремлюють принципи вільної торгівлі, спричинили серйозне скорочення посівів багаторічних та однорічних трав як головного елемента побудови ефективних сівозмін.

У цьому контексті серйозне значення має ухвалення закону України «Про родючість», який би дозволив перейти від слів до дій, активно запроваджуючи нові моделі сталого розвитку аграрного сектора економіки, а сільськогосподарське землекористування може стати джерелом генерування капіталу як фактора зростання його конкурентоспроможності.

Слід звернути увагу на ще один особливий носій конкурентної стратегії, такий, як нормативна грошова оцінка земель, що розкриває закономірності її впливу на економічний розвиток землекористування та ступінь соціально-економічного прогресу. Грошова оцінка виступає мірилом капіталу у системі ціноутворення сільськогосподарської продукції, є засобом фіскальної політики і виступає в ролі об'єкта інвестування в аграрний сектор.

Функціональне призначення нормативної ціни визначається, насамперед, для диференційованого підходу до розрахунку ставок земель-

ного податку, служить підставою для визначення орендної плати за землю, вона необхідна для забезпечення економічного регулювання купівлі-продажу землі, отримання банківського кредиту під заставу земельних ділянок, встановлення страхових платежів та ін. Нормативна ціна виражає якість і місце розміщення відповідної ділянки землі, виходячи із капіталізованого рентного доходу. Власне, одним з головних факторів, що визначають рентний дохід і нормативну ціну землі, є її продуктивність при інших рівних умовах. Тому конкурентна політика повинна ґрунтуватися на розмірі земельної ренти, як об'єктивного явища, яка справляє безпосередній вплив на ефективність сільськогосподарського землекористування і прискорення науково-технічного прогресу. Зібрана таким чином інформація про нормативну ціну землі є вирішальною підставою чіткого визначення конкурентних переваг тієї чи іншої земельної ділянки, що адекватно відображає її продуктивні сили.

Слід зазначити, що специфіка визначення нормативної ціни, пов'язана з урядовими програмами 90-х років минулого століття, коли в основу її визначення було покладено матеріали економічної оцінки землі та показники рентного доходу з виробництва зернових культур.

Але в нових ринкових умовах господарювання визначення нормативної ціни землі на основі матеріалів економічної оцінки землі позбавлено практичної реалізації.

Таким чином, в основу її визначення потрібно було покласти рентоутворюючі фактори в залежності від доходу, який можна отримати за умов раціонального використання кількісних та якісних характеристик сільськогосподарських угідь в залежності від розміщення вказаних земель у розрізі природно-сільськогосподарського районування України, із застосуванням матеріалів бонітування ґрунтів, а також їх відносного розташування в залежності від рівня забезпечення ринковою інфраструктурою. Відповідно до цього, 21.10.2011 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 1185 «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів». Таким чином, із врахуванням індексції, нормативна грошова оцінка орних земель в Україні у 2012 році в середньому зросла на 9040 грн, склавши 20988,8 грн/га (табл. 2.12):

Таблиця 2.12
 Результати визначення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь в Україні

Найменування регіону	рілля		Грошова оцінка 1 гектара сільськогосподарських угідь природні сіножаті				природні пасовища	
	на 01.01.2012 р. індексації, грн	на 01.01.2012 р. із урахуванням постанови КМУ від 31.10.2011 № 1185, грн	на 01.01.2012 р. (із урахуванням індексації), грн	на основі нормативів капіталізованого доходу 2012 р., грн	на 01.01.2012 р. (із урахуванням індексації), грн	на основі нормативів капіталізованого доходу 2012 р., грн	на 01.01.2012 р. (із урахуванням індексації), грн	на основі нормативів капіталізованого доходу 2012 р., грн
Автономна Республіка Крим	14038,4	24659,3	60352	55128	3014,4	10275	2915,2	3329
Область:								
Вінницька	12566,4	22073,7	67324,8	44371	3312	92,4	2956,8	1211
Волинська	11376	19982,7	18521,6	38993	9488	238	7616	3481
Дніпропетровська	12358,4	21708,3	21696	52439	3030,4	96,2	3078,4	4843
Донецька	13241,6	23259,7	46608	55128	3846,4	118,8	3801,6	4691
Житомирська	7820,8	13737,7	63190,4	33615	7193,6	172,1	5507,2	3178
Закарпатська	9968	17509,4	25177,6	34959	6012,8	144,4	4620,8	4086
Запорізька	12857,6	22585,2	27504	38993	3235,2	91,8	2937,6	3783
Івано-Франківська	10854,4	19066,4	13206,6	34959	3356,8	104,7	3350,4	3481
Київська	12147,2	21337,3	64028,8	40338	7209,6	140,9	4508,8	3481
Кіровоградська	12195,2	21421,6	14188,8	63196	3596,8	96,2	3078,4	4691
Луганська	10076,8	17700,5	56739,2	44371	5750,4	90,1	2883,2	4540

Закінчення табл. 2.12

Львівська	10115,2	17768	13164,8	25547	4233,6	122,4	3916,8	3178
Миколаївська	10016	17593,7	35161,6	44371	2640	81	2592	4540
Одеська	10681,6	18762,9	41075,2	59162	3932,8	85	2720	5448
Полтавська	13187,2	23164,1	39875,2	60506	5014,4	109,9	3516,8	3329
Рівненська	11932,8	20960,7	19481,6	34959	8816	182,2	5830,4	2875
Сумська	11180,8	19639,8	22409,6	47061	5804,8	118,4	3788,8	3632
Тернопільська	12057,6	21179,9	19225,6	53784	5283,2	121,3	3881,6	4389
Харківська	12352	21697,1	46227,2	63196	3555,2	90,3	2889,6	4994
Херсонська	13145,6	23091,1	39468,8	34959	2326,4	67	2144	3329
Хмельницька	13107,2	23023,6	45968	49750	4179,2	114	3648	4086
Черкаська	15126,4	26570,5	40841,6	69919	7027,2	91,5	2928	4389
Чернівецька	12921,6	22697,6	53024	59162	4019,2	93,2	2982,4	3935
Чернігівська	9280	16300,9	15584	52439	6707,2	162,9	5212,8	4237
м. Київ	8294,4	14569,6	86617,6	40338	6608	144,2	4614,4	3481
м. Севастополь	15097,6	26519,9	83315,2	55128	-	98	3136	3329
Разом по Україні	11948,8	20988,8	44566,4	49978	5894,4	111,9	3580,8	4016

Джерело: Дані Держземагентства України

Але в нових ринкових умовах господарювання визначення нормативної ціни землі на основі матеріалів економічної оцінки землі позбавлено практичної реалізації. Таким чином, в основу її визначення потрібно було покласти рентоутворюючі фактори в залежності від доходу, який можна отримати за умов раціонального використання кількісних та якісних характеристик сільськогосподарських угідь в залежності від розміщення вказаних земель у розрізі природно-сільськогосподарського районування України, із застосуванням матеріалів бонітування ґрунтів, а також їх відносного розташування в залежності від рівня забезпечення ринковою інфраструктурою. Відповідно до цього, 31.10.2011 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 1185 «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів». Таким чином, із врахуванням індексації, нормативна грошова оцінка орних земель в Україні у 2012 році в середньому зросла на 9040 грн, склавши 20988,8 грн/га (табл. 2.16):

Спираючись на приведені дані табл. 2.16, видно, що грошова оцінка чорноземів Миколаївської та Одеської областей з балом бонітету 45 і 49 складають відповідно 17593,7 та 18762,9 грн/га, тоді як орних земель Волинської і Рівненської областей з балом бонітету відповідно 28 і 29 (табл. 2.16), оцінка складає 22073,7 і 20960,7 грн/га, а в Херсонській області, де бал бонітету складає 34, грошова оцінка ріллі складає 23091,1 грн/га.

З приведених даних спостерігається невідповідність балів бонітету орних земель і їх грошової оцінки. Цілком очевидним є той факт, що орні землі Херсонщини, представлені піщаними і супіщаними ґрунтами, часто солонцюваті, про що свідчить бал бонітету, були оцінені на 5497,4 грн/га або 23,8 % вище, ніж ґрунти Миколаївської області і на 4328 грн/га або 18,8 % – ніж ґрунти Одеської області.

Таблиця 2.16

Нормативи капіталізованого рентного доходу сільськогосподарських угідь у 2012 році, гривень на гектар

Найменування регіону	Рілля, перелоги	Багаторічні насадження	Сіножаті	Пасовища
Автономна республіка Крим	11840	55128	10275	3329
Область:				
Вінницька	12800	44371	3180	1211
Волинська	8960	38993	6116	3481
Дніпропетровська	14720	52439	8073	4843
Донецька	15680	55128	7339	4691

Закінчення табл. 2.16

Житомирська	8640	33615	5138	3178
Закарпатська	13120	34959	6605	4086
Запорізька	11520	38993	6116	3783
Івано-Франківська	12160	34959	4893	3481
Київська	12160	40338	6361	3481
Кіровоградська	16320	63196	8807	4691
Луганська	12800	44371	8318	4540
Львівська	9280	25547	5871	3178
Миколаївська	12800	44371	8318	4540
Одеська	15680	59162	9052	5448
Полтавська	15040	60506	5627	3329
Рівненська	9280	34959	5138	2875
Сумська	12480	47061	6605	3632
Тернопільська	14080	53784	6361	4389
Харківська	16640	63196	6361	4994
Херсонська	10880	34959	5382	3329
Хмельницька	14720	49750	6850	4086
Черкаська	17600	69919	8563	4389
Чернівецька	16960	59162	5627	3935
Чернігівська	10560	52439	8807	4237
м. Київ	12160	40338	6361	3481
м. Севастополь	11840	55128	10275	3329

Джерело: Дані Держземагенства України

Таблиця 2.17

Бали бонітету ґрунтів

Найменування регіону	Середній бал бонітету			
	рілля	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Автономна Республіка Крим	37	41	42	22
Область:				
Вінницька	40	33	13	8
Волинська	28	29	25	23
Дніпропетровська	46	39	33	32
Донецька	49	41	30	31
Житомирська	27	25	21	21
Закарпатська	41	26	27	27
Запорізька	36	29	25	25
Івано-Франківська	38	26	20	23
Київська	38	30	26	23
Кіровоградська	51	47	36	31
Луганська	40	33	34	30
Львівська	29	19	24	21
Миколаївська	40	33	34	30

**Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського
землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика**

Закінчення табл. 2.17

Одеська	49	44	37	36
Полтавська	47	45	23	22
Рівненська	29	26	21	19
Сумська	39	35	27	24
Тернопільська	44	40	26	29
Харківська	52	47	26	33
Херсонська	34	26	22	22
Хмельницька	46	37	28	27
Черкаська	55	52	35	29
Чернівецька	53	44	23	26
Чернігівська	33	39	36	28
м. Київ	38	30	26	23
м. Севастополь	37	41	42	22
Разом по Україні	41,87	37,17	27,02	26,54

Джерело: Дані Держземагенства України

Важливим продовженням дослідження щодо неадекватності грошової оцінки орних земель є той аргумент, що якщо норматив капіталізованого рентного доходу у Волинській і Рівненській областях відповідно складають 8960 і 9280 грн/га (табл. 2.17), то у Миколаївській області 12800 грн/га, а в Одеській – 15680 грн/га. З цього випливає, що недооцінено ціну орних земель у Південному регіоні України відносно земель західної України – з одного боку, а з іншого – політика, яку проводить держава щодо вставлення ціни землі на сьогодні є недосконалою. Ні одна країна Європи так низько не оцінила орних земель на чорноземах, як Україна – 1,6 тис. дол. США, тоді як у країнах Європи, на ґрунтах значно гіршої якості, вона складає від 5 до 30 тис. дол. США. Так, серед західноєвропейських країн найдешевша земля у Великобританії, де 1 га оцінюється в 114 тис. дол., в Іспанії – 13,3, Бельгії – 14,2, Німеччині – 19,7 тис. дол., у Східній Європі, наприклад, у Польщі, рілля оцінена у 4 тис. дол. Це означає, що за таких умов земля не може бути вагомим інструментом регулювання соціально-економічного розвитку країни і її регіонів. Тобто мова йде про те, що стратегія вирішення соціальних, економічних, екологічних, науково-технічних, демографічних та інших проблем можлива лише за умови проведення заходів з підвищення нормативної грошової оцінки орних земель до рівня 7-8 тис. дол. США. Але треба визначити, що недостовірність статистичної звітності суб'єктами господарювання на землі, що не дозволяє об'єктивно визначити загальний рентний дохід з ріллі, сіножатей, пасовищ, відсутність науково-методичного забезпечення визначення реальної ціни землі, політичні умови та ефективність

діяльності органів місцевої влади дозволяють зробити висновок, що ціна землі в регіоні не може бути інваріантною, оскільки в рамках регіонів окремі земельні ділянки відрізняються одна від одної за багатьма характеристиками: географічними та геополітичними характеристиками; природними ресурсами; рівнем економічної активності; екологічною привабливістю земельних ділянок та ін.

Тому базова основа визначення ціни землі повинна формуватись на визначенні чистого доходу від використання конкретної земельної ділянки з 1 га та ставки капіталізації у вигляді десяткового дробу за формулою:

$$Г = \frac{Чд}{Ск},$$

де $Г$ – ціна землі; $Чд$ – чистий дохід, грн/га; $Ск$ – ставка капіталізації.

Наприклад, при чистому доході з 1 га ріллі, який складає 1800 грн, ставка капіталізації 0,03 ціна 1 га ріллі складатиме 6000 тис грн. У нашому випадку значення 0,03 являє собою відношення одиниці до терміну капіталізації землі, який в Україні складає 33 роки.

У часовому періоді ціну землі доцільно визначати за формулою:

$$Ц = \frac{Чд(1 + K)^t}{E_n},$$

де $Ц$ – ціна землі у часовому періоді, грн;

$Ч_d$ – чистий дохід, грн;

K – коефіцієнт дисконтування, що означає темпи змін чистого доходу за роками;

t – рік приведення;

E_n – нормативний коефіцієнт ефективності затрат (складає 0,03).

Доцільність такого методу визначення ціни землі полягає в тому, що лише у доходності одного гектара ріллі, як у фокусі, відбивається реальна ціна землі.

Причому в основу покладається не фактичний дохід з одиниці площі ріллі, а потенційно можливий з урахуванням балу бонітету ґрунту та новітніх технологій вирощування, догляду та збирання врожаю.

Використання пропонованого підходу з абсолютною точністю дає відповідь на реальну ціну кожної ділянки, але для цього кожна земельна ділянка повинна мати свій паспорт, в якому відображено основні дані про вміст поживних речовин у ґрунті, бальна оцінка ґрунту, урожайність основних сільськогосподарських культур та ін., за зразком проведення такої роботи в Австрії.

Для проведення відповідних розрахунків, які визначатимуть конкурентні стратегії, економічна наука, в першу чергу земельні менеджери і маркетологи, мають знайти в собі методологічні ресурси, які дозволять виявити засоби впливу на підвищення ефективності землекористування, забезпечать ефективність інституційних умов та механізмів реалізації конкурентної стратегії.

Але це є предметом окремого дослідження, яке буде розкрито в наступних розділах монографії.

2.3. Світовий досвід розвитку сільськогосподарського землекористування

З приходом ринкових відносин та конкуренції в Україну виникла необхідність розвитку аграрної політики держави з врахуванням світових стандартів та досвіду розвинених країн.

За інформацією фахівців, площа земельних ресурсів світу в розрахунку на одну особу щорічно скорочується на 2 %, а площа продуктивних угідь – на 6-7 % [18]. Якщо коефіцієнт забезпеченості земельними ресурсами в країнах світу коливається від 0,8 – для США; 3,0 – Китаю; 3,4 – Франції; 8,0 – Німеччини; 8,5 – Великої Британії; 10,4 – Японії, то в Україні він становить 2,8, що ставить її в один ряд з країнами, які мають досить високий «тиск» на землю [70, с. 93], хоча за рейтингом інвестиційної привабливості сільськогосподарське землекористування України займає 112-те місце серед 136 країн світу, а за оцінками Європейського центру досліджень, підприємницький ризик інвестицій у сільськогосподарське землекористування становить 80 % [52, с. 64].

В Україні, як вже згадувалось, на одну особу припадає 0,71 га орної землі, тоді як у Європі цей показник становить загалом 0,25 га, у тому числі в Польщі – 0,30 га, Франції – 0,31 га [63, с. 19]. Разом з тим ефективність використання земель в Україні значно нижча, ніж у середньому по Європі. Наприклад, виробництво зернових в Україні на гектар посіву становить 26,0 ц/га, в той час як у Великобританії – 67,1 ц/га; Китаї – 50,1; Німеччині – 66,2; США – 63,5; Франції – 67,1 ц/га. Урожайність цукрових буряків та картоплі в Україні складає відповідно 248,2 та 128,4 ц/га, а у Великобританії – 574,3 та 424,5 ц/га; Китаї – 338,0 та 250,8; Німеччині – 601,9 та 419,8; США – 500,4 та 434,9; Франції – 773,2 та 420,6 ц/га відповідно. Крім того, виробництво продукції тваринництва у розрахунку на 100 га сільськогосподарських

угідь у декілька разів відстає від розвинених країн світу. Так, виробництво молока та м'яса в забійній вазі на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні складає відповідно 331,7 та 38,7 ц, хоча у Великобританії ці показники складають 861,1 та 194,6 ц; Німеччині – 1620,7 та 405,2 ц; Франції – 880,7 та 209,7 ц відповідно [183, с. 10]. Так, якщо виробництво молока та м'яса в забійній вазі на 100 га сільськогосподарських угідь в Україні складає відповідно 331,7 та 38,7 ц, то у Великобританії ці показники складають 861,1 та 196,4 ц; Німеччині – 1620,7 та 405,2 ц; Франції – 880,7 та 209,7 ц відповідно, що у 5-10 разів більше, ніж в Україні, тобто, це є свідченням того, що рівень ефективності використання землі в Україні значно нижчий, ніж у країнах Європи.

Низькі показники результативності аграрного сектора в Україні зумовлені, при інших рівних умовах, відсутністю його підтримки державними та господарськими структурами, органами місцевого самоврядування, тоді як державна підтримка сільського господарства є майже в усіх країнах світу.

Відзначимо, що в Європі вагомою при прийнятті рішень щодо регулювання аграрного сектора є Спільна аграрна політика (Common Agricultural Policy) [69].

Треба мати на увазі, що Європейський Союз на сьогодні розглядає три основних пріоритети у розвитку сільських територій: поліпшення конкурентоздатності сільського господарства для сільських територій; підвищення або посилення управління землею; диверсифікація сільської економіки і якості життя в сільській місцевості. Тобто Європейський Союз орієнтується не тільки на розвиток сільськогосподарського виробництва, але і на розвиток сільської місцевості в цілому.

В цих країнах діє політика, що передбачає діяльність владних інституцій щодо фізичної організації простору і забезпечення на цій основі територіальних передумов для економічного, соціального та культурного розвитку суспільства і збереження природного середовища [340].

Відповідно орієнтація України на приєднання до Європейського Союзу (ЄС) вказує на необхідність створення агропідприємств, орієнтованих на ринкову модель розвитку аграрної сфери як стратегічного напрямку використання земельних ресурсів, з метою досягнення вказаних показників країн Європи.

Окремої уваги заслуговує світовий досвід державної політики щодо стимулювання заходів з укрупнення земельних масивів шляхом надання економічної допомоги, соціальних пільг та ін. Так, у Франції з метою підвищення рентабельності дрібних сільськогосподарських

землекористувань, які використовують сучасні методи господарювання, новітню техніку і технології, держава надає можливість придбання на пільгових умовах додаткових площ. Аграрна політика Польщі теж спрямована на підтримку великих за розміром землекористувань та високотоварних селянських господарств [31, с. 38].

Дослідження зарубіжного досвіду розвитку відносин власності свідчить, що у сільському господарстві країн ЄС спостерігається збільшення розмірів сільськогосподарських землекористувань.

Реалістичний сценарій розвитку сільськогосподарських землекористувань свідчить про активізацію процесів концентрації земель і в Болгарії, Польщі, Угорщині, Чехії та ін.). У цих країнах створені спеціалізовані фонди, за допомогою яких викупуваються розрізнені ділянки сільськогосподарських угідь, в результаті чого консолідовані земельні масиви передаються в оренду. В свою чергу це сприяє здешевленню організаційних витрат на оренду землі та обробіток консолідованих масивів.

Треба відзначити, що у сучасній практиці зарубіжних країн важливе місце належить державному земельному кадастру. Так, у Данії кадастр передбачає в основному картування земельних ділянок в крупному масштабі, а його основною функцією є ідентифікація кожної земельної ділянки у відповідності з її використанням. У Нідерландах ведення кадастру здійснює кадастрова служба, яка бере участь в оновленні і збереженні меж земельних ділянок, плануванні нових землекористувань, а також займається створенням, оновленням і виробництвом крупномасштабних карт [31, с. 16].

У Фінляндії основну кадастрову діяльність із обліку земель здійснює Національна земельна служба, яка володіє інформацією про всі її території із врахуванням розвитку в країні телекомунікацій.

Англійська кадастрова система являє собою розгалужену мережу різноманітних служб, орієнтованих на виконання вузьких специфічних управлінських функцій.

У Росії функції з ведення державного земельного кадастру і державного обліку об'єктів, пов'язаних із земельними ділянками, здійснює Федеральна служба земельного кадастру.

У США діє Головне земельне управління (General Land Office – GLO) при Міністерстві фінансів, покликане керувати, виконувати рішення і впроваджувати в життя законодавчі акти, пов'язані з державними землями.

Сучасна кадастрова система США в якості первісного об'єкта використовує «парцели», що є основною одиницею земельної влас-

ності, індивідуальною земельною ділянкою, яка має такі ознаки як адресу, геодезичні дані та ціновий індекс. Спеціалістами бюро землеустрою (Bureau of Land Management) виконується кадастрова зйомка, ведення земельних (реєстраційних) архівів 31 штату, а також різних земельно-інформаційних систем [31, с. 69].

Заслужує на увагу досвід таких зарубіжних країн, як Болгарія, Албанія, Румунія, Чехія, Угорщина, Чехія, Естонія, Литва щодо забезпечення процесу реституції прав власності на землю, під якою розуміється повернення прав власності колишнім власникам землі або їх спадкоємцям. Проте в таких країнах, як Албанія, Болгарія, Угорщина, Словаччина реституція створила проблеми з подрібненням аграрної структури приватних підприємств. Завдяки реституції земельні наділи були отримані особами, які не мешкали в сільській місцевості або втратили свої зв'язки із сільським господарством. В Угорщині, Румунії, Латвії та Естонії реституція охопила в основному міських пенсіонерів та інших осіб, що не задіяні в праці сільського виробництва. Ці новоспечені власники землі намагалися швидше продати свою власність, щоб землі не залишалися не оброблювальними. Для цього, в Угорщині, Латвії та ін. створено Державний Земельний Фонд, в межах якого вирішувались питання щодо освоєння незатребуваних земель.

Треба відзначити, що в окремих випадках опрацьовувались варіанти сценарію, за яким передбачалась виплата фінансової компенсації за втрачені землі. Апробованою методичною базою, яка забезпечувала реституцію земель були спеціальні купони, які регулювали правомірність до реституції учасників в визнавалися в публічних торгах на приватизоване майно [187, с. 161].

У Чехії застосовуються офіційні ціни, що використовуються в процесі реституції, в процесі отримання спадщини, міни, визначення величини орендної плати. У Словаччині теж існує офіційна ціна землі, яка залежить від якості ґрунту, що використовується з метою реституції. Така, ціна становить 1,5 % від оцінки сільськогосподарських угідь.

Відзначимо, що в якості «образу сьогодення» у країнах світу широко використовується модель орендних відносин при використанні землі.

Тенденції до посилення ролі орендних відносин свідчать, що у багатьох країнах світу і Європи частка орендованих земель, що використовується на умовах оренди, в середньому щорічно становить 67,6 %, в Франції – 52,7, в Англії – 37,4, у США – 41, у Голландії – 38, в Італії – 18,8, у Данії – 18,5 % [20].

Причому в багатьох країнах (східноєвропейські країни, нові країни ЄС) збільшилися терміни оренди землі та почалася концентрація в землекористуванні [187, с. 161].

Що стосується ставок орендної плати, мабуть, найнижчими вони є у Словаччині та Чехії, оскільки менші на 20-50 %, ніж в інших країнах.

Так, мінімальний термін дії договорів оренди у Бельгії становить – 9 років; Німеччині – 12; Франції – 9; Люксембурзі – 8; Нідерландах – 12; Португалії – 10; Італії – від 6 до 15; Іспанії – від 6 до 15 років; Данії – максимум до 30 років, то в Україні майже 87 % договорів оренди укладається строком до 5 років, і лише 2 % – терміном дії 10 років і більше [92]. Переважання короткострокової оренди земельних ділянок передусім пояснюється відсутністю економічної стабільності в ринковому середовищі України, а також низькою орендною платою.

За даними В. Меєрса, С. Дем'яненка, Т. Джонсона і С. Зорі [341, с. 65], у Бельгії, Франції та Німеччині орендується понад 60 % сільськогосподарських угідь, а загалом по 15 країнах ЄС – 40 %, у Канаді – 30 %.

Щодо обмеження прав іноземних громадян при придбанні сільськогосподарських земель, то у таких країнах, як Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Словаччина, Болгарія, Румунія та ін., встановлено семирічний перехідний період, протягом якого встановлюються обмеження для іноземних фізичних та юридичних осіб. У Польщі цей період складає дванадцять років [348].

В Італії заборонений продаж одержаних безоплатно земельних ділянок протягом 30 років.

В Англії заборонено продавати землю іноземцям та змінювати її цільове призначення.

У Німеччині заборонено подрібнювати земельні ділянки при зміні власників, а орендар землі навіть після її викупу у власника немає права протягом 20 років вільно її продавати.

У фермерських господарствах Словаччини максимальний розмір землекористувань складає 550,9 га, а мінімальний у Греції – 6,34 га [14].

Тенденції розвитку фермерства в розвинених країнах свідчать, що їм притаманний високий рівень концентрації сільськогосподарського виробництва. Так, в США ферми середнього розміру втрачають домінуюче значення, де на зміну їх приходять великі фермерські господарства площею до 180 га ріллі. Має місце розвиток партнерських (сумісних) і корпоративних ферм, які являють собою об'єднання кількох сімей або ж господарські товариства, в основному акціонерні та з обмеженою відповідальністю, серед яких виділяються і сімейні корпорації. Причому їх характерною особливістю є те, що управління ними здійснюється найманим персоналом, а вони є найбільшими як за розмірами землекористування, так і за обсягом виробництва валової сільськогосподарської продукції [89, с. 8]. В Канаді найбільшу питому

вагу займають фермерські господарства розміром від 120 до 160 га сільгоспугідь. Майже 80 % фермерських господарств об'єднані в кооперативи, що займаються матеріально-технічним забезпеченням фермерів, переробкою й реалізацією виробленої продукції [89, с. 10]. Інформаційні джерела [348, с. 10] свідчать, що в середньому на одне фермерське господарство припадає земельних угідь в Данії – 40 га; Франції – 42; Великобританії – 68; Німеччині – 36; Голландії – 15 і Бельгії – 14 га. Загалом середній розмір фермерського господарства країн ЄС складає 20 га, хоча у такій країні як Словенія ферми розміром до 25 га не виправдали себе, тому внаслідок концентрації виробництва у 13 % фермерських господарств землекористування становить до 50 га; у 27 % – 51-100 га; у 17 % – 500-1000 га і у 15 % – понад 1000 га [187, с. 14].

Для цього у Польщі, Болгарії, Угорщині та Чехії створюються спеціалізовані фонди, які викупувають розрізнені ділянки сільськогосподарських угідь і вже підготовлені (консолідовані) земельні масиви передають в оренду, що сприяє здешевленню організаційних витрат на оренду землі та обробіток консолідованих масивів.

В зарубіжних країнах успішно функціонує ринок землі. Пріоритетним є проведення аукціонів, на яких спочатку встановлюється початкова (стартова) ціна, а потім все залежить від тих, хто бере участь у торгах. До того ж публічні торги у Німеччині дозволяють визначити, чи існує попит на земельну ділянку та на якому він рівні. Ринкова ціна у цьому випадку встановлюється від таких чинників, як інфраструктура, місце розташування, існування мережі транспорту й підприємств поблизу [42, с. 51].

Функціонування вільного ринку сільськогосподарських земель у Росії призвело до того, що загострились соціально-економічні проблеми, площа необроблюваних земель складає 35 млн га [250].

У Великобританії дохід від перепродажу земельних ділянок обкладається дуже високим податком, який іноді сягає 95 % різниці між ціною купівлі та ціною продажу [170].

У Німеччині власник після купівля земельної ділянки не має права її перепродувати протягом 20 років, в Італії отримані у власність на безоплатній основі земельні ділянки не можна перепродувати протягом 30 років [342].

У Великобританії, США, Іспанії, Бразилії введені певні обмеження на купівлю землі іноземцями, а у Китаї, Ізраїлі, Естонії, Румунії, Угорщині, Канаді діє повна заборона на купівлю землі іноземцями [235].

Заслужовує на увагу досвід Франції [3], де сільськогосподарськими товаровиробниками вважаються ті, хто живе на землі і займається

землеробством і тваринництвом, а не землевласники, що проживають у містах. Для сільських жителів права на використання землі для ведення сільського господарства більші, ніж права власників землі.

Окремої уваги заслуговує проблема створення земельних банків і фондів. Так, наприклад в Іспанії, де виділяють чотири види ринку земель (нерегульований, регульований, контрольований та ринок при мораторії на купівлю-продаж землі). В Сербії Земельний банк сприяє розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення, адже у контексті залучення інвестицій у сільське господарство він щороку приносить 40-50 млн євро прибутків [83].

Далі. Якщо у Польщі аграрна політика спрямована на підтримку високотоварних селянських господарств, яких в країні близько 25 % і дають вони не менше половини товарної продукції галузі, то у Чехії та Словаччині, навпаки, підтримується організація малих колективних форм господарювання на базі кожного сільського населеного пункту, приватні господарства дозволено організовувати на землях до 150 га. В Албанії середній розмір сільськогосподарського землекористування становить 1,4 га, хоча малі розміри земельних ділянок, як відомо, не дозволяють використовувати переваги меліорації, запровадження сівозмін, хімічних засобів і високопродуктивної техніки. При цьому на невеликих площах сільськогосподарського землекористування ті культури, які мають найбільший попит на ринку.

Оптимізація ведення бізнесу на землі свідчить, що значні обсяги сільськогосподарської продукції можна отримувати і на значно менших площах, але у цьому випадку ефективність використання виробничого та ресурсного потенціалу буде дуже низькою. Так, у розвинених країнах малі підприємства, при порівняно однакових показниках урожайності культур та продуктивності худоби, забезпечують продуктивність праці, яка нижче в 2-4 рази, а капіталовіддачу – у 7-10 разів, ніж великі. На 100 гектарів землі великих господарствам потрібно в 5-10 разів менше техніки і інших ресурсів [228, с. 401]. Виробничі ресурси на великих за розмірами агропідприємствах порівняно з малими використовуються в декілька разів ефективніше.

Ще одним джерелом отримання землі для ведення товарного сільськогосподарського виробництва у країнах Європи і США, крім оренди землі, існує можливість купівлі-продажі земель сільськогосподарського призначення. Треба відмітити, що на ринку купівлі-продажі цих земель в обігу перебуває менше їх 3 %, а реальна ціна сільськогосподарських земель формується під впливом попиту та пропозиції. Наприклад, в Німеччині ринкова ціна земельної ділянки встанов-

люється під час проведення аукціонів і складається з багатьох чинників – це і інфраструктура, і місце розташування, і існування мережі транспорту, враховується, чи вже хтось виявляв до цієї ділянки інтерес, чи є потенційні покупці й скільки їх [324, с. 51].

В стандартах Американського товариства сільськогосподарських керуючих і сільських оцінювачів та в стандартах Європейської асоціації оцінювачів TEGoVA наведено ціноутворюючі параметри земельних ділянок, критерії щодо аналізу регіону та ринків та взагалі тенденції розвитку сільського господарства та інших суміжних галузей. Тому доцільним є застосування і цього критерію для України, хоча він потребує адаптації до Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна» [209].

Аналіз земельних відносин у розвинутих країнах дає підстави зробити висновок, що економічна категорія «земля» сприймається не як об'єкт власності, а як об'єкт господарювання. При цьому удосконалення земельних відносин розвивається у напрямі стимулювання і підтримки оренди землі. Відповідно до Цивільного кодексу Франції, права орендаря в галузі земельних відносин настільки захищені, що від абсолютного права землевласника майже нічого не залишається. Китайська економічна система заохочує вільне підприємництво на основі державного землеволодіння з довічно успадкованим правом землекористування орендованих земельних ділянок [194, с. 11].

І тут наочним є той факт, що якщо майже кожне сільськогосподарське підприємство України через постійний брак фінансово-матеріальних ресурсів, не в змозі забезпечити проведення комплексу ремонтно-обслуговуючих та доглядально-збиральних робіт на відповідному рівні, то, наприклад, у США організація технічного сервісу здійснюється безпосередньо на дилерських підприємствах, у спеціалізованих ремонтних майстернях фірм-виробників, машинних об'єднаннях, де обслуговування машин під час збирання врожаю часто проводиться цілодобово, а на відремонтовану техніку встановлюється відповідна гарантія (до одного року) [19, с. 28, 29]. В Румунії розвинута система лізингу в комплексі з низкою мотиваційних чинників сприяла позитивним зрушенням в аграрній сфері економіки [49, с. 133]. Всі фермерські господарства в країнах ЄС мають високу технічну оснащеність і спеціалізовані [180, с. 25]. Практично на всіх фермах впроваджена комплексна механізація і автоматизація виробничих процесів, застосовується мікропроцесорна та комп'ютерна техніка, один працівник обробляє 100-150 га землі [89, с. 14]. Використання у США і країнах Західної Європи сучасних техніки і технологій

дозволило підвищити продуктивність праці за останні 30 років в 2-3 рази [1]. В Канаді, незважаючи на високу надійність сільськогосподарської техніки, а також наявність широкої мережі сервісних центрів, оновлення машин і обладнання, термін амортизації відбувається раніше. Прибуткові господарства оновлюють трактори, комбайни та іншу техніку вже через 3-4 роки її експлуатації [79, с. 13].

Ще один момент, пов'язаний із сільськогосподарським землекористуванням зарубіжних країн, вказує на високу ступінь екологізації виробництва. При цьому, практика виділяє декілька видів еколого-безпечного сільськогосподарського виробництва, а саме: органічне (біологічне, екологічне) виробництво, що передбачає широке використання біологічних підходів, заборону використання інтенсивних технологій виробництва [344]; міні-землеробство, біодинамічне землеробство з використанням крапельного зрошення [92]; поєднання технологій сільськогосподарського виробництва з природоохоронними заходами [93, с. 106].

Йдеться про те, що, наприклад, в країнах ЄС в останні роки набула поширення програма «ощадне сільське господарство», яке базується на стимулюванні та запровадженні методів безвідвального обробітку ґрунту. У Швейцарії та Фінляндії цей спосіб обробітку ґрунту вже використовується на площі понад 13 тис га.

У країнах Західної Європи основна частина післязливних решток використовується як органічне добриво. Зокрема, у вигляді добрив застосовують 45 % соломи в Німеччині, біля 78 % – у Франції, Бельгії та Нідерландах [208, с. 211].

У Німеччині кошти від сплати за землю на 100 % використовуються для підтримки аграрних палат, а основні заходи з охорони ґрунтів, що пропагують аграрні палати – це дотримання сівозмін, посівів покривних та підсівних культур на зимовий період [208, с. 7]. У більшості штатів США через систему стимулювання забезпечується здійснення заходів з охорони земель за рахунок коштів, що надходять до федерального та місцевих бюджетів від земельного податку та орендної плати [203, 203].

Якщо в Україні система страхування сільськогосподарських землекористувань знаходиться на етапі становлення, то в країнах з розвиненою ринковою економікою вона вже досить тривалий час є засобом стабілізації фінансового стану агропідприємств. Наприклад, в Канаді страхується 55 % усіх товаровиробників-аграріїв, у США – 20-25 % фермерів, в Іспанії – 31-32 % [248, с. 103]. В Україні, на думку експертів [321], оптимальним рівнем страхування сільсько-

господарських виробників в довгостроковій перспективі буде 20 % від усіх функціонуючих підприємств, хоча для реалізації системи страхування ризиків потрібно сформувавши державну політику розвитку страхового ринку для сільського господарства. Вивчення досвіду використання програм державної підтримки ризикового страхування в США, які базуються на поєднанні програм страхування врожаю та програм страхування доходу, свідчить, що вони вимагають значних витрат державного бюджету. З цією метою щорічно на них виділяється в середньому 1,3 млрд дол. США. В Канаді компенсації по страхових внесках досягають рівня 80 % [248, с. 101, 107]. Власне, в Україні потрібно створити фонд підтримки страхування сільськогосподарських підприємств, який фінансуватиметься не з державного бюджету, а за рахунок частки відрахувань страхових компаній. До речі, такі фонди поширені в окремих країнах ЄС і дістали назву страхових кредитних сільськогосподарських фондів, збитки з яких відшкодовуються у випадку посухи, повені та інших стихійних явищ.

У країнах Євросоюзу активізується ідеологія формування екології сільськогосподарського землекористування. Так, у Швеції, Франції, Італії, Іспанії та інших країнах особлива увага приділяється контролю за раціональним використанням земель, виконанню землевласниками правових, екологічних зобов'язань, для чого функціонують спеціальні сільськогосподарські суди, які у випадках необхідності і притягують до відповідальності осіб, винних у порушенні чинного екологічного законодавства. Сільськогосподарські підприємства Великобританії, Данії, Бельгії, Швеції та деяких інших країн укладають з адміністраціями довгострокові угоди, згідно з якими вони беруть на себе зобов'язання дотримуватись технологічної дисципліни із забезпечення охорони природи, а держава компенсуватиме їх втрати [89, с. 15]. Такий досвід може бути з успіхом використаний і в Україні, що забезпечить умову раціонального землекористування, дотримання природоохоронних вимог та збереження довкілля.

У США державна політика в галузі охорони сільськогосподарських земель спрямована на зменшення забруднення навколишнього середовища, збереження високої продуктивності земель, максимізації доходів аграрних господарств шляхом надання субсидій на розвиток виробництва та стимулювання охоронної діяльності за рахунок виплат рентних платежів. Крім того, для США притаманний суто добровільний характер охорони земель. Наприклад, отримавши землю у спадок від батьків, власники землі та землекористувачі вважають за необхідне зберігати природні ресурси для своїх дітей, а держава, переважно за

допомогою економічних важелів, стимулює учасників впровадження охоронних заходів. За умови впровадження агроекологічної практики господарювання на високоерозійних сільськогосподарських землях держава надає федеральні субсидії щодо виробництва сільгосппродукції та інші дотації, включаючи підтримку доходів [111, с. 55].

Особливу увагу хочемо звернути на досвід країн Європейського Союзу щодо субсидування експорту сільськогосподарської продукції, частка якого у загальносвітових обсягах наприкінці 90-х років перевищувала 80 % або 46 млрд дол США [296, с. 149], нині ж ця частка складає близько 90 %. Самі по собі експортні субсидії в загальних обсягах фінансування фермерів у розвинених країнах становлять незначні частки: для ЄС – це 5 %, а для США – 2-3 % [322, с. 90-91]. Це при тому, що у США, які є найбільшим експортером сільськогосподарської продукції, використовується понад 190 млн га орних земель і 220 млн га пасовищ, майже 20 млн га земель зрошується. Головною перевагою сільського господарства США є його висока продуктивність [255].

Беззаперечним є факт, що вагоме значення для раціоналізації землекористування має факт розміщення в структурі посівів кормових культур, в першу чергу багаторічних та однорічних трав. Наприклад, в США понад 30 % орних земель зайнято багаторічними травами [105], що є позитивним фактом, оскільки трави залишають у ґрунті значну частину гумусу та підвищують родючість ґрунту. Так, у країнах Європейського Союзу частка кормових культур у загальній структурі посівних площ становить 39,3 %, в Ірландії та Люксембурзі – відповідно 70,0 та 90,5 % [315]. Досвід країн Європи свідчить, що екологічно збалансованими вважаються такі землекористування, в яких частка сіножатей, пасовищ та лісових насаджень становить від 30 до 50 %.

Численні приклади і реальна управлінська практика переконливо свідчать, що стимулювання розвитку раціонального землекористування знаходить своє відображення і в підтримці державою цін на сільськогосподарську продукцію. Не випадково в США в період великої депресії (1929-1933 рр.) було підтримано рівень цін фермерських господарств, що закріпило віру селян у те, що їх справа потрібна державі і суспільству [297, с. 74]. Провідну роль у розвитку ефективного землекористування відіграє державне субсидування продукції агропромислового комплексу. Так, в Японії, наприклад, 70 % доходів фермерів становлять дотації держави, в країнах ЄС – понад 50 %; в Канаді – 40 %; в США – 25 % [89, с. 14].

Прискорений розвиток сільськогосподарського землекористування у провідних країнах світу відбувається завдяки широко розвиненій товарній спеціалізації сільськогосподарських землекористувань, впровадженню новітніх технологій, посиленню виробничих зв'язків сільськогосподарського виробництва із суміжними галузями (переробка сільгосппродукції та доведення її до споживача), створення ефективної системи агробізнесу. Наприклад, у США відбувається впровадження у виробництво геоінформаційних систем, що дає змогу точно і оперативно оцінювати стан ґрунтового покриву, зменшувати об'єм польових та лабораторних робіт, застосовувати обґрунтовані норми внесення добрив.

Вважаємо, що такий досвід США щодо використання комп'ютерних модулів на сільськогосподарській техніці, які призначені для контролю за витратами пального, насіння та норм внесення добрив, вартий на увагу і в Україні.

В зарубіжних країнах заходи з просторової організації території вказують на важливість землеустрою (авт. О.В. в українському розумінні цього терміну), орієнтованого на проведення комплексу землеупорядкованих робіт і заходів, що спрямовані на вдосконалення процесу регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень і новостворених господарських структур. Власне, нині вже не має сумнівів щодо необхідності розробки проектів землеустрою агроформувань, які, на жаль, за весь період земельної реформи фактично не розроблялися.

Однією з причин ігнорування розроблення проектів землеустрою є короткострокова оренда земельних ділянок, що не дозволяє в повній мірі реалізувати заходи з раціонального використання та охорони земель землекористувачем на орендованій земельній ділянці. З урахуванням цього, доцільним є запровадження на загальнодержавному рівні терміну оренди не менше періоду ротації сівозмін для запровадження заходів з організації території на землі.

В узагальненому вигляді особливості світового досвіду розвитку сільськогосподарського землекористування представлено в додатку А.

Отже, критичний аналіз досвіду сільськогосподарського землекористування зарубіжних країн свідчить про пріоритетність сталості економічного розвитку аграрної галузі.

Використання досвіду інших країн дасть змогу уникнути прорахунків у сільськогосподарському землекористуванні в Україні і її регіонах.

Висновки до розділу 2

1. Активний пошук шляхів підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування зумовлює необхідність аналізу його соціально-економічного розвитку з тим, щоб пов'язати результати господарської діяльності із станом земель, темпами економічного зростання, виконанням зобов'язань щодо дотримання високих соціальних стандартів перед сільським населенням. Сьогодні ситуацію у сільськогосподарському землекористуванні треба сприймати наступним чином: розораність території України складає 53,9 %, тоді як у більшості сучасних найрозвинутіших країн світу цей показник не перевищує 35 %. Якщо в Україні на душу населення припадає 0,7 га ріллі, то у Німеччині – 0,15 га, Франції – 0,33, Великобританії – 0,11, Польщі і Угорщині – 0,37 і 0,50 га, що повністю задовольняє потреби споживачів у продуктах харчування. Екстенсивне використання орних земель є головною причиною деградації ґрунтового покриву, насамперед, чорноземних ґрунтів, які у структурі сільськогосподарських угідь займають 67 %. У цьому контексті перспективи розвитку сільськогосподарського землекористування визначаються глибиною інституціональних реформ, в першу чергу інноваційної політики, яка забезпечує не тільки зростання продуктивності землі, але й посилення ресурсозбереження в аграрному секторі економіки.

2. Українська модель економічної системи сільськогосподарського землекористування стала головною причиною спаду виробництва сільськогосподарської продукції з часу земельної реформи.

Хоча поточна економічна ситуація така, за якої аграрний сектор ще не досягнув рівня економічного розвитку 1990 року, проте, починаючи з 2005 року, спостерігається чітка тенденція зростання валового збору зернових і зернобобових культур, соняшника, картоплі, овочів та ін. Гальмом для підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь є скорочення поголів'я худоби до рівня довоєнного періоду, особливо великої рогатої худоби, в тому числі і корів. У цьому зв'язку економічна система в країні має бути орієнтована не на вільноринкові відносини, а державорегульований ринок, де б виникали зобов'язання суб'єктів господарювання на землі до розвитку тваринництва в обсягах до відповідних площ землі.

3. Без формування принципово нового інституціонального середовища досягнути умови сталого розвитку сільськогосподарського землекористування не можливо.

Скорочення посівів багаторічних трав у структурі посівних площ, натомість розширення площ посівів соняшника з відповідним підви-

щенням доз внесення у ґрунт мінеральних добрив є головною причиною від'ємного балансу гумусу у ґрунті. Тільки за період 2010-2013 років у ґрунті мінералізовано 1,674 т гумусу, що відповідає внесенню у ґрунт 33,5 т органічних добрив. Найскладніше при цьому те, що сьогодні і в найближчій перспективі реальне виробництво органічних добрив не буде досягнуто.

Якісних зміни у сільськогосподарському землекористуванні можна досягти тільки завдяки оптимізації структури посівних площ шляхом насичення у сівозмінах таких гумусонакопичувальних культур, як одно-річні та багаторічні трави, скоротивши площі посіву соняшника, ріпаку та інших гумусовитратних культур. Реалізація стратегії екологізації сільськогосподарського землекористування є вищим пріоритетом господарської діяльності на землі.

4. На сьогодні в країні негативні тенденції у сільськогосподарському землекористуванні породжені дією об'єктивних та суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів відносяться такі як психологічна неготовність людей; відсутність науково-методологічних і прикладних напрацювань проведення реформи; безвідповідальне проведення реформ органами державної влади; відсутність ефективної регулятивної функції держави; відсутність цільової спрямованості і прозорості проведення земельної реформи; загальна криза соціально-економічного розвитку країни і її регіонів; неготовність керівників і спеціалістів сільського господарства працювати у нових умовах через нерозуміння процесів в частині майнових і земельних відносин власності. До суб'єктивних факторів відносяться такі, як відсутність офіційної державної аграрної політики; велике політичне протистояння щодо розвитку аграрних відносин; недосконалість правової бази щодо аграрних перетворень; великі помилки і прорахунки макроекономічного порядку; незадовільний рівень організаційного забезпечення аграрної реформи у його найширшому розумінні; не завжди достатній рівень наукового забезпечення аграрних реформувань; політичні спекуляції певних політичних сил щодо того, що погіршення соціально-економічного розвитку українського села зумовлене аграрною реформою; негативний вплив сучасної соціально-економічної результативності аграрних реформувань на державотворення України та формування несприятливого для неї зарубіжного іміджу; занепад ресурсного потенціалу сільського господарства.

5. Успішність економічних реформ тісно пов'язана з вдосконаленням грошової оцінки сільськогосподарських угідь, яка б відповідала реаліям сучасного економічного стану в країні.

Важливість розв'язання такої проблеми пояснюється суто економічними міркуваннями. З одного боку база, яка лягла в основу визначення грошової оцінки сільськогосподарських угідь, є дуже суперечливою, оскільки в систему розрахунків було закладено недосконалий інституціональний механізм. З іншого боку, угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, прийнята 16 вересня 2014 р, надає унікальну можливість імплементувати ціну землі у середньоевропейську, яка складає 7-9 тис дол США.

В результаті цього дохідна частина місцевих бюджетів за рахунок земельних часток (паїв) та земель запасу зростає з 3,8 млрд грн у 2012 році до 250 млрд грн у наступні роки при ставці податку за використання орних земель 1,0 % їх грошової оцінки.

6. Первинну ланку формування конкурентної стратегії сільськогосподарського землекористування становить інноваційна активність з використанням інструментів економічної, екологічної, інвестиційної, інституційно-правової політики. Активні інноваційні дії, що активізують конкурентні стратегії, досягаються адекватними заходами щодо комплексних економічних підходів у формуванні приватної власності на землю та регулювання земельних відносин; системним управлінням організацією ефективного сільськогосподарського землекористування, забезпечуючи умову збереження і відтворення родючості ґрунту шляхом скорочення процесів мінералізації гумусу та втрат його у процесі водної ерозії та дефляції; організації використання землі на основі проектів землеустрою; відповідного бюджетного фінансування; інформаційно-комунікативних технологій, кредитних гарантій, страхування, державних контрактів та субсидій; скорочення масштабів тіньової економіки у землекористуванні; скорочення кількості державних органів регулювання і контролю; здійснення регуляторних заходів щодо діяльності монопольних структур щодо використання землі; автоматизація системи ведення державного земельного кадастру, спрямованого на гарантування прав на землю; визначення оптимальної моделі сільськогосподарського землекористування, особливостей ринку експорту та імпорту сільськогосподарської продукції.

7. Вирішальне значення у системі розв'язання складних проблем збереження і відтворення родючості ґрунтів виняткове значення належить підтриманню природної родючості. Інші визначення видів родючості є методологічно хибними, оскільки вони справляють вплив лише на підвищення урожайності, підриваючи базову основу природної родючості. У цьому зв'язку, суб'єкти господарювання на землі

заганяють себе у пастку погіршення якісних властивостей ґрунтів, власної конкурентоспроможності через погіршення якості виробленої продукції, дисбалансу вільного ринку попиту і пропозиції. Це настановує на висновок про необхідність ухвалення закону України «Про родючість», який би заклав підвалини запровадження нової моделі сталого розвитку аграрного сектора економіки, а сільськогосподарське землекористування стало б джерелом генерування капіталу як фактора зростання його конкурентоспроможності.

8. Серйозний розлад економіки України, відсутність адекватних стимулів щодо розкриття нових способів раціонального використання і охорони земельних ресурсів, невизначеність методів та форм взаємодії органів державного управління із суб'єктами господарювання на землі, населенням та громадськими організаціями стали причиною того, що в Україні, у якій 67 % всіх сільськогосподарських угідь, розміщених на чорноземних ґрунтах, дохідність з одного гектара землі у 7-10 разів є нижчою, ніж у країнах Європи. Причиною цього є інституціональні розриви між непрямими і прямими методами регулювання з боку держави. Тобто мова йде про те, що вирішальне значення має не тільки зміна форм власності і господарювання на землі, але і фіскальна та монетарна політика держави, тобто використання податково-бюджетних та грошово-кредитних інструментів, які б були орієнтовані на досягнення бажаних змін в аграрному секторі економіки, в тому числі у сільськогосподарському землекористуванні.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ І МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЕФЕКТИВНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1. Формування продовольчої безпеки як пріоритетний напрям розвитку сільськогосподарського землекористування

Соціально-економічна безпека України, конкурентоспроможність аграрного сектора визначається, насамперед, рівнем продовольчої безпеки. Тільки аграрний сектор, як складова національної економіки, здатний забезпечити населення України продовольством. Тому розвиток сільськогосподарського землекористування завжди був у центрі уваги суспільства і його інституту – держави, оскільки він формує 32 відсотки валового внутрішнього продукту та «близько 60 відсотків фонду споживання населення» [145, с. 204]. Забезпечення населення продовольством завжди було, є і буде одним з головних соціально-економічних завдань держави.

Питання продовольчої безпеки України розглядаються у роботах таких вчених-економістів як А. Даниленка, М. Долішнього, Я. Жаліла, В. Месель-Веселяка, П. Саблука та ін. Завдяки їх дослідженням сформовано основні наукові положення, спрямовані на підвищення продовольчої безпеки країни і її регіонів.

Але ситуація, що склалась в сільськогосподарському виробництві, потребує нових нетрадиційних підходів до її розв'язання, які б передбачали формування продовольчої безпеки як пріоритетного напрямку розвитку аграрного сектора економіки.

Вперше термін «продовольча безпека» введений у практику на Всесвітній конференції з проблем продовольства в Римі у 1974 році [236]. Під нею розуміється стан економіки країни, при якому насе-

ленню країни гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування в такій кількості та якості, які необхідні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни.

На згадуваній Конференції також була прийнята Всезагальна декларація з ліквідації голоду і недоїдання, яка була схвалена резолюцією 3348 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1974 року [202].

Вказаною декларацією окреслюється визначення поняття продовольчої безпеки у всесвітньому масштабі, виходячи з конкретних умов світової економіки.

В Римській декларації із всесвітньої продовольчої безпеки висвітлені такі її основні ознаки [203]:

- фізична доступність продовольства;
- економічна доступність продовольства для всіх верств населення;
- продовольча незалежність національної продовольчої безпеки (автономність та економічна самостійність);
- стабільність національної продовольчої безпеки (здатність нівелювати вплив сезонних і кліматичних несприятливих обставин та інших негативних факторів);
- розвиток національної продовольчої системи у режимі розширеного відтворення.

Треба зазначити, що у 1983 році Організація з питань продовольства і сільського господарства ООН включила до продовольчої безпеки поняття забезпечення доступу вразливих груп населення до продовольства шляхом збалансування попиту та пропозиції. Зокрема зазначалося, що «усі люди в будь-який час повинні мати фізичні та економічні можливості для доступу до основних продуктів харчування, які їм потрібні» [203].

У доповіді Всесвітнього Банку «Бідність і Голод» (1986) [347] продовольча безпека визначається як «доступ всіх людей в усі часи до достатньої кількості продовольства для активного, здорового життя».

Важливо відзначити, що і в Україні діє Закон «Про продовольчу безпеку» від 22 грудня 2011 року [77], який визначає правові, економічні, соціальні, екологічні та організаційні засади державної політики у сфері формування продовольчої безпеки. Положення цього Закону визначають аграрну політику щодо гарантування продовольчої безпеки та є основою для розроблення нормативно-правових актів, цільових програм розвитку та проектів, що стосуються питань формування продовольчої безпеки України.

Відповідно основними завданнями у сфері формування продовольчої безпеки є: сприяння динамічному розвитку всіх галузей аграрного сектора економіки та підтримання високого рівня їх конкурентоспроможності; запровадження ефективної системи охорони родючості ґрунтів земель сільськогосподарського призначення; забезпечення вітчизняного виробництва якісного та безпечного продовольства в обсязі, необхідному для гарантування продовольчої безпеки України; підтримання стабільності вітчизняного продовольчого ринку шляхом формування стратегічних запасів основних харчових продуктів та удосконалення системи державного регулювання та управління у сфері продовольчої безпеки.

Вважаємо, що крім врахування основних напрямків державної політики у сфері формування продовольчої безпеки, які містяться у вищезгаданому Законі [77], потрібно спрямувати всі зусилля на підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення та досягнення умови бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті. Вищезазначене сприятиме розвитку та модернізації високотехнологічного виробництва за умови ефективного впровадження науково обґрунтованих сівозмін.

В Законі «Про продовольчу безпеку» визначені її індикатори, якими є характеристика рівня та структури споживання населенням основних продуктів харчування, їх економічної доступності, ємності внутрішнього ринку продовольства, достатності державних продовольчих ресурсів для продовольчої незалежності. Хоча, на нашу думку, «індикаторами» не може бути «характеристика», а скоріш за все це є «показники», що характеризують зазначені вище критерії.

Продовольство завжди було базовим показником життєдіяльності людини.

За словами Власова В. І. [28, с. 9] загострення продовольчої проблеми зумовлено:

- високими темпами зростання населення в бідних регіонах світу;
- відставанням розвитку нових технологій вирощування сільгоспкультур в бідних країнах порівняно з розвинутими;
- зростанням впливу людського фактора на землю, збільшенням негативного впливу людини на родючість ґрунту;
- необізнаністю сільського населення, що не дозволяє йому використовувати високопродуктивні і відповідні конкретним агрокліматичним умовам цих країн технології.

Зазначимо, що в економічній літературі зустрічається і таке поняття як «продовольча небезпека», яка на думку канадської дос-

лідниці Рочі С. є одночасно «провалом ринку» [349, с. 10-12]. За її словами, відсутність продовольчої небезпеки є загальносуспільним благом, а уряд країни має бути спроможним діяти в напрямі просування та забезпечення продовольчої безпеки і права на харчування.

Шебаніна О. В. [318] домінуючими орієнтирами розвитку продовольчої безпеки, вважає:

- забезпечення країни продовольчими товарами вітчизняного виробництва;
- задоволення потреб населення в усіх продовольчих товарах, як вітчизняних, так і іноземних;
- наявність на продовольчому ринку країни такої кількості продуктів харчування, якої достатньо для підтримання здорового способу життя населення.

За словами А. Б. Немченко [190, с. 402], ознаками продовольчої безпеки на рівні країни є: наявність продовольства, стабільність галузевих ринків продовольства, доступність продовольства та якість продовольства.

На думку Павлова О. І. [205, с. 122-123], продовольча безпека характеризується такими показниками, як самозабезпечення країни продовольством; незалежність продовольчого постачання країни і ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпортних постачань; розміри стратегічних і оперативних продовольчих запасів відповідно до нормативних потреб; рівень виробництва продуктів харчування з розрахунку на одну особу; рівень споживання найбільш життєво важливих продуктів харчування; рівень фізичної і економічної доступності продовольства для різних категорій населення; стабільність і доступність цін на основні види продовольства; якість і екологічність продуктів харчування.

За словами професора Гойчук О. І. [40, с. 16], національну продовольчу безпеку слід розглядати як стан економіки та як гарантовану здатність держави на принципах самозабезпечення основними базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, задовольняти потреби населення в особі кожного громадянина продуктами харчування в необхідному обсязі, асортименті і якості на рівні, що забезпечує його здоров'я та розвиток.

Оцінка стану продовольчої безпеки, на думку американського дослідника А. Сена [249, с. 12], визначається такими показниками як фізична доступність продовольства, економічна доступність продовольства та безпека продовольства для споживачів.

Чернелевською О. Л. [313, с. 40] запропоновано таке трактування продовольчої безпеки, що передбачає, незалежно від погодних умов, а також політичного та економічного розвитку держави, фізичну, соціальну й економічну доступність в будь-який час достатньої кількості безпечних і якісних продуктів харчування, що відповідають потребам і вподобанням населення і є достатніми для їх активного і здорового способу життя.

Калетник Г. М. та Пчелянська Г. О. [88, с. 39] пропонують розглянути продовольчу безпеку, як здатність економічної системи забезпечити внутрішній ринок продовольчими товарами та ресурсами в необхідному асортименті, в необхідній кількості та у відповідній якості з урахуванням соціальної структури населення. З цим можна погодитись, хоча вважаємо, що соціальна структура населення не зовсім впливає на забезпечення внутрішнього ринку продовольством.

На думку Бодак І. В. [13, с. 28], продовольча безпека формується на основі поєднання таких трьох компонентів, як ринкова, соціальна та економічна. Проте доцільно було б розглядати продовольчу безпеку на регіональному та місцевому рівні.

На думку закордонних дослідників Конуейя Г. та Барбера Е. [336, с. 63], продовольча безпека визначена як постійне гарантування доступу населення до необхідної кількості продовольства для підтримки активного і здорового способу життя.

За словами Шершуна М. Х. [320, с. 63], одним з чинників забезпечення продовольчої безпеки держави є ґрунт, а продуктивність сільськогосподарського виробництва значною мірою залежить від стану ґрунтового покриву. З цим варто погодитись, оскільки стан ґрунтового покриву є вагомим чинником підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора.

В контексті забезпечення продовольчої безпеки вагоме місце займає процес страхування сільськогосподарських культур. За словами А. Полчанова [212], страхування сприяє здешевленню сільськогосподарського виробництва та стабілізації економічних процесів у сусільстві.

В світі існує чотири групи чинників, які впливають на продовольчу проблему: природні умови; площа та структура сільгоспугідь; світові зв'язки, що забезпечують широкий вибір продуктів харчування на зовнішній ринок; політична ситуація у світі; світова економіка та торгівля продукцією продовольства [32].

Враховуючи наявний на сьогодні незадовільний стан виробництва продуктів харчування, а також збільшення імпортової сировини, яка

нерідко є неякісною, потребує необхідності відновлення виробництва продукції вітчизняного виробника в обсязі, достатньому для фізичного і соціального розвитку особи. Для цього держава має передбачити механізм доступності сільгосппродукції.

Звернемо увагу, що продовольча безпека має і загальнонаціональне стратегічне значення. Залежно від особливостей національної продовольчої системи, періоду її розвитку, пріоритетних складників, внутрішніх і зовнішніх загроз забезпечується її модифікація [282].

За словами Хоруужія М. Й., продовольча безпека являє собою спроможність держави за будь-яких обставин гарантувати і забезпечувати потреби населення в продовольстві на рівні науково-обґрунтованих норм споживання та у відповідності з його платоспроможністю і за цінами, що склалися на ринку продовольства [310, с. 217].

Проте зазначене трактування є дискусійним і потребує уточнення. Так, продукти харчування мають реалізовуватись не за цінами, що склалися на ринку продовольства, а за цінами, що є доступними для населення.

Втім В. І. Власов [28, с. 399] теж стверджує, що зростання цін на продукти харчування являє собою загрозу для продовольчої й харчової безпеки.

Саблук П. Т. стверджує, що продовольча безпека країни залежить безпосередньо від продовольчої безпеки кожної людини, від її доступності до продовольчого кошика, а також здатності придбати ті продукти, які їй потрібні [246, с. 6]. Тобто, тут мова йде про те, що багата людина – багата держава.

Індикаторами, які характеризують стан забезпечення продовольчої безпеки в країні, за словами М. О. Гончаренко [38], є добова енергетична цінність споживання, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів.

Зазначене вище дає змогу вийти на новітній підхід до розуміння проблеми продовольчої безпеки. Вважаємо, що продовольча безпека повинна бути орієнтована на підвищення життєвого рівня населення на основі збільшення обсягів екологічнобезпечного виробництва, продукції сільського господарства та продуктів харчування з неї. При цьому держава повинна здійснювати заходи щодо формування ефективного ринку продовольства, виходячи з принципу регулювання

цінового паритету у сфері міжгалузевих зв'язків агропромислового комплексу [161, с. 92].

Важливе місце при характеристиці продовольчої безпеки на регіональному рівні мають чинники, що на неї впливають. Це як виробництво екологічно чистої продукції сільського господарства, так і створення фонду продовольства за рахунок бюджетного фінансування та кредитних ресурсів, передбачення заходів щодо охорони та підвищення родючості земельних ресурсів, забезпечення доступу населення до екологічно безпечних продуктів харчування. На місцевому рівні продовольча безпека має передбачати постійне постачання продукції харчування в мережі роздрібної торгівлі, а контроль якості продуктів харчування має проводитись на місцевих ринках, забезпечення доходів населенню, що необхідні для обґрунтованих норм. Структуру продовольчої безпеки приведено на рис. 3.1:

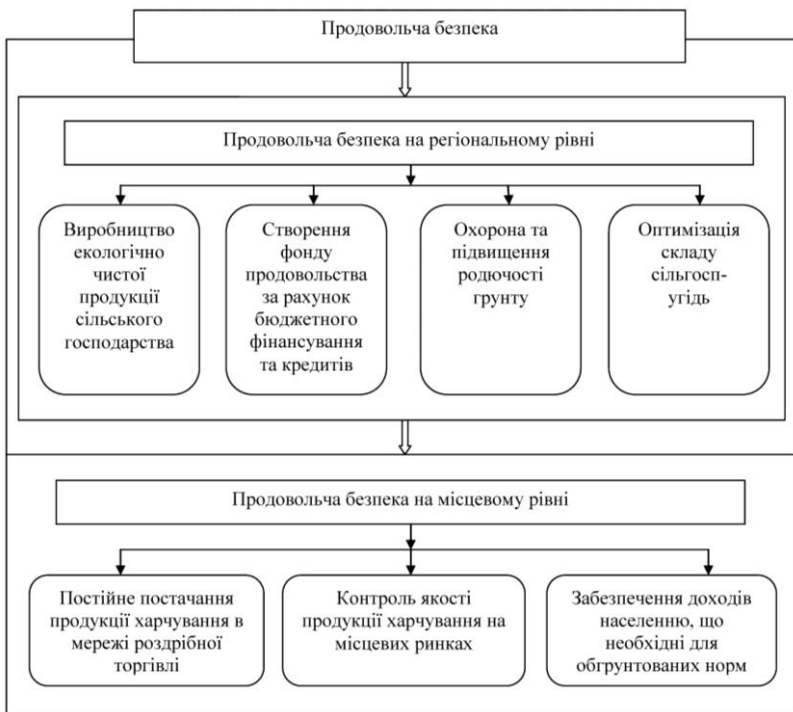

Рис. 3.1. Структура продовольчої безпеки

Крім того, велике значення має ступінь забезпечення якості продовольства на внутрішньому ринку, оскільки від цього залежить природний приріст населення, тривалість його життя, стан здоров'я та ін. Для цього в Україні затверджена Стратегія національної безпеки «Україна у світі, що змінюється» [158], відповідно до якої затверджені пріоритетні напрями забезпечення продовольчої безпеки, такі, як:

- врегулювання земельних відносин і раціонального землекористування, формування ринку земель сільськогосподарського призначення, юридичне і технічне оформлення права власності та користування землею, забезпечення гарантій захисту прав власників земельних ділянок;

- розвиток аграрного ринку, створення умов для розкриття потенціалу аграрного сектору для забезпечення потреб населення України у доступному, якісному і безпечному продовольстві, узгодження її ролі як важливого експортера аграрної продукції;

- захист внутрішнього ринку від постачання неякісної та небезпечної продовольчої продукції.

До перелічених вище варто додати ще й такі напрями, як:

- підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу та досягнення на цій основі ефективності виробництва;

- забезпечення незначних цінових коливань на сільгосппродукцію та продукти харчування;

- дотримання при споживанні продуктів харчування науково обґрунтованих норм;

- забезпечення доступності продовольства відповідно до купівельної спроможності населення;

- досягнення необхідного рівня якості продуктів харчування;

- збільшення експорту при умові забезпечення внутрішніх потреб та зниження імпорту продовольства.

Ці напрями забезпечення продовольчої безпеки є базою підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Основними фактором у регіональній системі управління є розподіл прав і повноважень між центральними і місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування. В результаті цього створюються умови для підвищення економічної самостійності регіонів та їх комплексного розвитку, створюються можливості глибоких інституціональних перетворень з метою дійового правового поля і економічного механізму створення сприятливого інвестиційного клімату з урахуванням місцевих особливостей, суттєвого оздоровлення виробничих та соціальних змін на селі, розв'язання прихованих соціальних, еко-

номічних, екологічних, етнічних та культурних проблем окремих територій. З цієї точки зору регіон має перетворитись на безпосередню продуктивну силу, який може забезпечити високий рівень життя населення на всій території країни, реалізувавши наявний фінансово-економічний, земельно-ресурсний, інтелектуальний потенціал може стимулювати досягнення ними конкурентоспроможності у світовому вимірі, активізувати їх здатність до прискореної адаптації до умов глобалізації.

При цьому, реалізація політики регіонів не означає відокремленості її від державного управління регіонами, а розглядається як діалектична єдність держави та самоврядування регіонів на основі принципів державної регіональної політики, сформульованих у Концепції державної регіональної політики [101], затвердженій у 2001 році та базових принципів Європейського Союзу:

- конституційності та законності;
- верховенства права людини;
- єдності;
- комплексності;
- скоординованості, тобто узгодження реформ, відповідних пріоритетів та дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на реалізацію державної регіональної політики, які впливають на соціально-економічний розвиток України та її регіонів;
- децентралізації – перерозподіл владних повноважень на користь органів місцевого самоврядування з передачею їм відповідних ресурсів;
- субсидіарності – надання публічних послуг максимально близько до її безпосереднього споживача з урахуванням можливості якісного їх надання шляхом концентрації для цього матеріальних, фінансових та інших ресурсів на відповідному рівні територіального управління;
- доступності;
- партнерства – забезпечення тісного співробітництва, кооперації та солідарності між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання, інститутами громадянського суспільства в процесі формування та реалізації державної регіональної політики;
- відповідальності – центральні, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування всіх рівнів у межах надання їм повноважень несуть усю повноту відповідальності за формування та реалізацію державної регіональної політики;
- стимулювання тісного співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в розробленні та реалізації заходів щодо регіонального розвитку;

- всебічного врахування економічних, природних, історичних, екологічних та інших умов регіонів;
- відповідності повноважень і ресурсів, що виділяються, покладеним обов'язкам та поточним завданням;
- запобігання забрудненню навколишнього середовища, екологізації регіонального природокористування, екологічний захист регіонів та ін.

Основними засобами реалізації екологічної політики продовольчої безпеки є підвищення ефективності використання земельного потенціалу, стимулюючої податково-бюджетної грошово-кредитної політики, подолання корупції та тіньової економіки, захист прав власників землі і землекористувачів та контрактів, зміцнення акцентів з довгострокового і середньострокового планування на швидке реагування викликів ринку, залучення інвестицій, розвиток інтелектуального потенціалу, основними ресурсами якого є знання, ІТ-індустрія та ін.

У цьому контексті варто розкрити основні складові продовольчої безпеки:

1. Розвиток екобезпечних технологій виробництва продукції продовольства, формування екологічно та економічно привабливих систем, що не шкодять довкіллю.
2. Структурні зміни у виробництві продуктів харчування під впливом світових тенденцій у поділі праці.
3. Скорочення трудомісткості завдяки інтенсивним технологіям ведення виробництва на селі.
4. Впровадження у практику наукових результатів агродосліджень, які спрямовані на адаптацію наявних інтенсивних технологій виробництва продукції до природно-кліматичних умов країн.
5. Передбачення такої інфраструктури на селі, яка б дозволяла надійно зберігати аграрну продукцію.

Втім, в Україні ухвалено Закон «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року, в якому наголошується, що гарантія продовольчої безпеки є стратегічною метою аграрної політики [76].

Проте скорочення обсягів інвестицій в аграрний сектор супроводжується втратою родючості ґрунтів, зменшенням вмісту гумусу в них, зростанням площі еродованих земель, відсутністю землеохоронних заходів та ін. Тому ключовими сталого розвитку землекористування є впровадження інноваційно-інвестиційних проектів у аграрний сектор, надання землі статусу капіталу.

Ця умова є особливо важливою, оскільки за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь Україна є однією з найбагатших

держав світу. В ній зосереджена третина світових запасів чорноземів. Майже в 3-4 рази перевищує західноєвропейські країни забезпеченість основних галузей економіки земельними ресурсами. За експертними оцінками, при раціональній структурі землекористування та відповідному науковому й ресурсному забезпеченню Україна здатна виробляти продуктів харчування на 140-145 млн. осіб, тобто прогодувати ще дві такі самі країни [56, с. 10].

Втім, з кінця 80-х-початку 90-х років ХХ століття Україна посідала чільне місце серед країн світу за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції (в 1990 р. частка України в обсягах виробництва зерна становила майже 20 %), в тому числі у виробництві пшениці – сьоме місце – 19 млн. т; п’яте місце – з вирощування жита та ячменю; шосте – вівса; четверте – картоплі та друге – з виробництва цукрових буряків [96, с. 39].

А. М. Третяк відзначає [284, с. 65], що Україна має всі реальні можливості взяти на себе центр тяжіння продовольчої корзини світу, що цілком стане можливим за рахунок повного використання агроекологічного потенціалу земельного фонду. За його словами, «для нашої країни цілком реально за 10 років збільшити виробництво продовольства в 2-3 рази». Для цього є всі об’єктивні підстави, оскільки серед європейських країн Україна займає перше місце (60,4 млн га) і входить до дванадцяти найбільших країн світу, а за площею ріллі – до дев’яти, що являє собою активний фактор впливу на її економічний розвиток. Значна частина земель припадає і на Причорноморський регіон України (табл. 3.1):

Таблиця 3.1

Площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні
сільськогосподарських підприємств і господарств населення, тис га

Показники	Роки						2013 рік у % до 1990 року	2013 рік у % до 2012 року
	1990	2009	2010	2011	2012	2013		
Україна в цілому	41374,4	36554,8	36487,9	36483,3	36480,6	36395,4	88,0	99,7
Миколаївська обл.	1997,0	1789,7	1786,3	1784,8	1785,9	1770,4	88,7	99,1
Одеська обл.	2563,1	2217,9	2217,6	2216,4	2206,9	2205,7	86,1	99,9
Херсонська обл.	1958,3	1758,5	1760,8	1764,4	1765,0	1768,8	90,3	100,2
Разом по Причорноморському регіону	6518,4	5766,1	5764,7	5765,6	5765,6	5744,9	88,1	99,6

Джерело: Розраховано автором за даними [257].

Із приведеної табл. 3.1 видно, що на Причорноморський регіон України припадає майже 16 % сільськогосподарських угідь, тоді як на решту регіонів України – лише 84 %.

Потрібно відзначити, що розвиток продуктивних сил і виробничих відносин знайшли своє відображення у посівних площах сільськогосподарських культур (табл. 3.2):

Таблиця 3.2
Посівні площі сільгоспкультур у 2013 році, тис. га

Показники	Уся посівна площа	у тому числі			
		зернові та зернобобові культури	технічні культури	картопля та овоче-баштанні культури	кормові культури
В цілому по Україні	28329,3	16209,9	7869,4	1961,3	2288,7
Миколаївська обл.	1565,1	970,0	493,2	42,0	59,9
Одеська обл.	1852,5	1216,0	480,3	73,8	82,4
Херсонська обл.	1417,2	796,2	461,8	94,5	64,7
Разом по Причорноморському регіону	4834,8	2982,2	1435,3	210,3	207

Джерело: Розраховано автором за даними [257].

Із приведеної табл. 3.2 видно, що посівна площа Причорноморського регіону складає 17,1 % посівної площі України, що є надійним критерієм соціально-економічного прогресу, що видно з табл. 3.3:

Таблиця 3.3
Динаміка валової продукції сільського господарства, в постійних цінах 2010 р, млн грн

Показники	Роки						2013 рік у % до 1990 року	2013 рік у % до 2012 року
	1990	2009	2010	2011	2012	2013		
Україна в цілому	282774,2	197935,9	194886,5	233896,3	223254,8	152859,0	89,4	113,3
Миколаївська обл.	10621,5	7366,5	7462,2	8374,2	6936,5	9394,1	88,4	135,4
Одеська обл.	13599,8	8554,6	9381,1	10020,3	8046,9	11355,9	83,5	141,1
Херсонська обл.	10346,7	7911,9	8142,3	9964,3	8334,2	9811,1	94,8	117,7
Разом по Причорноморському регіону	34568,0	23833	24985,6	28358,8	23317,6	30561,1	88,4	131,1

Джерело: Розраховано автором за даними [257, с. 214].

Відповідно до цього переконливим фактом соціально-економічного зростання населення України та Причорноморського регіону є зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну людину (табл. 3.4):

Таблиця 3.4
Виробництво валової продукції сільського господарства на одну особу,
грн

Показники	Роки						2013 рік у % до 1990 року	2013 рік у % до 2012 року
	1990	2009	2010	2011	2012	2013		
Україна в цілому	5449	4298	4249	5113	4897	5559	102,0	113,5
Миколаївська обл.	7931	6176	6290	7092	5899	8023	101,1	136,0
Одеська обл.	5158	3577	3925	4195	3365	4740	91,9	140,9
Херсонська обл.	8253	7217	7465	9177	7711	9123	110,5	160,5

Джерело: Розраховано автором за даними [257, с. 216].

З приведеної табл. 3.4 видно, що показники виробництва валової продукції сільського господарства за період 1990-2012 роки зросли на 2 %, що свідчить про незначні структурні зрушення у соціально-економічній сфері регіону.

Динамічний розвиток аграрного сектора економіки свідчить про те, що за згадуваний період розширився асортимент виробництва сільськогосподарських культур на одну особу (табл. 3.5). Диверсифікація сільськогосподарського виробництва активізує процеси перебудови в аграрному секторі, забезпечує створення нових підприємств та робочі місця та ін.

Таблиця 3.5
Виробництво основних сільськогосподарських культур
на одну особу в розрізі регіонів, кг

Показники	Роки					
	1990	2009	2010	2011	2012	2013
Україна в цілому						
Виробництво зернових і зернобобових культур	983	999	856	1242	1014	1386
Виробництво цукрових буряків	853	219	300	410	404	237
Виробництво картоплі	322	427	408	531	510	489
Виробництво овочів	128	181	177	215	220	217
Миколаївська обл.						
Виробництво зернових і зернобобових культур	2021	2067	1855	2226	1087	2395
Виробництво цукрових буряків	738	7	16	19	50	125

Закінчення табл. 3.5

Виробництво картоплі	179	141	144	182	148	181
Виробництво овочів	213	280	298	407	443	396
Одеська обл						
Виробництво зернових і зернобобових культур	1014	1187	1225	1337	786	1532
Виробництво цукрових буряків	331	-	3	1	4	0
Виробництво картоплі	94	77	226	232	210	213
Виробництво овочів	175	202	198	221	198	171
Херсонська обл						
Виробництво зернових і зернобобових культур	2227	1614	1389	2285	976	1568
Виробництво цукрових буряків	-	-	-	-	-	-
Виробництво картоплі	168	223	229	242	256	253
Виробництво овочів	338	831	771	1035	1191	1080
По Причорноморському регіону						
Виробництво зернових і зернобобових культур	1754	1623	1490	1949	950	1832
Виробництво цукрових буряків	356	2	7	7	18	42
Виробництво картоплі	147	147	199	219	205	216
Виробництво овочів	242	438	423	554	610	549

Джерело: Розраховано автором за даними [257, с. 269].

Приведені дані табл. 3.5 свідчить про те, що в цілому як і по Причорноморському регіоні, так і в Україні найбільше було вироблено зернових і зернобобових культур в розрахунку на одну особу, що свідчить про те, що в основному ця продукція застосовується для врегулювання продовольчої безпеки в регіоні.

В Україні впродовж останніх років проводилися дослідження щодо оцінки впливу окремих факторів на виробництво додаткової продукції сільського господарства. Згідно даних [237], на збільшення виробництва продукції мали вплив лише сортооновлення, селекція, генетика та погодні умови, а на зменшення обсягів виробництва продукції – землевпорядний фактор (через відсутність обґрунтованої системи землеустрою (стабільність землекористування, оптимізація структури угідь, організація сівозмін, контурно-меліоративна організація території, організація здійснення землеохоронних заходів) та внаслідок незадовільного використання меліорованих земель, відсутність заходів з охорони земель та підвищення родючості ґрунтів.

За словами Орленко Я. Ю. [199, с. 87], продовольче забезпечення можна розглядати як «економічну систему, об'єднуючу галузі, підгалузі та виробництва, основною метою яких є виробництво продовольчих товарів та доведення їх до споживача». У значній мірі це

зумовлено тим, що у світі постійно збільшується попит на продукти харчування, що пояснюється і розвитком економіки різних країн, і збільшенням чисельності населення, і ростом доходів населення і ін. Особливий акцент робиться на виробництво так званої органічної продукції, яка має великий попит у споживачів. Власне, майже 40 % американців споживають таку продукцію, при цьому 37 % із них вживають органічні продукти більше одного разу на день, 39 % – раз на тиждень і лише 24 % вживають такі продукти нерегулярно [231]. Але поряд з цим в Україні і світі все більш активно розвивається виробництво генно-модифікованих культур, хоча, як відомо, попит на них дуже невисокий. При цьому обсяг виробництва генно-модифікованих культур у країнах світу приведено у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Площі, зайняті генно-модифікованими культурами, 2011

Країна	Площі, млн. га	Культури
США	66,8	соя, кукурудза, бавовник
Бразилія	25,4	соя, кукурудза, бавовник
Аргентина	22,9	соя, кукурудза, бавовник
Індія	9,4	бавовник
Канада	8,8	соя, кукурудза, ріпак
Китай	3,5	бавовник
Пакистан	2,4	бавовник
Уругвай	2,2	соя, кукурудза, бавовник
Південна Америка	1,1	соя, кукурудза

Джерело: [192].

При всіх «за» і «проти» виробництва генно-модифікованих культур суспільству не вдасться без них обійтись. Чому? По-перше, вони вже заповнили великі площі у світі і ніхто не збирається відступати від їх вирощування і, по-друге, взявши до уваги те, що за оцінками експертів ООН, до 2050 року на Землі буде 9,2 млрд людей, і щоб нагодувати усіх, треба збільшити виробництво продовольства на 70 %, оскільки для того, щоб прогодувати одну людину, потрібно близько 1400 м² орних земель [168].

Далі. Якщо у 1950 році з одного гектара харчувалося 1,5 особи, у 2000 році – 4,2 особи, то у 2050 році вчені прогнозують на рівні 7 людей із розрахунку на 1 га [189].

Власне, вищеприведене свідчить, що зниження завантаженості (щільності) людей на 1 га може відбутися завдяки вирощуванню генно-

модифікованих культур, урожайність яких є значно вищою від традиційних культур і значно менш вразливі хворобами, «викликають застоювання засобів захисту рослин» [6].

Необхідно зазначити, що на ефективність виробництва продуктів харчування для населення важливий вплив справляє кластерний підхід, який активізує перетворення аграрного виробництва в диверсифіковану сферу економіки. До того ж, кластерний підхід забезпечує поліпшення не тільки територіальної, але й соціальної складової на регіональному і місцевому рівнях, врахування мікроекономічної складової функціонування продовольчого ринку, що є вагомою підставою для формування конкурентоспроможності економіки.

В умовах сталого розвитку економіки важливим є врахування пріоритетів кластеризації в продовольчій сфері, а саме:

1. Створення кластерів сприятиме впровадженню безпечних технологій для сільськогосподарського землекористування та залучення інвестицій.

2. Кластеризація активізує інноваційно-інвестиційний характер сільськогосподарського землекористування, що посилює його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

3. Кластеризація поліпшує бізнес-клімат у господарській діяльності.

4. Ефективність кластерів у їх діяльності виражається підтримкою органів місцевої влади і самоврядування.

Зазначимо, що за словами О. М. Одинцова [195, с. 142], агропродовольчий кластер – це цілеспрямована група підприємств, яка функціонує на основі таких центрів: генерації наукових знань і бізнесових розробок, підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

У цьому зв'язку вважаємо, що продовольча кластеризація має стимулювати розвиток ринку продовольства, формувати розвиток екологічно безпечних агровиробництв, використовувати різні джерела технологічних знань, прискорювати розповсюдження інноваційного продукту в національному просторі. Концептуальна схема формування продовольчих кластерів має наступний вигляд (рис. 3.2).

Кластер в продовольчій сфері має сприяти зміцненню конкурентних переваг сільськогосподарського землекористування завдяки використанню нових методів і технологій організації сільськогосподарського виробництва, впровадженню найбільш привабливих методів впливу на покупців, стабілізації та розвитку агропромислового потенціалу, відновленню українського села та ін.

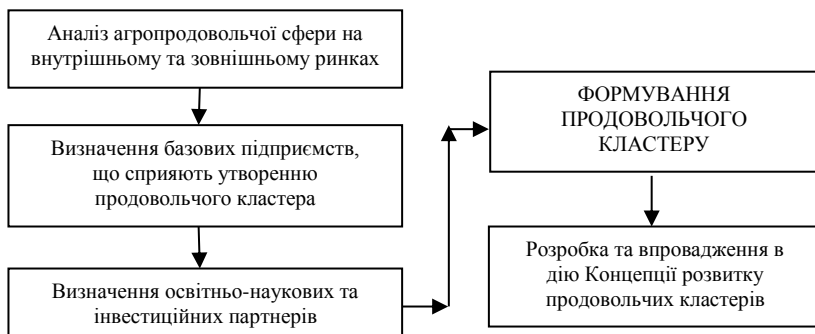

Рис. 3.2. Концептуальна схема формування аграрного продовольчого кластеру

В результаті проведення аналізу продовольчої безпеки нами обґрунтовано основні орієнтири, що забезпечують її досягнення (рис. 3.3):

Рис. 3.3 Основні орієнтири, що забезпечують продовольчу безпеку

Врахування зазначених орієнтирів дозволить стати суб'єктам господарювання в аграрному секторі економіки більш конкурентоспроможними та дозволить отримувати конкурентні переваги в умовах ринкових відносин.

Отже, з огляду на вищеприведене, фактори формування продовольчої безпеки дозволяють викристалізувати конкурентні переваги, які розкривають широкі можливості економічного зростання аграрного сектора країни і її регіонів на основі посилення взаємодії науки і виробництва з метою потужних впливів на соціально-економічний та екологічний розвиток.

3.2. Методологічні підходи до формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням

Сучасний стан розвитку сільськогосподарського землекористування вичерпав можливості екстенсивного використання землі, яке базується на традиційних технологіях, властивих раннім стадіям індустріалізації. На передній план висувається завдання прискореного інноваційного розвитку економіки землекористування, що ґрунтується на знаннях. При цьому стратегія інноваційного розвитку землекористування повинна бути орієнтована не на сировинну спрямованість, розраховану переважно на потреби експорту, що стримує розвиток внутрішнього ринку, обмежує національні можливості землекористування, призводячи його до масштабної деградації, погіршення стандартів якості життя людей, а на нову інноваційну модель розвитку як умову прискорення темпів економічного зростання країни, досягнення високого рівня конкурентоспроможності землекористування, використовуючи прогресивні управлінські рішення, що базуються на інтелектуальних ресурсах, науці і процесах трансферу результатів нововведень у реальне виробництво. Тобто мова йде про те, що інновації в землекористуванні є головним доленосним чинником його конкурентоспроможності. Це є свідченням того, що освоєння та розповсюдження інноваційного способу господарювання вимагає від держави врахування інноваційної компоненти при формуванні національної ідеології ефективного сільськогосподарського землекористування [159].

Прийнято вважати, що визначальним критерієм оцінки інноваційного розвитку є зростання наукоємності ВВП. У цьому контексті високо розвинуті країни прагнуть забезпечити наукоємність в межах 3 % від ВВП, хоча в Україні цей показник нині тримається в межах 1-1,3 %, що нижче від законодавчо встановлених норм на 1,7 %.

Але в цьому випадку показники наукоємності є неспіврозмірними із загальнодержавними інтересами інноваційної розбудови економіки, зумовлені різним ступенем економічного зростання. Так, якщо ЄС за темпами економічного зростання відстає від США у 2,2 рази, то Україна від європейських країн, країн з перехідною економікою відстає теж у 2-2,5 рази [36]. Тобто реалістичний сценарій інноваційної діяльності в Україні залишається фактично на межі припинення своєї реалізації, оскільки низький рівень економічного зростання блокує умови розширеного залучення інвестицій для потреб науково-технічного розвитку.

Винятком цього є сільськогосподарське землекористування, в якому не спостерігається прямої залежності між зростанням обсягів фінансування наукових досліджень і розробок у ВВП і показниками результативності господарської діяльності. Якщо створення одного робочого місця у високотехнологічній сфері економіки коштує близько 100 тисяч доларів [36, с. 26], то в системі організації використання земельних ресурсів нині існують діючі інфраструктурні підсистеми, які забезпечують розробки системи прогнозів, програм, схем, проєктів щодо організації використання земель, що дозволяють підвищувати ефективність функціонування і розвитку всієї системи у галузі регулювання земельних відносин, використання, охорони і моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру та ін. без суттєвих грошових витрат.

Крім того, в економічній теорії було здійснено глибокі розробки в царині методології організації використання земельних ресурсів, в яких було розкрито закономірності та принципи використання землі як головного засобу виробництва в сільському господарстві. Дістали заслужене визнання фундаментальні праці відомих в Україні та поза її межами вчених державної установи «Головний науково-дослідний і проєктний інститут землеустрою», Львівського та Харківського національних аграрних університетів, Національного університету біоресурсів та природокористування та ін.

Надзвичайно важливу роль відіграли дослідження Варламова О. Ю., Волкова С. М., Горлачука В. В., Гнатковича Д. І., Гуторова О., Добряка Д. С., Казьміра П. Г., Мартина А. Г., Новаковського Л. Я., Сохничка А. Я., Ступеня М. Г., Третьяка А. М. та ін., які надали нового імпульсу розвитку землекористування з позиції сучасності. Але слід зауважити, що «консервація» вже зробленого може стати, скоріше за все, причиною того, що суб'єкти господарювання на землі стануть аутсайдерами в економічному житті країни.

Враховуючи вищенаведене, відзначимо, що базова основа інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування, який забез-

печить його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішніх ринках, знаходить свої відображення у територіальній організації території, яка являє собою невід'ємний елемент системи управління землекористуванням. Для цього потрібні лише «справжні воля і сміливість, щоб зламати стереотипи і гучні декларації» [106] про вимірювання ефективності землекористування кількістю грошей. Мова йде про те, що стратегічний план модернізації землекористування, формування його конкурентних переваг досягається завдяки гнучкості управлінських рішень щодо складу і структури земельних угідь, системи сівозмін, впорядкування території сільськогосподарських угідь, комплексу заходів з охорони ґрунтів і довкілля та ін., що не вимагають залучення інвестиційних засобів [131].

При цьому стратегію просторової організації території слід розглядати як систему заходів, орієнтованих на збереження біорізноманіття (точніше агробіорізноманіття), що впливає із Конвенції про біорізноманіття, прийнятої у 1992 році в Ріо-де-Жанейро, підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, забезпечення стандартів високої якості продукції та іншого набору правил і дій, що надають сільськогосподарському землекористуванню конкурентні переваги.

Найбільш фундаментальною умовою збереження біорізноманіття є екологічно обґрунтований рівень сільськогосподарської освоєності землекористування, рівень розораності території і сільськогосподарських угідь, що формують склад і структуру земельних угідь землекористування як інструмент екологічної стабільності відповідних територій.

Якщо розораність території України складає 53,9 %, а в окремих регіонах 70 і більше відсотків [258], то світова практика свідчить, що розораність земель у США складає менше 20 %, Англії – 28, Болгарії – 34, Китаї – 10, Нідерландах – 25, Франції – 24 % [297], де відсутній брак продуктів харчування, оскільки урожайність більшості основних сільськогосподарських культур у цих країнах у 1,5-2 і більше разів є вищою, незважаючи на те, що якісна характеристика ґрунтів згадуваних країн у 2-3 рази гірша від чорноземів України. Наприклад, якщо у 2012 році урожайність зернових і зернобобових культур в Україні складала 31,2 ц/га, то в Австрії їх урожайність складала 60,9 ц/га, Великобританії – 60,6; Данії – 63,0; Італії – 52,9; Китаї – 56,9; Німеччині – 68,5; Франції – 74,4; Швейцарії – 62,1; Швеції – 50,6; США – 58,5, а в Нідерландах – 84,8 ц/га. Аналогічна ситуація на ринку інших сільськогосподарських культур, таких як, наприклад, картопля, овочі, де у згадуваних країнах їх урожайність є у 2-3 рази вищою, ніж в Україні. Але, як відзначає Геєць В. М. [36, с. 25], «мова має йти не в

частині того, що сьогодні вже здійснено у європейських країнах і як його досягти, а в частині того, куди ми маємо йти, з тим, щоб в майбутньому бути там, куди і вони прийдуть, інакше ми будемо завжди відставати».

Потрібно відзначити, що вітчизняна практика використання орних земель могла б опертись на власні науково-теоретичні концепції оптимізації складу і структури земельних угідь за рахунок залучення частини площі ріллі, розміщеної на ерозійно-небезпечних територіях, малопродуктивних і деградованих ґрунтах, таких відомих вчених, як Сайка В. Ф., Новаковського Л. Я., Трегобчука та ін., які висвітлюють шляхи розв'язання цієї проблеми.

Але якщо така модель оптимізації могла б виявитись цінною для умов соціалістичного способу господарювання, коли земля перебувала у державній власності, то в умовах ринку земель, на якому розгортаються головні події перерозподілу земельної власності, існує невизначеність стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку, такі можливості є надзвичайно обмежені. Нині відсутні методологічні дослідження, які б дозволяли орієнтувати діяльність господарських систем на трансформацію орних земель у формі паїв під залуження чи заліснення.

Але, на нашу думку, висока розораність території України і її регіонів і визначає її конкурентні переваги, що в сукупності з геополітичним і географічним простором, виконанням взаємопов'язаних інноваційних заходів, врахуванням інституційної структури вітчизняної науки (науково-дослідні і проектні інститути землеустрою та ін.) дають можливість забезпечити сталий розвиток сільськогосподарського землекористування у довгостроковій перспективі. При цьому, Україна може стати одним із світових гігантів на ринку виробництва сільськогосподарської продукції. Свідченням цього є той факт, що завдяки зусиллям суб'єктів господарювання на землі, спрямованим на економічне зростання на ринкових засадах, в Україні сформувалася база, що забезпечує досягнення урожайності зернових культур, яке значно перевищує за цим показником країни Європи і світу. Так, у 2014 році окремі господарства Рівненщини досягли урожайності озимої пшениці в 70 ц/га, Хмельниччини – понад 100 ц/га. Фермерське господарство «Гулін В», що у Єланецькому районі Миколаївської області, у 2014 році досягло урожайності озимої пшениці в 60 ц/га.

Але, не дивлячись на позитивні зрушення у землекористуванні, ефект яких підсилюється впливом сприятливих погодних умов, економічний ефект, насамперед, повинен бути співставлений з витратами енерге-

тичного ресурсу на його досягнення. Наприклад, мінералізація гумусу, як субстрату для живлення мікроорганізмів і ґрунтових грибів, при отриманні урожайності озимої пшениці в 70 ц/га складає 1,8 т/га [293], що відповідає внесенню у ґрунт 36 т/га органічних добрив.

Оцінюючи результати мінералізації гумусу при врожайності озимої пшениці в 100 ц/га, видно, що величина витрат гумусу складає ще більше – 2,4 т/га, що відповідає 48 т/га органічних добрив (гною), які потрібно внести в ґрунт з метою компенсації винесеного врожаєм гумусу. Але виконання цих заходів є складним як з методичної, так і з практичної точок зору, зумовленого фактором часу гумусоутворення, мінливості погодних умов, біоценозів, рельєфу і материнської породи, – з одного боку, а з іншого – серйозним затрудненням в частині організації заготівлі органічних добрив (гною) через різке скорочення поголів'я худоби у громадському і приватному секторах економіки.

Якщо на вирішення першої з названих проблем людина практично вплинути не може, то обсяги внесення органічних добрив (гною) піддаються узгодженості між бажаним і фактичним станом ґрунтового покриву.

Проте реалізація конкретних заходів, через перекоси у стратегії розвитку аграрного сектора, стикається із значними труднощами в частині ринку органічних добрив (гною), подолання яких виходить за межі можливостей суб'єктів господарювання на землі. Особливо ускладнена проблема внесення у ґрунт органічних добрив в останні роки земельної реформи. Наприклад, якщо у 1990 році в ґрунт вносилося 5,8 т/га органічних добрив, то в усі останні роки не більше 0,1 т/га.

Не викликає сумніву, що причиною такого феномену є скорочення поголів'я худоби в Україні і її регіонах. Якщо, наприклад, у 1990 році в Миколаївській області реально налічувалося 820,4 тис голів великої рогатої худоби, в тому числі корів – 154,7 тис гол, то у 2010 році – відповідно 141,4 і 92,4 тис голів фактично на однакову площу сільськогосподарських угідь. У зв'язку з цим нині активно обговорюється проблема збільшення поголів'я худоби, як деякого ідеалу, до якого повинні прагнути суб'єкти господарювання на землі з тим, щоб збільшити обсяги виробництва гною.

Але незабаром стало очевидним, що «зростання кількості худоби на одиницю площі орних земель супроводжується зменшенням надходження у ґрунт органічної речовини [295]».

Пояснюється, на перший погляд, цей «парадокс» тим, що рослинницька продукція, будучи згодована тваринами, втрачає частину азоту в результаті засвоєння його організмом тварини на рівні перетравності

кормів, коефіцієнт якого становить 0,50-0,51. Власне, це та частина кормів, що трансформується у підтримання життєдіяльності тварин, тваринницьку продукцію (м'ясо, молоко тощо) і виходить за межі території землекористування.

Наприклад, приоравши солому озимої пшениці при її урожайності 50 ц/га, в ґрунт буде повернено 0,308 ц/га азоту [43], що знаходиться у супутній продукції (соломі), а при згодовуванні її худобою в ґрунт повернеться лише третина (0,13 ц/га) азоту, що переконливо свідчить про достовірність, висловлену вищеприведеними дослідниками.

Але, не зважаючи на важливість висновку, зробленого авторами [297], пов'язаного з впливом поголів'я худоби на запаси гумусу у ґрунті, нам представляється, що він є суперечливим, оскільки не узгоджується із способом використання орних земель. Наприклад, уявимо, що на орних землях розміщено багаторічні та однорічні трави, які, як відомо, нагромаджують запаси гумусу у ґрунті. Так, конюшина на зелену масу при врожайності 300 ц/га нагромаджує у ґрунті 2,2 т/га гумусу, а при врожайності 350 ц/га – 2,5 т/га, що відповідає внесенню у ґрунт відповідно 44 і 50 т/га перепрілого гною. Аналогічно цьому і однорічні трави, хоч і менше у порівнянні з багаторічними травами, але теж нагромаджують гумус. Так, при врожайності вико-вівсяної суміші на сіно 50 ц/га досягається нагромадження гумусу у ґрунті на рівні 0,9 т/га, що відповідає внесенню у ґрунт 18 т/га гною.

Не викликає сумніву, що інноваційна модель розвитку сільськогосподарського землекористування регламентує високий рівень урожайності на базі мінімізації екологічних ризиків на навколишнє середовище, в першу чергу на забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті.

Приведена вище урожайність зернових культур в 70, 100 і 60 ц/га, отримана суб'єктами господарювання, буде екологічнобезпечна за умови, якщо після збирання її врожаю буде внесено у ґрунт відповідно 36,48 і 24 т/га органічних добрив (гною). Але суть труднощів реалізації інноваційно-орієнтованого землекористування полягає у відсутності органічних добрив у кількостях компенсації мінералізованої частини гумусу, завдяки якому отримано врожай сільськогосподарських культур. У цьому випадку джерелом компенсації мінералізованої частини гумусу є посіви багаторічних і однорічних трав.

Розрахунки, проведені нами на основі джерела [48], свідчать, що еквівалентом 36 тонн гною є багаторічні трави урожайністю 250 ц/га, 48 т гною – 350 ц/га і 24 т гною, урожайність трав повинна складати не менше 150 ц/га.

Виходячи з умови, що термін післядії органічної речовини у ґрунті складає 3 роки, а період повернення багаторічних трав теж складає не менше, ніж 3 роки, можна зробити висновок, що інноваційна модель структури посівних площ повинна ґрунтуватись на тому, що багаторічні трави у сівозміні чи її ланці повинні займати щонайменше 25 %.

Відповідно до цього можна окреслити відмінності, суть яких полягає в тому, що зменшення надходжень у ґрунт органічної речовини зумовлено не зростанням кількості худоби на одиницю площі орних земель, а на одиницю площі ріллі, зайнятої розміщенням гумусовитратних культур, тобто майже всіх культур, які нині культивуються в Україні, за винятком багаторічних та однорічних трав.

Базова ідея такого висновку полягає в тому, що суб'єкт управління певним чином вмонтовує у сівозміну перелік сільськогосподарських культур, які дозволяють йому позитивно впливати на конкурентоспроможність і потенціал розвитку землекористування, не відхиляючись від траєкторії забезпечення бездефіцитного балансу гумусу у ґрунті.

Реалізація зазначеного механізму вказує на необхідність консолідації зусиль суб'єктів господарювання на землі, адміністрації, науковців, практиків землевпорядного виробництва в частині адекватної системи організації орних земель, здатної враховувати якість ґрунтового покриву, складність та гнучкість процесів, які відбуваються у землекористуванні.

На сучасному етапі інноваційну модель організації території визначають конвергенції (лат. *convergentio* – сходитись, наближатись), тобто співіснування різних систем: інституційної, економічної, соціальної, екологічної, етнопсихологічної, які мають різну природу свого виникнення і функціонування, що «дозволяє запуснути механізми самоорганізації, самообновлення, коли система сама визначає, які ресурси із «зовнішнього світу», в якому обсязі і якої якості їй потрібні» [263].

Враховуючи необхідність широкого запровадження і використання інновацій у сільськогосподарському землекористуванні, важливо орієнтуватись не на лінійну модель відкриття інновації за схемою: фундаментальна наука – прикладна наука – виробництво, а на модель, яка повинна сприймати інновацію як таку, що на будь-якому етапі її створення «навіть на стадії маркетингу» [50], насамперед, на етапі планування розвитку землекористування, сприятиме контролю (моніторингу) за станом використання земель. Крім того, одним із важливих зрізів інновацій можуть бути кількість патентів щодо раціонального використання і охорони земель, кількість вчених і лабораторій, що

приймають участь у дослідженнях і розробках (R&D), об'єднання і злиття землекористувань тощо. Тому вирішення проблеми інноваційного розвитку землекористування вимагає створення правових та інституційних засад креативного земельного менеджменту, при якому менеджери були б готові сприймати все нове, зберігати кращі якості існуючого, пропонувати інноваційні якості пріоритетних напрямків при розробленні планів розвитку землекористування. Вважаємо, що просування інновацій не повинно копіювати зразків інноваційної політики розвинутих країн і тих, що розвиваються. Тільки шляхом адаптації вітчизняних інновацій до реалій ринку можна сформулювати інноваційне середовище, яке дозволить забезпечувати власні наукові пріоритети.

Виходячи з вищеприведеного, є підстави вважати, що така складова інноваційної моделі, як фундаментальна наука, у своїй більшості перешкоджає оперативності впровадження інновацій. Гриньов Б. В. та Гусєв В. А. [50, с. 211] вважають, що «фундаментальна наука – це «річ в собі», вона створює «ненаправлене знання...», це дослідження, яке не має сьогодні ніякого застосування..., більшість сучасних досягнень науково-технічного прогресу ґрунтуються на результатах фундаментальних наук, але вони реалізуються в інноваціях «потім». Не завтра, часто і не післязавтра, а через невизначений час і нерідко не в тій країні, де вони були отримані».

Виходячи із сутності управління сільськогосподарським землекористуванням, прикладні дослідження, орієнтовані на отримання нових знань, що розкривають питання еколого-економічної та соціальної ефективності землекористування, підвищення вартості земельного капіталу, формування ринкової інфраструктури, найбільш повно досягаються у процесі землеустрою, який згідно Земельного кодексу України та закону України «Про землеустрій» являє собою сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Найбільш повно інноваційний характер землекористування впливає із завдання і змісту землеустрою, що відображено у статті 183-184 Земельного кодексу України та статті 2 і 6 закону України «Про землеустрій», зміст яких полягає в наступному:

– реалізація державної політики щодо використання та охорони земель, здійснення земельної реформи, вдосконалення земельних відносин, наукове обґрунтування розподілу земель за цільовим призна-

ченням з урахуванням державних громадських та приватних інтересів, формування раціональної системи землеволодіння і землекористування, створення екологічно сталих агроландшафтів тощо;

- надання інформації для правового, економічного, екологічного і містобудівного механізмів регулювання земельних відносин на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях шляхом встановлення особливого режиму та умов використання й охорони земель;

- встановлення і закріплення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, меж земельних ділянок власників і землекористувачів;

- прогнозування, планування і організацію раціонального використання і охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях;

- організація території сільськогосподарських підприємств, установ і організацій з метою створення просторових умов для еколого-економічної оптимізації використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження прогресивних форм організації управління землекористуванням, удосконалення структури і розміщення земельних угідь, посівних площ, системи сівозміни, сінокосо-і пасовищезміни;

- розробка і здійснення системи заходів із землеустрою для збереження природних ландшафтів, відновлення та підвищення родючості ґрунтів, рекультиватії порушених земель і землювання малопродуктивних угідь, захист земель від ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення, закислення, заболочення, ущільнення, забруднення промисловими відходами та хімічними речовинами тощо, консервація деградованих і малопродуктивних земель, запобігання іншим негативним явищам;

- організація території підприємств, установ і організацій з метою створення умов сталого землекористування та встановлення обмежень і обтяжень (земельних сервітутів) у використанні та охороні земель несільськогосподарського призначення;

- отримання інформації щодо кількості та якості земель, їхнього стану та інших даних, необхідних для ведення державного земельного кадастру, моніторингу земель, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель.

З вищеприведеного можна зробити висновок, що землеустрій являє собою набір правил і дій інноваційного спрямування, що ставлять за мету забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, окреслює засоби досягнення цієї мети.

Зазначимо, що землеустрій знаходить своє практичне впровадження у формі схем, проектів землеустрою та іншої землевпорядної документації як засобу реалізації державної політики щодо Плану соціально-економічного розвитку відповідних територій, в яких враховуються інтереси громадян в частині створення кращих умов їх життя.

Інноваційність землеустрою, як системного правового комплексу, полягає в унормуванні відносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання на землі, інвесторами, визначає стратегію розвитку землекористування, що забезпечує його конкурентоспроможність, адаптує території до вимог ринкової економіки та відкритого конкурентного ринку. До сказаного слід додати, що землевпорядна документація є одним із найважливіших інструментів управління земельними ресурсами, вагомою інвестицією, орієнтованою на реалізацію соціально-економічних перетворень на відповідній території, джерелом інформаційного забезпечення щодо вивчення логіки розвитку конкретної земельної ділянки, пошуку шляхів підвищення привабливості землекористування, своєчасного реагування на результати економічного ефекту та екологічних ризиків на відповідній території.

Тобто, тут мова йде про те, що землеустрій як інструмент інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування має розглядатись через призму організаційної, кадрової, фінансової, матеріально-технічної та інформаційної складових, які формують його конкурентні переваги. Виходячи із сутності землеустрою, відзначимо, що організаційна складова відображає в собі поєднання формальних і неформальних відносин. Формальна сторона закріплена у статутах, інструкціях, положеннях землевпорядних організацій, а неформальна характеризує найвищий науковий потенціал землевпорядної організації, традиції і культуру наукових дослідників, комунікаційні можливості та ін.

З приходом ринку і конкуренції, нині в Україні налічується, за орієнтовними розрахунками, понад одну тисячу землевпорядних організацій державної, комунальної та приватної форм власності.

При цьому на ДП «Головний науково-дослідний і проектний інститут землеустрою» покладено такі функції управління [182]:

- проведення єдиної технічної і економічної політики при виконанні проектних і вишукувальних робіт, спрямованої на прискорення технічного прогресу, вдосконалення процесів і організації виробництва, підвищення ефективності використання земельних ресурсів;
- вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду проектування, систематичний аналіз використання земельних ресурсів, участь у розробці наукових прогнозів, схем і техніко-економічного обґрунтування перспективного використання земельних ресурсів;
- розробка основних техніко-економічних напрямів в проектуванні, виходячи із найближчих перспектив розвитку науки і техніки;
- виконання проектно-дослідних і експериментальних робіт, пов'язаних із запровадженням прогресивної технології виробництва, нових способів організації виробництва;
- розробка технічних умов, вказівок і рекомендацій по проектуванню, норм проектування, норм тривалості проектування, укрупнених кошторисних норм, еталонів технічних проектів та ін.;
- здійснення систематичного контролю за відповідністю діючих проектних досліджень досягнутому рівню розвитку науки, техніки, підготовка пропозицій по коригуванню норм праці та їх заміні;
- участь у розробці і підготовці перспективних і річних планів землевпорядних робіт, нових нормативних документів тощо;
- вивчення і узагальнення досвіду застосування цін і норм виробітку на проектні і вишукувальні роботи по землевпорядкуванню, розробка пропозицій щодо їх удосконалення;
- здійснення заходів щодо підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників по землевпорядкуванню;
- організація матеріально-технічного забезпечення виробництва;
- видання, розмноження, систематизація і зберігання планово-картографічних матеріалів;
- здійснення зв'язку із землевпорядними органами, науково-дослідними установами і навчальними закладами, сільськогосподарськими підприємствами з метою оперативного впровадження в землевпорядні проекти результатів наукових досліджень і передового досвіду;
- надання технічної допомоги філіалам, відділенням по всіх питаннях виробничої діяльності.

Теорія і практика землеустрою знайшла своє продовження у регіональних інститутах землеустрою, що здійснювали свою діяльність згідно із затвердженим Статутом, в якому знайшли відображення загальні положення, їх завдання і обов'язки, система управління інститутом, відносини інститутів із їх замовниками (планування робіт,

їх фінансування та ін.). Неформальна сторона організаційних структур визначається наявністю наукового потенціалу, традицій і культури інноваційної діяльності, авторитету, здатного консолідувати зусилля адміністрації інститутів на вирішення проблем реформування земельних відносин, рівнем комунікації (проведення наукових конференцій, семінарів, науково-технічних рад, підвищення кваліфікації, навчання в аспірантурі, публікаційна активність, що посилюють синергетичні ефекти інновацій, можливості нарощування наукового потенціалу у найближчому майбутньому. У результаті цього, в Україні і її регіонах було накопичено певний досвід, спрямований на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території сільськогосподарських землекористувачів. Прогресивним кроком у цьому контексті була наукова діяльність, пов'язана з розробленням проектів землеустрою на засадах диференційованого використання орних земель, адекватного якісним параметрам ґрунтового покриву, рельєфу місцевості та ін.

З точки зору поставлених цілей у 90-х роках ХХ століття масовим явищем стає розроблення проектів організації території на засадах контурно-меліоративної організації (КМОТ) з наступною реалізацією результатів цієї діяльності у практичне застосування.

Предметом цієї діяльності було планування використання сільськогосподарських угідь, в першу чергу орних земель, відповідно до крутості рельєфу. При цьому вся територія орних земель відповідних суб'єктів господарювання поділялась на технологічні групи ґрунтів: 1-а група з крутістю схилів від 0 до 3⁰; 2-а група – 3-7⁰ і 3-я група – понад 7⁰, які відділялись між собою лінійними рубежами (лісосмугами, елементами гідротехнічної інфраструктури тощо). Важливо підкреслити, що тільки у Миколаївській області було розроблено понад 80 проектів з контурно-меліоративною організацією території, у рамках яких враховувались стратегічні інтереси суб'єктів господарювання на землі, орієнтовані на ліквідацію процесів водної ерозії, яка супроводжувалась втратами поверхневого родючого шару ґрунту, поживних речовин, зниженням урожайності сільськогосподарських культур та іншими негативними процесами.

Власне, на підставі розрахунків, проведених колективом дослідників [297, с. 45] встановлено, що на незахищених від ерозійних процесів територіях щорічно на сільськогосподарських угіддях в Україні витрачається понад 800 млн т ґрунту, або 26 млн т гумусу, в якому міститься 1,2 млн т азоту, 0,9 млн т фосфору і 13,9 млн т калію.

На підставі зазначеного вище в ґрунт необхідно щорічно додатково вносити компенсаційну частину органічних добрив (гною) в кількості

520 млн т (26 млн т : 0,05), що у грошовому виразі складатиме щонайменше 52 млрд грн (520 млн т * 100 грн/т). Крім того, на ґрунтах, що піддаються водній ерозії, знижується родючість ґрунту, що призводить відповідно до зниження урожайності сільськогосподарських культур, порушуються мікробіологічні процеси в ґрунті та інші негативні процеси. Так, на слабо- змитих ґрунтах Степу недобір врожаю зернових культур складає 3,5 ц/га, на середньозмитих – 8,2 ц/га і на сильнозмитих – 11,7 ц/га [269].

З іншого боку параметри гумусності ґрунту визначають якість сільськогосподарської продукції, виробленої на цих ґрунтах. Нині споживачі продукції все більше віддають перевагу якісній, хоч і дорожчій продукції, що характерно для інноваційних економік. Це змушує суб'єктів господарювання на землі гнучко і адекватно реагувати на ці запити, щоб забезпечити досягнення успіху на ринку. Так, американський лікар Уоллок [292] відзначає, що для людини необхідні такі елементи харчування: 60 мінералів, 16 вітамінів, 12 амінокислот, 3 жирних амінокислот потрібно отримувати у свій раціон не завдяки мінеральним добавкам, а завдяки вирощуванню культур на ґрунтах, збагачених вмістом гумусу, який у процесі своєї мінералізації засвоюється рослинами, а відтак по харчовому ланцюжку засвоюється людиною з новим недоліком згадуваних вище елементів харчування.

Аналіз змісту названих проблем свідчить, що альтернативи контурно-меліоративній організації території, як інноваційному шляху розвитку сільськогосподарського землекористування, немає. Пропозиції нових знань, у яких містяться цікаві характеристики інноваційної діяльності щодо розв'язання згадуваних проблем, були відзначені престижними державними нагородами. Але незабаром відбулося згортання розробки проєктів КМОТ як науково-технічної інновації. Виникла патова ситуація, коли інновації щодо організації території, створені на нових знаннях, будучи найбільш радикальними, і породжували найбільш значні зміни у способах використання землі, почали згортатися. Переломним моментом тут можна вважати прийняття 18 грудня 1990 року постанови Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу», яка загострила проблему в даній сфері. Передача земель у приватну та колективну власність, надання їх у користування громадянам, підприємствам, установам і організаціям у ході земельної реформи стало причиною руйнування деяких досягнень щодо подальшого поширення згадуваних проєктів, які знаходились на початковій стадії свого розвитку. Головною причиною цього був невідрегульований механізм державного регулювання з ринковими принципами господарювання,

не було ясного бачення розвитку земельних відносин ринкового типу. Немає сумніву в тому, що не можна було покладатися на стихію розвитку як механізм соціально-економічного розвитку землекористування. «Невидима рука» ринку як самоорганізації і системи, по великому рахунку виявилася безсилою у частині формування конкурентоспроможності землекористування, а держава у значній мірі відсторонилася від участі у розробці і використанні нових досягнень науки у сфері сільськогосподарського землекористування. Крім того, важко виправдати позицію владних структур, які не забезпечили комплексної і довготермінової інноваційної політики у землекористуванні, пріоритетне стимулювання суб'єктів господарювання на землі, від яких залежить ступінь раціоналізації землекористування, процвітання економіки у довгостроковій перспективі.

Вважаємо, що виходячи із загальнодержавних інтересів, результати науково-технічних інновацій щодо організації території сільськогосподарських землекористувань повинні були передувати процесам роздержавлення і приватизації землі. Необхідно було скоротити часовий лаг між появою такої інновації і їх реалізацією, показавши оперативні потенційні можливості ідеї КМОТ на ринку інновацій у формі максимального підприємницького прибутку, що б дозволило адекватно реагувати на трансформаційні процеси у землекористуванні.

Але, тим не менше, зростаюча конкуренція у боротьбі за ринок збуту сільськогосподарської продукції, що відповідає високим стандартам якості, привертає увагу суб'єктів господарювання на землі, вчених і практиків до розробки такої моделі організації території, яка б стала орієнтиром для всіх суб'єктів виробничо-господарської діяльності на землі, тим більше, що перші кроки вже зроблено, визначено нові принципи управлінської діяльності на ґрунтах з вираженим рельєфом.

На підставі зазначеного вище, автором пропонується зосередження зусиль на розробку схем використання землі територій місцевих рад, в рамках яких будуть розроблятися проекти КМОТ для кожного суб'єкта господарювання на землі, що позитивно вплине на якість та ефективність землевпорядної документації.

Особливістю таких схем є те, що в них буде простежуватись цілісність стратегії використання земель на території місцевих рад, будуть виявлені невизначеності і ризики передбачуваних і непередбачуваних подій у землекористуванні.

Методологічні і організаційні питання згадуваних схем повинні базуватись на таких основних принципах:

- науково-обґрунтований вибір цілей розвитку територіальних громад;
- постійний пошук широкого використання інновацій в управлінні сільськогосподарським землекористуванням;
- унікальності, що враховує індивідуальні особливості території місцевої громади, матеріально-фінансовий стан, географічні та геополітичні умови та ін.;
- рефлексивності, тобто можливості корегувати управлінські дії щодо використання землі з урахуванням поточної ситуації;
- самоорганізації, тобто розуміння того, що система управління земельними ресурсами повинна себе змінювати, щоб відповідати вимогам (бути адекватною нової ситуації, що склалась у землекористуванні);
- зворотного зв'язку, що забезпечує формування конкурентних переваг сільськогосподарського землекористування, перш за все поліпшення стандартів якості життя людей, раціонального використання і охорони земель, створення умов для ведення підприємницької діяльності на землі.

Формалізація процесу розроблення схем землеустрою базується на чотирьох блоках питань:

- загальна характеристика території місцевої ради;
- сучасний стан використання земель;
- обмеження та особливі умови використання земель;
- проектні пропозиції використання та охорони земель.

Коротко зміст першого блоку можна представити дослідженням таких питань:

- аналіз природо-кліматичних умов;
- характеристика природних ресурсів.

Зміст другого блоку включає:

- розподіл земель по категоріях, угіддях і землекористувачах;
- стан використання земель сільськогосподарського призначення (тенденції розвитку землекористування сільськогосподарських товаровиробників, якісний стан сільгоспугідь та розвиток деградаційних процесів, придатність ґрунтів для вирощування основних сільгоспкультур).

Третій блок можна представити наступним чином:

- обмеження у використанні земель (правові, природо-охоронні та ін.);
- території з особливим режимом використання земель (охоронні зони, зони санітарної охорони, санітарно-захисні зони, водоохоронні зони та прибережні захисні смуги);

– особливо цінні землі.

Четвертий блок включає такі питання:

– формування агротехнологічних груп;

– розміщення лінійних рубежів та інших елементів інженерної інфраструктури продовженої дії;

– систему заходів щодо еколого-економічної організації і використання земель;

– управління земельними ресурсами та землевпорядною діяльністю.

При цьому необхідно змінити акценти на формування технологічних груп ґрунтів у залежності не стільки від крутості схилів, скільки від їх довжини. Якщо ключовим принципом, як вже згадувалось, формування технологічних груп ґрунтів є поділ їх за крутизною 0-3⁰, 3-7 і більше 7⁰, що властиво для рельєфу із незначною довжиною схилу, то для рельєфу з довжиною схилу до одного і більше кілометрів, є сенс переглянути параметри, за якими формуються ці технологічні групи, оскільки при крутизні схилу вже в 1,5⁰ при високій активності опадів чи сніготаення відбуваються інтенсивні процеси водної ерозії – 10 і більше тонн ґрунту з гектара площі. Наприклад, на території колишніх сільськогосподарських підприємств «Миколаївщина», «Зоря» Березанського району при крутизні схилів 1,5⁰ і довжині схилів 455 м, змив ґрунту складав 9 т/га, підприємств «Зоря» та ім. Калініна Березнегуватського району – при схилі 1⁰ і його довжині від 220 до 750 м змив складав від 10 до 13 т/га і т. д.

Треба відзначити, що нині, через несприйняття інновацій, низьку ефективність процесів запровадження новітніх технологій використання орних земель, відсутність належного державного контролю, хоч і ухвалено закон «Про землеустрій», Земельний кодекс України та низку інших законодавчих актів і нормативних документів, які зобов'язують раціональне використання земель суб'єктом господарювання на землі, не готові до інноваційних впроваджень, через що відсунуто в тінь цінну ідею КМОТ, яка б займала тверді позиції на ринку інновацій.

Але не можна знімати з рахунку той факт, що причиною цього є поява орендних відносин в Україні з короткостроковими періодами оренди земельних паїв (ділянок). В сучасних умовах особливістю системи орендних відносин є максимальне використання внутрішніх можливостей землі з метою економічного зростання (збагачення) орендаря без чіткого дотримання екологічного законодавства, динаміка показників якості життя людей місцевої громади, регіональної

безпеки та інших показників соціально-економічного розвитку сучасних територій. Іншими словами, орендар не вмотивований нести затрати на інноваційну діяльність в рамках орендованих земельних ділянок – це з одного боку. З іншого боку – просторове розміщення земельних ділянок (паїв), яке відрізняється вкрапленістю земельних ділянок, їх черезсмужжям, розкиданістю майже по всій території місцевої ради, невизначеністю земельної політики не дозволяє практично використати ресурсні можливості інновацій з точки зору оптимальної організації території.

Відправною точкою інноваційної організації території на засадах КМОТ є нормальне функціонування регульованої ринкової системи у сфері земельних відносин. Вільний обіг земельних ділянок, зумовлений зняттям мораторію на купівлю-продажу земельних ділянок (паїв), з урахуванням консолідації і концентрації земельних ділянок, стане реальним мультиплікатором стабілізації землекористування та його цілісності, що дозволить в одночасі вирішити економічні, соціальні та екологічні проблеми. Але потрібно розуміти, що цей аргумент буде справедливий за умови розроблення і реалізації науково-обґрунтованого проекту землеустрою, який згідно закону України «Про землеустрій» (ст. 52) передбачатиме:

- розміщення виробничих будівель і споруд;
- організацію землеволодінь та землекористувань з виділенням сівозмін, виходячи з екологічних та економічних умов, формування інженерної та соціальної інфраструктури;
- визначення типів і видів сівозмін з урахуванням спеціалізації сільськогосподарського виробництва;
- складання схем чергування сільськогосподарських культур у сівозміні;
- проектування полів сівозміни;
- розробку плану переходу до прийнятої сівозміни;
- перенесення в натуру (на місцевість) запроектованих полів сівозмін.

Проте чинна нормативно-методична база, на основі якої повинні розроблятися і реалізовуватися проекти землеустрою, які б відображали щорічну величину мінералізації гумусу у процесі вирощування сільськогосподарських культур, є недосконалою щодо контролю, який є однією з головних причин зниження вмісту гумусу в ґрунті. Це добре видно на прикладі розроблених проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь, орендованих ТзОВ СП «Нібулон» в межах місцевих рад

Вознесенського, Снігурівського і Баштанського районів Миколаївської області у 2013 році.

Так, розроблений проект обґрунтування сівозмін та території Добренської місцевої ради, що знаходиться в межах Баштанського району, свідчить, що мінералізація гумусу, тобто його винос з ґрунту врожаєм сільськогосподарських культур, складає 1,8 т/га (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Мінералізація гумусу при вирощуванні сільськогосподарських культур у польовій сівозміні на території Добренської місцевої ради Баштанського району Миколаївської області

Культура	Площа, га	%	Урожайність, ц/га	Винос гумусу з 1 га	Винос гумусу всього, т
Озима пшениця	507,54	41,7	55	-1,4	-710,6
Озимий ячмінь	101,50	8,3	40	-0,8	-81,2
Соняшник	406,02	33,3	26	-3,1	-1258,7
Сорго	203,01	16,7	45	-0,4	-81,2
Всього	1218,07	10,0		-1,8	-2131,7

Примітка: Розрахунки, проведені на основі джерела [295, 21].

Із розрахунків, приведених у табл. 3.6, можна побачити недоліки, які були допущені ще на етапі розробки технічного завдання щодо виготовлення проекту обґрунтування сівозміни.

Так, якщо постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» передбачається у Степовому регіоні розміщення у структурі посівних площ зернових і зернобобових культур в середньому 40-82 %, соняшника – 10-15 %, до 25 % багаторічних трав, то технічним завданням на розробку проекту твердо регламентованого 33,3 % розміщення соняшника у структурі посівних площ, період його розміщення на одному і тому ж полі становить через два на третій рік, хоча згадуваною постановою вказується, що його розміщення на одному і тому ж полі може бути не раніше, ніж через сім років.

Далі, якщо багаторічні трави повинні складати у структурі посівних площ до 25 %, то завданням на розробку проекту вони взагалі не передбачені.

З урахуванням викладеного, не випадковим є той факт, що з ґрунту, ще на стадії розробки проекту закладено винос гумусу з ґрунту та рівні

1,8 т/га, що відповідає додатковому внесенню в ґрунт компенсаційної частини органічних добрив в обсязі 35 т/га, який відсутній у господарстві. Наслідки такої реальності є передбачувані – вони спрямовані на руйнування сільськогосподарського землекористування і аграрного сектора економіки, в цілому. У цьому контексті можна погодитись з думкою Р. Данлена, У. Кеттона і А. Шнайберга [339], які кажуть, що вектор сучасного індустріально-капіталістичного суспільства, по суті, спрямований на руйнування природного навколишнього середовища. У цьому зв'язку, не викликає сумніву, що признання інноваційної моделі розвитку сільськогосподарського землекористування, яка орієнтована на підвищення його конкурентоспроможності, має бути досягнута організаційним шляхом – через посилення державного контролю і моніторингу за станом земель, посилення відповідальності за порушення чинного законодавства, і нарешті позбавлення права займатись господарською діяльністю на землі з відшкодуванням збитків, завданих не тільки землі, але й екосистемі в цілому. З іншого боку, на відміну від планової економіки, ринкова економіка дозволяє суб'єктам господарювання самостійно визначати доцільність виробництва тих чи інших сільськогосподарських культур, виходячи із місткості споживчого ринку.

Нині стратегія планування виробництва сільгоспкультур зводиться до звуження їх різновидів – переважно однієї-трьох культур, які не обмежені поставками на ринок і забезпечують високу окупність затрат на їх виробництво і є вигідними для споживачів. Це стало причиною того, що у переважній своїй більшості у Південному регіоні України займаються виробництвом озимої пшениці (озимого ячменю), соняшника, хоча окремі господарства спеціалізуються на виробництві овочів.

Цим суб'єкти господарювання захищають свої монополні переваги на продуктових ринках і волею чи не волею важко їм нав'язати вирощування інших видів культур. Цей аргумент є справедливий, оскільки виробництво широкого спектра сільгоспкультур вимагають додаткових технічних засобів і технологій, складських приміщень, відповідної кваліфікації працівників, спеціалізованих ринків збуту продукції та ін., чого на сучасному етапі бракує суб'єктам господарювання на землі.

Відповідно до цього, ці та інші приклади повномасштабних інновацій вказують на те, що лише способом організації території сільськогосподарського землекористування суттєво можна підвищити ефект конкуренції, адаптуватись до нових реалій ринку, забезпечити соціально-економічну та екологічну привабливість. Проте цей аргу-

мент буде справедливий за умови створення так званих кущових інноваційних мереж, які являють собою об'єднання господарських структур, з урахуванням специфічних особливостей кожного із них, і які прагнуть максимізувати свій прибуток. У цьому випадку сівозміна поширюється на все об'єднання, де досвідчені підприємці, які мають високий менеджерський досвід, планують почергове використання земельних ділянок тими чи іншими культурами, виходячи з вимог періодичності розміщення їх у полі та кращих попередників. Такий інноваційний проект організації території можливим стає за умови широкого використання теорії адаптивних сівозмін, культури в яких розміщуються не в традиційному алгоритмі – «у просторі і часі», а тільки у часі. При цьому, кожне поле чи робоча ділянка виступає в ролі сівозміни, з дотриманням приведених вище вимог, що дозволяє швидко та своєчасно реагувати на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища з метою прийняття відповідних заходів і дій щодо недопущення кризових явищ у землекористуванні.

Отже, виходячи із сучасних концептуальних основ земельної політики, механізм її реалізації потрібно розглядати у контексті широкого використання теорії і практики інноваційного управління. При цьому, базові орієнтири адекватних механізмів інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням актуалізують питання організаційного характеру використання землі, що дозволяють мінімізувати деградаційні процеси у землекористуванні, знизити їх негативний вплив на навколишнє середовище, забезпечити досягнення цілей соціально-економічного розвитку на рівні місцевих рад, адміністративно-територіальних утворень та аграрної сфери в цілому. Тенденцію до посилення ролі інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням правомірно розглядати як реальний мультиплікатор зростання вартості земельного капіталу.

3.3. Розвиток процесу конвергенції у форматі системних перетворень у сільськогосподарському землекористуванні

У вітчизняній практиці управління сільськогосподарським землекористуванням часто вживають термін «система», «системний підхід», під яким розуміють сукупність взаємопов'язаних елементів явища чи процесу, об'єднаних в одне ціле, здатних виконувати задану функцію. Цінність системного підходу полягає в тому, що з його допомогою досягається кінцевий ефект землекористування, виключаючи ситуацію негативних впливів на нього.

Першим кроком у напрямку управління на засадах системного підходу є необхідність отримання достовірної інформації про всі можливі прямі і опосередковані, близькі і віддалені в часі наслідки управлінських рішень, пов'язаних з використанням землі щодо стану ефективності землекористування, родючості ґрунту, охорони навколишнього середовища та ін.

При цьому, результативність системного підходу визначається не стільки ступенем об'єднання елементів системи, скільки характеристикою зв'язків між ними. Відповідно до цього Маміконов А. Г. [174] відзначає, що «елемент, який не має хоч би одного зв'язку з іншими, не входить до системи». Тут мова йде про те, що ефект системного підходу виникає тільки на основі принципу поєднання двох чи більше елементів однакової природи.

Але якщо традиційні методи прийняття управлінських рішень можна допустити при управлінні нескладними об'єктами, оскільки наслідки можуть носити локальний характер, то управління сільськогосподарським землекористуванням, яке відрізняється великою складністю, оскільки тісно пов'язане з біосферою (повітря, ґрунт, вода, температура, світло, простір, продуценти, консументи, редуценти) при неповному і неточному врахуванні факторів виробництва та зовнішнього середовища, в першу чергу, земельних ресурсів, зможе призвести до нечуваної соціально-економічної та екологічної кризи. Перші ознаки цього проявляються уже сьогодні, коли при урожайності вдвічі і більше нижчою, ніж у розвинутих країнах Європи і світу спостерігається чітка тенденція до зниження природної родючості ґрунту. Якщо у Миколаївській області оптимальний вміст гумусу у чорноземі у ґрунті повинен бути на рівні в середньому 6 %, що фактично складає лише 3 %, а на окремих земельних ділянках 1,5-2 %. Сільськогосподарське виробництво України на 35 % всієї площі орних земель ведеться на еродованих землях. Причому, як вже згадувалось, площа еродованих земель в Україні щорічно зростає на 80-120 тис га, що призводить до зниження урожайності сільськогосподарських культур на 10-30 % і більше.

Значна частина ґрунтів знаходиться під впливом забруднення токсичними для ґрунту речовинами: свинець, ртуть, уран, калій, берилій, хром, нікель і кобальт. Крім того, ґрунт забруднений такими баластними речовинами мінеральних добрив як фтор, миш'як, кадмій, цинк та ін.

Більш того, під негативний вплив потрапили особливо цінні ґрунти, що являють собою «золотий» фонд України, площа яких в Україні

складає 14189 тис га, або 44,8 % загальної площі ріллі. До таких ґрунтів, наприклад, Степової Правобережної, Степової Лівобережної, Степової посушливої Правобережної та Правобережної провінцій відносяться переважно чорноземи типові і звичайні різного ступеня гумусності та гранулометричного складу, більшість яких мають загальнодержавне значення. Особливо рельєфно це проглядається на регіональному рівні. Так, у Миколаївській області площа особливо цінної ріллі складає 640 тис га, або 38,2 % від загальної площі орних земель, в Одеській і Херсонській областях відповідно 771 і 636 тис га, або 38,4 і 38,0 % [60, с. 156].

У даному випадку мова йде про такий феномен як конвергенцію (лат. *convergentio* – сходжусь, наближаюсь), яка дозволить приблизити, поєднати елементи систем різної природи, підпорядкувавши їх виконанню загальної мети, визначеної суб'єктом управління. Прикладом цього можуть бути наступні антагоністичні пари, які суперечливо сприймаються науковим співтовариством, практиками сільськогосподарського виробництва та ін.:

- використання і охорона землі;
- державне регулювання і ринок;
- кількість і якість природних, в тому числі земельних ресурсів, виробленої сільськогосподарської продукції;
- право приватної власності на землю і право користування;
- посилення монополізації (агрохолдинги) у сфері сільськогосподарського землекористування і розвиток малих та середніх підприємств (фермерські підприємства, ТЗОВ, сільськогосподарські кооперативи, одноосібні господарства та ін.);
- державні і приватні інтереси;
- внутрішній і зовнішній ринки;
- формальні і неформальні інститути щодо використання і охорони земель;
- інтеграція до Європейського Союзу і світового співтовариства та ін.

Дослідження приведених пар допомагають відповісти на запитання: якою має бути методологія раціонального сільськогосподарського землекористування, яка б поєднала непоєднане. Авторський науковий пошук дозволив зробити висновок, суть якого полягає в наступному: оскільки землекористування являє собою відкриту систему, що постійно обмінюється енергією і інформацією з навколишнім середовищем (макрооточення, опосередковане оточення, внутрішнє середовище), воно має здатність до логічної впорядкованості, опираючись

на знання внутрішніх властивостей систем, законів їх розвитку, що орієнтує дослідження на виявлення складних взаємозв'язків і можливих наслідків прийнятих управлінських рішень.

В залежності від характеру елементів системи різної природи походження стратегічна їх діагностика дозволить адаптувати елементи системи землекористування до зовнішнього середовища.

Такий підхід забезпечить узгоджену взаємодію щодо впорядкування системи сівозмін по відношенню до якісних параметрів ґрунтового покриву, що забезпечуватиме заплановану окупність затрат на вирощування основних сільськогосподарських культур, захист ґрунтів від ерозії, якість виробленої продукції та ін., що відповідатиме принципу пріоритету екології над економікою [125, с. 156-158].

Врахування факторів водно-повітряного та температурного режимів, сонячної радіації, території з її рельєфом, рослинним покривом, напрямом схилів є важливою умовою організаційного характеру щодо встановлення складу земельних угідь, системи розвитку галузей сільського господарства, впорядкування угідь. Не викликає сумніву, що фактор території, який є головною умовою, що визначає не тільки ступінь індустріалізації сільськогосподарського виробництва, організації та продуктивності праці, але й може нести загрозу виникнення деградаційних процесів у землекористуванні техногенного і природного походження та ін.

Але, не зважаючи на важливість впровадження конвергенційного методу використання, він поки що не являється закінченою теорією із суворими правилами, які б ґрунтувались на єдиних фундаментальних принципах, апараті і методології.

Разом з тим, аналіз сучасного стану використання сільськогосподарських угідь, в першу чергу орних земель, свідчить про високі ризики катастрофічного сценарію еколого-економічних явищ і процесів, що відбуваються у сільськогосподарському землекористуванні. Економіка землекористування, яка була орієнтована на екстенсивний шлях свого розвитку, стала серйозною причиною розбалансованості окремих елементів екосистеми, у тому числі співвідношення орних земель, природних кормових угідь, водних і лісових ресурсів, що призвело до значної деградації агроландшафтів і ґрунтового покриву. Втрати гумусу як фактора стабілізації і регулювання всіх ґрунтових процесів у ґрунті стали розповсюдженим явищем, яке має тенденцію до прискорення ходу цього процесу. Порушуючи цю проблему, ми сьогодні єдині в думках з багатьма вченими і практиками в області природокористування, що природні системи здатні до саморегуляції,

здатні до повернення у стан рівноваги із середовищем лише після незначних втручань людини у хід цих процесів. У цьому зв'язку дуже доречно висловив думку Соловйов В. П. [263, с. 116], що «значно розумніше діяти, опираючись на знання внутрішніх властивостей системи, законів її розвитку. В такій ситуації значення законів самоорганізації, формування упорядкованості в досліджуваних системах важко переоцінити».

У цьому зв'язку, система управління сільськогосподарським землекористуванням повинна бути орієнтована на:

- вагоме світоглядне і наукове забезпечення ефективного сільськогосподарського землекористування;
- цільові комплексні програми соціально-економічного та екологічного розвитку регіонів, місцевих рад;
- економічні механізми, що забезпечують зацікавленість у стабілізаційних процесах природокористування, в тому числі землекористування;
- вміння прогнозувати наслідки реалізації управлінських рішень і на цій основі приймати відповідні корегувальні дії з урахуванням ситуації, що склалась;
- стратегічне планування, яке забезпечує консенсус високопродуктивного використання сільськогосподарських угідь з одночасним збереженням і відтворенням родючості ґрунтів, попередження їх від деградації (ерозія, дефляція, забруднення та ін.), досягнення оптимальної структури земельної угідь, що забезпечує збереження біорізноманіття і ландшафтів;
- посилення відповідальності органів влади та органів місцевого самоврядування і суб'єктів господарювання на землі за порушення чинного законодавства щодо режиму використання землі;
- організаційні механізми, які включають сукупність заходів щодо ефективного використання землі: контурно-меліоративна організація території; оптимізація структури земельних угідь і посівних площ; досягнення періодичності розміщення культур на одному і тому ж полі; послаблення процесів мінералізації гумусу; мінімальний обробіток ґрунту (нульовий обробіток); удосконалення конструкцій зрошувальних систем і технологій поливів; розробка і застосування комплексу агротехнічних заходів, що забезпечують підвищення продуктивності землекористування; створення інформаційно-дорадчої служби з питань управління родючістю ґрунту і зрошення земель; обґрунтоване співвідношення між внесенням у ґрунт органічних і мінеральних добрив; запровадження довгострокової оренди земельних ділянок (земельних

паїв) на основі консолідації земель; застосування постійного моніторингу за станом земель та наявністю джерел фінансування та ін.

Вищеприведене підтверджує, що конвергенція двох антиподів «використання-охорона» покладає надію на кардинальне вирішення природоохоронних і соціально-економічних проблем. При цьому потрібно зосередити увагу на контрольно-інспекційній функції органів державної влади та органів місцевого самоврядування, спрямованій на процес реалізації стратегії ефективного сільськогосподарського землекористування.

Як свідчить міжнародний і вітчизняний досвід, реформуванню земельних відносин на засадах ринкової економіки, яка закріплює три рівноправних форми власності – державну, приватну і комунальну, переходу аграрного сектора до багатоукладної форми господарювання, альтернативи немає.

Реально підтвердити свою життєдіяльність усі форми власності можуть «через матеріальний і духовний інтерес людей, високий рівень виробництва якісної продукції, економічну ефективність підприємств, їх здатність до конкуренції» [43, с. 79]. Є очевидним, що в умовах ринку діяльність кожного суб'єкта господарювання направлена у першу чергу на отримання економічної вигоди. При цьому кожний суб'єкт господарювання на землі самостійно обирає власну форму господарювання, структуру виробництва, технологію, розпоряджається доходом від реалізації виробленої продукції. І що головне – відчуження земель, згідно чинного законодавства, для державних і громадських потреб без дозволу землевласника забороняється. Але така узагальнена характеристика ринкової економіки супроводжується колізіями між економічною ефективністю землекористування і екологічними наслідками її інтенсифікації. Тут важливо відзначити, що ні в якій іншій сфері економіки, аніж у сфері сільськогосподарського землекористування, економічна вигідність повинна бути збалансована з екологічною безпекою, охороною природи, відтворенням і підвищенням родючості ґрунтів. Можна константувати, що ринкова економіка при багатоукладності сільського господарства і відсутності виняткового права власності у держави значно ускладнює вирішення питань охорони земель. Крім того, аграрний сектор економіки потребує серйозної державної підтримки, орієнтованої на забезпечення рентабельності господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, забезпеченні їх матеріальними ресурсами, надання субсидій і кредитів на пільгових умовах. Без держави неможливо проводити в аграрному секторі економіки бюджетну, фінансову, податкову і

валютну політику. Значна увага повинна приділятися формуванню нових механізмів господарювання, створенню інвестиційних фондів для структурної перебудови у землекористуванні, організації надійної кредитно-фінансової системи, плати за використання землі, орендної плати, підвищення відповідальності за використання землі та ефективності виробництва. Тобто, тут мова йде про те, що успіх реалізації земельної реформи, успіх реалізації стратегічних планів у великій мірі залежить від державного регулювання земельних відносин. Це при тому, що неодмінною умовою при цьому повинні виступати ринкові відносини, як вихідна умова активного впливу на зростання ефективності використання земельних ресурсів.

На думку вітчизняних вчених Соловйова В. П. [263, с. 103], Михасюка І. Р. і авторів [69, с. 6-8] «не слід молитися на ринок, як на ікону, вважаючи, що він може все». Підкреслимо, що є багато функцій, які ринок просто не здатний виконати, не забезпечує ліпшого варіанту прийняття управлінського рішення з точки зору соціально-економічної та екологічної ефективності, хоча Прем'єр-міністр Великобританії У. Черчель свого часу висловився, що хоч ринкова економіка має багато вад, але суспільство нічого кращого поки що не придумало. Але, з іншого боку, загальна ефективність системи управління сільськогосподарським землекористуванням у значній мірі залежить від регулюючого впливу держави на економіку землекористування. Чим повнішими будуть конвергенційні процеси у контексті ринку і державного регулювання, тобто поєднання ринкових процесів із державним регулюванням, тим ефективнішим буде рівень управління економікою в цілому. У цьому зв'язку дуже справедливо відзначив Сорока М. П., що «сьогодні не можна адміністративно впливати на господарюючі суб'єкти, треба впливати на їх інтереси» [264, с. 204].

При цьому конвергенцію треба розглядати як взаємодію бізнесу та державного регулювання, як реальну можливість трансферу до ефективного управління. У стратегічному контексті високе визнання ролі держави не є самоціллю впливу на суб'єкти управління, але «у разі високоорганізованої ринкової системи потрібно удосконалювати роботу органів державної влади» [59, с. 8] для ефективного використання земельних ресурсів, задоволення суспільних потреб на ін.

В останній час суспільство все більше показує сподівання на розвиток такої інституції як самоврядування, суть якого полягає в тому, що кожне село, містечко чи інше адміністративно-територіальне утворення буде обирати свою владу, давати свої завдання для виконання, здійснювати контроль за ходом економічних, соціальних та еколо-

гічних процесів, а в цілому справить позитивний вплив на економіку України.

Для підвищення ефективності така інституція буде наділена широкими повноваженнями, залучаючи до участі в управлінні та регулюванні громадські організації та об'єднання, до числа яких відносяться регіональні асоціації підприємств, громадські об'єднання споживачів, торговельно-промислові палати, асоціації комерційних банків тощо.

Тенденція до посилення взаємозв'язку між ринковими механізмами та економічною роллю держави є не тільки особливо необхідною, але й адекватною сучасному етапу розвитку сільськогосподарського землекористування, що є надійною основою підвищення ефективності використання землі, захисту економічної конкуренції, підвищення продуктивності праці.

У стратегічному контексті конвергенція ринкової економіки і державного регулювання виступає теоретичною і методологічною основою соціально-економічного прогресу для досягнення конкретних цілей тим чи іншим суб'єктом господарювання на землі.

Останнє є дуже важливим, оскільки Україна, будучи однією з найбільших за площею держав Європи (без європейської частини Росії), у межах якої 44,8 % [60] ріллі розміщені на особливо цінних ґрунтах, за умови регулювання всіх факторів росту та розвитку рослин, максимального рівня використання фізіологічно активної радіації, наукового забезпечення, залучення та раціонального використання інвестицій, могла б стати в один ряд з країнами Європи та інших передових країн світу.

Наразі ж, продуктивність орних земель в Україні у 5-7 разів є нижчою, ніж у цих країнах.

Окремою проблемою є використання чорноземних ґрунтів Степової Правобережної і Лівобережної провінцій та степової посушливої Лівобережної і Правобережної провінцій, які не забезпечують балансу можливості ґрунтів та очікувань їх економічної ефективності. Головною причиною цього є руйнівний характер землекористування, яке здійснюється без чітко визначеного еколого-економічного, природоохоронного та соціального обґрунтування. Тобто, мова йде про те, що високий ступінь розораності території є одним з основних чинників погіршення якісних параметрів ґрунту, що призводить до дестабілізації екологічної ситуації в країні. Крім того, посилення процесу інтенсивного використання сільськогосподарських угідь стало причиною наростаючих негативних змін у їхніх властивостях, насамперед, через дисбаланс гумусу у ґрунті, забруднення його баластними речовинами мінеральних добрив, пестицидами та ін.

У цьому зв'язку, процес конвергенції має бути орієнтований на пошук шляхів, що передбачає гармонізацію землекористування і стану природного середовища. Реалізація такого стратегічного плану може бути здійснена, насамперед, завдяки оптимізації складу земельних угідь. Так, дослідженнями Л. Я. Новаковського, М. А. Олещенка [191, с. 127] доведено, що 70 % орних земель від загальної їх площі достатньо для забезпечення науково-обґрунтованих норм споживання наявної чисельності населення з урахуванням експортних пропозицій і можливостей світового продовольчого ринку. Іншу частину орних земель доцільно використовувати у системі залуження, що дозволить зберегти і відтворити родючість ґрунту, стабілізувати якість агроландшафту, зберегти біорізноманіття, що тісно корелює з такими чинниками як стабільність і продуктивність. Але цим не вичерпуються численні аспекти проблем дослідження ефективності сільськогосподарського землекористування.

Медичні дослідження [292] свідчать, що тільки на ґрунтах з бездефіцитним балансом гумусу досягається умова виробництва сільськогосподарської продукції з вмістом всіх елементів харчування – мінералів, вітамінів, амінокислот і жирних амінокислот, які відповідають за здоров'я людей, тварин і птиці, що може радикально змінити долю людини. Треба відзначити те, що вчені, вивчаючи ґрунт, бачать лише його частинку як елемент родючості. Але це не зовсім вірно, оскільки ґрунт є основою життя біорізноманіття, являє собою складну систему.

Важливим практичним кроком гармонізації кількісних і якісних параметрів землекористування, утвердження інноваційної моделі розвитку є практичний досвід у галузі ґрунтознавства, землеробства, медицини та землеустрою, орієтованими на збереження багатства земельного фонду, збереження і відтворення природної родючості ґрунту. Щодо останнього, то він стає суттєвим засобом управління взаємовідносин між суспільством і природою, який комплексно впливає на компоненти агроландшафту, визначає форми використання землі та співвідношення земельних угідь, становить каркас майбутнього агроландшафту, тобто розміщення дорожньої мережі, елементів зрошувальної мережі, гідротехнічних споруд, лісосмуг тощо. Унікальність землеустрою проявляється в тому, що він розриває зміст використання кожної земельної ділянки.

Тобто мова йде про те, що площа сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі, ще не є визначальним фактором впливу на процес економічного розвитку землекористування. Розширення площі орних

земель не дає підстав розміщення на ній всього переліку культур, що культивуються в регіоні чи окремі місцевості.

Обмеження вільного вибору щодо розміщення тих чи інших культур на відповідній території у великій мірі зумовлений не тільки спеціалізацією господарства, але й формою рельєфу, агрономічними властивостями ґрунтів, водно-повітряним режимом ґрунту тощо. Так, шляхом поглибленої адаптації структури посівних площ до ґрунтового ландшафтних факторів можна досягти виконання умов:

- належним чином використати потенціал ґрунту;
- не допустити процесів водної ерозії і дефляції ґрунту;
- забезпечити високу якість виробленої сільськогосподарської продукції.

Відзначимо, що у разі незначних схилів (1-3°) на повнопрофільних і слабозмитих ґрунтах, що відповідає першій екологотехнологічній групі (ЕТГ) ґрунтів, розміщують зернопросапні, просапні та інші сівозміни, насичені інтенсивними культурами з використанням інтенсивних технологій для досягнення високої продуктивності вирощуваних сільськогосподарських культур без ризику для природного середовища.

На землях другої ЕТГ (схили 3-7°) із слабо- і середньозмитими ґрунтами передбачаються зерно-трав'яні сівозміни з насиченням одно-річних та багаторічних трав, зернових культур за рахунок скорочення інтенсивних культур.

На землях третьої ЕТГ із сильноеродованими ґрунтами передбачається залуження або заліснення.

Відзначимо, що розміщення багаторічних трав зовсім не свідчить про зниження продуктивності орних земель.

Наприклад, урожайність озимої пшениці у межах 30 ц/га забезпечує виробництво майже 30 центнерів кормових одиниць, а урожайність багаторічних трав у межах 250 ц/га – 45 центнерів кормових одиниць (250 ц × 0,18). Тут значення 0,18 – коефіцієнт переводу багаторічних трав у кормові одиниці. У цьому зв'язку можна зробити висновок, що розміщення багаторічних трав у сівозміні чи в якості залуження не є збитковим для господарства, оскільки вони забезпечують у 1,5 рази більше виходу кормових одиниць, але головне – стабілізують агроландшафт. За нашим переконанням, це є одним із перспективних підходів до формування конкурентного природного середовища, в тому числі сільськогосподарського землекористування.

Що стосується принципу конвергенції агробіологічних властивостей сільськогосподарських культур і середовища їх розміщення,

забезпечуючи тим самим життєздатність ринкового конкурентного середовища, то тут можна судити по показнику окупності витрат на вирощування основних сільськогосподарських культур на тих чи інших групах ґрунтів. Це уявляється особливо важливим, оскільки бал оцінки земель визначає окупність витрат на вирощування культур. Якщо окупність витрат на вирощування культур в умовах України на тих чи інших ґрунтах складатиме нижче 1,35, то у практичному плані це є прямим свідченням збитковості вирощування культур. Окупність понад 1,35 свідчить про рівень ефективності сільськогосподарських культур на тих чи інших земельних ділянках.

У такому випадку зростає необхідність детального діагностування якісних характеристик ґрунтового покриву, виявлення й оцінки впливу його на урожайність культур, а головне – ефективність їх вирощування, що є ключовою умовою в ринковій економіці. Власне, зріз «площа ріллі – її якість» потрібен для ефективного управління сільськогосподарським землекористуванням.

Така інформація із своєчасним її надходженням до суб'єкта управління є важливим методологічним підґрунтям у реалізації управлінської діяльності щодо досягнення цілей соціально-економічного і соціального розвитку сільськогосподарського землекористування. Вона є обов'язковою для будь-яких конкретних відносин життєдіяльності суспільства.

На жаль, вважаємо за необхідне зауважити вкрай небажаний факт про те, що інформація щодо обліку якості земель закінчується 1996 роком через відсутність коштів на цей вид робіт.

З цих причин в основі якості ґрунтів лежать застарілі данні крупномасштабного ґрунтового обстеження ще 1957-1961 років з урахуванням даних корегування до 1992 р. Змістовний аспект цих матеріалів нині не відповідає потребам часу. У них не знаходять відображення зміни за весь попередній період часу, що затруднює службам управління реалізувати стратегію державної земельної політики.

Систематизуючи викладене, весь спектр соціально-економічних та екологічних проблем у сільськогосподарському землекористуванні, які потребі враховувати у процесі прийняття управлінського рішення, необхідно здійснити такі першочергові заходи:

- скоротити площі земель, що підлягають обробітку;
- забезпечити бездефіцитний баланс гумусу у ґрунті з наступним його нарощуванням;
- організувати Державну службу з охорони ґрунтів при РНБО України та інформаційно-дорадчі служби з питань управління родючістю ґрунту у регіонах і на місцях;

- продовжити роботи з обстеження якісного стану ґрунтів;
- розробити проекти землеустрою всіх суб'єктів господарювання на землі на засадах контурно-меліоративної організації території;
- виконати комплекс робіт з консервації сильнодеградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь;
- переосмислити важливість виробництва органічно орієнтованої сільськогосподарської продукції, яка б забезпечувала високі стандарти якості життя;
- забезпечити організацію створення зрошуваних культурних пасовищ у Степовій зоні України;
- скласти плани екокоридорів, відновлювальних районів і буферних зон, що розмічатимуться на сільськогосподарських угіддях у складі екомережі як головну умову з організації збереження біо- та ландшафтного різноманіття.

Зазначимо, що виконати ці завдання можна за активної підтримки держави, її інвестиційній і структурній політиці. Це така об'єктивність, з якою не можна не рахуватися.

Земельні перетворення, розпочаті в Україні в 1990-1991 роках з прийняттям відповідних законодавчих нормативних актів, призвели до суттєвих змін в системі земельних і виробничих відносин.

Однією з найбільш важливих подій стало запровадження приватної власності на землю та різних форм господарювання на землі, ліквідація монополії державної власності на землю, здійснено перерозподіл земель. У ході земельної реформи велику частину сільськогосподарських угідь було передано із державної у приватну форму власності, в результаті чого на базі реорганізованих сільськогосподарських підприємств створені селянські (фермерські) господарства, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи. Одночасно з цим відбулася приватизація земельних ділянок громадянами для ведення особистого селянського господарства, будівництва та обслуговування житлових будинків і господарських будівель (присадибних ділянок), садівництва, дачного та гаражного будівництва. В цілому, у результаті реформування колективних сільськогосподарських підприємств та ін. 6,9 млн громадян отримали сертифікати на земельну частку (пай).

Посилився інтерес до передачі значної частини земельних часток (паїв) в оренду на різні терміни дії договорів оренди земельних часток (переважно до 4-5 років), хоча у більшості країн Європейського Союзу такий термін складає «не менше 9 років» [191, с. 7], завдяки чому орендодавець нині отримує 3 і більше відсотків орендної плати від розміру грошової оцінки земель, що закріплюється у законодавчих актах.

Водночас, земельне питання може бути ефективно вирішене за умови вирішення інших важливих проблем – економічних, матеріально-технічних і соціальних, оскільки земельні відносини існують в системі всіх аграрних відносин у взаємодії і взаємозабезпеченні. Особливо це важливо зараз, коли погіршився соціально-економічний стан в країні, існує дефіцит початкового капіталу для організації бізнесу на землі.

Руйнування попередньої системи матеріально-технічного забезпечення при відсутності ринкової інфраструктури ще більше ускладнило труднощі села, в результаті чого відбувається дискредитація земельної реформи, становлення нових форм господарювання. Тобто мова йде про те, що неможливо радикально вирішувати земельне питання, не створивши нормальних умов для розвитку аграрного сектора в цілому.

Ці положення виступають методологічною основою причинно-наслідкових зв'язків між майбутнім землекористуванням та об'єктивними причинами, що супроводжують весь хід земельних перетворень.

При цьому слід відзначити, що ланцюгами причинності у багатьох економічних і соціальних системах є формування мережі сільськогосподарських підприємств, де понад 70 % від усіх сільськогосподарських підприємств займають фермерські господарства [257]. Це служить об'єктивною підставою того, що подолано соціально-психологічне відторгнення фермерів з боку місцевого населення. В умовах становлення і розвитку фермерських господарств на селі створюються нові додаткові робочі місця. Якщо у 2000 році їх було 71504, то у 2013 році – 96617, тобто відбулось зростання на більш ніж 25000 працюючих.

Кардинальні зміни у розвитку фермерських господарств відбулися завдяки державної фінансової підтримки. Якщо у 2008 році для цих цілей було виділено 692,3 млн грн, то у 2013 році – 836,6 млн грн.

Для забезпечення плідної роботи фермери намагаються розширити свої землекористування завдяки оренді земельних часток (паїв). При цьому перевага надається землекористуванням від 20 до 500 га, що складає 54,2 % від загальної кількості фермерських господарств, в тому числі від 100 до 500 га – 11,5 %, що свідчить про те, що фермери володіють потужним виробничо-технічним потенціалом. Наприклад, фермерське господарство «Гулін В.», що на Миколаївщині, на площі 2500 га орних земель використовує технічні засоби на суму понад 30 млн грн. За результатами господарської діяльності урожайність озимої пшениці складала майже 70 ц/га.

Ці обставини вимагають розвіяти міф про те, що без приватної власності не може бути ефективного використання землі. Питання приватної власності земельних паїв в умовах масової руйнації сільських

територій, нинішнього менталітету селянства, слабкого матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, його інфраструктури, низький рівень політико-економічної стабілізації, брак професіоналізму та відсутність напрямків його розвитку – це далеко не та ланка, вчепившись за яку, можна витягнути всю складність проблем економічного розвитку сільського господарства, в тому числі сільсько-господарське землекористування. Тут мова йде про те, що різкі скачки з одного стану в інший не призводять до якісно нового етапу розвитку суспільства – необхідно змінювати підходи до організації території та усвідомлення ролі землі у сільському господарстві, сформувані економічний клімат найбільш сприятливого розвитку сільського господарства, здатного стати рушійною силою економічного прогресу у сільському господарстві.

Не можна ігнорувати того факту, що успіх голландських та ізраїльських аграріїв визначили не приватна форма власності на землю і не її купівля-продаж, а ефективний розвиток продуктивних сил і виробничих відносин, ефективна меліорація, культура землеробства та ін.

Але в сучасних умовах формування гнучкої системи землеволодіння і землекористування в країні неможливе без розвитку земельного ринку і оренди землі, в силу має вступати вільна купівля-продаж землі та її оренда. Однак успішною така діяльність може бути за умови здійснення комплексу заходів, направлених на регулювання ринку земельних паїв, забезпечення цільового використання земель сільсько-господарського призначення.

Принциповим тут уявляється те, що при вирішенні питання про власність на землю важливо знайти «золоту середину», за якої не порушуються права земельних власників – з одного боку, і з другого – дотримуються інтереси інших суб'єктів суспільства, щодо збереження належного для них середовища.

При цьому, можна впевнено говорити про конвергенцію, яка є атрибутом інноваційного розвитку землекористування, поєднуючи дії двох принципово відмінних груп користувачів землі – землевласників і землекористувачів з властивими для них нормами і правилами поведінки у суспільстві. Конвергенцію ми розглядаємо як одну з найбільш актуальних задач розв'язання багатьох проблем, що існують у сфері земельних відносин.

Потрібно відзначити, що ринкова економіка не захищена від таких негативних явищ як монопольна концентрація землі, що стримує прогрес розвитку сільських територій. Саме з цього періоду починається повна втрата контролю над використанням земельних ресурсів, якістю

продукції, відчуження селянина від суспільного виробництва, ігноруються інтереси власників земельних часток, поглиблюється соціально-економічна криза на селі, відбувається люмпенізація суспільства та інші негативні процеси на селі.

Виходячи з умови, що «життєдіяльність людей базується на індивідуальному матеріальному інтересі» [107, с. 217], ще Аристотель обґрунтував тезу, що «для збереження і підтримки злагоди у суспільстві необхідно усереднити власність між громадянами» [107, с. 215].

Сьогодні ж, в ході «експерименту», який розпочався за підтримки центральних органів влади та влади на місцевому рівні, в Україні створено понад 100 агрохолдингів, на основі довгострокових договорів оренди земельних паїв за розмірами від 100 до 300 і більше тисяч гектарів. Крім того, слід підкреслити, що в Україні станом до кінця 2013 року було організовано 175 сільськогосподарських підприємств, які використовували 3468,9 тис га сільськогосподарських угідь [257], тобто в середньому на кожне господарство припадало 19830 га землі.

При такому сценарії розвитку подій зводиться нанівець вислів, що забезпечення життєвого успіху і добробуту в сім'ї залежить, у першу чергу, від самої людини. Але реальна життєва практика інша – успіх і добробут людей на селі визначає одна особа агрохолдингу. Суть такої постановки питання полягає в тому, що агрохолдинги, озброївшись сучасною технікою фактично без участі сільського населення, виконують замкнутий цикл сільськогосподарських робіт: від посіву до догляду та збирання врожаю, використовуючи лише працю декількох операторів технічних засобів. Тобто стає очевидним, що крупні за розмірами землекористування несуть в собі більш економічний зміст, ніж соціальний та екологічний.

Акцентуючи увагу на соціальному управлінні, тобто орієнтації на людину, автором приведено розрахунок, який свідчить, що розмістивши в рамках одного агрохолдингу, розмір якого складає 300 тис га, фермерські господарства, оптимальний розмір яких для умов Степової зони складає 500 га [271, с. 145-146], можна утворити 60 фермерських господарств, у кожному з яких буде працювати, як свідчить нинішня практика господарської діяльності, орієнтовно 30 людей. Це означає, що у процес виробництва додатково буде залучено 1800 людей (300 тис : 5 тис * 30 людей), які працюватимуть на свій добробут, надходитимуть до державного і місцевого бюджетів податки з прибутку, нарахування з фонду заробітної плати та ін. Зрозуміло, що, зробивши акцент на агрохолдинги, такі умови не будуть досягнуті, оскільки останні зареєстровані у великих містах чи навіть у столиці України – Києві, де і будуть осідати гроші.

В агрохолдингах, як правило, користуються пріоритетом розвитку землеробства, оскільки галузь тваринництва має довгі терміни окупності затрат, особливо вирощування великої рогатої худоби.

Водночас розвиток фермерського господарства ґрунтується на раціональному поєднанні елементів двох галузей – тваринництва і рослинництва. Простежуючи показники економічної діяльності агрохолдингів, можна зробити висновок, що ні на «один колосок» зерна холдинги не збирають більше, ніж фермерські господарства.

Характерним прикладом досягнення високої урожайності є Сумщина, де у 2014 році урожай зерна склав 56,7 ц/га, що на 20 % більше від попереднього, 2013 року, що гарантує продовольчу безпеку всієї держави [74].

Більш того, ми переконані, що Україні, на сучасному етапі розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, і не потрібні особливо високі урожаї сільськогосподарських культур, в тому числі зернових, через відсутність можливостей компенсувати частку гумусу, мінералізованого для отримання урожайності.

Для пояснення наших пропозицій розглянемо два випадки мінералізації гумусу в ґрунті.

Перший випадок – коли урожайність озимої пшениці складає 56,7 ц/га.

Другий випадок – урожайність озимої пшениці складає 90 ц/га, тобто створення таких умов, які призводять до зростання обсягу мінералізації гумусу.

У першому випадку мінералізація гумусу, тобто його втрата склала 1,4 т/га [294], а в другому – 2,15 т/га. Якщо для компенсації втраченої частини гумусу у першому випадку у гумус потрібно внести 28 т/га (1,4 : 0,05) гною, то у другому випадку – 43 т/га (2,15 : 0,05), тобто у 1,5 рази більше, ніж у першому випадку.

Але через значне скорочення поголів'я худоби на селі можливість внесення у ґрунт згадуваної кількості гною є недосяжною, через що з року в рік вміст поживних речовин біологічного походження (N, P₂O₅, K₂O) у ґрунті знижується у наростаючому порядку (табл. 3.7, 3.8).

За таких умов, інструментом сприяння високих врожаїв є лише мінеральні добрива. За оптимістичним сценарієм розвитку землекористування не пізніше, ніж через 15-20 років від чорноземів типових та звичайних півдня України залишаться лише спогади, а конкурентоздатність рослинницької продукції буде втрачено.

Свідченням цього є той факт, що якщо еталонний вміст гумусу у чорноземах типових у орному шарі ґрунту повинен складати 5,5 % [253, с. 42], то фактично він складає нині майже вдвічі менше – 3,0 %.

Таблиця 3.7

Баланс поживних речовин під посівами озимої пшениці при урожайності 44,2 ц/га

Показник	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
Вміст NPK в частинах рослин, %			
Зерно	2,8	0,99	1,72
Солома	0,45	0,16	0,28
Поверхневі рештки	0,45	0,16	0,28
Кореневі рештки	0,75	0,27	0,46
Вихід органічної речовини та вміст NPK в частинах рослин, ц			
Зерно – 44,2	1,238	0,438	0,760
Солома – 62,5	0,281	0,100	0,175
Поверхневі рештки – 13,77	0,062	0,022	0,039
Кореневі рештки – 41,4	0,310	0,112	0,190
Винос NPK – всього, кг	189,1	67,2	116,4
Винос NPK з урахуванням поправочних коефіцієнтів (K ₀ = 1,6; K ₀ = 0,8)	181,54	64,26	111,93
Вміст NPK в ґрунті (глибина шару 25 см)			
мг на 100 г ґрунту	12,7	7,9	14,6
кг на 1 га	431,8	268,6	496,4
Коефіцієнт використання NPK з ґрунту	0,25	0,08	0,1
Розрахунковий винос NPK з ґрунту, кг	107,95	2,49	49,6
Розрахункове повернення NPK в ґрунт, кг			
Від згодовування відходів основної продукції (10 %)	3,34	1,18	2,05
Від приорювання соломи (0,62*0,1*0,05)	21,25	7,52	13,09
Від гуміфікації поверхнево-кореневих решток	42,35	14,99	26,09
Всього надійде NPK в ґрунт, кг	66,94	23,69	41,23
Різниця між використанням NPK рослинами та їх надходження в ґрунт, кг	-114,60	-40,57	-70,60
Баланс NPK біологічного походження в ґрунті, кг/га	390,79	270,80	487,99
У % вихідної кількості	90,5	100,8	98,3
Коефіцієнт засвоєння NPK	0,6	0,25	0,65
Передбачено внести добрив, кг діючої речовини	11,8	76,3	32,2

Джерело: [297, с. 352].

Таблиця 3.8

Баланс поживних речовин під посівами цукрових буряків при урожайності 325 ц/га

Показник	N	P ₂ O ₅	K ₂ O
Вміст NPK в частинах рослин, %			
Буряки	0,24	0,073	0,29
Гичка	0,41	0,125	0,50
Поверхневі рештки	0,40	0,122	0,49
Кореневі рештки	1,20	0,367	1,47

Закінчення табл. 3.8

Вихід органічної речовини та вміст NPK в частинах рослин, ц			
Буряки – 325	78,0	23,7	95,2
Гичка – 49,28	20,2	6,16	24,64
Поверхнєві рештки – 8,1	3,24	1,00	3,97
Коренєві рештки – 24,14	28,97	8,86	35,48
Винос NPK – всього, кг	130,41	39,72	159,29
Винос NPK з урахуванням поправочних коефіцієнтів (K ₀ = 1,6; K ₀ ' = 0,8)	166,92	50,84	203,89
Вміст NPK в ґрунті (глибина шару 25 см)			
мг на 100 г ґрунту	11,49	7,96	14,35
кг на 1 га	390,79	270,80	487,99
Коефіцієнт використання NPK з ґрунту	0,3	0,1	0,3
Розрахунковий винос NPK з ґрунту, кг	117,24	27,08	146,4
Розрахункове повернення NPK в ґрунт, кг			
Від згодовування гички	6,70	2,05	8,20
Від згодовування жому (40 % від ваги кореня)	9,00	2,75	11,02
Від гуміфікації поверхнево-коренєвих решток	7,29	2,23	8,92
Всього надійде NPK в ґрунт, кг	22,99	7,03	8,14
Різниця між використанням NPK рослинами та їх надходженням в ґрунт, кг	-143,93	-43,81	-175,75
Баланс NPK біологічного походження в ґрунті, кг/га	296,54	250,75	369,74
У % вихідної кількості	75,9	92,6	75,8
Коефіцієнт засвоєння NPK	0,8	0,35	0,95
Передбачено внести добрив, кг діючої речовини	35,6	66,9	36,7

Джерело: [297, с. 353].

Власне, це стало причиною того, що значна частина чорноземів типових Миколаївщини через вищеприведені процеси, що відбуваються у ґрунті, зумовлені вирощуванням сільськогосподарських культур та ерозії ґрунтів, трансформувались у чорноземи південні, які за своїми властивостями є гірші від чорноземів типових.

Саме тому переконливі результати досліджень слід постійно враховувати, конструюючи нові стандарти управління землекористуванням на засадах інноваційної діяльності, що впливає з нової економіки знань і суспільства.

Однак ще більша роль належить конвергенції вже звичних інститутів – формальних і неформальних. Адже здійснюючі трансформаційні процеси у землекористуванні, засновані на приватній власності на землю і майно, країна не досягла багатого результату, не досягнуто якісних показників у сільськогосподарському виробництві, не поліпшились показники стандартів якості життя людей. Україна з її вигідним географічним положенням, родючими землями, «одна з найро-

зумніших націй у світі» [37, с. 257], на жаль, не займає провідного місця у світовому господарстві (за винятком експорту сировини), не забезпечує належного рівня добробуту і соціальної захищеності громадян в умовах демократичного розвитку.

Всі спроби зробити економічний прорив виявились утопічними і пояснюються, насамперед, незрілістю процесів інституціоналізації земельних і виробничих відносин, «відсутністю радикальних змін у системі політичних, правових, економічних і соціальних відносин з урахуванням стереотипів поведінки людини відповідно до умов ринкової економіки з урахуванням традицій, культури, ментальності, етичних норм і цінностей тощо» [85, с. 5-6], тобто, мова йде про створення інституціонального механізму досягнення умови взаємопов'язаності формальних і неформальних інститутів, які б з методологічної точки зору були об'єднані спільною метою щодо досягнення поставленої мети.

Саме такий підхід дозволяє у межах існуючого інституціонального середовища розглядати розвиток землекористування як вирішальний фактор економічного зростання.

Слід відзначити, що важливим напрямом конвергенційної побудови інноваційної моделі розвитку сільськогосподарського землекористування є інтегрованість України до Європейського Союзу і світового співтовариства, орієнтовану на координацію «взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності... з метою прискорення процесів вирівнювання якості життя населення, а також сприяння досягнення вільного переміщення товарів, капіталів і людей через кордон» [264, с. 269].

Цьому сприяє Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом, прийнята 16 вересня 2014 року № 1678-VII, що надає унікальну можливість у праві жити у вільній демократичній державі. Її ратифікація дозволяє розпочати всебічне формування країни на основі європейських стандартів і цінностей. Асоціація – це виклик до модернізації, створення зони вільної торгівлі між Україною і Європейським Союзом, що відкриє обидва ринки, де більшість мит буде скасовано чи мінімізовано.

Важливо відзначити, що для модернізації сільськогосподарського виробництва потрібно 45 млн євро [85]. Оцінюючи широкі можливості асоціації для обох ринків, звернемо увагу, що асоціація – це інструмент соціально-економічного розвитку, який дозволяє шляхом формування економічних, соціогуманітарних, екологічних та інших взаємозв'язків вирішувати спільні інтереси зацікавлених сторін.

Отже, вирішення питань конвергенції, спрямованих на процес управління і регулювання господарської діяльності на землі, є фактором

становлення високотехнологічної економіки сільськогосподарського землекористування, стимулювання інноваційної моделі розвитку та інформаційного забезпечення.

Висновки до розділу 3

1. Одним з найвищих пріоритетів господарської діяльності в аграрному секторі економіки є формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування, здатного забезпечити ринок сільськогосподарської продукції високої якості з дотриманням екологічної безпеки навколишнього природного середовища. Основними засобами реалізації екологічної політики продовольчої безпеки є підвищення ефективності використання земельного потенціалу, стимулюючої податково-бюджетної грошово-кредитної політики, подолання корупції та тіньової економіки, захист прав власників землі і землекористувачів та контрактів, зміцнення акцентів з довгострокового і середньострокового планування на швидке реагування викликів ринку, залучення інвестицій, розвиток інтелектуального потенціалу, основними ресурсами якого є знання, ІТ-індустрія та ін. Одним з важливих моментів політики продовольчої безпеки є недопущення інституціональних розривів, які супроводжуються негативними наслідками в аграрному секторі економіки, оскільки кожен окремо взятий засіб не може гарантувати економічного зростання країни.

2. В основі виходу України на нову траєкторію соціально-економічного розвитку актуалізується увага до регіонального управління, яке ґрунтується на балансі загальнодержавних інтересів та інтересів населення регіону. Основними факторами у регіональній системі управління є розподіл прав і повноважень між центральними і місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування. В результаті цього створюються умови для підвищення економічної самостійності регіонів та їх комплексного розвитку, створюються можливості глибоких інституціональних перетворень з метою дійового правового поля і економічного механізму створення сприятливого інвестиційного клімату з урахуванням місцевих особливостей, суттєвого оздоровлення виробничих та соціальних змін на селі, розв'язання прихованих соціальних, економічних, екологічних, етнічних та культурних проблем окремих територій. З цієї точки зору регіон має перетворитись на безпосередню продуктивну силу, який може забезпечити високий рівень життя населення на всій території країни,

реалізувавши наявний фінансово-економічний, земельно-ресурсний, інтелектуальний потенціал, може стимулювати досягнення ними конкурентоспроможності у світовому вимірі, активізувати їх здатність до прискореної адаптації до умов глобалізації.

При цьому, реалізація політики регіонів не означає відокремленості її від державного управління регіонами, а розглядається як діалектична єдність держави та самоврядування регіонів на основі принципів державної регіональної політики, сформульованих у Концепції державної регіональної політики, затвердженій у 2001 році та базових принципів Європейського Союзу.

3. Причорноморський регіон, куди входять Миколаївська, Одеська і Херсонська області, є складовою і невід'ємною частиною України, займає територію 5744,9 га, що становить 15,8 % території країни.

Багаті земельні ресурси, висока ступінь сільськогосподарської освоєності та розораності території з високою природною родючістю ґрунтового покриву, які є джерелом формування міцної продовольчої та сировинної бази, зручні просторово-територіальні умови, сприятливі кліматичні умови, вигідне геополітичне становище, завдяки підвищенню рівня організації використання землі, підвищення доходності кожного гектара сільськогосподарських угідь, в тому числі ріллі до рівня середньоевропейського, регіон здатний забезпечити високоякісними продуктами харчування решту регіонів України.

4. Стратегія інноваційного розвитку землекористування повинна бути орієнтована на подолання ринку сировинної спрямованості, з переходом на модель економіки розвитку, яка передбачає чотири фази економічного процесу: виробництво сировини сільгосппродукції, її переробки, продажу та розподілу результату підприємницької діяльності у межах чітко визначених інституціонально-правових норм. Тобто, можна констатувати, що гармонійне поєднання всіх фаз економічного процесу може справити глибокий вплив на розвиток аграрного сектора економіки, підняти на новий рівень економіку господарювання на землі, підвищити інноваційну та підприємницьку культуру.

Саме така модель є найбільш ефективною формою організаційно-економічних відносин. Інституціональний розрив функціональної та структурної складових приведеної моделі економічного процесу звужує потенційні можливості підвищення ефективності кожної з фаз економічного процесу, оскільки розширення кола операцій, пов'язаних з доведенням сировинної продукції до споживача, істотно підвищує зростання доданої вартості у руках товаровиробника, що сприяє розвитку розширеного виробництва, фінансової стабільності та прогнозуванню майбутніх результатів господарської діяльності на землі.

Базова основа інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування, що забезпечує його конкурентоспроможність на ринку, знаходить своє відображення у територіальній організації території, що враховує узгодження соціально-економічних та екологічних інтересів, об'єднаних загальною метою – підвищення земельного капіталу та поліпшення соціальних стандартів життя людей.

5. Криза у сучасному сільськогосподарському землекористуванні проявляється відсутністю чітких методологічних положень інституціональної теорії конвергенції елементів системи різної природи походження: використання і охорони землі; державне регулювання і вільно-регульований ринок; кількість і якість земельних ресурсів, виробленої сільськогосподарської продукції; права приватної власності на землі і право користування; державні і приватні інтереси; внутрішній і зовнішній ринки; формальний і неформальний інститути щодо використання і охорони земель та ін.

Конвергенція покликана стимулювати розвиток економічних процесів, не допускаючи дестабілізації екологічної ситуації в країні. Інститут конвергенції, як одна із форм організації раціонального використання земель, регулювання процесів конкретних економічних заходів у землекористуванні, спрямованих на досягнення стратегічних і тактичних цілей, розв'язання нагальних поточних проблем, дає достатньо стимулів взаємоузгодженого поєднання різновекторних рішень, пристосованих до економічної діяльності суб'єктів господарювання на землі, а саме: скоротити площі оброблюваних земель; забезпечити бездефіцитний баланс гумусу у ґрунті з наступним його нарощуванням; організувати державну служби з охорони ґрунтів при РНБ України та інформаційно-дорадчі служби з питань управління родючістю ґрунту у регіонах і на локальному рівнях; продовжити роботи з обстеження якісного стану ґрунтів; розробити проекти землеустрою всіх суб'єктів господарювання на землі на засадах контурно-меліоративної організації території; виконати комплекс робіт з консервації сильнодеградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь; переосмислити важливість виробництва органічно орієнтованої сільськогосподарської продукції, що забезпечує високі стандарти якості життя; забезпечити організацію створення зрошуваних культурних пасовищ у Причорноморському регіоні України; скласти плани екокоридорів, відновлювальних районів і буферних зон, що розміщуватимуться на сільськогосподарських угіддях у складі екомережі як головну умову з організації збереження біо- та ландшафтного різноманіття.

6. Позитивні результати у сільськогосподарському землекористуванні визначаються не стільки приватною формою власності на землю,

скільки розвитком продуктивних сил і виробничих відносин у контексті організації виробництва, ефективної меліорації земель, культури землеробства, розстановки політичних та економічних сил країни та їхнього бачення щодо інституціональних перетворень, що забезпечують макро- та мікроекономічну стабілізацію, гармонійного поєднання фіскальних та грошово-кредитних важелів впливу на формування сприятливої еколого-економічної та соціальної ситуації в країні, адекватного політичного курсу держави щодо підтримання інституціоналізації процесу економічного розвитку аграрного сектора економіки, захищеності суб'єктів господарювання від зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на досягнення запланованих результатів діяльності на землі, укріплення морально-психологічного фактора як умови підвищення темпів економічного зростання.

РОЗДІЛ 4

СТРАТЕГІЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

4.1. Управлінські фактори конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування

В Україні продовжується процес формування сільськогосподарського землекористування ринкового типу, в результаті чого створено всі передумови економічного зростання, що формують базу основу конкурентоспроможності аграрного сектора економіки.

Разом з тим, відсутність цілісної стратегії підвищення конкурентоспроможності землекористування, недооцінка взаємодії науки і виробництва, його організаційна «неформальність» супроводжується виникненням проблем і суперечностей, пов'язаних з використанням землі. Ці обставини посилюють інтерес до потреби у знаннях щодо формування і розвитку управління, ролі управлінських функцій, які б відкривали можливості для ефективного використання землі, поліпшення стандартів якості життя людей, нагромадження матеріальних благ та ін.

Належна система управління земельними ресурсами дозволяє ліквідувати хаос у землекористуванні, вилучивши з нього «закономірності, що дозволяють вдосконалювати, а деколи і кардинально перетворювати діяльнісний простір» [263].

Успішне розв'язання цих завдань вимагає «чітких методологічних позицій, знання сутності феномену управління та його найбільш загальних закономірностей, які виступають предметом філософії управління» [107].

Розглядаючи суть управління сільськогосподарським землекористуванням, необхідно виділити декілька характерних рис, які супро-

воджуються неоднозначністю трактувань понятійно-категоріального апарату управління – регулювання, управління – менеджмент, функції та методи управління тощо.

Загалом, управління землекористуванням можна розглядати як сукупність дій, спрямованих на отримання заздалегідь визначених результатів [156, с. 28]. З урахуванням вищеприведеного, відповідно до чинного законодавства основними завданнями державного управління земельними ресурсами, що дозволяють здійснювати певний вплив на об'єкт управління є:

- наділення органів управління відповідними правами і повноваженнями, що забезпечують реалізацію управлінських впливів щодо ефективного використання і охорони земель;
- гарантія і захист прав власності і користування землею всіх форм власності;
- економічне регулювання раціонального використання землі (плата за землю, стимулювання раціонального використання землі, відшкодування збитків, зумовлених неправильним використанням землі та ін.);
- розвиток іпотечного кредитування;
- інноваційно-інвестиційна діяльність;
- розвиток ринку земель;
- ведення державного земельного кадастру, організація проведення землеустрою та моніторингу земель;
- оцінка земель;
- охорона навколишнього середовища, збереження і відтворення родючості ґрунту;
- створення правових, економічних та ін. передумов для різних форм господарювання на землі та ін.

Свою місію управління реалізує, виконуючи функції (від лат. *funczio* – дія, коло діяльності, роль), як відносно відокремлені напрями управлінської діяльності, що дозволяють здійснювати певний вплив на об'єкт управління.

Аналізуючи змістовний аспект функцій управління землекористуванням, приведені у навчально-науковій та спеціальній літературі [29, 48, 55, 279, 297, 332 та ін.], можна побачити, що вони є близькими за характером внутрішнього змісту, хоча кожна з них має свою власну структуру.

Такими функціями автори вважають:

- земельний менеджмент;
- законодавче та нормативно-методичне забезпечення;

- державний контроль за використанням та охороною земель;
- землевпорядкування;
- ведення державного земельного кадастру;
- моніторинг земель;
- вивчення і картографування земельних ресурсів;
- інноваційно-інвестиційна політика;
- маркетингова діяльність;
- розвиток інфраструктури ринку землі;
- вирішення земельних спорів;
- встановлення права земельного сервітуту;
- економічне регулювання;
- економічне стимулювання;
- експертиза вишукувальної і землевпорядної документації;
- гарантії прав на землю;
- розвиток державної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців для роботи в системі державних земельних органів;
- відповідальність за порушення чинного законодавства та ін.

При цьому, слід визнати, що, з певною долею умовності, функції, приведені авторами, важко піддаються чіткому і однозначному осмисленню. На основі вивчення внутрішнього змісту функцій виявлено, що більшість з них є інструментами (засобами), що забезпечують аргументоване прийняття і реалізацію управлінських рішень. Змішування авторами сутності феноменів функції та інструментів управління яскраво простежується в тому, що з усього переліку функцій управління реально до таких відноситься лише процедура збору і аналізу інформації про стан об'єкта, вивчення і картографування земельних ресурсів і частково законодавче та нормативно-методичне забезпечення, а всі інші – інструменти управління.

В стратегічному контексті, серед множин управлінських функцій важливу роль у забезпеченні ефективного землекористування відіграють функції прямої дії та опосередковані. До функцій прямої дії відносяться збір та аналіз даних відповідного землекористування, вироблення і прийняття управлінського рішення, реалізація управлінського рішення, контроль за процесом, що відбувається у землекористуванні у ході реалізації управлінського рішення (рис. 4.1).

Джерелом функцій опосередкованого управління є нормативно-правові акти щодо використання землі, в рамках яких реалізуються функції прямої дії, зонування і нормування використання землі, вирішення земельних спорів, пов'язаних із веденням і функціонуванням

земельного законодавства і нормативів використання землі, державний контроль за дотриманням земельного законодавства.

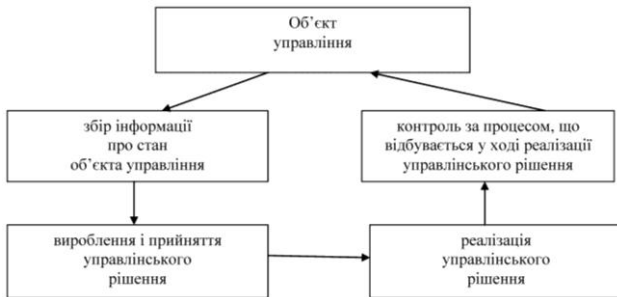

Рис. 4.1. Схема функцій прямої дії управління земельними ресурсами

Реалізація управлінських рішень при безпосередньому управлінні здійснюється за допомогою директивних, правових, економічних методів [7, с. 80].

Водночас зазначимо, що з функціональної точки зору управління розглядають як «цілісну сукупність функцій планування, організації, мотивації та контролю [107, 1]». Анрі Файоль, який залишив велику спадщину у цій галузі, у 1892 році виділив наступні функції управління: планування – прогнозування, організація, розпорядження, погодження і контроль [274]. Інші ж дослідники згадувані функції відносять до менеджменту.

Дійсно, на численних прикладах і фактах експериментально доведено і життєвою практикою підтверджено, що нині не існує чіткого визначення феноменів управління і менеджменту, не встановлено межі розподілу між ними функцій, хоча багато дослідників ставлять їх в один синонімічний ряд.

У цьому контексті теоретик з соціального управління В.І. Кноррінг відзначає, що управління, у широкому розумінні цього терміну, – неперервний процес впливу на об'єкт управління (особистість, колектив, технологічний процес, підприємство, державу) для досягнення оптимальних результатів при найменших витратах часу і ресурсів [91, с. 7]. В. Г. Кремень, С. М. Позиніч, О. С. Пономарьов [107, с. 85] підкреслюють, що суть феномену управління в тому, що воно спрямоване на можливість досягнення цілей відповідної системи.

Багато спеціалістів [68, с. 440-441; 268, с. 435; 303, с. 13] та ін. дотримуються думки, що управління – це функція будь-якої організованої системи, орієнтованої на збереження її структури, підтримку режиму функціонування, реалізацію програми діяльності.

Інші дослідники [44, 6] вказують на об'єктивну необхідність паралельного використання термінів «управління» і «менеджмент». При цьому, управління – це діяльність, а менеджмент – процес, що відбувається у ньому, тобто менеджмент являє собою складову управління (рис. 4.2):

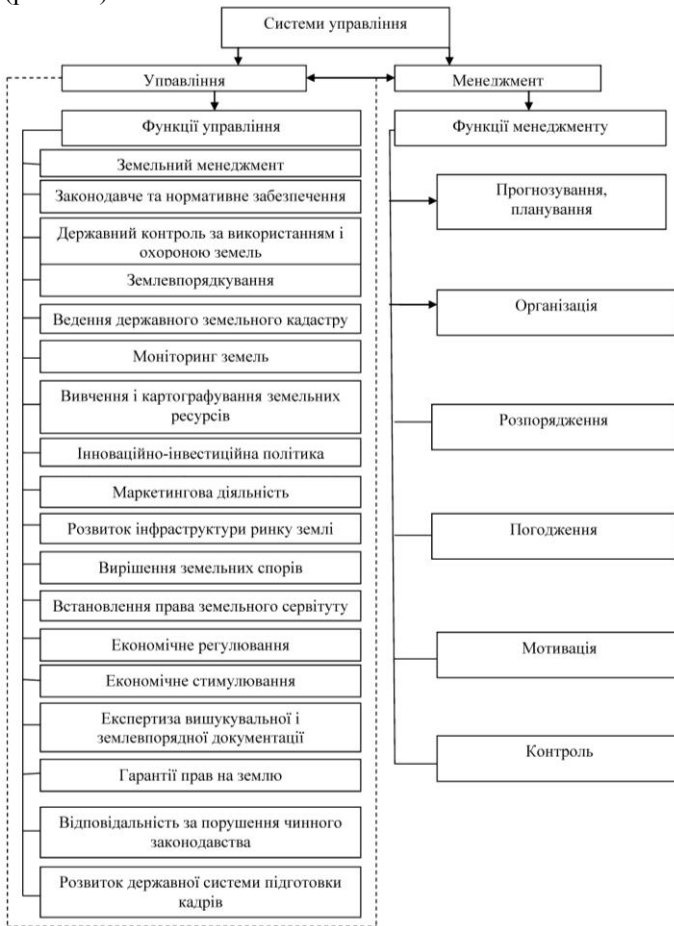

Рис. 4.2. Взаємодія управління і менеджменту

До речі, фахівці вітчизняного менеджменту О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, Г. В. Осовська теж відзначали, що між цими поняттями «існує суттєва відмінність, а саме – менеджмент є різновидом або однією з форм управління» [44, с. 34].

У цьому питанні американський економіст, фахівець з теорії і практики менеджменту П. Друкер відзначає, що менеджмент переважно відноситься до виробничої сфери і є тим динамічним елементом, який підтримує життєздатність кожного підприємства. Поділяють погляди П. Друкера й практики менеджменту В. В. Горлачук [44, с. 36] та автори, які вважають, що менеджмент потрібно розуміти «як науку про теорію управління виробництвом, що орієнтована, по-перше, на людину як на основне джерело підвищення продуктивності праці, а, по-друге, орієнтується на реалізацію об'єктивних економічних законів і на розв'язання економічних суперечностей». Тобто, мова йде про те, що менеджмент як соціально-економічну систему методологічно можна уявити як широке поле, з якого «проростає» управління.

Проте колектив дослідників з проблем управління [107, с. 82] відзначають, що поняття «управління» є більш широким, ніж поняття «менеджменту». Відзначаючи універсальний характер феномену управління, вони вважають, що воно є загальною функцією різноманітних матеріальних систем як соціальної, так і органічної, і неорганічної природи, «однією з фундаментальних властивостей об'єктивної реальності» [107, с. 107].

Тобто, мова йде про те, що управління знаходить своє відображення у соціальних і природних системах, технічних пристроях і системах. На думку Спіркіна А. Г. [268, с. 433], управління у соціальних системах слід розглядати через призму господарського управління (управління економікою), соціально-політичному та соціально-психологічному. Окремої уваги заслуговує питання управління природними системами. Існує думка, що у природних системах існує не управління, а самоорганізація. Але таке припущення, на нашу думку, є спірним.

Так, дійсно, не можна управляти процесами сходу-заходу сонця, переливами-відливами, часом та ін., але ми можемо впливати на ґрунт, вирощуючи сільськогосподарські культури, прокладаючи зрошувальні канали, добуваючи корисні копалини, встановлювати склад земельних угідь, розміщувати інженерну інфраструктуру тощо.

У контексті приведеного, цілі управління соціальними і природними системами досягаються в міру інтелектуального і духовного розвитку суспільства, розвитку продуктивних і виробничих, в тому числі земельних відносин.

Щодо управління технічними системами, то воно починається ще на стадії їх проектування, коли людина чітко уявляє, для досягнення якої мети вони функціонуватимуть.

У подальшому управління цими системами полягає у контролі за станом їх функціонування. Така постановка питання є досить своєчасною, оскільки є підстави сумніватись у доцільності перекладу українськомовного терміну «управління» на англійський – «management» (менеджмент) з наступним вживанням його в українській мові, що вносить плутанину і глибоке методологічне непорозуміння щодо сутності управління, практично не зустрічаючи протидії з боку вчених і практиків.

На наше переконання, інститут управління земельними ресурсами повинен на законних правах витіснити інститут менеджменту як такий, що неправомірно запозичений з англійської мови. Власне, у цьому зв'язку відомий український теоретик менеджменту Завадський Й. С. [75, с. 3] пише, що «в останні роки в нашій літературі замість терміну «управління» почали вживати «менеджмент», який зародився у США в 30-х роках, тобто в роки активного формування ринкової економіки і тепер можна стверджувати, що менеджмент – це система управління економічного ринкового типу. Ця система поєднує в собі теорію, кращу практику і мистецтво управляти інтересами і поведінкою людей, потоками матеріальних, фінансових та трудових ресурсів».

Вважаємо, що для вирішення питань раціонального використання і охорони земельних ресурсів недоцільно «винаходити велосипед», запроваджуючи нові терміни іншомовного походження, наприклад, менеджмент.

Можемо стверджувати, що сьогодні в Україні створено правові та інституційні засади управління. В Головних науково-дослідних і проектних Інститутах землеустрою та філіалами інститутів землеустрою в областях на чолі проектних організацій стоять директори, що повністю відповідають за результати управлінської діяльності, керуючись відповідними законами та нормативними актами. При цьому, директором можуть бути створені відповідні відділи (відділи земельного кадастру, землевпорядкування, земельних ресурсів, землевпорядних вишуків, відведення земель, відділ планування землеустрою та фінансів тощо) з покладеними на них функціями згідно Положення про той чи інший відділ. За кожним із відділів призначаються керівники відділів, у складі яких працюють спеціалісти відділу та співвиконавці згідно посадових інструкцій. Стратегія діяльності Держземагенства України забезпечується виконанням функцій за

допомогою відповідних відділів, на чолі яких теж стоять їх керівники (рис. 4.3):

Рис. 4.3. Структура Держземагенства України

Джерело: [182].

На рис. 4.4 представлено приклад структури системи Центру державного земельного кадастру України, де виконання своїх посадових функцій теж покладаються на керівників відділів, діяльність

яких осмислено і послідовно спрямована на досягнення цілей, «що відповідають логіці розвитку системи і закономірностям її самоорганізації» [107, с. 111]. Тобто не просто складаються взаємини між класичним управлінням і модерними течіями, як наприклад, менеджмент. Але штучне впровадження терміну «менеджмент» у сферу земельних відносин, призначене для виконання певних функцій, не узгоджується з ідеалами діяльності суспільства. Нині суспільство хоче бачити фігуру управлінця, керівника, які, здійснюючи ідеологію управлінської діяльності чи певної її частини, досягають певних цілей або прагнуть їх досягти, оскільки поняття «менеджмент», в принципі, методологічно не може бути використаним у біологічних, соціально-економічних та ін. системах, особливо коли його починають розглядати з позиції «менеджмент-управління». Виходячи з умови, що слово англійського походження «менеджмент» відповідає українському терміну «управління», то в реальній мовній практиці створюється прояв одного і того самого явища «управління – управлінням», яке можна назвати парадоксом менеджменту. Тобто, мова йде про те, що штучно створене поняття «менеджмент» у сфері земельних відносин є методологічно хибним і, відповідно, не може відноситися до числа стратегічних орієнтирів у розвитку сільськогосподарського землекористування. Важливо відзначити, що тільки управління, яке виникає в рамках відповідної формальної організації на підставі нормативно-правових актів (спеціальних розпоряджень, законів, наказів, інструкцій тощо), є легітимною установкою щодо досягнення поставлених цілей у рамках стратегічного плану розвитку землекористування.

Власне, з усієї багатоманітності внутрішнього змісту процесу управління відзначимо, що управління земельними ресурсами потрібно розглядати через призму «впливу суб'єкта управління (керуючої підсистеми) на об'єкт (керовану підсистему), якою може виступати суспільство у цілому, його окремі сфери: економічна, соціальна, політична, духовна, а також різні ланки (організації, підприємства, установи тощо) з тим, щоб забезпечити їхню цілісність, нормативне функціонування, удосконалення і розвиток, досягнення заданої мети». Саме ж управління, за словами Бабосова Є. М. [264, с. 9-10], здійснюється «шляхом цілеспрямованого впливу на умови життя людей, їх ціннісні орієнтації, поведінку, має основним завданням забезпечення добре скерованої цілеспрямованої діяльності як окремих учасників спільних зусиль (трудових, політичних, спортивних тощо), так і соціальної організації (системи) у цілому».

**Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського
землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика**

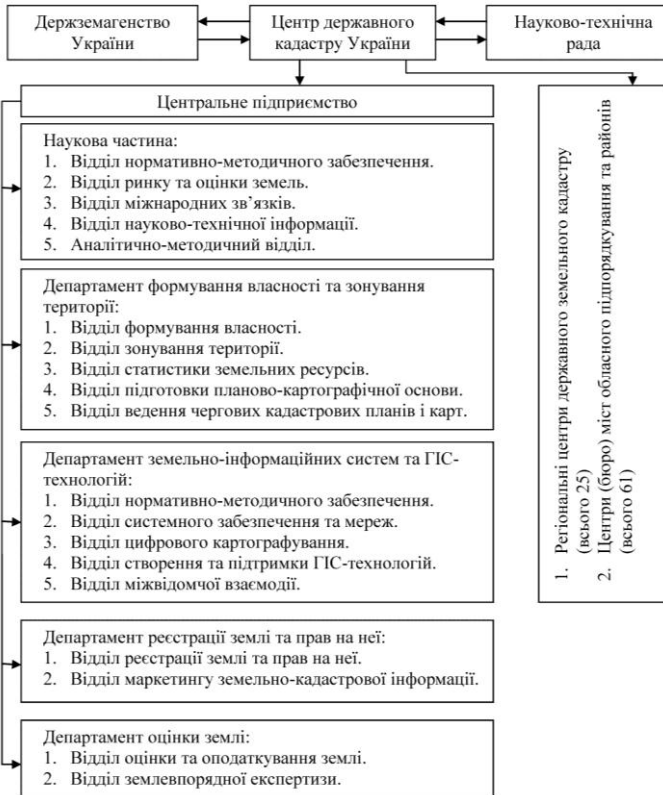

Рис. 4.4. Структура системи Центру державного земельного кадастру України

Джерело: [182].

У контексті приведеного аналізу відзначимо, що результативність процесу управління сільськогосподарським землекористуванням визначається його принципами – тобто об’єктивними правилами управлінської поведінки, що впливають з потреб суб’єкта управління і надходять до нього у вигляді наукового знання, за допомогою якого досягається поставлена мета. Оскільки принципи управління є історичною категорією, постійно змінюючись, доповнюючись у міру зростання продуктивних сил і розвитку земельних відносин, то нині вони є слабким місцем у системі управління земельними ресурсами, в тому числі сільськогосподарським землекористуванням.

Органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, власники землі і землекористувачі зустрілися з труднощами в процесі господарювання через невизначеність принципів раціонального управління земельними ресурсами, що призвело до шаблонного перебігу бюрократичних процедур щодо організації використання і охорони земель.

Перш за все, практика формування і використання таких принципів зводилась до їх використання в організаціях в якості ідей, правил і орієнтирів діяльності управлінського персоналу та залучених до роботи відповідних фахівців. При цьому, переважно в якості ресурсного внеску у розвиток принципів управління, використовуються принципи Анрі Файоля [274, с. 15]: розподіл праці; повноваження і відповідальність; дисципліна; єдиноначальність; єдність напрямку; підпорядкування особистих інтересів загальним; винагорода персоналу; централізація; лінія влади зверху вниз; порядок; справедливість; стабільність робочого місця для персоналу; корпоративний дух та Г. Емерсона [75, с. 24]: точно поставлені цілі; здоровий глузд; компетентна консультація; дисципліна; справедливе ставлення до персоналу; швидкий надійний повний точний і постійний облік; диспетчеризація; норми і розклади; нормалізація умов; нормування операцій; письмові стандарти інструкції; винагорода за продуктивність. Цікавими є підходи до формування системи принципів відомих в Україні фахівців із землеустрою, які зробили певний вплив на формування науки про управління земельними ресурсами А. М. Третяка [182], В. В. Горлачука [48] та ін. Але практика застосування згаданих принципів дозволила виявити проблемні місця, які потребували подальших цілеспрямованих дій щодо осмислення і формування принципів, власне, управління земельними ресурсами, які б забезпечили розвиток конкурентоспроможного сільськогосподарського землекористування, налагодили ефективну систему, яка б відображала основних дух ринкової економіки в умовах глобалізаційної економіки.

Успішна управлінська діяльність у складних проблемних ситуаціях, яка орієнтована на те, щоб забезпечити бажаний стан земельних ресурсів чи режим їх використання, може бути досягнута завдяки впливу таких принципів:

- конституційності та законності;
- скоординованості, тобто узгодження дій центральних і місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання на землі, спрямованих на реалізацію державної і регіональної політики, що впливають на соціально-економічний розвиток країни;

- економічного регулювання раціонального використання землі – справляння плати за використання землі, орендної плати, відшкодування збитків, зумовлених порушенням чинного законодавства, стимулювання раціонального використання земель (відновлення родючості, проведення меліоративних заходів тощо);
- поєднання демократичного і доцільного економічного централізму – вільний вибір форм власності і господарювання на землі, самостійної (на власний розсуд) організації використання землі;
- зворотного зв'язку – постійний обмін інформацією між об'єктом і суб'єктом управління з метою пошуку ліпшого варіанту використання землі;
- інноваційної моделі розвитку – високий технологічний рівень використання землі, що забезпечує сталий розвиток землекористування, високі стандарти якості життя людей;
- державної підтримки і регулювання господарської діяльності на землі – захист вітчизняних товаровиробників від нерівної і руйнівної зовнішньої конкуренції, пільгового кредитування, дотацій, страхування ризиків на випадок стихії, встановлення відповідних регламентів щодо обігу земельних ділянок, встановлення обмежень, заборон та ін;
- програмності – реалізація земельної політики щодо використання земельних ресурсів на основі взаємопов'язаних цільових програм, планів та довгострокових стратегій;
- маркетингового управління, орієнтованого на ринок, планування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її асортименту, контроль за якістю земель і продукції;
- пріоритету сільського господарства на землю – землі з ліпшими за родючістю ґрунтами передаються у власність і надаються у користування для виробництва сільськогосподарської продукції;
- цільового використання – використання земель у відповідності зі встановленою державними органами метою (сільськогосподарське призначення, житлова забудова, лісгосподарське призначення та ін);
- створення адекватних умов для розвитку сільських територій, життєдіяльності людини, реалізації її можливостей, побуту, відпочинку;
- пріоритету екології над економікою – виробництво максимальної кількості сільськогосподарської продукції будь-якими засобами не повинно бути головною умовою господарської діяльності. Головною метою є забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті, недопущення процесів водної ерозії і дефляції, виробництво екологічно безпечної продукції;

– принцип «м'якого управління» – врахування природних тенденцій розвитку резонансних ефектів екосистем. В реальному житті це вказує на збереження трав'яного покриву на пересіченому рельєфі, у межах прибережних захисних смуг тощо;

– диверсифікації – організація допоміжних сфер виробництв, спрямованих на збереження і підтримання головного виробництва, стабільного його функціонування;

– м'якого фіскального навантаження – послаблення податкового навантаження та суб'єктів господарської діяльності на землі, скорочення інших зборів тощо;

– використання сучасних можливостей інформаційних технологій – автоматизація ведення державного земельного кадастру;

– реєстрації земельних ділянок і прав на них, розроблення проєктів землеустрою, створення електронного уряду та ін;

– обов'язковості землеустрою – розробка схем використання земель адміністративно-територіальних утворень, місцевих рад, розроблення проєктів організації земельних угідь та системи сівозмін з наступним впорядкуванням їх територій;

– поглибленого вивчення земельних ресурсів – отримання повної і достовірної інформації про кількісний і якісний стан земель, що дозволить вжити адекватні заходи.

Цей екскурс у сферу принципів управління земельними ресурсами можна доповнити наступними принципами:

- врахування історичного досвіду господарювання на землі;
- сталості землекористування;
- довгострокової оренди землі;
- гарантії прав власності на землю;
- доступності до інформації про суб'єктів господарювання на землі;
- відкритості;
- відповідальності;
- об'єктивності;
- соціального інвестування;
- страхування земель і посівів від стихійних лих;
- кооперативної організації використання земель;
- міжрегіонального співробітництва;
- консолідації земельних ділянок;
- замкнутого циклу виробництва.

Вищеприведені принципи мають виняткове значення у системі управління земельними ресурсами, оскільки без їх врахування неможливо прийняти ефективне управлінське рішення. Щодо останнього

принципу, то його результатом є той факт, що суб'єкт господарювання на землі має можливість наростити фінансові надходження від переробки зерна на борошно, а від борошна через виробництво з нього хлібобулочних та макаронних виробів і т. д.

Наприклад, ТЗОВ «Агро-Юг-Сервіс» (м. Миколаїв), переробляючи щорічно в середньому 8 тис т зерна пшениці, додатково на кожній тонні зерна отримує майже 400 грн, що в цілому дозволяє здійснювати витрати на соціальні статті в обсягах понад 110 тис грн, а податок на додану вартість та податок на прибуток складає майже 130 тис грн. При цьому, річний фонд заробітної плати складає понад 270 тис грн, значні суми коштів виділяються на господарські структури, що в прямій чи опосередкованій формі забезпечують успішне функціонування виробництва. Таким чином, результативність підприємницької діяльності є очевидною. Це зайвий раз свідчить про те, що трансформація сировинної економіки України і її регіонів в економіку, посправжньому, ринкову, забезпечить значне зростання до державного і місцевих бюджетів значні суми коштів.

Виходячи з намірів Уряду України, який у 2014 році експортував 28 млн т зерна, то лише 50 % з цієї кількості, переробивши її на борошно, а тоді його експортувати до бюджетів різних рівнів, додатково надійде майже 400 млн грн, а до роботи буде додаткового залучено 41 тис працівників, в результаті чого хоч частково, але буде розв'язане соціальне питання.

Далі. Переробка зерна на крупу у СП «Золотий колос» (м. Миколаїв) дозволяє на кожній із двох ліній додатково отримувати 100 тис грн в місяць. Хоч не просто вдаються такі модерні течії сільськогосподарським підприємствам, але з кожним роком зростає їх роль у суспільному секторі виробництва, в результаті чого розширюються можливості зайнятості населення, розширюється соціальний прогрес взагалі.

Виходячи із власних методологічних позицій щодо принципів управління сільськогосподарським землекористуванням, автором приведено рис. 4.5, який системно відображає нову управлінську парадигму, засновану на ринкових принципах управління.

Аналіз приведених принципів управління слід розглядати як цілісну систему принципів управління земельними ресурсами, яка відкриває широкі можливості розвитку конкурентоспроможного землекористування як головного фактора соціально-економічного розвитку держави і її регіонів, використання державної системи охорони ґрунтів, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів, зрост-

ання вартості земельного капіталу, інвестиційної привабливості території.

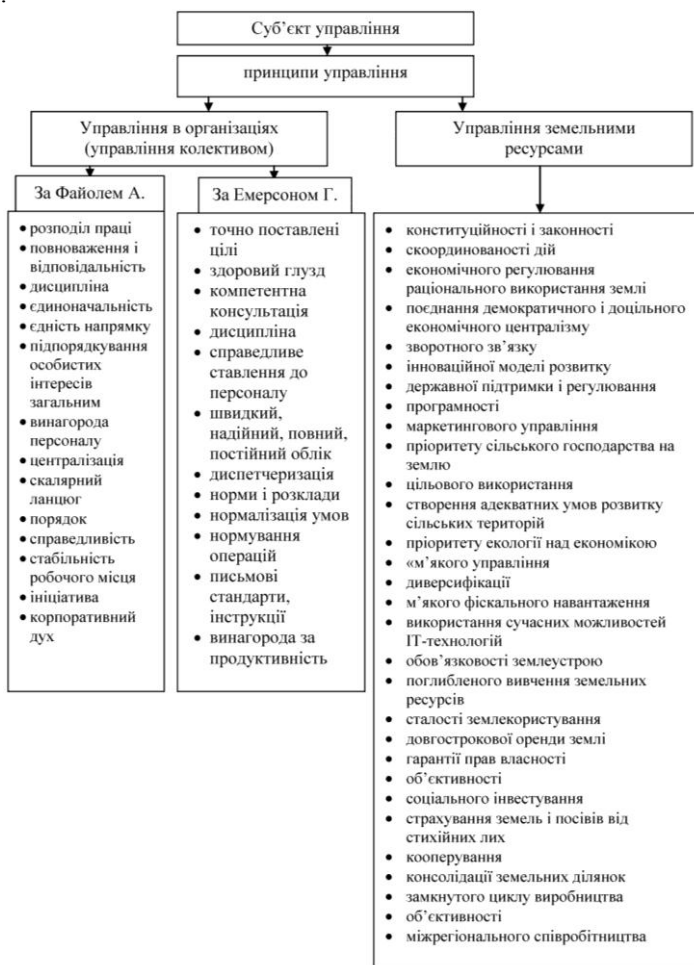

Рис. 4.5. Принципи управління земельними ресурсами

Але проблему управління сільськогосподарським землекористуванням треба розглядати через призму його впровадження в організації, що може принести їй тривалий стратегічний успіх і процвітання, «а отже і моральне задоволення та матеріальні блага її керівникам і всьому персоналу» [107, с. 135]. Наскільки функції і принципи

управління землекористуванням будуть імплементовані в активну фазу функціонування організації, якими принципами керуватимуться керівники організації, її підрозділів у своїй оперативній управлінській діяльності, настільки буде проявлятися її результативність.

При цьому цільові функції організації повинні бути спрямовані на поєднання чіткості, логічності та послідовності за такою схемою: планування → організація → координація → регулювання → контроль.

Треба сказати, що останнім часом інтерес до теорії і практики розподілу функцій, спрямованих на досягнення певних цілей, зростає. Але при реалізації владних повноважень шляхом здійснення всієї купності управлінських функцій часто виникають колізії. Так, Сорока М. П. [264, с. 142], Пересада А. А. [211, с. 75], Ганжуренко І. В. [33, с. 13], Гринько О. В. [51, с. 6] та багато інших вчених процес управління ставлять в один синонімічний ряд із плануванням і контролем, хоча планування і контроль є лише функцією, тобто складовою, управління, будучи представлена таким циклом:

- визначення цілей розвитку;
- оцінка і аналіз зовнішнього середовища;
- обстеження сильних і слабких сторін;
- аналіз альтернатив;
- вибір варіанта;
- визначення і оцінка ризику;
- реалізація плану розвитку;
- контроль та оцінка плану визначення його результативності та ефективності.

Подібна ситуація знаходить своє відображення і в законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [226], де статтею 13 вказується на «господарську, управлінську та іншу діяльність», хоча господарська та інша діяльність є лише функцією від управлінської діяльності. За ієрархічними принципами управління стоїть вище, ніж господарська та інша діяльність. Практика управління земельними ресурсами дає безліч прикладів, коли прогноуються і активно впроваджуються в життя окремими людьми чи підрозділами системи управління суперечливі, непослідовні, не завжди логічні розпорядження керівників, в результаті чого не досягається спільна мета організації, руйнуються зв'язки у вигляді інформації від керівника до виконавців, що негативно впливає на результати її реалізації.

Даючи високу оцінку розвитку системи управління земельними ресурсами, не можна недооцінювати процесу регулювання, орієнтованого на підтримку керованої системи (земельних ресурсів) у визначеному векторі, з допомогою відповідних законодавчих актів та норма-

тивних документів. Це зумовлено, насамперед, тим, що забезпечити ефективне функціонування системи управління земельними ресурсами лише завдяки прямих впливів суб'єкта управління практично неможливо. Тому, маючи зворотню інформацію від керованої системи, суб'єкт управління може вносити відповідні корективи з тим, щоб досягти поставлених цілей [157, с. 289].

Важливо підкреслити, що, якщо управління земельними ресурсами лише формує ідеологію земельної політики, то регулювання – це постійна рутинна робота, орієнтована на підтримання заданої мети (ідеї), що випливає з термінових та довготермінових стратегічних планів, побудованих на високих технологіях та ефективному керівництві. Наприклад, постановою Верховної Ради УРСР 18 грудня 1990 року «Про земельну реформу» було проголошено про перерозподіл земель з наступним наданням їх у довічне успадковане володіння громадянам, постійне володіння підприємствам, установам і організаціям, а також у користування з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання й охорони земель. Крім того, Конституція України визначила, що «кожен має право володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю ...» (ст. 41). У контексті приведеного тут має прояв управління. Але втілення у практичне життя цієї філософії управління зумовило необхідність ухвалення понад 150 законодавчих актів та нормативно-правових документів (Законів України, Постанов Верховної Ради України, указів Президента України, Постанов Кабінету Міністрів України, цілої низки інструктивних документів Держкомзему України (нині Держземагенства України), які наповнено змістом і загальними принципами регулювання процесу досягнення поставленої мети. При цьому, одні нормативно-правові акти втрачали свою чинність, як наприклад, укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 року № 699/94, «Про приватизацію та оренду земельних ділянок несільськогосподарського призначення для здійснення підприємницької діяльності» від 12 липня 1995 року № 608/95 та багато інших. В багатьох законодавчих актах внесено зміни та доповнення у відповідь на вплив мінливого середовища, зміст яких адаптовано до сучасного етапу розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Важливо відзначити, що при прийнятті нових законодавчих актів чи внесенні змін до чинних, не допускалось звуження прав і свобод людини. Дуже виважено віднеслись державні органи щодо продовж-

ення мораторію на купівлю-продаж земельних ділянок (паїв), запровадження різного роду правових, економічних, екологічних та ін обмежень щодо розпорядження земельною власністю.

Однак, такий погляд на філософію регулювання розділяють далеко не всі дослідники. Так, один з авторів [112, с. 15] підкреслює, що «управління земельними ресурсами – це державне регулювання земельних відносин ...», тобто ці феномени він ставить в один синонімічний ряд, хоча, як вже згадувалось, це не вірно. Водночас інший автор [45, с. 170] весь процес використання землі від зародження ідеї до її реалізації пов'язує лише з управлінням. Цікавими виглядають міркування інших авторів [112, с. 9], які відзначають, що «управління є одним із видів державного регулювання».

За нашим переконанням, потрібно чітко розмежувати функції управління і регулювання процесом використання землі, які б розкривали сутність та методологічну основу феномену управління.

Аналіз розглянутих вище категорій дозволяє прийти до висновку, що регулювання виступає своєрідною похідною від управління, хоча це ні в якому разі не означає певного пониження ролі та значення його змісту. Це дає підстави стверджувати, що регулювання процесу використання і охорони земель є найпотужнішим інструментом управління, що забезпечує поступальний розвиток сільськогосподарського землекористування у мінливому зовнішньому середовищі.

Важливо відзначити, що успішне розв'язання розглянутих проблем можна досягти за умови усвідомлення визначальної ролі адекватних методів управління, які розкривають сукупність прийомів і способів впливу на керований об'єкт, орієнтованих на досягнення поставлених цілей.

В основі вітчизняної організаційної культури значною мірою поширені дві групи методів: методи прямого впливу і методи опосередкованого впливу. До першої групи відносяться адміністративні, а до другої – економічні та соціально-психологічні методи управління. У методологічному контексті адміністративні методи поділяються на дві підгрупи: організаційно-стабілізуючі, які включають регламенти – створення положень про органи управління земельними ресурсами, їх підрозділи, нормування – встановлення нормативів і норм виконання робіт та меж компетенції; інструктування – правила, методичні вказівки, рекомендації щодо виконання тих чи інших видів робіт.

При цьому з'являється цілком очевидним, що адміністративні методи знаходять своє продовження в економічних методах, інструментами яких є економічне регулювання раціонального використання землі – плата за землю або орендна плата за використання землі, що визначається залежно від грошової оцінки земель і місця розташування

земельної ділянки, економічне стимулювання, відшкодування збитків та соціально-психологічних, які включають, насамперед:

1) формування трудових колективів із врахуванням психологічних характеристик людей, що сприяє підвищенню їх спільної трудової діяльності;

2) професійне навчання кадрів, згуртованість колективу, формування сприятливого соціально-психологічного клімату;

3) організацію змагань, обміну досвідом, збереження добрих традицій і обрядів;

4) моральне стимулювання (виділення житла, оголошення подяки, надання путівки в санаторій тощо);

5) оптимальне поєднання похвали і критики, переконання і примусу;

6) підвищення рівня культурних і соціально-побутових потреб, таких як проведення вільного часу, культурних заходів, заняття спортом тощо.

Але перелік цих методів не вичерпується можливостями визнання інших методів. Так, Третяк А. М. [289, с. 87] в окрему групу виділяє методи економічного стимулювання, орієнтовані на посилення зацікавленості суб'єктів господарювання на землі до раціонального використання і охорони земель.

Приведені методи є наскільки звичними, настільки зрозумілі кожному, що наче б не створює додаткових зусиль збагнути їх зміст. Водночас, зростаючі потреби практики управління земельними ресурсами вказують на науковий підхід до осмислення їх внутрішнього навантаження. Так, адміністративні та соціально-психологічні методи відіграють роль, головну, у життєзабезпеченні організації чи іншого господарського утворення і лише опосередковано впливають на результативність і ефективність використання земель. Це означає, що прагнення досягти намічених цілей, що генеруються суспільством, будуть у певній мірі обмеженими в досягненні якісних змін у землекористуванні.

Цінність цих методів буде незаперечною у випадках системного управління земельними ресурсами, тобто коли організаційна культура буде поширена на сучасні підходи до функцій і принципів управління земельними ресурсами. Тут мова йде про системний підхід до управління, який об'єднує господарські структури і конкретні управлінські процеси на землі, які справляють синергетичний вплив на ефективність землекористування.

Таким чином, ефективність сільськогосподарського землекористування, добробут суб'єктів господарювання на землі та суспільства в цілому визначальним чином залежить від осмислення ролі управління

земельними ресурсами відповідно до тенденції ринкової економіки і впровадження у їх діяльність інноваційної стратегії як одного із головних факторів економічного прогресу.

4.2. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського землекористування, яке базується на знаннях

Положення щодо забезпечення конкурентоспроможності економіки визначені Стратегією розвитку України до 2020 року [273].

Стратегічним завданням на період 2020 року, відповідно до згадуваної Стратегії, є підвищення конкурентоспроможності землекористування та зміцнення його ресурсного потенціалу на основі економіки, заснованої на знаннях.

Термін «економіка знань» («knowledge-based-economy») одержав розповсюдження наприкінці 90-х років ХХ століття в економіці країн Європейського Союзу, хоча вперше цей термін ввів американський дослідник Ф. Махлуп [178] ще у 1962 році, розуміючи під цим поняттям сферу освіти, досліджень і розробок, зв'язків та інформаційну діяльність.

Характеристика економіки знань досить детально викладена Л. І. Федуловою. За її словами [302, с. 52], економіка знань – це економіка, що створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності.

В. М. Геєць [35, с. 6] схиляється думки, що економіка знань – це економіка, в якій спеціалізовані і повсякденні знання є джерелом зростання.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що економіка знань є підґрунтям і головною складовою інноваційної економіки. Відтак виробнича діяльність на селі повинна бути спроможною втілювати інтелектуальний капітал у результати виробничої діяльності. У цьому випадку економіка знань має сприяти розвитку ефективного землекористування, безперервному технологічному оновленню сільськогосподарського виробництва, бути орієнтованою на формування конкурентних переваг сільськогосподарського землекористування з метою його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Вчені вважають, що конкурентоспроможним «є таке землекористування, яке при мінімальних затратах факторів виробництва (землі, праці, капіталу) та припливі інвестицій і впровадженні нововведень забезпечує максимальний прибуток з одиниці площі завдяки вироб-

ництву екологічно чистої продукції без спричинення шкоди для навколишнього природного середовища [99, с. 10]».

Горлачук В. В. наголошує, що, власне, рівень конкурентоспроможності землекористування визначається шляхом співставлення відповідних показників його розвитку до середньозваженого балу бонітету ґрунту [47, с. 115].

Це є вагомим аргументом на користь визначення конкурентоспроможності, хоча, враховуючи те, що бали бонітету ґрунту були впроваджені в практику господарювання ще у 80-х роках минулого століття, то в умовах ринкової економіки вони втрачають своє функціональне призначення.

Вітчизняна система регулювання сільськогосподарського землекористування свідчить, що важелем розкриття конкурентоспроможності є абсолютні та порівняльні конкурентні переваги, які опосередковуються в процесі виробничої діяльності, а однією з ключових умов конкурентоспроможності є її здатність до динамічного пристосування до змін у структурі конкурентних переваг [128, с. 49].

Принаймні, Жаліло Я. А. [97, с. 25] вважає, що «основним важелем забезпечення конкурентоспроможності є ефективність використання факторів виробництва, що пояснюється об'єктивним зростанням їхньої абсолютної вартості». Проте нами виявлено, що не завжди досягається взаємозв'язок між конкурентоспроможністю землекористування та факторами виробництва, про які вище згадувалось.

В землекористуванні сільськогосподарських підприємств України причинами низької конкурентоспроможності є наступні: неврахування всіх наявних умов та можливостей виробництва продукції; відсутність зваженої конкурентної стратегії на ринку продукції; занадто висока вартість виробничих ресурсів для виробництва продукції; недостатня мотивація сільськогосподарських товаровиробників, відсутність ефективної системи управління і регулювання землекористуванням та ін.

Вважаємо, що суб'єкти господарювання на землі повинні запроваджувати комплекс заходів щодо раціонального використання і охорони земель. Зважаючи на це, звернемо увагу, що основними господарськими інструментами є запровадження системи сівозмін як головної умови збереження і відтворення родючості ґрунту. Лише за цієї умови можна очікувати на сталий розвиток землекористування, високу якість життя громадян.

Водночас, конкурентоспроможність землекористування в економіці має певні особливості.

Ми виходимо з того, що конкурентоспроможність є атрибутом кожного землекористування, яке діє в умовах поділу праці та товар-

ному обміні. Прагнення досягти конкурентоспроможність є виразом національних економічних інтересів.

Вона народжується і розвивається у внутрішньому середовищі країни в умовах конкурентного змагання між суб'єктами землекористувань.

Конкурентоспроможність землекористування визначається умовами економічного розвитку країни і залежить від здатності суб'єктів господарювання на землі використовувати конкурентні переваги.

Формуючи конкурентоспроможність землекористування, потрібно враховувати те, що позитивні надбання від ефективного використання землі мають балансуватися з виконанням бюджетних та інших програм розвитку регіонів. Конкурентоспроможність землекористування не повинна бути лише економічною метою, але й політичною, екологічною, соціальною та ін.

Важливою умовою конкурентоспроможності землекористування є досягнення стабільності сільськогосподарського виробництва, що передбачає:

- формування стабільного макро- і мікросередовища;
- земельних інституцій, що передбачають злагоджену дію суб'єктів господарювання на землі в рамках правового поля;
- внутрішню конкуренцію між суб'єктами господарювання на землі та дієвих стимулів для економічного розвитку;
- сприятливий інвестиційний клімат для внутрішніх та іноземних інвесторів.

Власне, як зазначає Жаліло Я. О. [97, с. 96], ефективним є той власник, який здійснює послідовне зміцнення конкурентоспроможності. Але очевидним є той факт, що нині конкурентоспроможність землекористування залишається низькою, оскільки і досі не налагоджена ефективна система реалізації сільськогосподарської продукції, має місце певна відірваність сільськогосподарських виробників від ринків інформації, спостерігається низький рівень кредитування та бюджетного фінансування сільськогосподарських виробників, неналежною є система матеріально-технічного та виробничого обслуговування та ін.

Тому важливим чинником підвищення конкурентоспроможності є впровадження в практику суб'єктів господарювання на землі прогресу знань, а національний аграрний сектор, будучи локомотивом національної економіки, має забезпечувати цю ідеологію шляхом розробки дієвих державних цільових програм розвитку сільськогосподарського землекористування.

Однією із складових конкурентоспроможності землекористування є створення умов для її підвищення, що має відбуватися за допомогою

заходів щодо досягнення якості конкурентних стратегій та створення сприятливого середовища для формування інституціонального середовища у землекористуванні.

Нині в Україні розробляється низка заходів, спрямованих на досягнення базових вимог конкурентоспроможності. Найбільш вагоме значення належить інвестиційним проектам, що складені відповідно до основних державних пріоритетів та носять назву «Національні проекти» [224].

Вважаємо, що основними інституціональними чинниками, що забезпечують конкурентоспроможність землекористування, є наступні (рис. 4.6):

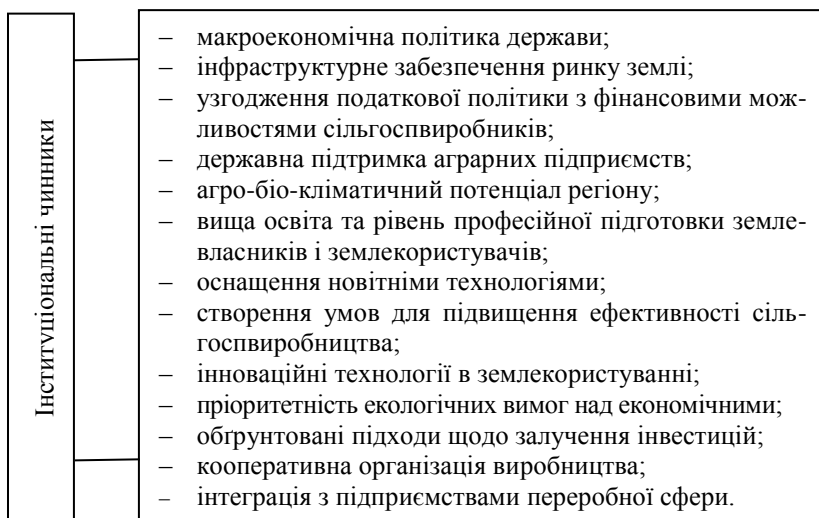

Рис. 4.6 Інституціональні чинники конкурентоспроможності землекористування

Інституціональна підтримка численних інновацій та забезпечення умов для їх ефективної реалізації неможлива без корпоративної форми організації підприємництва, яка є найбільш ефективною у світі. Організаційний аспект інституціоналізації конкурентоспроможності землекористування, що створює модельний шлях економічного розвитку, визначається станом макроекономічної політики держави, інфраструктурним забезпеченням ринку землі, державною підтримкою аграрних підприємств, інноваційними технологіями землекористування, корпоративною організацією виробництва, активною інвестиційною діяльністю, взаємодією всіх фаз економічного процесу – виробництво – переробка – продаж – розподіл результатів господарської

діяльності на базі ефективного використання землі та виробничих, інтелектуальних, фінансових та інших ресурсів.

Врахування зазначених вимог щодо обґрунтування конкурентоспроможності землекористування за умови активізації сумарної взаємодії забезпечить позитивні очікувані результати.

Звернемо увагу, що модель регіональної конкурентоспроможності, розроблена фахівцями Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, зорієнтована на зростання валового регіонального продукту та рівня зайнятості [98, с. 33].

Дана модель визначає такі основні умови конкурентоспроможності як капітал, людські ресурси та базова інфраструктура, а зусилля щодо забезпечення конкурентоспроможності, згідно цієї моделі, орієнтовані на зростання валового регіонального продукту на душу населення.

В рамках дослідження нами розроблено модель регіональної конкурентоспроможності землекористування (рис. 4.7), яка передбачає врахування стратегічних орієнтирів конкурентоспроможності землекористування та формує умови її забезпечення. При дотриманні такого підходу, що сприяє ефективному використанню наявного виробничо-ресурсного потенціалу, забезпечуватимуться чіткі орієнтири розвитку території.

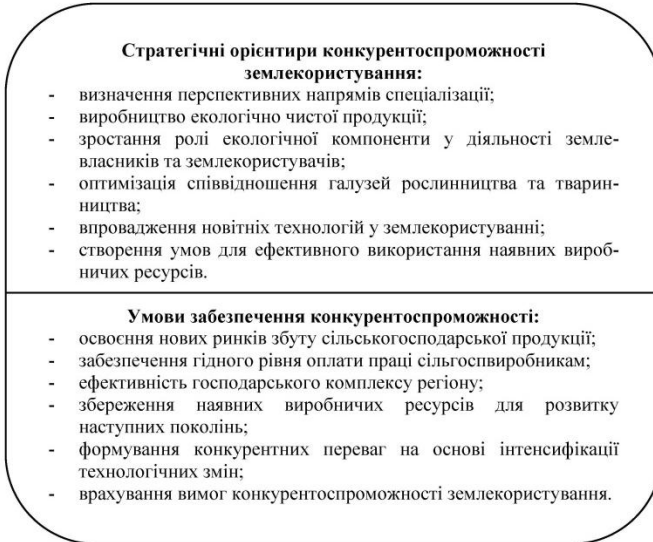

Рис. 4.7 Модель регіональної конкурентоспроможності землекористування

Важливо відзначити, що оцінку конкурентоспроможності землекористування доцільно проводити поетапно (рис. 4.8):

Рис. 4.8. Логістика оцінки конкурентоспроможності землекористування

На першому етапі визначаються проблеми, пов'язані з аналізом конкурентних можливостей регіону, що дозволяють оцінити стан та перспективи розвитку регіону.

Другий етап передбачає проведення аналізу кон'юнктури ринку регіону та його виробничого потенціалу, а також місцевих природних особливостей, що дозволить більш ретельно та правдиво, з урахуванням регіональних та місцевих особливостей, оцінити конкурентоспроможність землекористування.

На третьому етапі оцінки конкурентоспроможності формується еталон для порівняння з досліджуваним регіоном, що дозволить серед декількох сценаріїв розвитку обрати один базовий, до якого необхідно прагнути.

Четвертий етап передбачає оцінку як і динаміки зовнішнього оточення, так і врахування небезпек та загроз у землекористуванні, що забезпечить об'єктивний аналіз конкурентоспроможності.

На п'ятому етапі окреслюються внутрішні сили та слабкості регіону у контексті приймання науково-обґрунтованих рішень щодо оцінки та впровадження стратегії конкурентоспроможності.

Шостий етап передбачає прийняття управлінських рішень, орієнтованих на формування конкурентоспроможного землекористування.

Нарешті, сьомий етап, що передбачає моніторинг конкурентоспроможності, дасть змогу забезпечити контроль за процесом виконання стратегії.

Наведений алгоритм потребує, передусім, оперативного контролю на всіх етапах його виконання, що дозволить адекватно та точно реагувати на можливі відхилення від виконання намічених заходів.

При цьому пріоритетами розвитку землекористування, що базуються на знаннях, мають бути наступні умови [140, с. 133]:

- створення об'єктивного картографічного забезпечення для організації раціонального використання землі, що дозволить реально позначати ділянки на карті;

- налагодження ефективної кооперації між господарюючими суб'єктами, що дозволить позбавити посередницькі ланки у просуванні сільськогосподарської продукції від товаровиробника до споживача;

- забезпечення дієвої системи природоохоронних заходів, які повинні бути спрямовані на поетапне поліпшення екологічного стану земельних ресурсів;

- здійснення моніторингу земель та за результатами його висновків забезпечення виконання заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів;

- проведення дієвого ґрунтового обстеження, яке має враховувати екологічний стан ґрунту, показники, що визначають родючість ґрунту та стан впливу ерозії.

Відповідно чинники конкурентоспроможності землекористування доцільно виділити наступні:

- ефективна координація дій та співпраця між суб'єктами господарювання на землі, що дозволить використовувати наявні виробничі ресурси на умовах оренди та дозволить підвищити прибутковість;

- орієнтація державної політики на консолідацію суб'єктів господарської діяльності у межах певного регіону (доцільним є об'єднання

фінансового та виробничого капіталів для формування виробничо-збутових мереж;

- дієвий моніторинг за діяльністю сільгоспвиробників, що дозволить врахувати фактори збільшення прибутковості землевласників та землекористувачі в межах певного регіону;

- передбачення загроз, що виникають внаслідок підвищення відкритості середовища господарювання суб'єкта на землі та запровадження таких важелів, що дозволяють нівелювати негативні для економіки землекористування наслідки, що посилять необхідність підвищення і ефективності моніторингу та сформує нові конкурентні переваги для національних сільськогосподарських виробників;

- посилення уваги до складових механізму раціонального землекористування, що повинні забезпечувати конкурентоспроможність у стратегічній перспективі;

- розвиток політики «людського чинника», орієнтованого на недопущення зниження рівня та якості життя населення.

Проблема конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на землі вимагає постійної підтримки, високої ефективності аграрного виробництва.

Формування конкурентних переваг в системі землекористування дозволить забезпечити підвищення добробуту людей та вирішити ключові проблеми, пов'язані з вимогами раціонального використання і охорони земель.

В умовах конкуренції вагоме значення має економічна глобалізація, характерними ознаками якої на селі є:

- загострення конкуренції між землекористувачами за джерела факторів виробництва (робоча сила, виробничі ресурси, сучасні технології для ведення бізнесу);

- посилення зусиль для розміщення на території сільськогосподарського землекористування найбільш рентабельних виробництв за новітніми технологіями.

Водночас, конкурентоздатність сільськогосподарської продукції залежить не тільки від її конкретного виробника, але і від впливу зовнішнього середовища. У цьому контексті відзначимо, що актуальною залишається важливість підготовки кваліфікованих кадрів та прийняття ефективних управлінських дій суб'єктами господарювання, здатних забезпечувати конкурентоспроможність, злагодженого ведення бізнесу на селі.

В Програмі економічного і соціального розвитку Миколаївської області наведені умови щодо формування конкурентного середовища

на регіональних ринках, зокрема, з метою підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, в яких передбачається [230, с. 130]:

- зміна підходів до організації ведення сільськогосподарського виробництва – від екстенсивної системи до інтенсивної, коли завдяки підвищенню продуктивності землі та худоби досягається збільшення обсягів валового виробництва;

- оновлення машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств;

- сприяння подальшому розвитку переробної промисловості сільськогосподарської продукції;

- визначення та поступове освоєння ринку збуту сільськогосподарської продукції як в області, так і за її межами.

Необхідно враховувати і регіональні особливості аграрного виробництва.

На рівні регіону доцільним є створення такої концепції, яка б забезпечувала процес економічного розвитку регіону. При цьому екологічний вектор розвитку має орієнтуватися на підтримку еколого-економічної ефективності виробництва.

Досягнення цих умов дозволить підвищити конкурентоспроможність землекористування та здобути конкурентні переваги на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Важливим для розвитку конкурентоспроможності землекористування є дотримання порівняльній конкурентних переваг, тобто передумови досягнення ним відповідного рівня конкурентного статусу в конкурентному середовищі [154].

Однією з ключових передумов щодо підвищення конкурентоспроможності є здатність суб'єктів землекористування динамічно пристосовуватися до будь-яких змін у структурі конкурентних переваг.

У цьому зв'язку важливим завданням стратегії забезпечення конкурентоспроможності є створення такого економіко-правового середовища для суб'єктів господарювання на землі, яке б сприяло підвищенню ефективності використання земельних ресурсів та розкриттю всіх наявних конкурентних переваг.

Визначальним наслідком стратегії забезпечення конкурентоспроможності має стати становлення таких землекористувань, які б були основою для макроекономічної стабільності та конкурентоздатності в умовах зовнішнього середовища.

При цьому стратегія розвитку території має спиратися на такий синергетичний ефект, що виникає внаслідок узгодження дій у сфері землекористування на основі реалізації потенціалу території.

Стратегію розвитку землекористування слід розглядати через призму зростання земельного потенціалу, фінансових та організаційних ресурсів, врегулювання та реалізацію використання ресурсів території, максимізацію ефективності використання земельних ресурсів.

Одним із потенційних способів зміцнення та підвищення конкурентоспроможності має стати розвиток мережі регіональних агентств розвитку землекористувань [337]. Зазначені агентства переводили б наявні на місцевому рівні проблеми у комерційні проекти, забезпечували координування дій органів місцевого самоврядування та представників бізнесових структур у розподілі та використанні ресурсів регіону. Вважаємо, що підвищення регіональної конкурентоспроможності повинно відбуватися через підсилення здатності землекористування до інновацій.

Регіональні агентства розвитку землекористувань мають своїм завданням надання такого спектру послуг (рис. 4.9) як встановлення міжрегіональних зв'язків, розвиток земельної інфраструктури, забезпечення дієвості земельного менеджменту, навчання, підготовка та перепідготовка землевпорядних кадрів, що сприятиме економічному розвитку землекористувань, забезпеченню добробуту населення.

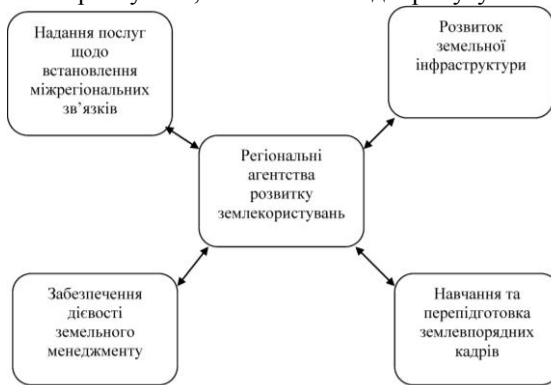

Рис. 4.9 Регіональні агентства розвитку землекористувань

Регіональні агентства розвитку землекористувань мають співпрацювати з органами місцевого самоврядування, з місцевими громадськими об'єднаннями, їх дії повинні бути орієнтовані на формування конкурентного середовища, що може зміцнити конкурентоспроможність землекористувань. Це сприятиме підвищенню ефективності земельної політики, формуванню відповідного рівня довіри до створення регіональних агентств розвитку землекористувань.

Окремі уваги заслуговують питання створення служб земельного консалтингу, діяльність яких повинна формуватись на консультаційних засадах. Виходячи з цього, нами запропоновано механізм створення та функціонування служб земельного консалтингу (рис. 4.10), який передбачає, насамперед, визначення на загальнодержавному рівні пріоритетних завдань земельної політики на тривалу перспективу, обґрунтування складу і змісту основних видів земельно-кадастрових робіт та розробку науково-методичних рекомендацій щодо їх виконання, організації контролю за використанням і охороною земель [142, с. 76].

Рис. 4.10 Механізм створення та функціонування служб земельного консалтингу

Це означає, що вищі навчальні заклади, маючи відповідну ліцензію Міністерства освіти і науки України, які здійснюють підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації землевпорядних кадрів, готують фахівців у галузі земельних відносин на основі єдиних уніфікованих навчальних програм. Під час навчання слухачі та студенти проходять навчально-виробничу практику в регіональних відділеннях та управліннях Держземагенства з метою закріплення

набутих теоретичних знань та навичок. Після закінчення навчання у вищому навчальному закладі фахівці можуть працювати в державних проектних організаціях, в приватних землепорядних організаціях, а також одноосібно, отримавши ліцензію, в якості ліцензованих землепорядників. Зазначені суб'єкти ринкових відносин є основою формування служб земельного консалтингу, з ініціативи яких будуть укладатись договори з підприємствами ринкових форм господарювання на землі із землепорядкування їхньої території.

Проте, не зважаючи на проведення земельних перетворень на основі багатоукладності форм власності та господарювання на землі, ситуація в сфері управління конкурентоспроможністю землекористування характеризується низькою ефективністю використання земель у сільському господарстві, проявами безгосподарського ставлення до землі, відсутністю перспективних науково обґрунтованих прогнозів розвитку земельних відносин, недосконалістю системи державного управління земельними ресурсами та землекористуванням, відсутністю розвитку автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру, недосконалістю законодавчого забезпечення, незадовільним фінансуванням заходів з раціонального використання та охорони земель та ін.

Зазначені фактори пояснюються, перш за все, відсутністю механізму, орієнтованого на ефективне розв'язання широкого кола проблем раціоналізації землекористування.

У цьому зв'язку, стратегічним пріоритетом земельної політики держави в аграрній сфері має бути формування конкурентоспроможного землекористування, що базується на знаннях, використовуючи науково обґрунтований механізм, який повинен розглядатися у взаємозв'язку об'єктивно притаманних йому підсистем: правовій, організаційній, економічній, екологічній та соціальній. Такий підхід дозволить конкретизувати рівні державного впливу в галузі права, економіки, екології, соціальної сфери на формування і розвиток земельних відносин і ін. Виходячи з положень ієрархії структурування механізму, у складі зазначених підсистем слід виділити інструменти, які являють собою практичні дії щодо подальшої реалізації зазначеного механізму.

Так, правова підсистема складається із таких інструментів:

Правова підсистема механізму регулювання земельних відносин має складатися з таких основних інструментів її реалізації:

– забезпечення конституційних прав власності на землю громадян, юридичних осіб і держави, орієнтованих на реалізацію стратегії земельної політики;

- вдосконалення існуючих законодавчих актів та нормативних документів з урахуванням ринкової ситуації та усунення протиріч між ними; прийняття низки Законів, які б дозволили реалізуватись окремим статтям Земельного кодексу України;

- розробка науково обґрунтованих державних та регіональних програм розвитку земельних відносин, які б враховували головні напрямки та пріоритети земельної політики держави на поточний період і на перспективу;

- розроблення стандартів, які визначають вимоги до якості землі та граничних норм допустимого антропогенного навантаження на ґрунти з метою охорони навколишнього середовища.

Організаційна підсистема має базуватись на таких інструментах як:

- оптимізація аграрного землекористування, яка повинна бути спрямована на консолідацію земельних ділянок для спільного їх використання на основі застосування індустріальних технологій, що сприятиме ефективному господарюванню на землі;

- розвиток конкурентоспроможних землекористувань на основі кооперації, інтенсифікації, концентрації і спеціалізації виробництва;

- проведення землеустрою агроформувань, що передбачає організацію системи сівозмін, контурно-меліоративну організацію території, здійснення землеохоронних заходів тощо;

- завершення автоматизованої системи ведення державного земельного кадастру та реєстрації прав власності на земельні ділянки, що забезпечить надходження плати за землю до бюджетів відповідних рівнів в повному обсязі та сприятиме функціонуванню ефективної системи управління землекористуванням;

- моніторинг земель, що дозволить виявляти кризові ситуації, приймати ефективні управлінські рішення, спрямовані на запобігання та ліквідацію наслідків негативних процесів в землекористуванні.

Економічна підсистема механізму регулювання земельних відносин передбачає застосування наступних інструментів:

- запровадження системи кредитування для власників землі, що передбачає заставу земельних ділянок у формі земельної іпотеки та створює умови для отримання додаткових грошових коштів, сприятиме поживленню ринкових відносин в аграрній сфері;

- встановлення диференційованого земельного податку з урахуванням територіальної інфраструктури та розміру землекористувань, а також факту використання землі не за цільовим призначенням;

- формування інноваційної моделі розвитку землекористування на основі залучення інвестицій в аграрний сектор економіки, що доз-

волиять впровадити новітні технології виробництва сільськогосподарських культур, сприятиме розширенню їх асортимента;

- усунення міжгалузевго диспаритету цін на продукцію промисловості і сільського господарства, що створить рівні стартові умови для розвитку різних сфер економіки;

- визначення грошової оцінки земель із врахуванням ринкових факторів з метою створення необхідної інформаційної бази для визначення розміру орендної плати та справляння земельного податку.

Екологічна підсистема механізму регулювання земельних відносин формується з таких інструментів:

- екологічне обґрунтування складу земельних угідь, системи сізовмін, впорядкування їх територій, що забезпечить досягнення умов бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті;

- здійснення заходів з охорони земель та підвищення родючості ґрунту, забезпечення мінімізації негативного впливу на земельні ресурси, що сприятиме стабілізації агроландшафтів як умови їх інвестиційної привабливості;

- контроль якості сільськогосподарської продукції, створення умов оздоровлення довкілля.

Соціальна підсистема складається із наступних інструментів:

- розвиток соціальної інфраструктури з урахуванням державної підтримки і стимулювання процесів оздоровлення та соціального переоблаштування сільських територій, на основі чого поліпшується життя сільського населення;

- організація та запровадження в сільській місцевості диверсифікованих видів діяльності, що сприятиме створенню додаткових робочих місць та комплексному, багатofункціональному розвитку сільських територій.

Проаналізований вище механізм регулювання конкурентоспроможності землекористування, що базується на знаннях, представлено на рис. 4.11.

Власне, запропонований механізм регулювання конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування, що керується знаннями, повинен базуватись на гармонійному поєднанні правової, організаційної, економічної, екологічної та соціальної підсистем, кожна з яких ґрунтується на взаємодії відповідних інструментів їх реалізації, забезпечуючи досягнення синергетичного ефекту раціоналізації землекористування та розвитку земельної політики держави [134].

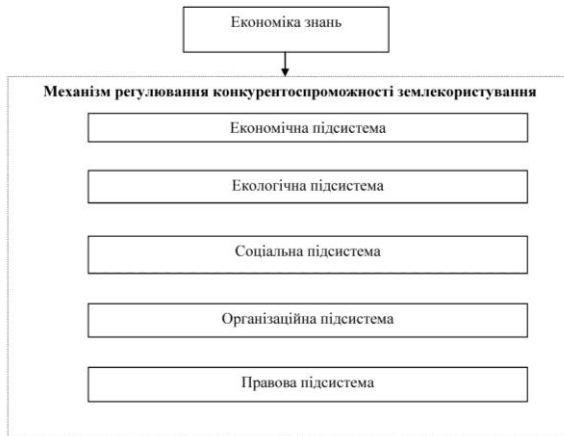

Рис. 4.11. Механізм регулювання конкурентоспроможності землекористування

Відтак і конкурентоспроможність сільськогосподарського землекористування, що базується на знаннях, має ґрунтуватись на таких засадах:

- дослідження найбільш актуальних проблем у землекористуванні та привернення до них уваги в рамках національних інноваційних реформ;
- окреслення пріоритетів розбудови економіки знань у науково-технічній та інноваційній сферах земельних ресурсів;
- інтеграція освіти, науки і виробництва, спрямована на само-відтворення та відновлення;
- врахування імперативів економічної конкурентоспроможності на основі консолідації методологічних, інформаційних, виробничих інфраструктур.

Отже, організаційний аспект інституціоналізації конкурентоспроможності землекористування, що створює модельний шлях економічного розвитку, має визначатися станом макроекономічної політики держави, інфраструктурним забезпеченням ринку землі, державною підтримкою аграрних підприємств, інноваційними технологіями землекористування, корпоративною організацією виробництва, активною інвестиційною діяльністю, взаємодією всіх фаз економічного процесу – виробництво – переробка – продаж – розподіл результатів господарської діяльності на базі ефективного використання землі та виробничих, інтелектуальних, фінансових та інших ресурсів.

При цьому, конкурентоспроможність землекористування, що базується на знаннях, важливо розглядати з точки зору її інноваційності (рис. 4.12):

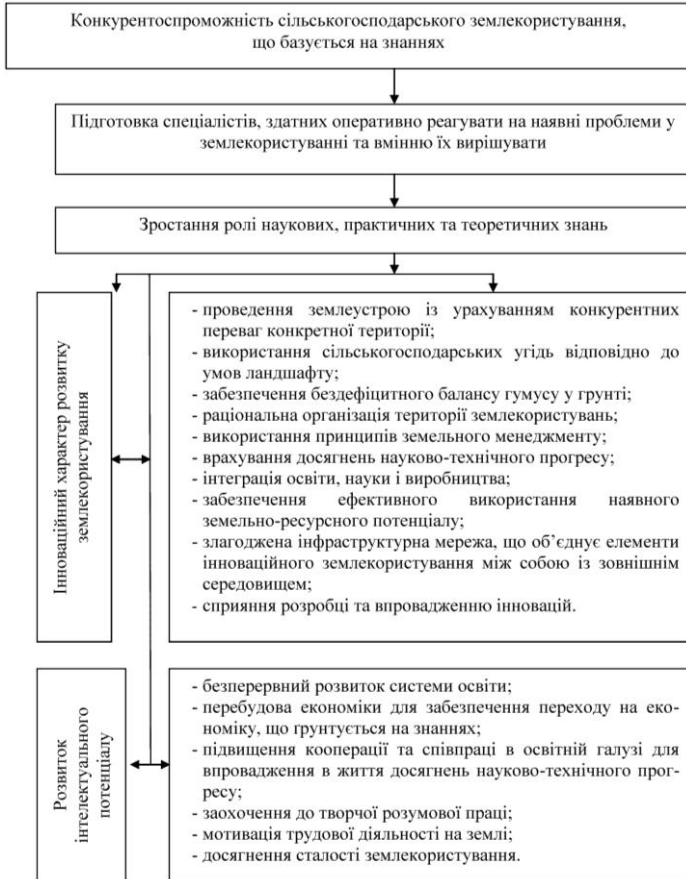

Рис. 4.12. Управління конкурентоспроможністю сільськогосподарського землекористування

Враховуючи викладені вище положення, можна зробити висновок, що тільки на основі економіки знань можна досягти тісної конвергенції сільськогосподарського землекористування як важливої умови його конкурентоспроможності.

4.3. Інноваційні засади формування екологобезпечного сільськогосподарського землекористування в умовах децентралізації

В Україні 18 червня 2014 року підписано розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [238].

Зазначеним документом передбачена передача значних повноважень та бюджетів від державних органів влади органам місцевого самоврядування. Тут мова йде про децентралізацію влади, що передбачає передачу прав і повноважень територіальним органам.

Крім того, документом регламентовано п'ять необхідних кроків для проведення реформи [238]: визначення територіальної основи органів місцевого самоврядування та виконавчої влади; передача найбільш важливих для людей повноважень на найближчий для людей рівень влади; передача основних повноважень місцевих держадміністрацій органам місцевого самоврядування; наявність власних місцевих бюджетів, що дозволить об'єднувати зусилля і фінанси; підзвітність органів місцевого самоврядування.

Законопроектom № 1159 «Про деякі заходи щодо посилення ролі територіальних громад в управлінні земельними ресурсами» [78] наголошується, що земля повинна перейти у комунальну власність сільським радам, а люди повинні розпоряджатися землею через обрані ними ради, що дасть громадянам більше прав, збільшить обсяги фінансування та дозволить створити вигідні умови для суб'єктів господарювання на землі.

Державними органами земельних ресурсів передбачено обов'язкове врахування позицій органів місцевого самоврядування у питаннях розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності. Територіальні органи земельних ресурсів повинні надсилати сільським, селищним та міським радам за місцем розташування земельної ділянки запити про висловлення позиції щодо можливості надання дозволу на розробку документації із землеустрою, на підставі якої зазначені земельні ділянки можуть бути передані у власність або користування.

Порядок виділення земельних ділянок (відчуження, оренди, користування) має бути вписаний у статутах територіальних громад через механізм обов'язкових громадських слухань, оскільки загальносуспільні інтереси у сфері землекористування захищені не тільки в Земельному, але і в Водному та Лісових кодексах. Крім Кодексів, для

передачі повноважень органам влади на місцях їх слід наділити Загальнодержавним електронним земельним кадастром, як джерелом інформації щодо призначення земельних ділянок. Децентралізація має на меті створення такого механізму державного устрою, який дозволяє вирішувати усі важливі питання на місцях за активної участі територіальної громади без втручання органів виконавчої влади.

Отже, головна мета децентралізації влади повинна забезпечити досягнення умови збереження і ефективного використання земель в довгостроковій перспективі та перетворення місцевих громад на їх повноцінного власника.

Крім того, положення Стратегії розвитку аграрного сектору на період до 2020 року [275] узгоджуються із пріоритетами Спільної Аграрної Політики (САП) країн ЄС і зводяться до наступного: пріоритету сільського розвитку шляхом орієнтації політики на: соціоекономічний розвиток громад; ефективне використання локальних ресурсів для збереження екосистем та попередження негативних ризиків зміни клімату; впровадження інновацій в сільській економіці; підвищення конкурентоспроможності фермерів; стимулювання розвитку партнерських стосунків із переробними підприємствами та гарантування й захист прав сільськогосподарських виробників шляхом розвитку професійних та неурядових організацій; сприяння диверсифікації зайнятості в сільській місцевості, що забезпечуватиме зростання економіки на селі.

Сьогодні необхідним є припинення дублювання повноважень, функцій та завдань різних рівнів публічної влади на місцевому рівні. І шляхом вирішення цієї проблеми є децентралізація, яка передбачає передачу частки повноважень державних органів влади місцевим органам самоврядування.

Власне, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «децентралізація» трактується як система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; розширення прав низових органів управління [24].

В енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона [71] децентралізація є загальним принципом державного устрою та передбачає розмежування функцій центральної влади та розширення обсягу прав місцевих влад за рахунок обсягу прав перших.

Децентралізація на місцевому рівні передбачає здійснення адміністративно-територіальної реформи, що дозволить децентралізувати владу, передати владні повноваження і фінансові ресурси на рівень

місцевих громад, надання більш широких повноважень органам місцевого самоврядування.

Сьогодні держава не продемонструвала політичної волі до вироблення стратегії екологобезпечного розвитку сільськогосподарського землекористування. На регіональному рівні несистемність державної політики стала однією з причин стримування соціально-еколого-економічного розвитку та недосконалості відносин «центр-регіони», що пов'язане з відсутністю децентралізації функцій і повноважень між територіальними громадами, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. В умовах децентралізації влади місцеве самоврядування має поєднуватись із централізованою системою контролю за законністю владних повноважень на місцях, а представницькі органи на місцевому рівні мають реалізовувати волю населення територіальних громад та забезпечувати захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Отже, на порядку денному стоїть питання передачі всіх владних повноважень на місцеві рівні, а державне втручання передбачається у випадку, коли проблеми вже неможливо вирішити всередині громади.

На сьогодні представницьким органам влади уже недостатньо прав для прийняття соціальних, економічних, екологічних та інших програм розвитку територій. Тому для вирішення цих та інших проблем постає необхідність створення умов для оптимальної економічної самостійності суб'єктів господарювання на землі. Враховуючи, що фінансово-економічну основу на місцевому рівні становлять такі природні ресурси, як земля, то вони самі мають забезпечувати соціально-економічний розвиток свого регіону. Тобто регіон має характеризуватися не як підсистема країни, а як самостійний господарюючий суб'єкт з внутрішнім механізмом відтворення, що включає самостійне виробництво і реалізацію виробленої продукції на землі.

Кожний окремий суб'єкт господарювання на землі має пов'язувати результати виробничої діяльності із своїми фінансовими досягненнями. Нині в Україні вирішення еколого-економічних проблем пов'язане з впровадженням новітніх досягнень науково-технічного прогресу, що здатні забезпечити інтенсивний розвиток суспільного виробництва та зростання його конкурентоспроможності.

Взагалі, можна констатувати, що подальший розвиток екологобезпечного землекористування має розглядатися через призму адаптації земельного законодавства до світових стандартів, оскільки сучасна система землекористування в Україні, яка є наслідком структурних деформацій господарства, не забезпечує умови формування безпечного та раціонального використання земельних угідь.

Враховуючи, що кожний регіон має індивідуальні особливості в територіальній системі, характер його економічного розвитку повинен формуватися з урахуванням конкретних особливостей даної території.

Землекористування в Україні в умовах децентралізації потребує не лише ідентифікацію небезпечного стану довкілля, явищ і чинників, що до нього призвели, а й уникнення негативних наслідків шляхом забезпечення екологічної безпеки сільського господарства.

Екологічні аспекти регулювання земельних відносин містять декілька етапів (рис. 4.13):

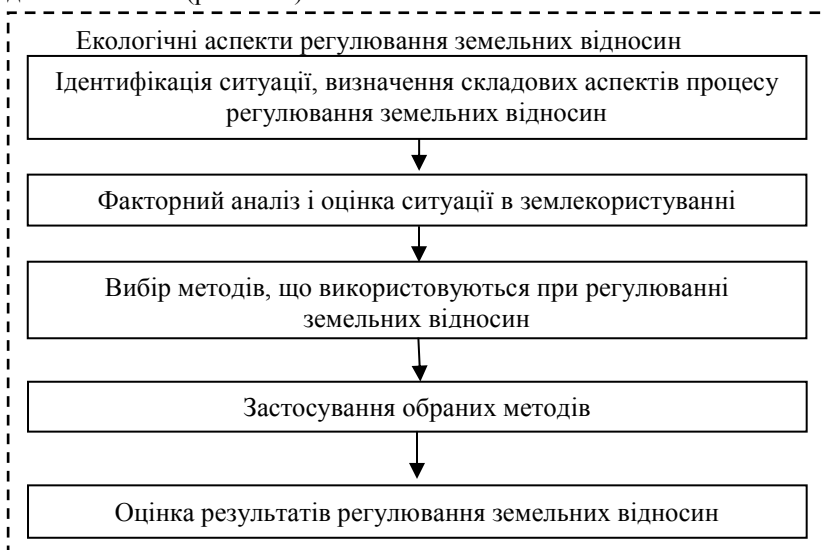

Рис. 4.13. Екологічні аспекти регулювання земельних відносин

Екологічна стабілізація агроландшафту досягається шляхом мозаїки різних видів земельних угідь, що є головною умовою збереження біорізноманіття, урізноманітнення спрощеного ландшафту.

Екологічна стійкість агроландшафту залежить і від того, скільки в ньому збережено природних фітоценозів. Прийнято вважати, що поліпшення екологічної ситуації в землекористуванні вбачається зменшенням питомої ваги орних земель і відповідно збільшенням площі кормових угідь, лісових насаджень, тобто середовищстабілізуючих угідь, екосистеми яких функціонують за природними аналогами при мінімізованому антропогенному впливі [85; 195]. Але, враховуючи

сучасні складні зв'язки у системі земельних відносин, не можна допустити думки про скорочення площі орних земель, оскільки остання, будучи передана у приватну власність, на сьогоднішньому етапі унеможливило процес вилучення її з активного використання.

Важливим екологічним аспектом регулювання землекористування є обов'язковість дотримання землеохоронних вимог. Безпосередньо в ч. 1 ст. 91 Земельного кодексу наголошується про те, що власники земельних ділянок зобов'язані додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля. Проте ці положення Земельного кодексу не реалізуються на практиці.

Відповідно до положень Національного стандарту України «Охорона навколишнього природного середовища. Комплекс стандартів у сфері охорони ґрунтів. ДСТУ 4976: 2008» [188] землекористування, в нашій країні має бути екологічно ефективним та відповідати вимогам щодо охорони земель. Хоча на практиці положення даного Стандарту не виконуються, а площа деградованих ґрунтів збільшується. Щорічно в Україні внаслідок ерозії втрачається до 500 млн т ґрунту, виноситься до 24 млн т гумусу [260, с. 4].

Сумарні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів щороку становлять 32-33 млн т, що еквівалентно 650-660 млн т органічних добрив, а еколого-економічні збитки через ерозію перевищують 9,1 млрд грн [188].

Оскільки вміст гумусу в ґрунті формує екологічну рівновагу довкілля, необхідно сформувати таку методологічну основу, яка б дозволяла в залежності від видів культур, їх урожайності, гранулометричного складу ґрунту, способу використання супутньої продукції, визначити баланс гумусу після кожної вирощеної культури, а відтак і на сізовмінній площі в цілому. Маючи таку інформацію, орендодавець зможе акцентувати свою увагу при укладанні договору з орендарем, де обов'язковим пунктом повинно бути відображено або ж кількість внесення органічних добрив на 1 га з метою компенсації від'ємного балансу гумусу, або ж додаткова орендна плата, яка буде використана орендодавцем на поповнення гумусу в ґрунті [146].

Здійснення контролю за гумусним станом ґрунтового покриву дозволить своєчасно виявити зміни, відвернути та ліквідувати наслідки негативних процесів у землекористуванні, забезпечити збереження довкілля.

Спостереження за динамікою гумусу можна здійснювати шляхом лабораторних аналізів за допомогою хімічних препаратів. Але, як показала практика [179, с. 15], такий метод аналізу гумусності ґрунту є

надмірно ресурсовитратним, а чергове ґрунтове обстеження з інтервалом у 5-10 років носить великий ризик втрати контролю за його бездефіцитним балансом.

Розвиток конкурентоспроможного землекористування вимагає розробки такої інноваційної моделі спостереження за гумусністю ґрунтів, яка б відповідала принципам постійності, оперативності, здешевлення, простоти і належної точності результатів [123].

Досягнення цієї умови забезпечується шляхом використання ГІС-технологій на основі інформації про склад культур в сівозміні, їх урожайності, гранулометричного складу ґрунту, способу використання супутньої продукції. Це дає можливість визначити баланс гумусу як на сівозмінній площі, так і на рівні окремої культури.

Для того, щоб мати цілісну інформацію про стан гумусового господарства, такі спостереження потрібно проводити на сівозмінних площах агроформувань всіх форм власності і господарювання на землі. Але така практика поки що не знайшла свого відображення як в регіоні, так і в Україні в цілому. Наприклад, Миколаївський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції здійснює спостереження за станом ґрунтів лише у 33 точках області, що не розв'язує проблеми повної інформації гумусового стану ґрунту.

Це тим більше є важливим, оскільки, як свідчать літературні джерела, земельні ресурси України, насамперед землі сільськогосподарського призначення, мають виражену тенденцію до зниження гумусності ґрунтів, зростання еродованості земель, їх техногенного забруднення [45, с. 168].

Специфічною ознакою інноваційного розвитку землекористування є подолання сумнівно декларованих орієнтирів щодо підвищення родючості ґрунтів шляхом внесення мінеральних добрив. Вище ми зазначали, що мінеральні добрива родючості ґрунту не підвищують, а лише сприяють росту врожайності сільськогосподарських культур, прискорюючи процеси мінералізації гумусу в ґрунті, в результаті чого все активніше відбуваються процеси його втрат. Що стосується органічних добрив, то вони є гарантією підвищення родючості ґрунту, умовою його збереження і відтворення, хоча регіони не спроможні нині вирішувати складні питання внесення органічних добрив у ґрунт через їх відсутність.

Інновації в землекористуванні сприяють підвищенню наукомісткої діяльності в аграрному секторі економіки, зростанню конкурентоздатності сільськогосподарської продукції, і, врешті-решт, ефективного використання природно-ресурсного потенціалу.

Інноваційними орієнтирами забезпечення екологічної збалансованості землекористування мають стати запровадження комплексної системи державних стандартів, норм і правил використання земель, здійснення диференціації та класифікації заходів з охорони земель та екологічної стабілізації землекористування, посилення екологічного контролю та моніторингу земель.

Проблема спостереження за якісним станом ґрунтового покриву заслуговує на особливу увагу, оскільки надмірне антропогенне навантаження супроводжується значним зниженням вмісту гумусу в ґрунті та погіршенням фізичних його властивостей.

Особливістю запропонованої інноваційної моделі збереження та відтворення родючості ґрунтів є те, що вона дозволяє в камеральних умовах на основі видів сільськогосподарських культур, їх урожайності, гранулометричного складу ґрунтів та способу використання супутньої продукції здійснювати дистанційне спостереження за балансом гумусу в ґрунті з метою запобігання зниження його рівня. Це означає, що ще на стадії проектування системи сівозмін автор розробки проекту повинен дати оцінку такої сівозміни на баланс гумусу. Іншими словами, він повинен визначити наслідки впровадження такої сівозміни, проаналізувати, як вона буде вести себе на орних землях. В цьому і полягає сутність інноваційної моделі спостереження за якісним станом ґрунтів з метою адекватного регулювання на порушення балансу гумусу в ґрунті.

На сьогодні проблема відтворення родючості ґрунтів землевласниками та землекористувачами не відповідає вимогам ринкового землекористування. Не формується методологія, критерії, нормативи ґрунтоохоронного впорядкування сучасних агроландшафтів, не забезпечуються умови збереження та відтворення родючості ґрунтів. Тому необхідним є впровадження заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунтів (рис. 4.14):

Рис 4.14. Алгоритм відтворення родючості ґрунтів

Для того, щоб забезпечити підвищення родючості ґрунтів, необхідно здійснити такі заходи:

- впровадити економічне стимулювання землевласників та землекористувачів в напрямку підвищення родючості ґрунтів і поліпшення їхнього екологічного стану, а у випадку його погіршення – передбачення санкцій;

- постійно здійснювати моніторинг стану родючості сільськогосподарських земель та контролю за здійсненням заходів щодо їх збереження, відтворення, раціонального використання і охорони.

Здійснення контролю за гумусним станом ґрунтового покриву дозволить своєчасно виявити зміни, відвернути та ліквідувати наслідки негативних процесів у землекористуванні, забезпечити збереження довкілля, в чому і полягають інноваційні засади формування екологобезпечного сільськогосподарського землекористування.

Глибокий вплив на підвищення родючості справляють такі інструменти, як економічне стимулювання суб'єктів господарювання на землі, діяльність яких орієнтована на підвищення родючості ґрунту; моніторинг за станом родючості орних земель та контроль за здійсненням заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунту; вдосконалення структури посівних площ з метою забезпечення бездефіцитного балансу гумусу у ґрунті; комплекс меліоративних заходів; зниження ціни на мінеральні добрива та впровадження новітніх технологій землеробства, адаптованих до місцевих умов; проекти організації території.

В рамках інноваційних засад формування екологобезпечного землекористування важливе значення має ухвалення Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», який повинен передбачати забезпечення доступу економічно активної частини сільського населення до земельних ресурсів; виведення землекористування з тіньового обігу; забезпечення надійного захисту прав власності на землю; ухвалення Державної цільової програми «Охорона родючості землі», у якій потрібно запровадити дієві стимули сільськогосподарським товаровиробникам за підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, консервацію деградованих і малопродуктивних угідь.

Одним з напрямків структурних перетворень в аграрній сфері має стати впровадження екологічно обґрунтованих систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій. Треба передбачити заходи боротьби з водною та вітровою ерозією ґрунтів, культуртехнічну меліорацію, селекцію та насінництво, нау-

кове забезпечення та ін. Актуальною залишається розробка і впровадження в дію нормативно-правових актів щодо охорони земель та відтворення родючості ґрунтів.

В останні роки за інтенсивністю деградаційних процесів у землекористуванні Україна та її регіони посідають одне з перших місць у Європі, що дає підстави говорити про згадувані недоліки як національне лихо. Є очевидним, що орієнтація на низькотехнологічний характер землекористування не відповідає вимогам сталого розвитку економіки, конкурентоспроможності аграрного сектора України. З урахуванням цього, впровадження високоінтегрованих інноваційних систем у сфері землекористування, які б забезпечували високий рівень доданої вартості у виробництві, не порушуючи екологічної рівноваги довкілля, повинно опиратися на результати моніторингу земель, якому належить важливе місце на ринку інноваційного землекористування. Розвиток конкурентоспроможного землекористування вимагає розробки таких інноваційних підходів до моніторингу довкілля, які б передбачали компроміс між витратами на його проведення та отриманням повноцінної інформації про екологічний стан землі.

Необхідно забезпечити зростання інвестицій у сільське господарство із 2 % [297, с. 29] щонайменше до 20-22 %; окреслити заходи державної інвестиційної політики, основні правила і вимоги до земельно-інвестиційних проєктів, процедури їх розгляду та затвердження, пріоритетні напрямки інвестицій і ін.

Передусім інвестиції слід спрямовувати на розвиток земельного кадастру, землеустрою, охорону родючості земель, інфраструктуру земельного ринку тощо. Потребує розвитку система державного і комерційного страхування інвестицій.

Враховуючи, що найближчим часом очікувати значного збільшення прямого фінансування землеохоронних заходів з державного бюджету не приходиться, потрібно шукати порятунок у селективній підтримці інноваційної діяльності. Фінансування програм, схем використання і охорони земель, здійснення моніторингу земель, науково-дослідні роботи в галузі охорони земель потрібно здійснювати за рахунок держбюджету.

За рахунок коштів землевласників і землекористувачів потрібно розробляти проєкти організації території, протиерозійні агротехнічні заходи, залуження деградованих і малопродуктивних земель, поліпшення природних кормових угідь.

Що стосується фінансування з боку держави, то воно повинно зводитися до наступного:

- перерозподілу засобів фінансування фундаментальних досліджень потрібно здійснювати за землеохоронними напрямками;
- держава виступає в якості посередника у взаємодії фундаментальних і прикладних наук;
- держава повинна бути замовником на проведення науково-технічних досліджень екологобезпечного використання та охорони земельних ресурсів, які і будуть затребувані економікою країни;
- держава повинна розробити інструмент, який би регулював відносини інноваційного механізму екологізації землекористування: розробник інновації, організації її реалізації і макрооточення.

Для отримання національного економічного ефекту співвідношення «фундаментальні дослідження – апробація результатів», як свідчить вітчизняна практика, повинно складати 1 : 100, тобто кожна вкладена гривня у розвиток інноваційного проекту повинна супроводжуватись 100 гривнями в його освоєння.

Для комплексного вирішення фінансових проблем землекористування, яке потребує інвестицій, необхідно:

- в економічній політиці держави визначити роль і місце землекористування в економіці України;
- сформувати теоретичне і практичне вирішення проблем інвестицій в ефективне землекористування;
- розробити методiku визначення ефективності інвестицій у поліпшення та охорону земельних угідь.

Інвестиційні пріоритети в землекористуванні мають бути спрямовані на докорінне поліпшення ґрунтів, охорону земель та довкілля, які повинні реалізуватись шляхом фінансування втрат на ці цілі як за рахунок коштів землевласників та землекористувачів, так і за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Інноваційна політика у землекористуванні має реалізовуватись шляхом розробки та запровадження стратегічних програм з використання високих технологій у виробництві й переробці сільськогосподарської продукції, енергозбереженні та докорінному поліпшенні земель, а також шляхом фінансування фундаментальних досліджень, прикладних науково-дослідних робіт щодо розробки та впровадження технологій органічного землеробства, економічних моделей міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин в умовах децентралізації.

В сучасній демократичній державі в забезпеченні балансу інтересів на місцевому рівні децентралізація влади є процесом розподілу повноважень щодо здійснення функцій і виконання завдань держави по горизонталі та по вертикалі. Сьогодні важливість процесу децентра-

лізації актуалізується інтеграцією України до європейського співтовариства. Тому курс на інтеграцію на регіональному рівні потребує адаптації територіальної організації управління землекористуванням до сталих європейських традицій, посилення ролі самоврядних структур, вирішення проблемних питань децентралізації, взаємовідносин між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади, розподілу і передачі владних повноважень на місця. Крім того, умовою ефективного адміністративно-територіального управління є особливості врахування балансу між центром та регіонами.

З огляду на це, вважаємо, що подальший розвиток землекористувань ринкового типу має супроводжуватись формуванням міжгосподарських об'єднань. Механізм їх створення полягає в тому, що власник земельної ділянки об'єднується з іншими власниками землі та майна шляхом подальшого кооперування. Причому кооперування має здійснюватись як на виробничій основі, починаючи із виробництва сільськогосподарської продукції, так і на сервісно-обслуговуючій та постачальницько-збутовій, що створить умови для вчасного забезпечення сформованої асоціації кооперативів добривами, насінням, технікою, гарантуючи нормальні умови діяльності для агроформування.

З урахуванням цього, земельна політика в Україні повинна формуватись на основі створення умов для підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в умовах децентралізації, що в свою чергу забезпечить надходження коштів до місцевого бюджетів від суб'єктів господарювання на землі.

Обгрунтовуючи необхідність інноваційного – інвестиційного підходу щодо використання земельних ресурсів, потрібно виходити з розуміння того, що втрата цінних продуктивних земель, деградація ґрунтів, сучасне зниження їх родючості та погіршення екологічних функцій з позицій усвідомлення обмеженості земельних ресурсів повинні розглядатись як загроза економічній незалежності і навіть національній безпеці України. І навпаки – відновлення та раціональне використання земельно-ресурсного потенціалу для задоволення різноманітних потреб суспільства, гарантування екологічно безпечних умов для життєдіяльності людини – запорука стійкого соціального-економічного розвитку держави.

Для підвищення екологізації землекористування важливим є виконання таких стратегічних напрямів:

- оптимізація землекористування на основі екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь;
- створення моделей раціонального використання сільгоспугідь;

- дотримання екологічних вимог при землеустрої територій;
- формування нових систем землеробства;
- розробка нових сучасних агротехнологій в системі землеробства;
- підвищення екологічної свідомості землевласників та землекористувачів;
- оздоровлення безпосередньо навколишнього середовища.

Підтримання даних орієнтирів екологізації дозволить в кінцевому підсумку відкрити перспективи для розвитку конкурентоспроможного виробництва сільгосппродукції.

В ході проведення аналізу екологізації землекористування нами представлено орієнтири, як мають бути враховані в умовах децентралізації влади (рис. 4.15):

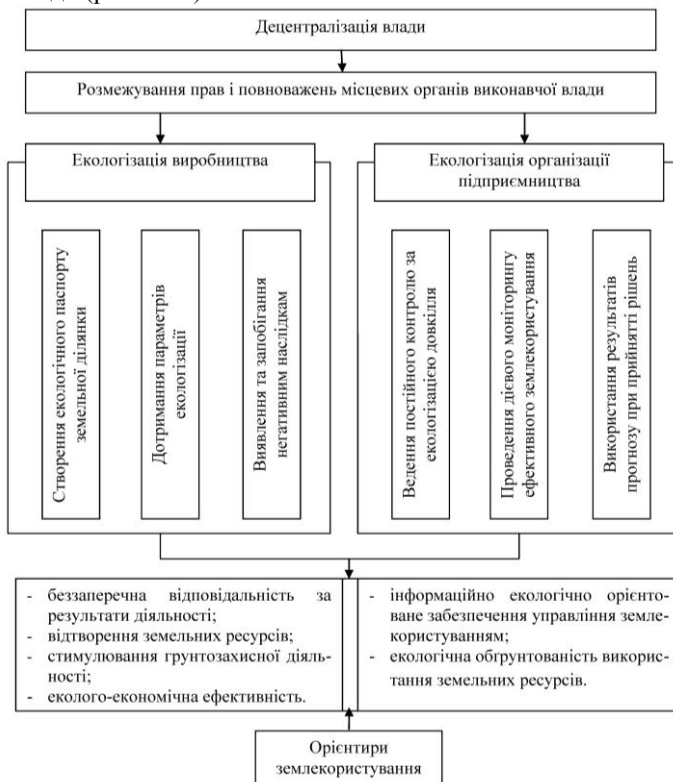

Рис. 4.15 Процес екологізації регулювання земельних відносин в умовах децентралізації влади

В ході дослідження важливо обґрунтувати складові екологічного регулювання сільськогосподарського землекористування.

На нашу думку, такими складовими є фінансове забезпечення землеохоронних заходів, екологічні податки, виділення коштів громадянам для відновлення попереднього стану сільгоспземель, порушених не з їх вини, інноваційні розробки, що спрямовані на екологізації землекористування, стимулювання залучення іноземних інвестицій у сферу землекористування, дотримання екологічних нормативів, норм і стандартів, податкові та кредитні пільги для землевласників та землекористувачів, стимулювання суб'єктів господарювання до раціонального використання та охорони земельних угідь. Зазначені складові екологічного регулювання землекористування мають діяти комплексно.

Беззаперечним є той факт, що комплекс заходів з екологічного регулювання землекористування повинен ґрунтуватися на таких засадах:

- дотримання та збереження вимог підтримання в належному стані або відновлення родючості ґрунту;
- адекватна державна підтримка землеохоронних заходів;
- створення єдиної інформаційної бази земель сільгосппризначення з метою ведення моніторингу робіт, що передбачають екологічне регулювання землекористування;
- розробка і впровадження дієвих програм, що передбачають підвищення родючості ґрунтів.

Суперечливість та динамічність розвитку земельних відносин свідчить про те, що такі засади повинні носити комплексно-системний характер.

Концептуальні основи інноваційного розвитку землекористування полягають у вдосконаленні системи підвищення ефективності державного управління земельними ресурсами та землекористуванням, зокрема, розробці проектів організації території, що передбачають новітні технології проектування системи сівозмін, складу земельних угідь, просторово-територіальної інфраструктури та ін. Важливе місце належить процедурі оподаткування землі, комплексу організаційно-господарських заходів щодо підвищення родючості ґрунтів, екологічної збалансованості землекористування, проведенню дієвого моніторингу земель, вдосконаленню організаційної структури сільськогосподарського землекористування тощо. Причому, всі складові інновацій у землекористуванні мають діяти на основі емерджентного зв'язку, забезпечуючи синергетичний ефект управлінських рішень, спрямованих на раціональне використання й охорону земель.

Відповідно до цього, впровадження інноваційної моделі розвитку землекористування, орієнтація на ефективне використання досягнень вітчизняної науки у сфері управління земельними ресурсами є невід’ємними складовими стратегії розвитку України [131, с. 114].

В умовах децентралізації влади важливо здійснити наступні заходи: удосконалити розподіл земельного фонду за видами господарського використання шляхом здійснення зонування за видами землекористування в межах територій місцевих рад; при створенні сільськогосподарських землеволодінь та землекористувань враховувати місцеві та регіональні інтереси, природні та соціально-економічні фактори, умови територіальних громад; в умовах орендних відносин нести відповідальність за погіршення родючості ґрунту; організовувати місцеві системи управління земельними ресурсами та землекористуванням в межах територіальних громад.

Децентралізація на регіональному рівні сприятиме ефективності діяльності землевласників та землекористувачів з метою забезпечення здійснення ними самоврядних функцій на рівні району та регіону, сприятиме здійсненню ефективної політики, спрямованої на подолання диспропорцій в економічній та інших сферах розвитку територій, ліквідації диспропорцій у розвитку економічної та правової основ у здійсненні децентралізації та ін.

Спрощення структури управління земельними ресурсами сприятиме закріпленню права власності місцевих жителів регіону на земельні ділянки, впливатиме на ефективність їх використання в умовах децентралізації, активізує гармонізацію державних і місцевих інтересів, вирівнювання відмінностей між містом, селом, зумовить активний розвиток продуктивних сил сільських територій.

Висновки до розділу 4

1. У концепції державної регіональної політики розвитку сільськогосподарського землекористування пріоритетне місце належить інституту управління, який являє собою діяльність з перетворення явищ, процесів у заданому напрямі.

У розбудові та модернізації інституціональних умов управлінських процесів важливе місце належить менеджменту як процесу, за допомогою якого досягається мета шляхом швидкого реагування на зміни у зовнішньому середовищі (в макрооточенні, безпосередньому оточенні та внутрішньому середовищі). Офіційне визначення, що управління

знаходить своє відображення тільки у соціально-економічних та біологічних системах, не спроможне пояснити сучасний економічний розвиток сільськогосподарського землекористування. Управління властиве і природним системам, головними з яких є земельні ресурси. Це дає підстави визначати сукупність правил і норм використання земельних ресурсів, орієнтованих на гарантування продовольчої безпеки людей з одночасним відтворенням природного середовища, створення сприятливих умов для інвестиційно-інноваційної діяльності та отримання конкурентних переваг на внутрішньому і зовнішньому ринках.

2. В умовах формування сучасної концепції розвитку сільськогосподарського землекористування державна регіональна політика управління розглядається через призму наступних принципів: конституційності та законності; скоординованості, тобто узгодження дій державних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання на землі, спрямованих на досягнення єдиних соціально-економічних, політичних та екологічних цілей; децентралізації – перерозподілу прав і повноважень центральних органів влади, що розширюють можливість органів місцевого самоврядування з розумінням передачі їм частини ресурсів та розподілу результатів господарської діяльності на землі; економічного регулювання процесу використання землі – справляння плати за використання землі, орендної плати, відшкодування збитків, зумовлених порушенням чинного законодавства, мотивація до раціонального використання і охорони земель; захищеності прав власності на землю; поєднання демократичного та доцільного економічного централізму – вільний вибір форм власності і господарювання на землі, спрощеність реалізації прав власності на землю та діяльності, контрактні права тощо; зворотного зв'язку – постійний обмін інформацією між об'єктом і суб'єктом управління з метою забезпечення ефективної реалізації прав власності на землю; інноваційної моделі розвитку – високий технологічний рівень використання землі, що забезпечує високі стандарти якості життя людей з одночасним зниженням ступеня екологічної безпеки; державної підтримки і регулювання господарської діяльності на землі – захист вітчизняних товаровиробників від нерівної і руйнівної конкуренції, пільгового кредитування, дотацій, встановлення ефективних регламентів щодо обігу земельних ділянок, встановлення обмежень, заброн; програмності, тобто використання земельних ресурсів згідно довгострокових стратегій, цільових програм; пріоритету сільського господарства на землю з ліпшими за родючістю ґрунтами; маркетингового

управління – використання земель, орієнтованого на ринок, планування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції і її асортименту, контроль за якістю земель і продукції.

З наукової точки зору цінними є принципи пріоритету екології над економікою, «м'якого управління», диверсифікації, використання сучасних можливостей інформаційних технологій, обов'язковості землеустрою, реєстрації земельних ділянок і прав на них, консолідації земельних ділянок, замкнутого циклу виробництва, партнерства, корпоративної організації використання земель.

3. Важливим чинником економічного розвитку землекористування, підвищення його конкурентоспроможності є прогрес знань, який реалізується через системну інституціоналізацію стимулювання, підтримки і трансферу інноваційної діяльності. Інституціональна підтримка численних інновацій та забезпечення умов для їх ефективної реалізації неможлива без корпоративної форми організації підприємництва, яка є найбільш ефективною у світі. Організаційний аспект інституціоналізації конкурентоспроможності землекористування, що створює модельний шлях економічного розвитку, визначається станом макроекономічної політики держави, інфраструктурним забезпеченням ринку землі, державна підтримка аграрних підприємств, інноваційні технології землекористування, корпоративна організація виробництва, активна інвестиційна діяльність, взаємодія всіх фаз економічного процесу – виробництво – переробка – продаж – розподіл результатів господарської діяльності на базі ефективного використання землі та виробничих, інтелектуальних, фінансових та інших ресурсів.

4. Нагромадження земельного капіталу підіймає на новий рівень важливість підвищення родючості ґрунтів. Глибокий вплив на підвищення родючості справляють такі інструменти, як економічне стимулювання суб'єктів господарювання на землі, діяльність яких орієнтована на підвищення родючості ґрунту; моніторинг за станом родючості орних земель та контроль за здійсненням заходів щодо збереження та відтворення родючості ґрунту; вдосконалення структури посівних площ з метою забезпечення бездефіцитного балансу гумусу у ґрунті; комплекс меліоративних заходів; зниження ціни на мінеральні добрива та впровадження новітніх технологій землеробства, адаптованих до місцевих умов; проекти організації території.

РОЗДІЛ 5

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

5.1. Інституціональна трансформація ринку землі

В Україні основні засади формування ринку земель визначені в Державній цільовій програмі розвитку українського села. Зокрема в ній відзначено, що ринок землі формується шляхом [57]:

- прийняття законів України про створення та функціонування ринку земель, ведення державного земельного кадастру, створення фонду земель державної власності та управління ними; створення єдиної системи реєстрації нерухомості, в тому числі земельних ділянок; сприяння розвитку інфраструктури ринку земель (земельні біржі, аукціони, конкурси тощо);

- удосконалення підходів до оцінки сільськогосподарських угідь з урахуванням ринкових умов; посилення захисту прав власників земельних ділянок і контролю за ціновою політикою на земельному ринку.

Проте в Україні відсутній повноцінний ринок земель, який міг би визначити або сформувати ефективного власника.

Тому вважаємо, що передчасним є висновок про те, що «формування прозорого земельного ринку земель сільськогосподарського призначення є логічним завершенням земельної реформи» [34, с. 219], оскільки сьогодні існує мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення.

Успішний розвиток ринку землі може бути досягнутий за умови інституціонального забезпечення, що сприятиме його нормальному функціонуванню, зокрема, наявності спеціалізованих установ, які організовуватимуть і проводитимуть земельні торги, створюватимуть мережу фінансово-кредитних установ для здійснення заставних операцій із земельними ділянками (головним чином земельних іпотечних банків) та суб'єктів оціночної діяльності для проведення нормативної та екс-

пертної грошової оцінки земель, надаватимуть консультаційні, посередницькі й інформаційні послуги через консалтингові, ріелторські підприємства і спеціалізовані інформаційні видання, здійснюватимуть підготовку у навчальних закладах кваліфікованих фахівців для роботи у сферу ринку землі тощо [116, с. 100].

Окремої уваги заслуговує питання щодо організаційних засад формування земельного ринку, питання проведення земельних конкурсів. Слово «конкурс» (походить від лат. *concursus* – зустріч, зіткнення) – це змагання з метою виявлення найкращого з учасників [259]. А. Мартин [176, досліджуючи цю проблему, визначив, що метою конкурсу є вибір суб'єкта господарської діяльності, який передбачатиме найвигідніші умови придбання виставленої на конкурс земельної ділянки. Автором запропоновано комплексний кількісний вимір пропозиції кожного учасника за 100-бальною шкалою, що дозволяє створити рівні конкурентні умови для учасників конкурсу.

За словами А. Г. Мартин [177], важливим є проведення земельних торгів, які передбачають визначення у покупця речових прав на земельну ділянку на конкурентних засадах, формами ж проведення цих торгів є земельний аукціон.

При цьому, головними учасниками на ринку землі повинні бути його суб'єкти, які взаємодіють між собою, вступають у зв'язки з державними органами влади, інфраструктурними одиницями з приводу об'єкта ринку. Суб'єктами земельного ринку в сфері сільського господарства можуть бути юридичні особи, тобто суб'єкти господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність та фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни). Об'єктами ринку є землі всіх категорій за цільовим призначенням, в тому числі землі сільсько-господарського призначення, з приводу яких виникають ринкові операції щодо купівлі-продажу, застави, міни, дарування, оренди тощо [162, с. 364].

Для цього необхідно створити інституціональне забезпечення, орієнтоване на функціонування цивілізованого, прозорого ринку сільськогосподарських земель.

Пояснення терміну «інститут» наведено в словнику С. І. Ожегова, згідно з яким «інститут – сукупність норм права в певній галузі суспільних відносин, тієї чи іншої форми суспільного устрою» [196].

Щодо терміну «інституціоналізація», то під ним розуміється сукупність інститутів, які створює людина у процесі господарської діяльності [85, с. 28-37].

Поняття «інституція» розуміється як «сукупність чинних правил, на основі яких встановлюється те, хто має право приймати рішення [346, с. 51]».

Інші вчені під цим поняттям розуміють «... правове й організаційне закріплення тих чи інших суспільних відносин» [260, с. 239].

За словами Івашина О. Ф., інституціональна економіка являє собою «процес удосконалення певних інститутів і структури трансакцій у межах повного набору правил для їх учасників» [85, с. 52].

Інституціональне середовище складається з інституціональних структур, в яких суб'єкти господарювання здійснюють свій вибір. Інституціональна структура, на думку науковців [11], – це визначений впорядкований набір інститутів, що створюють матриці економічного поведіння, які визначають темпи обмеження для суб'єктів господарювання, що формуються в рамках координації господарської діяльності.

Відповідно інституціональна структура економіки країни – це результат минулих дій держави і спонтанного еволюційного відбору найбільш ефективних інститутів [10]. Під інститутами (інституціями) розуміють «правила гри в суспільстві, вигадані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне русло, а також функції обмежень та механізмів, що забезпечують дотримання даних правил» [67].

Інституціоналізація є шляхом до встановлення норм чи погоджених позицій, злагодження конфліктів у людських стосунках. Інституції землеволодіння відбивають потреби суспільства і є моделлю розвитку влади [262]. Сучасні інституції землеволодіння і землекористування розвинулись на основі минулих умов під впливом соціального, економічного і політичного розвитку [335].

Інститути у сфері землекористування регулюють процес раціонального використання ресурсів. При цьому успіх інституціоналізації залежить і від того, наскільки ефективно діє інституціональне середовище в країні. Так, академік РАН Д. Львов наголошував, що «ігнорування ... ролі та значення інститутів та інституціональних змін, несумісність пропонованих заходів домінуючій у суспільстві ієрархії інститутів прирікають реформу на невдачу [22]».

Вагомий внесок у дослідженні питань інституційних засад формування землекористування зроблено у працях Л. Я. Новаковського [191], В. В. Горлачука [43], Д. С. Добряка [61], А. Г. Мартина [177], А. М. Третьяка [287], А. Я. Сохничя [266], Л. О. Шашули [316] та ін.

Завдяки їх дослідженням сформовано основні положення, що визначають наукові уявлення про земельні ресурси, аспекти щодо створення інституту ринку землі та ін.

Так, Н. Третьяк [290, с. 21] наводить дані, відповідно до яких сучасна система управління земельними ресурсами є недостатньо інституціонально забезпеченою. За її словами, «існуюче забезпечення становить в межах 43–49 %, що не може забезпечити позитивний результат в досягненні високої економічної ефективності та екологічної безпеки в землекористуванні».

За словами Шашули Л. О. [317], земля є найважливішим сільсько-господарським капіталом країни, тим інституційним центром, об'єднавшись навколо якого з усіма іншими пріоритетними сегментами ринку, можна розробити іншу в соціальному плані модель заможності та вийти на якісно новий рівень економічного розвитку.

Сьогодні необхідним є прискорення інституціональних змін, оцінка впливу різних інституцій на розв'язання проблем у землекористуванні, впровадження заходів щодо ефективного інституційного розвитку аграрної сфери та землекористування.

Досвід управління земельними ресурсами вказує на необхідність удосконалення методології інституціоналізації землекористування, що забезпечить ефективний його розвиток та сприятиме екологобезпечному його використанню. Це дає підстави зробити висновок, що формування належного інституціонального забезпечення є необхідним кроком для формування дієвої державної політики щодо раціонального використання земельних ресурсів.

Для подолання інституціональної недовершеності в сфері землекористування необхідно забезпечити умови щодо зміцнення його конкурентоспроможності, оптимізації структури землекористувань та застосування таких засобів ефективного земельного менеджменту, які б спроможні були створити всі умови для розвитку сучасного конкурентного ринкового середовища. При цьому важливим є те, що в рамках інституційного середовища має бути відображений екологічний вектор розвитку, що сприятиме еколого-економічній стабілізації довкілля.

Інституціональне середовище має сприяти наповненню місцевих бюджетів, що служать базою для еколого-орієнтованих форм господарювання [193].

Інституціоналізація пов'язана, перш за все, із впровадженням державних інструментів управління, що потребує розв'язання таких завдань:

- обґрунтування ринкових пріоритетів земельної реформи на прогностичний період, що потребує розробки плану очікуваного стану організації використання земель різних категорій та форм власності;
- розробка принципів, методів та механізмів управління землекористуванням, з врахуванням багатокладності економіки, застосовуючи важелі впливу на суб'єкти господарювання на землі щодо забезпечення раціонального використання й охорони земель;
- формування інструментів системи управління землекористуванням, орієнтованих на прийняття ефективних управлінських рішень;
- обґрунтування функцій та зв'язків між компонентами організаційної підсистеми управління земельними ресурсами і землекористу-

ванням, що передбачає здійснення розподілу повноважень на міжвідомчому рівні у сфері землекористування, усунення міжвідомчих неузгодженостей в галузі земельних відносин;

- розробка загальнодержавної та регіональних програм використання та охорони земель, складання схем та проектів землеустрою, що сприятиме забезпеченню оптимальної структури агроландшафтів, землеволодінь та землекористувань;

- проведення грошової оцінки земельних ділянок України за єдиною уніфікованою методикою та створення на основі цього інформаційно-реєстраційної системи земельного кадастру, що дозволить забезпечити економічно доцільну основу для проведення операцій з обігом земельних ділянок;

- консолідація зусиль, спрямованих на розробку та реалізацію Концепції раціонального землекористування і відповідно до цього формування пріоритетів державної земельної політики.

Відповідні заходи земельної політики представлені на рис. 5.1.

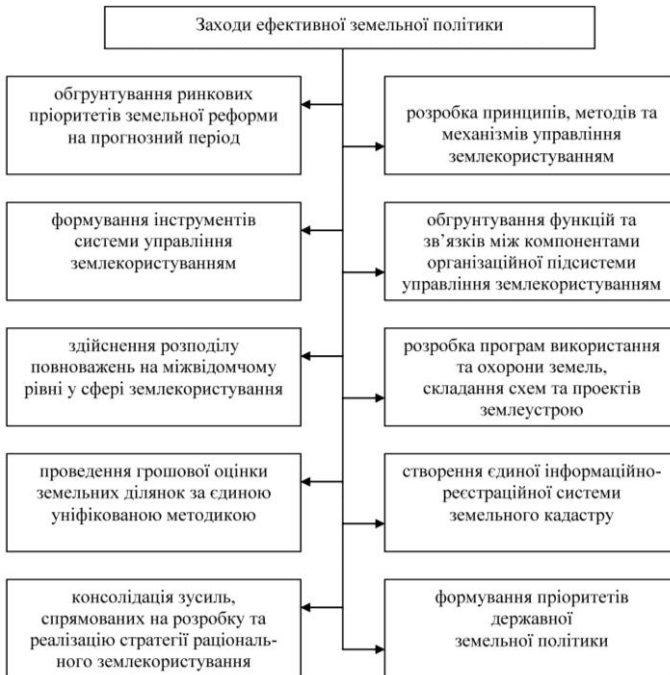

Рис. 5.1. Заходи ефективної земельної політики.

Основна мета приведених заходів земельної політики полягає у забезпеченні раціонального використання і охорони земель, функціонуванні безперерйного ефективного сільськогосподарського виробництва.

При визначенні інституціональних особливостей землекористування слід враховувати, що земля є унікальним та особливим ресурсом. При цьому, завжди є необхідність забезпечити пріоритет тих чи інших суспільних інтересів. Але це потребує таких скоординованих дій, які б захищали права землевласників та землекористувачів. Проте власність на землю не повинна надавати землевласнику необмежене право розпоряджатися нею. Регламентація рівня втручання має спиратися на адміністративно-правову та економічну основу.

Слід звернути увагу, що до ключових проблем інституціоналізації земель слід віднести [219]:

- інституціоналізацію приватної власності на землю як основний ресурс аграрної економіки, оскільки власність на землю визначає економічні інтереси виробників аграрної продукції і ресурсне забезпечення ринку та його соціально-економічні параметри. Для цього необхідно узгодити взаємовідносини між продавцями та покупцями земельних угідь, механізми проведення операцій купівлі-продажу земель, контролю за їх використанням і відтворенням;

- формування раціонального й ефективного використання активів та потужних регуляторних важелів держави на продовольчому ринку. У цьому зв'язку, важливо подолати сегментацію земельних ділянок із поступовим збільшенням площ відповідно до регіональних умов виробництва;

- ціновий механізм потребує подальшої інституціоналізації, що сприятиме відновленню аграрного потенціалу в сегментах фінансового, людського і соціального капіталу, який має забезпечуватися через регуляторний вплив державних інститутів на оптимізацію рівня цін і доходів товаровиробників та має бути спрямований на підвищення платоспроможності споживачів.

Відзначимо, що інституції імплементують такі підсистеми: політичну, економічну, соціальну, екологічну, організаційно-господарську та інші складові.

Політична підсистема інституціоналізації включає формування відповідного нормативно-правового забезпечення, спрямованого на створення інституту цивілізованого ринку землі.

Виходячи із повноважень, які покладені на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування у сфері регулювання

земельних відносин, завданням територіальних органів земельних ресурсів є не підготовка проектів рішень або висновків органів місцевого самоврядування, а внесення пропозицій відповідному органу місцевого самоврядування з питань у сфері земельних відносин.

Їх повноваження базуються на наступному:

- територіальні органи беруть участь в організації й проведенні за дорученням місцевої державної адміністрації або/та за угодою з відповідною радою земельних аукціонів і конкурсів, визначають стартову ціну земельної ділянки;

- здійснюють заходи щодо розвитку ринку земель, вносять пропозиції відповідній раді та місцевій державній адміністрації стосовно розвитку кредитних відносин і вдосконалення системи оподаткування;

- надають юридичним та фізичним особам довідки з нормативної грошової оцінки земельних ділянок;

- вносять пропозиції Держземагенству України з питань розробки землевпорядної документації, ціноутворення;

- використовують в установленому законодавством порядку бюджетні кошти для реалізації програм освоєння нових технологій, іншої науково-технічної діяльності у сфері раціонального використання та охорони земель;

- контролюють дотримання суб'єктами господарювання встановлених вимог до виконання землевпорядних та земле оціночних робіт і подають Держземагенству України пропозиції щодо надання, переоформлення та анулювання ліцензій на відповідні види робіт;

- розглядають згідно із законодавством справи про адміністративні правопорушення і в межах своїх повноважень приймають відповідні рішення.

Крім того, відділи Держземагенства в регіоні здійснюють свої повноваження безпосередньо і через територіальні підрозділи системи органів виконавчої влади з питань земельних ресурсів на відповідній території та ведуть контроль за фінансово-господарською діяльністю міських та районних управлінь(відділів) земельних ресурсів на відповідній території.

Досягнення основної цілі управління земельними ресурсами реалізується через систему розподілу повноважень між органами законодавчої, виконавчої та судової гілок влади на загальнодержавному рівні (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Схема системи управління земельними ресурсами

Крім вищих органів державного управління земельними ресурсами, в Україні існують центральні органи виконавчої влади, які виконують властиві їм певні функції в процесі управління земельними ресурсами (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Функції центральних органів виконавчої влади у сфері управління земельними ресурсами

Органи виконавчої влади	Основні функції управління
Держземагенство України	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення раціонального використання та охорони всіх категорій земель; - участь у формуванні та реалізації земельної політики держави; - здійснення державного управління земельними ресурсами;

Теоретико-методологічні засади стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування в регіоні: теорія, методологія, практика

Закінчення табл. 5.1

	<ul style="list-style-type: none"> - опрацювання заходів економічної реформи з питань земельних відносин; - підготовка пропозицій щодо визначення пріоритетів та механізму регулювання земельних відносин.
Міністерство сільськогосподарства та продовольства України	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення використання та охорони сільськогосподарських угідь; - реалізація майнових і земельних відносин в аграрному секторі; - сприяння запровадженню контурно-меліоративної організації території; - здійснення моніторингу земель сільськогосподарського призначення.
Міністерство екології та природних ресурсів України	<ul style="list-style-type: none"> - здійснення координації управління в галузі охорони земельних ресурсів у складі заходів охорони довкілля; - здійснення державного контролю за використанням і охороною земель; - організація моніторингу земель; - здійснення державної екологічної експертизи землекористування.
Державне агентство лісових ресурсів України	<ul style="list-style-type: none"> - контроль за лісовими насадженнями; - охорона та моніторинг земель лісового призначення.
Державне агентство водних ресурсів України	<ul style="list-style-type: none"> - здійснення заходів щодо поліпшення експлуатації зрошувальних та осушувальних систем; - участь у визначенні напрямів розвитку землекористування з врахуванням раціонального використання водних ресурсів; - проведення контролю та моніторингу за водними ресурсами.
Міністерство охорони здоров'я України	<ul style="list-style-type: none"> - підготовка стандартів, нормативних актів, контроль за їх дотриманням; - дозвіл або накладання вето на застосування певних хімічних речовин при виробництві сільськогосподарської продукції; - контроль санітарно-епідеміологічного стану; - здійснення спостережень за станом повітря, води та ґрунту.

Аналіз функцій органів виконавчої влади з питань управління земельними ресурсами свідчить, що питання, які входять до їх компетенції, характеризуються міжвідомчими неузгодженостями.

Головною причиною такої ситуації є втрата державою функцій управління земельними ресурсами і відсутність єдиної земельної політики, що унеможливило регулювання земельних відносин за допомогою державних важелів [219, с. 83].

Багато функцій дублюються, повноваження окремих Міністерств та відомств переплітаються, чим створюються певні утруднення при прийнятті науково обґрунтованих управлінських рішень щодо раціонального використання і охорони земель. Тому виникають запитання, кому надати перевагу при вирішенні питань, що стосуються прийняття того чи іншого управлінського рішення – Міністерству аграрної політики чи Держземагенству України або Міністерству екології та природних ресурсів.

Дублювання та розпорощеність повноважень у сфері управління землекористуванням між численними міністерствами та відомствами породжує загальну безвідповідальність. Існуючий порядок розпорядження землями державної власності не враховує того, що органи місцевого самоврядування, Кабінет Міністрів України, державні адміністрації є органами загальної компетенції і фактично не мають у своєму складі фахівців, зі спеціальною освітою, але вирішують питання щодо управління земельними ділянками. Фактично ж, підготовка рішень щодо розпорядження земельними ділянками здійснюється державними органами земельних ресурсів. Але остаточне рішення щодо розпорядження землями державної власності приймається не органами земельних ресурсів, а органами загальної компетенції, через що знижується відповідальність за зміст підготовлених пропозицій або наданих погоджень.

Функціонування єдиної системи управління землекористуванням ускладнюється і через те, що розпорядження земельними ділянками державної власності здійснюється різними органами, через що ускладнюється реалізація єдиних засад земельної політики у державі.

Для усунення цих недоліків фахівці [72, с. 38] пропонують надати повноваження із розпорядження земельними ділянками державної власності спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів.

Варто зазначити, що така постановка питання є небезпечною з точки зору управлінської проблеми, що вирішується, оскільки центральні органи виконавчої влади з питань земельних ресурсів не спроможні вирішувати складні земельні питання. Цю функцію повинні вирішувати ради (районні, обласні, селищні).

Необхідно сконцентрувати функції щодо купівлі-продажу земель держави, передачі їх в оренду та постійне користування, здійснення

контролю за їх екологічним станом в одному державному органі управління. Наші дослідження свідчать, що зазначені повноваження і відповідальність мають бути покладені на Головне управління Держземагенства України. Доцільним є створення державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель, яка повинна ефективно співпрацювати з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування і прокуратури.

Є підстави вважати, що спільними зусиллями можна забезпечити узгоджену діяльність державних органів управління у галузі земельних відносин, розвинути демократичні засади управління по всій ієрархічній вертикалі, забезпечити науковообґрунтоване розмежування прав, обов'язків і відповідальності суб'єктів управління, створити чітку систему контролю за раціональним використанням і охороною земель, що в кінцевому підсумку забезпечить ефективність організаційної структури системи управління землями на загальнодержавному і місцевому рівнях в умовах ринкових відносин.

Виходячи з табл 5.1, в якій детально представлені функції, що входять до компетенції державних органів виконавчої влади, однозначну відповідь дати важко.

Так, наприклад, функції державного контролю за якісним станом ґрунтів покладаються на центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів Держземагенство і Міністерство екології та природних ресурсів України. До того ж здійснюється самоврядний контроль з боку місцевих рад.

Тому нині важливо скоординувати роботу міністерств та відомств, на яких покладені повноваження управління використанням і охороною земель шляхом оптимального розподілу властивих їм функцій, що дасть змогу забезпечити єдину науково обґрунтовану стратегію розвитку земельних відносин на тривалу перспективу.

Щоб забезпечити логічну систему управління землями, необхідно створити ієрархічну підпорядкованість по всій вертикалі – від Президента до рівня територіальних громад.

Відзначимо, що повноваження у сфері управління землекористуванням покладені на обласні, районні відділи головного управління Держземагенства, які є вищими територіальними органами з питань використання земельних ресурсів на місцевому (регіональному) рівні та керуються у своїй діяльності Конституцією України, законами України, Указами Президента України і Кабінету Міністрів України, наказами Держземагенства та Положеннями про головне управління земельних ресурсів.

Важливим органом державного управління землекористуванням на регіональному рівні є місцеві державні адміністрації, до компетенції яких в галузі земельних відносин належить розпорядження землями державної власності в межах, визначених Земельним кодексом; участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних програм з питань використання та охорони земель; координація здійснення землеустрою та державного контролю за використанням та охороною земель; координація діяльності державних органів земельних ресурсів та вирішення інших питань у галузі земельних відносин [297, с. 153].

Звернемо увагу, що розпорядження землями державної власності усіма органами виконавчої влади породжує низьку економічну ефективність їх використання. Розпорядником однієї й тієї ж земельної ділянки державної власності часто одночасно виступають районні та обласні державні адміністрації, Кабінет Міністрів України і ін.

Можливість формування та реалізації державної і місцевої політики у системі управління земельними ресурсами пролягає через економічну підсистему, що включає в себе такі інститути, як плата за землю, що відповідно до закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про плату за землю» [227] запроваджується з метою формування джерел коштів для фінансування заходів щодо раціонального землекористування і охорони земель, відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, підвищення родючості ґрунтів, ведення державного земельного кадастру, здійснення землеустрою, виконання робіт з визначення грошової оцінки землі та моніторингу земель, розвитку інфраструктури населених пунктів. Зазначені кошти повинні використовуватись виключно для фінансування заходів з охорони земель та заходів, пов'язаних із забезпеченням раціонального використання земельних ресурсів.

Розмір плати за землю залежить від величини нормативної грошової оцінки земель, яка визначається на основі рентного доходу, що утворюється при виробництві зернових культур і визначається за даними економічної оцінки, проведеної ще у 1988 році. Проте у зв'язку із зміною економічної системи, орієнтованої на формування ринкових відносин, існуюча нормативна грошова оцінка землі починає втрачати своє функціональне призначення, а тому вимагає вдосконалення. При цьому, нормативна грошова оцінка землі має визначатися не за результатами економічної діяльності суб'єктів господарювання, а за балами бонітету ґрунту.

З іншого боку, розмір податку за землю повинен носити диференційований характер, в залежності від ефективності використання

земель. Крім того, розмір такого податку повинен відзначатись з урахуванням територіального розміщення земельних ділянок в межах, наприклад, прибережних захисних смуг, округів і зон санітарної охорони, лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів, у межах земель історико-культурного призначення.

Науковою основою визначення нормативної грошової оцінки земель, податку за землю, розміру орендної плати має бути природно-сільськогосподарське районування земель, яке потребує вдосконалення з метою створення необхідної інформаційної бази. Відповідно до ст. 179 Земельного кодексу [82], природно-сільськогосподарське районування слугуватиме базою для вирішення питань раціоналізації використання і охорони земель.

З метою наукового обґрунтування системи природоохоронних заходів для конкретних регіональних умов актуальною є розробка Схеми ґрунтово-ерозійного районування як умови для розробки системи природоохоронних заходів з урахуванням конкретних природно-кліматичних умов.

Відзначимо, що розмір плати за землю має переглядатись через кожних 4-5 років з метою адекватного реагування на макрооточення і внутрішнє середовище агроформувань, бути гнучким, мотивуючи суб'єктів господарювання до підвищення еколого-економічної ефективності використання землі.

При цьому, інструментами економічного регулювання є запровадження економічного стимулювання трансформації деградованих та малопродуктивних земель сільськогосподарського призначення під заліснення або кормові угіддя, що сприятиме стабілізації агроландшафтів. Враховуючи, що господарська діяльність на землі пов'язана з великою кількістю ризиків, важлива роль належить такому інституту економічного регулювання як страхування, що дозволить захистити суб'єктів господарювання на землі від несприятливих погодних умов, коливання врожайності культур та ін.

Організаційно-господарська підсистема землекористування передбачає застосування широкого кола чинників, що спрямовані на раціональне використання землі. Одним з них є оренда, яка спрямована на оперативну адаптацію сільськогосподарських підприємств до умов ринкової економіки та сприяє розвитку підприємницької активності. Проте існуючий на сьогодні інститут орендних відносин потребує вдосконалення. Так, діючі на даний час «правила гри» спонукають орендаря до безвідповідальності, а у селянина формується стереотип байдужого ставлення до своєї власності як джерела доходу. Причина

цього криється у відсутності захисту прав селянина та у відчутті тимчасовості бізнесу, що функціонує на орендованих землях. На думку фахівців [172], це є головним інституціональним парадоксом, що стримує утвердження ефективного, конкурентоспроможного аграрного підприємництва, економічно відповідального перед суспільством і державою.

Екологічна підсистема передбачає дотримання норм раціонального використання та охорони земель. Відповідно ж вирішення екологічних проблем вбачаємо у збільшенні в структурі землекористування частки природних ландшафтів, забезпечуючих екологічну цілісність. Це активізуватиме підвищення рівня використання продуктивних сил природи, дозволить реалізувати екологічні пріоритети формування регіональної земельної політики.

Раціональна поведінка суб'єктів господарювання на землі повинна бути спрямована на досягнення такої конкурентної стратегії, яка передбачає володіння суб'єктами господарювання на землі як фактичною інформацією, що включає поточні події, які відбуваються в економіці господарювання, так і прогностичною, що передбачає прогностичне очікування на подальший розвиток подій та аналітичною інформацією, що передбачає оцінку взаємозв'язку явищ, які відбуваються в економіці, їхній вплив на динаміку землекористування, на подальший розвиток ситуації суб'єкта господарювання на землі.

В узагальненому вигляді схема інституціонального забезпечення ринку землі представлена наступним алгоритмом (рис. 5.3).

Розглянуте інституціональне забезпечення ринку землі має своїм завданням сприяти формуванню інноваційних орієнтирів у землекористуванні, оскільки сьогодні не створено інфраструктури цивілізованого обігу земель, не вживаються заходи щодо ефективної політики раціонального землекористування, в результаті чого впродовж тривалого часу використання землі здійснюється переважно без чітко окресленого еколого-економічного та соціального обґрунтування.

Інституціоналізацію виробничих і земельних відносин у процесі використання земель слід розглядати в економічному, політичному, соціальному, духовному та культурному контексті, використовуючи кращі традиції господарської діяльності на землі, неформальні норми поведінки людей на основі підприємницької етики, оскільки вони визначають суть і специфіку комплексного і збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Враховуючи, що земельна політика не призвела до радикального й ефективного оновлення сільськогосподарського виробництва, до

пожвавлення інституційних процесів в інших галузях виробництва, до підвищення добробуту населення, необхідно комплексно вирішувати проблеми розвитку земельних відносин на ринкових засадах у поєднанні з економічними реформами у державі в цілому.

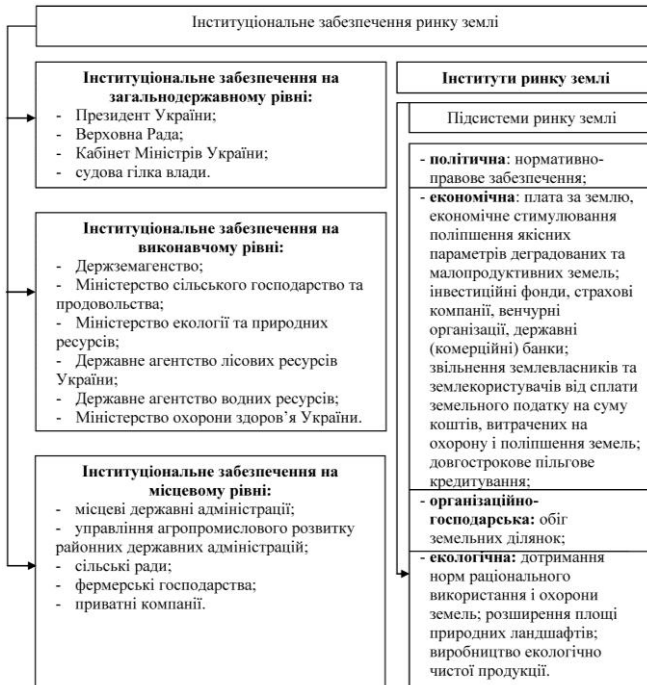

Рис. 5.3. Інституціональне забезпечення ринку землі в Україні

5.2. Методологія форсайт як сучасний науковий підхід стратегічного планування використання землі

На сучасному етапі розвитку земельних відносин очевидним стало, що ключовим питанням у забезпеченні сталого розвитку аграрного сектора економіки є не стільки кількість земельних ресурсів, в першу чергу сільськогосподарських угідь, їх розподіл і перерозподіл між суб'єктами господарювання на землі, скільки створення сприятливого середовища для підвищення ефективності їх використання як головного засобу сільськогосподарського виробництва і сталого відтворення

грунту, і на цій основі забезпечення швидкого зростання продуктивних сил, як умови, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування, поліпшенню стандартів якості життя громадян України і її регіонів. Ці завдання, які враховують одночасно економічні, соціальні та екологічні процеси у сільськогосподарському землекористуванні, досягаються шляхом стратегії як центральної ланки радикального оновлення землекористування.

Джерелом і спонукальним мотивом формування стратегії на інноваційній основі є соціально-економічні, екологічні потреби та науково-технічний прогрес суспільства, зв'язаний із здійсненням самого процесу раціонального землекористування, територіальною організацією сільськогосподарського виробництва.

Слід відзначити, що такі інструменти стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування як прогнози, планування, науково обґрунтована концепція, які б опирались на відповідні закони і підзаконні акти, поки що не використовуються. Крім того, міжгосподарський і внутрігосподарський землеустрій, який являє собою найбільш ефективний інструмент модернізації землекористувань, приведення у відповідність використання землі та організації сільськогосподарського виробництва, стабілізації земельних відносин, теж не використовується у повній мірі. Тобто, мова йде про те, що питання формування ефективного механізму використання землі і відтворення родючості ґрунту залишається відкритим. Ця проблема не може бути вирішена без врахування таких основних органічно взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих один одного блоків:

- ринкового механізму саморегулювання;
- державного регулювання сталого розвитку сільськогосподарського землекористування, оскільки навіть в умовах розвинутих ринкових відносин такі компоненти ринку, як попит, пропозиція, ціна, конкуренція та ін не здатні забезпечити оперативну саморегуляцію та ефективний розвиток землекористування;
- довгострокового бачення майбутнього розвитку фундаментальної і прикладної науки у контексті розвитку земельних відносин, ефективного землекористування, економіки і суспільства;
- постійного креативного пошуку у контексті застосування інноваційної політики щодо проведення подальших радикальних перетворень у сфері земельних відносин, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, наукова та освітня діяльність у рамках політики розвитку ефективного сільськогосподарського землекористування;
- концентрації зусиль на пріоритетних напрямках розвитку інноваційного землекористування;

- розбудови інституцій влади, громадянського суспільства і бізнесу;
- культури відносин між науковцями, практиками землевпорядного виробництва і бізнесовими структурами у сфері земельних відносин та ін.

За таких умов виникає об'єктивна необхідність програмно-цільового регулювання сільськогосподарського землекористування на основі науково обґрунтованих довгострокових прогнозів. Конкретним виразом таких прогнозів є розроблені Програми економічного і соціального розвитку конкретних регіонів України, Програми розвитку земельних відносин, Програми формування екологічної мережі і деякі інші.

На жаль, по багатьох позиціях практично всі існуючі нині стратегії розвитку України і її регіонів носять декларативний характер, без наповнення їх конкретним змістом. У них не передбачено гарантованих джерел фінансування і матеріального забезпечення, відсутні механізми, структури, які несуть економічну відповідальність за їх реалізацію. Тому по цих та інших причинах ні одна прийнята програма поки що не реалізується в повному обсязі з метою досягнення кінцевої мети.

Отже, стає очевидним, що для того, щоб держава могла забезпечити реалізацію стратегії інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування при її формуванні необхідно дотримуватись наступних базових принципів:

- організації розробки і стимулювання реалізації стратегії раціонального використання землі, максимально використовуючи потенціал стабільності територіальних біосистем, природно-кліматичних умов, враховуючи ґрунтові, кліматичні, метеорологічні та інші природні умови, оптимального співвідношення складу земельних угідь, використання гнучких технологій організації системи сівозмін та ін;
- наповнення документу реальним змістом, виходячи з фінансових, матеріально-технічних, інституційних та інших можливостей;
- прогнозування розвитку сільськогосподарського землекористування з урахуванням зонування території, кількісні і якісні характеристики ґрунтів;
- максимального використання інтелектуального потенціалу, підприємницьких здібностей суб'єктів господарювання на землі;
- створення сприятливого інвестиційного клімату, що дозволить найбільш повно використати потенціал біосистеми;
- створення ефективної системи управління земельними ресурсами та земельного менеджменту;
- диверсифікації сільськогосподарського виробництва;
- зрілості ринкових механізмів, завдяки яким на національні і світові ринки буде просуватись не сировина, а вироблений до споживання продукт з високими екологічними стандартами;

– «дорожні карти», важливою функцією яких є впровадження сучасних форм і методів землеустрою, державного земельного кадастру, розроблення методики нової технології планування і проектування з наступною їх експериментальною апробацією на виробництві, використовуючи творчій та інтелектуальний потенціал людини;

– прискорення темпів впровадження комунікаційно-інформаційних технологій, що позитивно впливає на процес «зростання обсягу і швидкості обертання науково-технічної, економічної, політичної, соціальної інформації, яка набуває все більшого значення в житті суспільства» [302, с. 219] та удосконалення бюджетної політики щодо фінансування процесів розвитку інформаційного суспільства;

– збереження і відтворення родючості ґрунту, створення умов збереження біорізноманіття та ін.

Реалізація даних принципів набула особливої актуальності, оскільки вони дають відповідь на питання довгострокової стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування, як однієї з пріоритетних сфер аграрного сектора.

Одним із найбільш ефективних інструментів, які можуть бути використані для планування соціально-економічного розвитку сільськогосподарського землекористування є форсайт (від англ. Foresight – «погляд у майбутнє»). Варто відзначити, що у вітчизняній економіці ця економічна категорія поки що знаходиться у стадії свого становлення, хоча нині вже є перші спроби розкриття його змісту.

Процесу розвитку форсайту та вивченню його змісту і ролі присвятили свої праці Бойкова М. М., Салазкин М. Г. [15], Батрова Н. В., Бокова В. А. [84], Куклина І. Р., Ютанов Н. Ю. [109], Моргунов С. В. [186], Окландер Т. О. [197], Осипов В. М. [200], Соколов А. В. [261], Сорока М. П. [264], Федулова Л. І. [301], Цветков В. А. [312] та ін.

На жаль, у вітчизняній системі управління землекористуванням про форсайт як методологію стратегічного планування використання земельних ресурсів, його роль у соціально-економічному розвитку земельних відносин та раціональному використанні землі відсутні наукові дослідження, концепція його застосування та організаційна система управління у цій сфері.

Зважаючи на нестабільну, можна сказати, кризову ситуацію у сільськогосподарському землекористуванні, необхідно прикласти чимало зусиль, щоб сформувати методологічні основи і навчитись використовувати форсайт у процесі планування використання землі, спрямований на підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, підвищення стандартів якості життя громадян на основі

розумних взаємовідносин між органами влади, бізнесом, інституціями громадянського суспільства та ін.

Серед широкого спектру визначень сутності форсайту досить показовим визначенням його є: «Форсайт – це систематичні спроби заглянути у довгострокове майбутнє розвитку науки, технології, економіки і суспільства з метою визначити стратегічні галузі наукових досліджень та появу базових технологій, від застосування яких можна очікувати найбільші економічні і соціальні вигоди» [334, с. 12].

Загалом, форсайт від інших інструментів оцінки майбутнього економіки країни чи окремого регіону, в тому числі аграрного сектора економіки, полягає не у «вгадуванні» їх майбутнього [312, с. 97-113], а в прийнятті конкретних рішень, що дадуть можливість сформувати майбутнє таким, яким хоче його бачити суб'єкт управління. Тобто, тут мова йде про те, що майбутнє землекористування не просто прогнозується, а проектується, роблячи ставку на прикладання менших чи більших зусиль у контексті матеріально-фінансового, науково-технічного, технологічного, організаційного та іншого забезпечення, за умови узгодженості дій сторін – бізнесу і держави, політиків і спеціалістів-практиків, розвитку фундаментальних і прикладних досліджень у вибраних сферах, прогнозування розвитку нових технологій використання землі та ін.

Крім того, форсайт передбачає врахування широкого спектра альтернатив майбутнього розвитку, залучення широкого кола різнопрофільних, але зацікавлених груп учасників, міждисциплінарного підходу з метою охоплення всіх факторів, що можуть вплинути на майбутні процеси розвитку землекористування.

Відзначимо, що становлення і розвиток форсайту пройшов значний шлях. Так, аналіз літературних джерел [84, с. 367-370] свідчить про виділення трьох етапів форсайту:

- підготовчий етап (60-і роки ХХ ст.), де окремі методи форсайту (метод Delphi) використовували спочатку у США, а пізніше у Японії переважно для оборонних досліджень;

- перший етап – 80 рр. ХХ ст. – технологічний форсайт, за допомогою якого у Японії, Франції, Великобританії визначали перспективи розвитку науково-технічної сфери;

- другий етап – ринково-орієнтований форсайт, який за своєю сутністю являє собою оцінювання соціально-культурних наслідків, пов'язаних з появою та впровадженням ІТ-індустрій. На цьому етапі форсайт-дослідження активно починають здійснювати у країнах Європи, США та Азіатсько-Тихоокеанського регіону;

– третій етап – початок ХХІ ст. (і дотепер) визначений подальшим розвитком форсайту, отримавши назву соціально-економічний форсайт, де сконцентрована увага на обговоренні соціальних проблем країни.

Логічно у цьому зв'язку відзначити, що етапи розвитку форсайту змінювались із ходом розвитку держави і на сьогоднішній день він все більше трансформується у сферу економічних, соціальних, громадських, культурних та ін відносин. Він стає визначальним фактором (явищем) як в адміністративних структурах, так і в офісах сучасного бізнесу, спрямованим на підвищення конкурентоспроможності відповідних галузей і секторів економіки.

Не випадково нині у понад 40 країнах світу при розробці планів стратегічного розвитку і розміщення продуктивних сил використовують форсайт. Серед європейських країн форсайт найбільш використовують Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Португалія, Іспанія, Швеція, Великобританія, Норвегія [197, с. 228-229], що свідчить про великі перспективи цього напрямку як виду управлінської діяльності, що «включає формування цілей об'єкта управління, пошук найбільш ефективних методів і засобів, необхідних для досягнення цих цілей, формування системи показників, що визначають хід робіт з досягнення поставлених цілей» [84, с. 14] і дає підстави для вивчення досвіду цих країн з наступним використанням в Україні.

Розглядаючи еволюцію методів планування територіального розвитку, в тому числі сільськогосподарського землекористування, які використовують форсайт, чітко простежуються наступні основні тенденції:

– проектно-плановий підхід, в основі якого є ціль досягнення бажаного стану об'єкта управління у перспективі. Проте недоліком такого підходу, як показала багаторічна практика господарювання на землі, є недооцінка впливів зовнішнього середовища на весь запроєктований період на об'єкт управління, яке, фактично, визначає ефективність об'єкта стратегічного планування. Успіх проектно-планового підходу може бути досягнутий лише за умови соціально-економічної, політичної, правової, демографічної та ін стабільності в країні, чого у природі не буває. Тому не випадково за час виконання плану ситуація зовнішньому середовищі так змінюється, що досягнення цілей стає надзвичайно обмеженим.

Крім того, комплекс недоліків, що виникають у зв'язку з недооцінкою впливів зовнішнього середовища на процес досягнення цілей, доповнюється відсутністю механізмів реалізації планів, а головне те,

що інтелектуальний капітал залишається поза процесом впровадження згаданих планів у дію після завершення їх розробки;

– програмний підхід, суть якого полягає в тому, що суб'єкт управління формує стратегію, що являє собою сукупність принципів вибору цілей і засобів таким чином, щоб реалізувати цілі в залежності від ситуації, яка склалася на момент відповідного періоду. Власне, у цьому випадку суб'єкт управління на основі «технологічної дорожньої карти» поетапно формує конкретні цілі та механізми їх досягнення у ході реалізації стратегічного плану. Між тим важливо відзначити, що у стратегію, як і в концепцію, що виражає основні ідеї, які лежать в основі програми, можуть вноситись будь-які корективи, що виникли на кожному із етапів її досягнення, виходячи з наявних ресурсів та обмежень за умови збереження єдності короткострокових елементів у складі стратегічного плану.

Тобто, ми виходимо з того, що стратегічне планування – це не директива, яку «добровільно-примусово» потрібно виконувати і яка обмежує можливість будь-якого внесення змін і доповнень з боку контролюючих органів, а, навпаки, внесення тих змін, що випливають з інтересів населення, суб'єктів господарювання на землі, знаходження консенсусу між владою, бізнесом, громадянами від місцевої громади до держави.

Варто відзначити, що потенціал Форсайт-проектів визначається можливістю використання переваг регіону чи окремих територій (місце розміщення, близькістю до ринків, демографічні особливості, розвинутість інфраструктури, розвиток формальних і неформальних інститутів тощо), які відрізняють його від інших регіонів.

З метою пошуку оптимального управлінського рішення щодо стратегічного планування соціально-економічного, екологічного розвитку сільськогосподарського землекористування використовуються комбінації різних методів планування:

- метод Дельфі;
- розробка сценаріїв планування;
- технологічно-дорожня карта;
- SWOT-аналіз;
- аналіз взаємного впливу факторів та ін.

Найбільш поширеним методом Форсайта є метод Дельфі, суть якого полягає в тому, щоб за допомогою низки послідовних дій-опитувань, інтерв'ю, мозкових атак досягти максимального очікуваного правильного рішення. Важливим принципом цього методу є умова залучення незалежних експертів, які не знають один одного, що

виключає груповий вплив на прийняття відповідного рішення, що може мати місце при колективній роботі. Методологічно метод Дельфі проводиться у три етапи: підготовчий, основний та аналітичний, на якому проводиться дослідження думок експертів, аналіз отриманих висновків і розробка кінцевих рекомендацій.

Щодо сценаріїв планування, то вони визначаються, насамперед, тим, якою буде відповідь суспільства на ті виклики, які стоять перед ним у майбутньому періоді. Насамперед, йдеться про те, як суспільство буде ставитись до проблеми економічного, ефективного та раціонального використання земель, охорони земельного фонду, відтворення родючості ґрунту як головної умови національної безпеки держави. Стає очевидним, що альтернативи сталому розвитку землекористування немає, і така постановка питання нині набуває конкретного соціально-економічного та екологічного змісту у формі ухвалення екологічних законопроектів, розробки екологічних програм та планів.

Таким чином, є всі підстави говорити, що найбільш сприятливим сценарієм розвитку сільськогосподарського землекористування є сценарій його сталого розвитку, який потребує від державних органів влади, органів місцевого самоврядування перегляду цінностей, уступок у користь екологізації екосистем. Нині існує значний фактологічний матеріал, який свідчить про ігнорування проблем навколишнього середовища – катастрофічне зниження родючості ґрунту, помірне антропогенне навантаження на екосистеми, спад економіки, розвал соціальних структур та ін. Важливо відзначити, що в Україні і її регіонах такий сценарій не знаходить свого відображення з причин нерозвиненості інституційних передумов, покликаних не тільки забезпечувати вектор економічного зростання, але й повернутись обличчям до екологічного стану землі, як головного засобу у сільському господарстві.

Дієвість «технологічно-дорожньої карти» залежить від низки загальноекономічних та нормативно-правових передумов. Розширене законодавче забезпечення, що регулює сферу земельних відносин, є необхідною інституційною передумовою підвищення рівня конкурентоспроможності землекористування, яке є єдиним локомотивом економічного зростання.

Технологічно-дорожня карта визначає стратегію і шляхи розвитку сільськогосподарського землекористування. У цьому зв'язку важливо відзначити ухвалення двох законодавчих актів – Земельного кодексу України (2002 р) та Закону України «Про землеустрій» (2003 р), які є

першими і найбільш суттєвими кроками форсайту, який визначає соціально-економічну, технологічну та ін направленості розвитку землекористування, розкриває бачення майбутнього землекористування, прогнозування ринку землі та вихід на ринок конкурентоздатних видів продукції.

Так, орієнтація землеустрою (ст. 184 ЗКУ) на виконання таких видів робіт як:

- встановлення на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, землеволодінь і землекористувань;
- розробка загальнодержавної і регіональних програм використання та охорони земель;
- складання схем землеустрою, розроблення техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- обґрунтування встановлення меж територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами;
- складання проектів впорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань та створення нових;
- складання проектів відведення земельних ділянок;
- встановлення в контурі (на місцевості) меж земельних ділянок;
- підготовка документів, що посвідчують право власності або право користування землею;
- складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін, впорядкування угідь, а також розроблення заходів щодо охорони земель;
- розроблення іншої землевпорядної документації, пов'язаної з використанням та охороною земель;
- здійснення авторського нагляду за виконанням проектів з використання та охорони земель ілюструє пріоритети сучасного землеустрою на основі Форсайта.

Перших чотири види землевпорядної документації відображають загальнодержавний і регіональний рівень, а інші – місцевий рівень, в яких зосереджені дії ринкових механізмів раціонального використання і охорони земель на інноваційній основі.

Кожний із вказаних видів землевпорядних робіт виконується у наступному процесуальному порядку:

- розроблення проекту;
- погодження, розгляд і затвердження;
- перенесення проекту в натуру (на місцевість);
- авторський нагляд за виконанням проектів землеустрою та надання консалтингових послуг з питань землеустрою.

Водночас, діюча система формування технологічно-дорожньої карти, на нашу думку, є малоефективною через недостатній вплив державної політики на ефективний розвиток сільськогосподарського землекористування. Насамперед, це зумовлено недостатнім фінансуванням землевпорядних робіт за рахунок державного бюджету.

Якщо за рахунок коштів Державного бюджету України фінансуються такі види робіт, як:

- підготовка документації із землеустрою щодо визначення та встановлення в натурі державного кордону України;
- розробка загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель;
- розробка проектів землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність;
- здійснення землеустрою на землях державної власності, наприклад, проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь, фінансуються за рахунок коштів суб'єктів господарювання на землі.

Збереження такої тенденції стало причиною того, що ухвалена 2 листопада 2011 р № 1134 постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь» просто не виконується суб'єктами господарювання на землі через брак власних коштів, хоча використання ними землі носить руйнівний характер: непинно знижується вміст гумусу у ґрунті, а компенсація його витрат мінеральними добривами призводить до погіршення якості ґрунтів і виробленої сільськогосподарської продукції, наростають процеси водної і вітрової ерозії, зростає собівартість виробленої продукції та інші негативні процеси.

Наведені негативні наслідки порушення цілісності технологічно-дорожньої карти дають підстави для висновку про роз'єднаність науки, бізнесу і державних структур, про відсутність коопераційних зв'язків між ними, через що падає інтерес до Форсайту у суб'єктів господарювання на землі.

Вирішальна роль у зміцненні позицій сільськогосподарського землекористування у довгостроковому періоді належить його чутливості на зовнішнє середовище. Для аналізу такої чутливості традиційно використовується SWOT-аналіз, який вперше у 1963 році був

презентований професором К. Andrews в Гарварді на конференції з проблем розвитку бізнесу і поширився на всі сфери економіки. У SWOT-аналізі зосереджується увага на сильних і слабких сторонах, що має суб'єкт господарювання на землі та виявленні загроз і можливостей, що можуть виникнути у зовнішньому середовищі з наступним визначенням ланцюгових зв'язків між ними, що дозволить сфокусувати увагу дослідника на формулюванні стратегії землекористування. Фактично сильні сторони і можливості являють собою активи, а слабкі сторони і загрози – пасиви об'єкта планування, які повинні бути нейтралізовані, власне, сильними сторонами і можливостями, використовуючи їх наявний потенціал.

При оптимальному поєднанні приведених методів планування за умови повної мобілізації інтелектуального потенціалу вчених, різних верств населення, фінансових, науково-технічних, організаційних ресурсів, методологія Форсайт слугуватиме довгостроковим перспективам розвитку економіки країни, в тому числі сільськогосподарського землекористування, а не кон'юктурним інтересам окремих груп людей.

У цьому зв'язку, заслуговує на увагу думка російського вченого Є. В. Моргунова [186], який пропонує підготовку проектів по форсайт-дослідженням покласти на Міжвідомчу комісію Ради національної безпеки з проблем стратегічного планування, яка б спільно з провідними академічними інститутами і/чи вузами країни могли б відповідати за ці дослідження.

На тлі глобалізації процесів, що відбуваються в Україні, Сорока М. П. [264, с. 377-378] розглядає можливість впровадження в Україні Експериментальних центрів, до роботи в яких були б залучені експерти різних сфер суспільного життя, які б займалися питаннями стратегічного планування, здійснювали моніторинг, узгодження, супровід та контроль відповідних рішень. Саме такі центри могли б стати особливо важливим організаційним інструментом у трансфері даної методики, професійного обстоювання економічних інтересів суб'єктів господарювання на землі, розроблення та реалізації заходів у рамках стратегії конкурентоспроможності в умовах відкритості економіки та міжнародної інтеграції.

На сьогодні в країні створено більше 20 експертних центрів, що працюють за 45 напрямками [264, с. 379], метою яких є створення наукоємних структур та підвищення конкурентоспроможності існуючих, що докладають значних зусиль у контексті розробки стратегічних планів.

Акцентуємо увагу, що якісно побудована система форсайту визначається системою функцій тих установ, що відповідають за його реалізацію, до яких відноситься [264]:

- прогнозування розвитку наукової, науково технічної та інноваційної сфер, ринків наукоємної продукції і послуг, експертизи і підготовки висновків по проектах національних цільових програм, міжгалузевих і міждержавних науково-технічних програм;

- єдиний реєстр результатів науково-дослідницьких та дослідно-конструкторських робіт;

- управління діяльністю національних центрів науки і високих технологій, державних наукових центрів, провідних наукових шкіл і інформаційне забезпечення наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та ін;

- визначення та реалізація пріоритетів у сфері проблемно-орієнтованих пошукових і прикладних досліджень в інтересах отримання нових знань;

- розвиток систем, спрямованої на реалізацію наукових і технологічних пріоритетів, що фінансуються з центрального бюджету, в тому числі тих, що забезпечують національну безпеку та конкурентоспроможність економіки;

- сприяння розвитку інфраструктури інноваційної діяльності, механізмів стимулювання інноваційної активності організацій усіх секторів економіки та вдосконалення системи фінансової підтримки інноваційної діяльності та ін.

Підсумовуючи вищеприведене, можна зробити висновок про виключну роль форсайту у системі планування використання земельних ресурсів, зростання земельного капіталу, збереження і відтворення родючості ґрунтів як важливої конкурентної переваги сільськогосподарського землекористування.

Нині не обов'язково «сидіти на ресурсах», але, об'єднавши потенціал вчених, органів влади, громадянського суспільства, новітні інформаційно-комунікаційні засоби навколо проблеми проведення форсайту, уряд країни, суб'єкти господарювання на землі, за умови фінансування діяльності в галузі науково-дослідних робіт, можуть досягти високої ефективності функціонування системи стратегічного планування у контексті управління і регулювання сільськогосподарським землекористуванням як відповіді на основні потреби різних верств цивілізованого суспільства.

5.3. Перспективна модель ринку земельних ділянок власників земельних паїв

Чи варто акцентувати увагу на те, що в основі сьогоднішніх труднощів у земельній сфері лежить загальноновизнаний факт: роздержавлення і приватизація землі, нав'язані США і Європою відбулося за

найгіршим сценарієм для України, який можна тільки було очікувати. Сучасна криза аграрного сектора, в тому числі сільськогосподарського землекористування, являє собою добре спланований акт з тим, щоб економічно ослабити Україну, поставити її в залежність від зовнішнього ринку, усугубити невизначеність шляху її соціально-економічного розвитку. Правда, більшість селян усвідомлювали, що фундаментальні зміни на ліпше у землекористуванні не можуть відбутися водночас, для цього потрібний певний термін.

У зв'язку з цим, влада повинна була довести як свою готовність, так і свою здатність здійснювати ці фундаментальні зміни. Але майже за 25 років незалежності Україна не розв'язала фундаментальних проблем стратегії розвитку аграрного сектора економіки, розвитку ефективного сільськогосподарського землекористування.

Нині в господарській практиці сільськогосподарського землекористування склалася заплутана ситуація. В лабіринтах економічної реформи вона втратила свою цільову установку щодо відповідності характеру ринкових відносин: розвиток ефективного виробництва; ефективність системи управління та регулювання землекористування; кон'юктури ринку тощо.

Навіть українською політичною елітою було поставлено під сумнів практичну реалізацію земельної реформи, оскільки всі показники зростаючого розчарування були очевидні. Натомість склалися сприятливі умови для процвітання криміналу і корупції у сфері земельних відносин та управління, які руйнують життя людей. Це стало однією із основних причин різкого спаду виробництва, зростання собівартості, деградації ґрунту, погіршилось життя селян та ін. негаразди.

Очевидним стало, що реальний економічний прорив не може бути реалізований без відповідної стратегії, компетентності і ресурсів, побудови ринкових інститутів, тобто правил гри, суть яких полягає в організації взаємовідносин між людьми, ігнорування яких ще на початковій стадії провокує реформи на невдачі, і «невидима рука ринку», на жаль, не стала у пригоді. Тут виникла невідповідність між цілями і задачами суб'єкта управління і функціональним призначенням об'єкта управління.

Відповідно до цього, проблеми, що виникли у сільськогосподарському землекористуванні і в аграрній сфері загалом розчинились серед проблем отримання негайної максимізації прибутку будь-яким способом і методом, навіть на межі прояву криміналу.

Без перебільшення можна стверджувати, що Україна потерпіла поразку у контексті формування і розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського землекористування, що у значній мірі стало

причиною банкрутства української економіки, хоча не вийшла із гри у пошуку моделі стратегії ефективного землекористування з метою реалізації нових цільових установок. Тому зовсім не випадковим виявляється інтерес до проблем розвитку земельних відносин ринкового типу вченими та керівниками-практиками, молодими людьми, що починають освоювати мистецтво хлібороба, які зосередили свою увагу на науково-методичному забезпеченні даного процесу.

Базова основа національної політики розвитку земельних відносин ринкового типу знайшла своє відображення у працях таких відомих в Україні і за кордоном вчених, як Бабміндри Д. І., Бистрякова І. К., Будзяка В. М., Добряка Д. С., Дорош О. С., Казьміра П. Г., Мартина А. Г., Новаковського Л. Я., Саблука П. Т., Сохничка А. Я., Ступеня М. Г., Тихонова А. Г., Третяка А. М., Федорова М. М., Флекєя З. П., Хвесика М. А., Юрчишина В. В. та ін, які зробили значний внесок у розробку та вдосконалення методичного інструментарію раціональних шляхів і засобів істотного підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, підвищення ефективності виробництва і організації управління земельними ресурсами.

Разом з тим, є підстави стверджувати, що в їх роботах у неповній мірі знаходять відображення комплекс заходів і послідовність формування і реалізації ринку землі. В їх дослідженнях часто простежується догоджання настрою більшості, малим і великим чиновникам, функціональна грамотність яких бажає залишатись ліпшою. У наукових працях утвердилася лояльність до міфів типу «продуманої політики земельної реформи, націленої на створення соціально орієнтованої ринкової економіки», слабо виражена боротьба з профанацією методологічних основ проведення земельної реформи, яка б відповідала інтересам територіальної громади, залишаються відкритими питання наукового обґрунтування планування територій, збереження і відтворення родючості ґрунту, існує проблема удосконалення законодавчих актів та їх узгодженості між собою, що регламентують цю сферу діяльності. Важливо відзначити, що згадуваними вченими не розкрито мобілізуючу роль інституціоналізму навіть на теоретичному рівні як систему поглядів на методологію розвитку сільськогосподарського землекористування в умовах ринкової економіки.

Будемо відвертими – причини і потенційні наслідки так званого цивілізованого ринку землі стали об'єктами бурхливої полеміки і показали не правочинність однозначних оцінок. Очевидним є, що з точки зору формування ефективного сільськогосподарського землекористування розпаювання земель відкинуло Україну щонайменше на

100 років назад, відповідно знизивши і ефективність управління земельними ресурсами. Економічний аргумент, нав'язаний Україні США, Європейськими країнами щодо паювання земель є простим і обґрунтованим, – не допустити системних перемін на краще в країні. Крім того, нове керівництво, що прийшло до влади, зберігши старі інстинкти, інтереси від радянського періоду, створило сприятливі умови для процвітання криміналу і корупції у сфері земельних відносин в їх інтересах.

Сьогодні все помітніше стає очевидним, що стартові умови проведення земельної реформи у принципі були максимально сприятливими, хоча згодом були позбавлені механізму свого саморозвитку.

Так, організаційною основою проведення земельної реформи було роздержавлення земель з наступною передачею їх у колективну власність з можливістю отримання її у приватну власність тими громадянами, хто її обробляє, без виділення в натурі. Але у випадках виходу з колективного сільгосп підприємства кожний його член має право отримати безкоштовно у приватну власність свою частку, що засвідчується державним актом на право власності на землю, з метою ведення одноосібного господарства, з відведенням її в натурі в порядку першої, другої чи третьої черги.

Решта тимчасово незатребуваних земельних паїв, розміщених компактними масивами, повинна б використовуватись сільськогосподарським підприємством чи іншими суб'єктами господарювання на засадах оренди. Це був би ідеальний варіант політики використання землі.

У цьому випадку право приватної власності на землю могло визначати новітні тенденції сталого розвитку землекористування, виступати в якості «імунної системи», захищаючи його від різного роду небезпеки – політичної, економічної, соціальної, екологічної та ін.

За результатами маркетингового року кожний власник земельного паю міг би отримати орендну плату від орендаря в рамках чинного законодавства.

Перевагою такої організації використання земельних ділянок є забезпечення умови цілісності і компактності земельних масивів, що вирішальним чином позитивно впливатиме на ефективність землекористування. Але невдалий експеримент курсу на парцеляцію обширних масивів орних земель, який обрала держава, став однією із основних причин різкого спаду виробництва, інфляції цін тощо. Це не той шлях, який міг дати змогу Україні модернізувати аграрний сектор, підвищити ефективність сільськогосподарського землекористування,

забезпечити невинний розвиток продуктивних сил і виробничих відносин. Таким шляхом реформування колективних господарств не йшли Угорщина і Чехія, Німеччина і Білорусь та багато інших європейських країн, очистивши лише те, що мішало процесу трансформації ринкових перетворень.

Багаторічна практика багатьох країн виробила ефективний і справедливий принцип землекористування, згідно з яким орна земля не продається, а тільки передається у користування (оренду), набуваючи інституціонального змісту, тобто узгодженості інтересів різних рівнів управління.

У процесі проведення економічної реформи виявилось, що земельні відносини, які ґрунтуються на купівлі-продажі землі, не відповідають моделі ринкової економіки, спрямованої на досягнення поставленої мети щодо підняття стандартів життя українських громадян. Приватна власність – це рудимент рабовласницького ладу, від якого більшість країн відмовились, перейшовши на право користування, тобто право оренди чи емфітевзису.

Публічні дискусії на кшталт, що продовження мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення до початку 2016 року призведе до недоотримання понад 10 млрд грн [46, с. 166-167] є безпідставними, у певній мірі абсурдними. Якщо на шляху розростання цього протиріччя не встановити інституційних бар'єрів, то його (протиріччя) критична маса може призвести до соціальних катаклізмів з усіма витікаючими з цього наслідками.

Тому сьогодні хибним є уявлення про те, що, знявши мораторій на продажу земельних паїв, будуть створені ліпші умови для залучення додаткових інвестиційних ресурсів на розвиток галузі та інфраструктури села. Слід акцентувати увагу, що така постановка питання є від лукавого і дискредитує саму ідею земельної реформи. Адже успіхи та досягнення, здобуті на цьому шляху у 2013-2015 роках, переконливо свідчать, що суб'єкти господарювання на орендованій землі і без того знайшли необхідні обсяги інвестицій для отримання рекордного збору врожаю. Тут мова йде про те, що форма власності на землю, в принципі, безпосередньо не впливає на обсяги інвестицій в аграрний сектор.

Тому не випадково, завдяки вдалій господарській діяльності на землі, сьогодні надзвичайно динамічно розвиваються сільськогосподарські землекористування створені на базі оренди землі. Свідченням цьому є той факт, що якщо 5-10 років тому в Україні валовий збір зернових складав 25-30 млн т, то у 2012 році такий збір складав вже

понад 60 млн т, а в 2013-2014 роках ще вищий – понад 60 млн т, що свідчить про те, що ефективно розвивати аграрний сектор, забезпечувати соціальний розвиток сільських територій можна і без продажу земельних паїв.

Ще один переконливий аргумент, що свідчить про недоцільність продажу земельних паїв. Так, власник паю, продавши його за 5-6 тис. грн за один гектар (від авт. – дорожче не планується платити) назавжди себе і свою сім'ю залишає без засобів існування – землі, яка могла б його годувати впродовж всього життя. Тобто людина, що ще зовсім недавно мала землю, стає вигнанцем, «люмпеном».

Але, здавши земельний пай в оренду шляхом отримання орендної плати у розмірі 800-900 і більше гривень за один гектар, за 7-8 років його власник отримає ті ж гроші, які б він міг отримати від продажу землі. Тут найголовніше те, що у цьому випадку земля назавжди залишається у власника паю, надійно інтегруючи його у ринкове середовище, пронизує в усі сфери життя, чим забезпечує невичерпний оптимізм і надію на ліпші часи.

Отже, настав той момент, коли Україна повинна передусім виходити з інтересів національної, а відтак, продовольчої безпеки всіх своїх громадян. Прагнення державних чиновників продавати землі сільськогосподарського призначення не повинні бути самоціллю, важливо, щоб земля як елемент інфраструктури аграрного сектора економіки забезпечувала його конкурентоспроможність, вирішення основних вимог суспільства.

Але на сучасному етапі насильницьке нав'язування органами державної влади суспільству ідеї купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення (від авт. – земельних паїв) сприймається як вияв експансіоністських намірів керівників держави, що загрожує ще більшому розриву між багатими і бідними, послабленню демократичних інститутів держави. Міфи про те, що господарями землі будуть громадяни України та люди, що на ній працюють, не витримують ніякої критики.

Аналіз показує, що покладатись на те, що закон України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», який Верховна Рада України ближчим часом має намір прийняти, в умовах, коли в країні процвітає корупованість і кумівство, має місце правовий нігілізм, «судочинство» носить вибірковий характер, земельні відносини абсолютно не прозорі, забезпечить соціально-орієнтований процес купівлі-продажу земельних паїв викликає виражене почуття недовіри українців по відношенню до влади і несприйнятливості ними силових методів вирішення земельних питань.

Показовим є те, що вже нині через підставних осіб, коли відбувається переділ власності, сотні тисяч гектарів орних земель перебувають у руках іноземних компаній [64]. Екстраполюючи нинішню ситуацію у сфері земельних відносин на декілька років вперед, вкрай важливо правильно розуміти, що Україні не вдасться уникнути вибраної владою стратегії щодо купівлі-продажу земельних паїв, утримати соціально-орієнтований ринок земель сільськогосподарського призначення.

Загалом в умовах глобалізації адекватне реагування на нові виклики і загрози, пов'язані із зняттям мораторію на купівлю-продажу земель вимагає зосередитись над тим, які переваги матиме від цього Україна та кожний її громадянин, які запобіжні заходи слід розробити, щоб погасити можливі конфлікти у сфері земельних відносин і т. д.

Передусім відзначимо, що право власності на землю означає можливість користування корисними властивостями землі, тобто розпоряджатись нею на розсуд власника: чи земельний пай використовувати для товарного сільськогосподарського виробництва, чи, наприклад, для будівництва котеджів, які забезпечують прибуток у десятки разів вищий, ніж отримання прибутку від вирощування на цій площі сільськогосподарських культур.

Але, щоб нівелювати суперечливі погляди органів державної влади і суспільства щодо купівлі-продажу земельних паїв у середньо- чи довгостроковій перспективі, держава повинна змінити свої погляди щодо стратегії розвитку сільських територій. Тут мова йде про те, що в умовах відсутності інституційних бар'єрів на шляху до зловживання у сфері земельних відносин, що не відповідає інтересам суспільства, важливо сформувати, насамперед, інститути примусу, суть яких полягає не у покараннях чи репресивних заходах, а в тому, щоб запобігти порушенню збалансованості макро- і мікроекономічних інтересів. Практичне втілення інститутів примусу можуть створити платформу, на основі якої можуть бути сформовані стратегічні орієнтири розвитку цивілізованих ринкових земельних відносин. Останні повинні відображати інтегральний зміст системи управління і регулювання, які б активізували розвиток землекористування, сприяли реалізації адекватних заходів вирішення соціально-економічних та екологічних проблем землекористування, впливали на підвищення його ефективності, результативності залучених у господарський обіг матеріальних, природних, фінансових, трудових та ін ресурсів. З цієї точки зору реальний зміст інституту примусу знаходить своє відображення у вдосконаленні системи чинного законодавства, яке у кінцевому

результаті буде трансформовано у додаткову продуктивну силу, що забезпечить економічні результати.

Аналізуючи вітчизняну практику господарювання на землі, існуючу систему земельних відносин, можна сказати, що одним із таких законів буде закон, який би забороняв зміну цільового призначення земельних паїв.

Втім, щоб цей законодавчий акт здобув відповідне науково-прагматичне обґрунтування, забезпечив ефективність управління з досягнення цілі системи управління, необхідно впровадити механізм його реалізації. Таким механізмом є ухвалення закону України «Про зонування земель», завданням якого є встановлення зон для відповідних сфер діяльності (сільськогосподарської, житлової та громадської забудови, рекреаційної, оздоровчої діяльності та ін.). Така стратегія, як цілісна система дій, забезпечить науково обґрунтований розподіл земель з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів задля збереження, відновлення та розвитку природних і урбанізованих ландшафтів.

Серед важливих передумов у контексті зняття мораторію на продаж земельних паїв є ухвалення закону «Про розвиток сільських територій», яким би регламентувалось адекватне відтворення капіталу (розвиток інфраструктури, шкіл, лікарень, дорожньої мережі тощо) на території, на якій придбано у власність чи користування земельні паї.

Тобто, формування відповідного середовища на селі повинно здійснюватись на засадах інвестиційних зобов'язань суб'єктів господарювання на землі за зразком колгоспно-радгоспної системи господарювання, коли останні, займаючись агровиробництвом, активно інвестували кошти на розвиток сільських територій, забезпечували бажаний стан тенденцій та передумов позитивних змін в економіці і суспільстві.

Далі, досліджуючи зв'язок між різними галузями аграрного сектора економіки, багатократно було доведено необхідність на законодавчому рівні прийняття норми, яка б регламентувала обов'язковість утримання на одиниці площі сільськогосподарських угідь певної кількості великої рогатої худоби, свиней, птиці тощо, як умову відродження тваринництва, не поступаючись провідним країнам Європи і світу. Ця умова є особливо важливою, оскільки суб'єкти господарювання на землі переважно бажать зосередитись на землеробстві без такої взаємодоповнюючої галузі, як тваринництво. Але хоч тваринництво – це вихід на нові ринки сільгосппродукції, додаткові можливості модернізувати виробництво, диверсифікувати нові напрями діяльності, проте, через низьку рентабельність цієї галузі остання в Україні і її

регіонах не розвинута, хоча замовлення на тваринницьку продукцію значно перевищує її пропозицію. Саме така постановка питання є інструментом виходу країни з економічної кризи.

Визначальною передумовою зняття мораторію на продаж земельних паїв є визначення реальної їх ціни, адаптувавши до світових цін. У цьому зв'язку нормативна грошова оцінка повинна складати щонайменше 10-15 тис дол США, а не одну тисячу доларів за гектар родючих чорноземів. Між тим, виходячи із реальної об'єктивної природи ринку, на вторинному ринку ціна землі і буде складати 10-15 і більше тис дол США. Тому не випадково нині товстосуми квапляться скупити весь простір України за ціною не вище 6 тис грн/га [9, с. 8-9]. Зважаючи на викладене, необхідно внести поправки і доповнення до закону України «Про оцінку земель», який би продемонстрував відчутний прогрес у наближенні ціни землі до західних стандартів.

Наразі важливо відзначити, що гарантією незворотності утвердження в нашій країні виробництва екологічно чистої, збалансованої на вміст мінералів, вітамінів амінокислот сільськогосподарської продукції з одночасним забезпеченням бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті є ухвалення закону України «Про родючість землі», який би дав вичерпну відповідь всім учасникам ринку землі щодо посилення відповідальності за допущення деструктивних процесів на полі чи робочій ділянці землекористування. До прийняття такого закону України старт на зняття мораторію на купівлю-продаж землі є передчасним.

Реалізація ключових аспектів зняття мораторію вимагає розроблення програми захисту землекористувань існуючих товаровиробників сільськогосподарської продукції від руйнування їх цілісності земельно-майнових комплексів.

Це вочевидь призведе до створення мережі вкраплених, важкодоступних контурів орних земель, що ускладнить процес організації виробництва на них. У цьому зв'язку необхідно ухвалити Закон, який би дав відповідь на поставлену проблему. Попередньо можна сказати, що таким законом може бути закон України «Про консолідацію земельних ділянок».

Далі, за всі попередні роки господарювання на землі переважна більшість суб'єктів підприємницької діяльності повністю забезпечила себе відповідними технічними засобами, складськими приміщеннями тощо. Але, враховуючи високу чутливість сільськогосподарських підприємств, організованих на базі оренди земельних ділянок, до будь-яких політичних, економічних чи соціальних змін, пов'язаних із структурними трансформаціями, може призвести від послаблення пози-

тивних зрушень в аграрній сфері до повного саморуйнування. Між іншим, відносна стабільність нині діючих сільськогосподарських підприємств пов'язується з політикою постійного підвищення та своєчасності виплати орендної плати за землю – від 3 до 5 і більше відсотків, надання інших послуг (навіть безоплатних), щоб не допускати загострень відносин у системі: держава – орендодавець – орендар. Проте застосування «сили» грошей з метою придбання землі у власність може призвести до зруйнування існуючих фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів та ін, оскільки останні можуть виявитись не здатними протистояти тиску товстосумів.

Це означає, що тільки після ухвалення закону України «Про захист суб'єктів господарювання на землі» можна сподіватись на мінімізацію руйнівного впливу в системі обігу земельних паїв.

У контексті зміцнення конкурентоспроможності землекористування, приведений перелік ухвалення та внесення змін до існуючих законодавчих актів є лише тим мінімум економічної безпеки, який знизить рівень загрози та непередбачуваності на ринку земельних паїв, оскільки кожний потенційний суб'єкт купівлі землі буде озброєний знаннями чинного законодавства і за ним залишається вибір – купувати чи не купувати землю, щоб не стати заручником ситуації в майбутньому.

Висуваючи на передній план управлінську діяльність щодо питання купівлі-продажу земельних паїв, держава, очевидно, не враховувала того факту, що ст. 79 Земельного кодексу України [81] передбачається передача у приватну власність лише поверхневого шару, а не земної поверхні з установленними межами. А це далеко не одне і те ж. Насамперед, тут вступає у силу геополітичний вимір, згідно якого земля (материнська складова) як просторовий об'єкт з атмосферним повітрям, підземними водами тощо є власністю Українського народу [82], які не можуть підлягати передачі у приватну власність. Інша справа, що цей поверхневий шар може надаватися в оренду для ведення аграрного бізнесу.

І не варто дивуватися тому, що ці прорахунки у законодавчому процесі стали помітні не одразу, оскільки у всьому попередньому періоді йшло «переварювання» реальної ситуації, яка склалась в Україні.

Із приведеної вище постановки питання складається враження, що Україна не повинна стати ареною широкомасштабного продажу земельних паїв, оскільки це суперечить статті 79 Земельного кодексу України та статті 13 Конституції України [100]. Визначальним

орієнтиром розвитку конкурентоспроможних сільськогосподарських підприємств може стати довгострокова оренда земельних паїв, створення сімейних фермерських господарств та ін, створивши на законодавчому рівні сприятливі умови для їх розвитку, спрощеного бухгалтерського обліку, звітності та ін. на засадах добровільної кооперації. Велике значення при цьому набувають такі економічні важелі, як податки, кредити, ставки банківського процента, пільги тощо. У гіршому випадку національного господарські втрати неминучі.

Модель створення ринку земель, орієнтованого, в першу чергу, на купівлю-продажу земельних паїв, що активізуються Президентом держави урядом України та іншими інститутами державної влади як головна умова стратегії соціально-економічного розвитку держави та конкурентних стратегій суб'єктів господарювання є джерелом зловживань і корупції у сфері земельних відносин, оскільки це питання у законодавчому полі практично не врегульовано, не створено передумов повноцінного, соціально-орієнтованого функціонування ринку земельних паїв, механізмів його регулювання, і врешті-решт, не визначено, що влада планує продавати – землі сільськогосподарського призначення чи земельні паї, що є не одним і тим же. Якщо землі сільськогосподарського призначення, то до них, крім ріллі, відносяться і господарські шляхи та прогони, полезахисні лісові смуги, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації та багато інших угідь, які, як відомо, не паювались [46, с. 165-176].

У зв'язку з вказаними обставинами впливає, що сформульоване нами бачення розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення є передумовою реалізації національного господарських інтересів та інтересів конкретних суб'єктів господарювання на землі, підвищує ефективність системи управління, створює об'єктивну основу розвитку сільськогосподарського землекористування.

Висновки до розділу 5

1. Змістовне осмислення інноваційних цінностей у сільськогосподарському землекористуванні вказує на можливість зміцнення нових інститутів, які слід розглядати як інституціональну трансформацію, першооснову, що генерує внутрішні і зовнішні умови виведення аграрного сектора економіки на шлях його ефективного розвитку, а відтак національної економічної системи на вищий рівень суспільних цінностей. Трансформаційні процеси у сільськогосподарському земле-

користуванні пройшли довгий еволюційний шлях і нині вони орієнтовані на підвищення ефективності соціально-економічної реформи, дотримання соціальних стандартів життя людей та екології природного середовища, базуючись на наукових знаннях та інформації із забезпеченням умов для їх ефективної реалізації, організації процесу управління земельними ресурсами, формування високої свідомості людини у рамки процесу земельних відносин. Виходячи з цього, інституціоналізацією виробничих і земельних відносин у процесі використання земель слід розглядати в економічному, політичному, соціальному, духовному та культурному контексті, використовуючи кращі традиції господарської діяльності на землі, неформальні норми поведінки людей на основі підприємницької етики, оскільки вони визначають суть і специфіку комплексного і збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування.

2. Сучасний рівень розвитку сільськогосподарського землекористування висуває на передній план важливість такого інструменту як форсайт, орієнтованого на створення соціально-економічної та екологічно ефективної економіки землекористування, що забезпечує послідовне підвищення стандартів якості життя людей, конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, раціональне використання і охорону землі. В умовах нової фази розвитку суспільства є підвищена увага до форсайту, оскільки він себе проявляє не у «вгадуванні» майбутнього, шляхом прогнозування, а в проектуванні з урахуванням матеріально-фінансового, науково-технічного, технологічного, організаційного та іншого забезпечення, використовуючи вітчизняний та узагальнений іноземний досвід сільськогосподарського землекористування. Ефективність форсайту, як інноваційної моделі розвитку землекористування, досягається шляхом узгодженості дій між бізнесом і державою, політиками і спеціалістами-практиками, пом'якшенням суперечностей між ресурсовикористанням та ресурсозберігаючим ефектом як феномен суспільного життя.

Організаційно-правові форми розвитку форсайту передбачають проектно-плановий підхід, в основі якого є ціль досягнення бажаного стану землекористування у перспективному періоді. Але такий сценарій супроводжується інституціональним розривом, оскільки недооцінюється вплив зовнішнього середовища на весь запроєктований період, через що досягнення цілей стає надзвичайно обмеженим. На відміну від проектно-планового підходу, програмний підхід знаходить своє відображення в стратегії, що являє собою сукупність принципів вибору цілей і засобів таким чином, щоб реалізувати цілі в залежності

від ситуації, що склалась на момент відповідного періоду. У цьому випадку суб'єкт управління на основі «технологічної дорожньої карти» поетапно формує конкретні цілі та механізми їх досягнення.

3. Розвиток науки управління еволюціонував методи форсайту землекористування, використовуючи різноманітні комбінації їх поєднання. Такими найбільш використовуваними методами є метод Дельфі; розробка сценаріїв планування; технологічно-дорожня карта; SWOT-аналіз; аналіз взаємного впливу факторів та ін.

Оптимальне поєднання приведених методів, за умови повної мобілізації інтелектуального потенціалу, що поєднує інтелектуальний капітал людей та різні форми нематеріальних активів, що здійснюють вплив на науку, освіту та науково-технічний прогрес, форсайт служить економічний інститутом розвитку землекористування.

4. Серйозною перешкодою розвитку земельних відносин та сільськогосподарського землекористування, зокрема, став невдалий експеримент курсу держави на парцеляцію обширних масивів орних земель, що справило глибокий вплив на небачену економічну кризу: вимирання великої частина населення, масова міграція за кордон на заробітки, низький рівень заробітної плати та ін. Відсутність стратегічного підходу до управління сільськогосподарським землекористуванням стала причиною того, що раніше крупні сільськогосподарські підприємства регіонів подрібнено на сотні тисяч земельних ділянок, які не тільки не відповідають потребам розширеного розвитку економіки, але й відстають у своєму розвитку, не знайшовши місця у ринковій економіці. Земельні відносини, що ґрунтуються на купівлі-продажі землі, не відповідають моделі ринкової економіки, спрямованої на досягнення поставленої мети щодо підтримання стандартів життя українських громадян.

5. Характер сучасних земельних відносин все чіткіше вказує на те, що зняття мораторію на купівлю-продажу земельних паїв не має нічого спільного з подоланням дисбалансів, що існують в аграрному секторі економіки, в тому числі у сільськогосподарському землекористуванні. Форма власності на землю не впливає на обсяги інвестицій в аграрний сектор економіки та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Важливим виміром економічного зростання сільськогосподарського землекористування є оренда землі, яка забезпечує більш сприятливі умови для розвитку сільських територій, залишає орендодавцю шанс зберегти у власності земельний пай, який може годувати його і сім'ю впродовж всього життя. У цьому зв'язку дієвим напрямком використання земельних паїв є корпоратизація як одна з форм організації виробництва на землі.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження являє собою узагальнення теоретико-методологічних і практичних засад, що забезпечують розв'язання наукової проблеми розвитку сільськогосподарського землекористування в регіоні. Отримані результати дозволили зробити відповідні висновки і пропозиції теоретико-методологічного та прикладного характеру, спрямовані на досягнення еколого-економічної ефективності сільськогосподарського землекористування в регіоні в умовах функціонування нових земельних відносин та свідчать про досягнення мети і виконання поставлених завдань.

Насамперед, системна перебудова національної економіки, в тому числі аграрного сектора, вимагає корінних інституціональних змін, до яких відноситься децентралізація прав і повноважень центральних органів влади і місцевого самоврядування шляхом оптимального поєднання державного регулювання на рівні регіону із залученням органів місцевого самоврядування, де успіх економічних трансформацій буде визначатися ефективністю використання економічних ресурсів в рамках територіальної громади.

Базова основа аграрної політики повинна формуватися на засадах корпоративного способу організації виробництва, який сьогодні все ширше усвідомлюється суспільством і є головною умовою ефективного землекористування, здатного конкурувати на внутрішньому і зовнішньому ринках, гарантованого захисту соціальних інтересів суспільства, виробництва сільськогосподарської продукції на рівні міжнародних стандартів, екологічної безпеки та ін.

Нечіткі методологічні підходи до оптимізації земельних угідь, організації системи сівозмін, допущені в економічній політиці сільськогосподарського землекористування, втрата почуття економічної, адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення екологічних вимог підривають основи сталого розвитку аграрного сектора, в тому числі землекористування.

Лише за умови сталого розвитку сільськогосподарського землекористування можна забезпечити отримання суспільно-необхідної кількості продукції високих стандартів якості без порушення екосистеми. В основу такої системи повинна бути закладена сучасна модернізація сільськогосподарського землекористування, що забезпечує обнадійливі якісні зрушення у ньому, ґрунтуючись на екологічних, економічних, соціальних, науково-технічних та інноваційних засадах.

З точки зору інституціональної економіки, успіх економічних трансформацій у землекористуванні визначається активністю формальних і неформальних інститутів, тобто правил поведінки, що фіксуються у правових актах держави та соціальних нормах.

Ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування є діагностика його соціально-економічного розвитку з тим, щоб пов'язати результати господарської діяльності із станом земель, темпами економічного зростання, виконання зобов'язань щодо дотримання високих соціальних стандартів перед сільським населенням.

Результати проведеної еколого-економічної діагностики пореформеного сільськогосподарського землекористування свідчать, що аграрний сектор Причорноморського регіону ще не досягнув рівня економічного розвитку 1990 року. Якісних змін у сільськогосподарському землекористуванні можна досягти тільки завдяки оптимізації структури посівних площ шляхом розширення у сівозмінах таких гумусонакопичувальних культур, як однорічні та багаторічні трави, скоротивши площі посіву соняшника, ріпаку та інших гумусовитратних культур. Реалізація стратегії екологізації сільськогосподарського землекористування є вищим пріоритетом господарської діяльності на землі.

Первинну ланку формування конкурентної стратегії сільськогосподарського землекористування становить інноваційна активність з використанням інструментів економічної, екологічної, інвестиційної, інституційно-правової політики. Активні інноваційні дії, що активізують конкурентні стратегії, досягаються адекватними заходами щодо комплексних економічних підходів у формуванні приватної власності на землю та регулювання земельних відносин; системним управлінням організацією ефективного сільськогосподарського землекористування, забезпечуючи умову збереження і відтворення родючості ґрунту шляхом скорочення процесів мінералізації гумусу та втрат його у процесі водної ерозії та дефляції; організацією використання землі на основі проектів землеустрою; відповідного бюджетного фінансування; інформаційно-комунікативних технологій, кредитних гарантій, страхування, державних контрактів та субсидій; скороченням масштабів тіньової економіки у землекористуванні; скороченням кількості державних органів регулювання і контролю; здійсненням регуляторних заходів щодо діяльності монопольних структур у використанні землі; автоматизацією системи ведення державного земельного кадастру, спрямованого на гарантування прав на землю; визначенням оптимальної моделі сільськогосподарського землекористування, особливостей ринку експорту та імпорту сільськогосподарської продукції.

Світовий досвід розвитку землекористування свідчить, що відсутність адекватних стимулів щодо розкриття нових способів раціонального використання і охорони земельних ресурсів, невизначеність методів та форм взаємодії органів державного управління із суб'єктами господарювання на землі є причиною того, що в Україні, у якій 67 % всіх сільськогосподарських угідь, розміщених на чорноземних ґрунтах, дохідність з одного гектара землі у 7-10 разів є нижчою, ніж у країнах Європи.

Основними засобами реалізації екологічної політики продовольчої безпеки є підвищення ефективності використання земельного потенціалу, стимулюючої податково-бюджетної та грошово-кредитної політики, подолання корупції та тіньової економіки, захист прав власників землі і землекористувачів, зміщення акцентів з довгострокового і середньострокового планування на швидке реагування викликів ринку, залучення інвестицій, розвиток інтелектуального потенціалу, основними ресурсами якого є знання, ІТ-індустрія та ін.

Стратегія інноваційного розвитку землекористування має бути орієнтована на подолання ринку сировинної спрямованості з переходом на чотириохфазну модель розвитку економіки, що є найбільш ефективною формою організаційно-економічних відносин. Базова основа інноваційного розвитку сільськогосподарського землекористування, що забезпечує його конкурентоспроможність на ринку, знаходить своє відображення у територіальній організації території, що враховує узгодження соціально-економічних та екологічних інтересів, об'єднаних загальною метою – підвищення земельного капіталу та поліпшення соціальних стандартів життя людей.

Одним з найвищих пріоритетів господарської діяльності в аграрному секторі економіки є формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування, здатного забезпечити ринок сільськогосподарської продукції високої якості з дотриманням екологічної безпеки навколишнього природного середовища.

Регіональне управління сільськогосподарським землекористуванням має ґрунтуватися на балансі загальнодержавних інтересів та інтересів населення регіону. Основними факторами у регіональній системі управління сільськогосподарським землекористуванням є розподіл прав і повноважень між центральними і місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування. В результаті цього створюються умови для підвищення економічної самостійності регіонів та їх комплексного розвитку, можливості глибоких інституціональних перетворень з метою дійового правового поля і економічного механізму

створення сприятливого інвестиційного клімату з урахуванням місцевих особливостей, суттєвого оздоровлення виробничих та соціальних змін на селі, розв'язання прихованих соціальних, економічних, екологічних, етнічних та культурних проблем окремих територій. З цієї точки зору регіон має перетворитись на безпосередню продуктивну силу, що може забезпечити високий рівень життя населення на всій території країни, реалізувавши наявний фінансово-економічний, земельно-ресурсний, інтелектуальний потенціал, може стимулювати досягнення ними конкурентоспроможності у світовому вимірі, активувати їх здатність до прискореної адаптації до умов глобалізації.

Важлива роль у забезпеченні ефективності функціонування всієї системи аграрного сектора економіки належить конвергенції, покликаній стимулювати розвиток економічних процесів, не допускаючи дестабілізації екологічної ситуації в країні. Інститут конвергенції, як одна із форм організації раціонального використання земель, регулювання процесів конкретних економічних заходів у землекористуванні, спрямованих на досягнення стратегічних і тактичних цілей, розв'язання нагальних поточних проблем, дає достатньо стимулів взаємоузгодженого поєднання різновекторних рішень, пристосованих до економічної діяльності суб'єктів господарювання на землі, а саме: скоротити площі оброблюваних земель; забезпечити бездефіцитний баланс гумусу у ґрунті з наступним його нарощуванням; організувати державну служби з охорони ґрунтів при РНБ України та інформаційно-дорадчі служби з питань управління родючістю ґрунту у регіонах і на локальному рівнях; продовжити роботи з обстеження якісного стану ґрунтів; розробити проекти землеустрою всіх суб'єктів господарювання на землі на засадах контурно-меліоративної організації території; виконати комплекс робіт з консервації сильнодеградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь; переосмислити важливість виробництва органічно орієнтованої сільськогосподарської продукції, що забезпечує високі стандарти якості життя; забезпечити організацію створення зрошуваних культурних пасовищ у Причорноморському регіоні України; скласти плани екокоридорів, відновлювальних районів і буферних зон, що розміщуватимуться на сільськогосподарських угіддях у складі екомережі як головну умову з організації збереження біо- та ландшафтного різноманіття.

У концепції державної регіональної політики розвитку сільськогосподарського землекористування пріоритетне місце належить інституту управління, яке являє собою діяльність з перетворення явищ, процесів у заданому напрямі.

Результативність процесу управління сільськогосподарським землекористуванням визначається його принципами, що являють собою об'єктивні правила управлінської поведінки, які впливають з потреб суб'єкта управління і надходять до нього у вигляді наукового знання, за допомогою якого досягається поставлена мета.

Формування інноваційної політики землекористування в умовах децентралізації має реалізовуватись шляхом розробки та запровадження стратегічних програм з використання високих технологій у виробництві й переробці сільськогосподарської продукції, енергозбереженні та докорінному поліпшенні земель, шляхом фінансування фундаментальних досліджень, прикладних науково-дослідних робіт щодо розробки та впровадження технологій органічного землеробства, економічних моделей міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин на засадах децентралізації.

Децентралізація на регіональному рівні має сприяти ефективності діяльності землевласників та землекористувачів з метою забезпечення виконання ними самоврядних функцій на рівні району та регіону, сприятиме здійсненню ефективної політики, спрямованої на подолання диспропорцій в економічній та інших сферах розвитку територій, ліквідації диспропорцій у розвитку економічної та правової основ у здійсненні децентралізації та ін.

Інституціоналізація виробничих і земельних відносин у процесі використання земель має розглядатися в економічному, політичному, соціальному, духовному та культурному контексті, використовуючи кращі традиції господарської діяльності на землі, неформальні норми поведінки людей на основі підприємницької етики, оскільки вони визначають суть і специфіку комплексного і збалансованого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Сучасний рівень розвитку сільськогосподарського землекористування висуває на передній план важливість такого інструменту як форсайт, орієнтованого на створення соціально-економічної та екологічно ефективної економіки землекористування, що забезпечує послідовне підвищення стандартів якості життя людей, конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, раціональне використання і охорону землі. Ефективність форсайту як інноваційної моделі розвитку землекористування досягається шляхом узгодженості дій між бізнесом і державою, політиками і спеціалістами-практиками, пом'якшення суперечностей між ресурсовикористанням та ресурсозберігаючим ефектом як феномен суспільного життя.

В процесі дослідження обґрунтовано, що методологія форсайт полягає в прийнятті конкретних рішень у сфері землекористування, що

дасть можливість сформувати майбутнє таким, яким хоче його бачити суб'єкт управління. Форсайт передбачає врахування альтернатив майбутнього розвитку, залучення різнопрофільних груп учасників, міждисциплінарного підходу з метою охоплення всіх факторів, що можуть вплинути на майбутні процеси розвитку землекористування. У системі планування земельних ресурсів форсайт є важливою умовою формування конкурентної переваги сільськогосподарського землекористування.

Характер сучасних земельних відносин все чіткіше вказує на те, що зняття мораторію на купівлю-продажу земельних паїв не має нічого спільного з подоланням дисбалансів, що існують в аграрному секторі економіки, в тому числі у сільськогосподарському землекористуванні. Важливим виміром економічного зростання сільськогосподарського землекористування є корпоратизація як одна з форм організації виробництва на землі.

Реалізація розроблених наукових положень, висновків і рекомендацій у процесі їх впровадження у виробництво сільськогосподарських підприємств Причорноморського регіону підтвердила їх достовірність та доцільність використання у Миколаївській, Херсонській, Одеській областях та в практичній діяльності сільськогосподарських підприємств регіону.

ДОДАТКИ

Додаток А

Особливості світового досвіду розвитку сільськогосподарського землекористування

Таблиця

Країна	Особливості аграрного землекористування	Позитивні наслідки для України
Європейський союз	поліпшення конкурентоздатності сільського господарства для сільських територій; підвищення або посилення управління землею; диверсифікація сільської економіки і якості життя в сільській місцевості.	створення агропідприємств, орієнтованих на ринкову модель розвитку аграрної сфери як стратегічного напрямку трансформації земельних ресурсів
Франція	стимулювання заходів щодо укрупнення земельних масивів шляхом надання економічної допомоги або соціальних пільг	придбання або взяття в оренду землекористувань на пільгових умовах
Польща	підтримка великих за розміром землекористувань та високотоварних селянських господарств	більш ефективне виробництво продукції
Болгарія, Польща, Угорщина, Чехія	створення спеціалізованих фондів, які викуповують розрізнені ділянки сільськогосподарських угідь і вже підготовлені (консолідовані) земельні масиви передають в оренду	здешевлення організаційних витрат на оренду землі та обробіток консолидованих масивів
Данія, Нідерланди	ідентифікація земельної ділянки у відповідності з її використанням	оновлення меж земельних масивів
Фінляндія	ведення кадастрової діяльності з врахування розвитку в країні телекомунікацій	виконання більш вузьких функцій з метою захисту інтересів держави та землевласників
Болгарія, Албанія, Румунія, Чехія, Угорщина, Чехія, Естонія, Литва	повернення прав власності колишнім власникам землі або їх спадкоємцям	надання землі у приватну власність
Чехія, Словенія, Угорщина	створення ринково орієнтованих виробничих товариств, що орендують сільськогосподарські землі у дрібних землевласників	збільшення термінів оренди земель та проведення концентрації в землекористуванні

Закінчення табл.

Країна	Особливості аграрного землекористування	Позитивні наслідки для України
Литва, Польща, Молдова	приватна власність на землю	довготривалість використання землі
Албанія, Італія, Болгарія, Угорщина, Чехія, Словаччина, Румунія	заборона продажу сільськогосподарських земель іноземцям	діє політика захист вітчизняного виробника
США, Канада	високий рівень концентрації сільськогосподарського виробництва	об'єднання сільгоспвиробників з метою більш ефективного ведення виробництва
США, Румунія, країни Західної Європи	високий рівень технічного обслуговування аграрного сектора економіки	використання сучасних технологій дозволить підвищити продуктивність праці
Країни ЄС, Швейцарія, Фінляндія, США	заборона використання інтенсивних технологій; міні-землеробство, біодинамічне землеробство з використанням крапельного зрошування; поєднання технологій сільськогосподарського виробництва з природоохоронними заходами	ведення екологічнобезпечного сільськогосподарського виробництва
Канада, США, Іспанія	ведення системи страхування агроризиків	захист від природних та антропогенних чинників
Євросоюз	контроль за раціональним використанням земель та субсидування експорту сільськогосподарської продукції	дотримання природоохоронних вимог та збереження довкілля, забезпечення раціоналізації сільгоспвиробництва
Країни ЄС, Японія	державна підтримка сільгоспвиробників	забезпечення дії аграрного протекціонізму
Країни Західної Європи	використання післяжнивних решток як органічне добриво	впровадження мало витратних технологій удобрення
Ірландія, Люксембург, деякі країни ЄС	збільшення площ під кормовими культурами	забезпечення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунті
США	впровадження у виробництво останніх досягнень науки і техніки	ведення екологічнобезпечного ефективного виробництва

Джерело: складено автором на основі проведеного аналізу.

Додаток Б

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Україні, 1990 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	7268000	23,9	40,2	-0,437	-3176116
Озиме жито	518000	1,7	38,1	+0,019	+9842
Яра пшениця	9000	0,01	39,5	-0,833	-7497
Ячмінь	2201000	7,2	33,8	-0,259	-570059
Овес	492000	1,7	39,1	-0,375	-184500
Гречка	350000	3,1	29,5	+0,317	+110950
Зернобобові	1424000	4,7	27,3	-0,489	-696336
Кукурудза на зерно	1234000	4,0	38,7	-0,909	-1121706
Соняшник	1636000	5,4	15,8	-1,316	-2152976
Овочі	456000	1,5	149,0	-0,657	-299592
Цукровий буряк	1607000	5,3	275,7	-1,674	-2690118
Картопля	1429000	4,7	116,8	-0,600	-857400
Кукурудза на силос	4637000	15,2	175,2	-0,436	-2021732
Кормові коренеплоди	624000	2,0	298,3	-1,523	-950352
Однорічні трави (зелена маса)	2583000	8,5	178,5	+0,462	+1193346
Багаторічні трави (сіно)	3986000	11,06	57,2	+0,900	+3587400
Всього	30454000	100,0	X	-0,196	-5972396

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Україні, 2010 рік

Назва сільськогосподарськи х культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	7904000	29,3	25,3	-0,181	-1430624
Озиме жито	286000	1,1	26,0	+0,080	+22880
Яра пшениця	314000	1,2	24,4	-0,359	-112726
Ячмінь	5278000	19,5	26,9	-0,215	-113477
Овес	326000	1,2	23,7	-0,179	-58354
Гречка	225000	0,8	29,0	+0,304	+68400
Зернобобові	429000	1,6	24,3	-0,396	-169884
Кукурудза на зерно	2709000	10,0	27,3	-0,591	-1601019
Соняшник	4572000	17,0	15,0	-1,250	-6858000
Овочі	462000	1,7	173,6	-1,113	-514206
Цукровий буряк	501000	1,9	279,5	-1,707	-855207
Картопля	1408000	5,2	132,5	-0,755	-1063040
Кукурудза на силос	473000	1,8	125,3	-0,314	-148522
Кормові коренеплоди	244000	0,9	253,3	-1,534	-374296
Однорічні трави (зелена маса)	583000	2,2	38,3	+0,220	+128260
Багаторічні трави (сіно)	1238000	4,6	27,6	+0,542	+670996
Всього	26952000	100,0	X	-0,354	-9547571

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Україні, 2011 рік

Назва сільськогосподарськи х культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	7987000	28,9	35,3	-0,229	-1829023
Озиме жито	283000	1,0	37,0	+0,021	+5943
Яра пшениця	282000	1,0	35,7	-0,746	-210372
Ячмінь	3787000	13,7	34,3	-0,109	-412783
Овес	1191000	4,3	30,3	-0,212	-252492
Гречка	311000	1,1	32,5	+0,300	+311000
Зернобобові	374000	1,4	29,3	-0,583	-218042
Кукурудза на зерно	3620000	13,1	29,5	-0,674	-2439880
Соняшник	4739000	17,1	18,4	-1,533	-7264887
Овочі	498000	1,8	195,0	-0,346	-172308
Цукровий буряк	532000	1,9	363,3	-1,652	-878864
Картопля	1439000	5,2	168,0	-1,317	-1895163
Кукурудза на силос	445000	1,7	148,0	-0,366	-162870
Кормові коренеплоди	444000	1,6	272,3	-1,659	-736596
Однорічні трави (зелена маса)	531000	1,9	41,7	+0,231	+122661
Багаторічні трави (сіно)	1207000	4,3	31,2	+1,154	+1392878
Всього	27670000	100,0	X	-0,053	-1464079

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Україні, 2012 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	6537000	23,5	31,2	-0,205	-1340085
Озиме жито	302000	1,1	30,3	+0,026	+7852
Яра пшениця	238000	0,9	33,7	+1,275	+303450
Ячмінь	3425000	12,3	32,8	-0,231	-791175
Овес	2048000	7,2	31,5	-0,233	-477184
Гречка	300000	1,3	31,7	+0,300	+90000
Зернобобові	318000	1,1	30,5	-0,616	-195888
Кукурудза на зерно	4625000	16,6	31,7	-0,733	-3390125
Соняшник	5194000	18,7	16,5	-1,375	-7141750
Овочі	494000	1,8	199,2	-1,272	-628368
Цукровий буряк	458000	1,6	410,8	-2,392	-1095536
Картопля	1440000	5,2	161,0	-1,267	-1824480
Кукурудза на силос	497000	1,8	129,3	-0,322	-160034
Кормові коренеплоди	230000	0,8	232,5	-1,399	-321770
Однорічні трави (зелена маса)	499000	1,8	31,5	+0,231	+115269
Багаторічні трави (сіно)	1195000	4,3	32,6	+0,649	+775555
Всього	27801000	100,0	X	-0,578	-16074269

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Україні, 2013 рік

Назва сільськогосподарськи х культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	6525000	23,0	39,9	-0,349	-2277225
Озиме жито	282000	1,0	37,5	+0,021	+5922
Яра пшениця	159000	0,6	38,3	-0,815	-129585
Ячмінь	3359000	11,9	39,5	-0,333	-1118547
Овес	252000	0,9	37,6	-0,345	-86940
Гречка	189000	0,7	35,3	+0,300	+56700
Зернобобові	280000	1,0	31,7	-0,621	-173880
Кукурудза на зерно	4893000	17,3	37,2	-0,834	-4080762
Соняшник	5051000	17,8	21,7	-1,808	-9132208
Овочі	483000	1,7	199,2	-1,272	-614376
Цукровий буряк	280000	0,9	410,8	-2,392	-669760
Картопля	1388000	4,9	159,7	-1,257	-1744716
Кукурудза на силос	393000	1,3	132,0	-0,478	-187854
Кормові коренеплоди	224000	0,8	249,6	-1,509	-338016
Однорічні трави (зелена маса)	469000	1,7	33,7	+0,231	+108339
Багаторічні трави (сіно)	1152000	4,1	38,5	+0,748	+861696
Всього	28329000	100,0	X	-0,689	-19521212

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Одеській області, 1990 рік

Назва сільськогосподарськи х культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	33800	1,9	33,8	-0,339	-11458
Озиме жито	1250	0,01	37,3	+0,041	+51
Яра пшениця	13500	0,7	38,9	-0,854	-11529
Ячмінь	30100	1,6	39,4	-0,351	-10565
Овес	6352	0,4	30,0	-0,207	-1314
Гречка	2300	0,1	36,8	+0,300	+690
Зернобобові	896300	51,4	37,8	-0,733	-656988
Кукурудза на зерно	333800	19,2	32,2	-0,785	-262033
Соняшник	235700	13,5	14,0	-1,166	-274826
Ріпак	300	0,01	12,3	-1,325	-398
Овочі	37600	2,1	122,8	-0,909	-34178
Цукровий буряк	44600	2,6	195,7	-1,201	-53565
Картопля	32100	1,8	77,5	-0,605	-19421
Кукурудза на силос	32000	1,9	115,0	-0,295	-9440
Кормові коренеплоди	3700	0,01	170,3	-1,006	-3722
Однорічні трави (зелена маса)	7000	0,4	139,5	+0,381	+2667
Багаторічні трави (сіно)	32200	1,98	90,6	+0,900	+28980
Всього	1742602	100,0	X	-0,755	-1317049

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Одеській області, 2010 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	465900	26,9	28,3	-0,149	-69419
Озиме жито	2800	0,2	22,4	+0,096	+269
Ячмінь	484800	29,8	21,5	-0,098	-47510
Овес	6000	0,4	15,3	-0,068	-408
Просо	6300	0,5	14,1	+0,160	+1008
Гречка	1700	0,1	10,3	+0,302	+513
Зернобобові	47600	2,9	25,5	-0,395	-18802
Кукурудза на зерно	100000	6,1	41,0	-1,038	-103800
Соняшник	227400	14,0	14,4	-1,200	-272880
Ріпак	176400	10,8	15,4	-1,540	-271656
Овочі	29900	1,8	158,2	-1,225	-36628
Цукровий буряк	400	0,1	193,2	-1,176	-470
Картопля	38100	2,3	151,8	-1,531	-58331
Кукурудза на силос	3100	1,9	117,0	-0,295	-615
Кормові коренеплоди	1600	0,1	170,8	-1,033	-1653
Однорічні трави (зелена маса)	5000	0,3	83,3	+0,293	+1465
Багаторічні трави (сіно)	29100	1,8	24,3	+0,557	+16209
Всього	1626100	100,0	X	-0,531	-862708

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Одеській області, 2011 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	147190	10,7	31,9	-0,236	-34737
Озиме жито	2000	0,2	19,3	+0,107	+214
Ячмінь	405500	29,4	26,0	-0,132	-53526
Овес	7300	0,5	14,7	-0,018	-131
Просо	14200	1,0	7,3	+0,168	+2386
Гречка	2000	0,2	5,3	+0,267	+534
Зернобобові	95200	6,9	29,2	-0,607	-57786
Кукурудза на зерно	130100	9,5	39,9	-0,939	-122164
Соняшник	301500	22,0	14,3	-1,192	-359388
Ріпак	156200	11,4	13,1	-1,310	-204622
Овочі	33000	2,4	159,7	-1,223	-40359
Цукровий буряк	500	0,1	219,5	-1,403	-1403
Картопля	37000	2,7	149,9	-1,186	-43882
Кукурудза на силос	2900	0,3	117,0	-0,295	-856
Кормові коренеплоди	1700	0,2	181,5	-1,077	-1831
Однорічні трави (зелена маса)	6200	0,4	75,8	+0,276	+1711
Багаторічні трави (сіно)	28500	2,1	25,4	+0,564	+16074
Всього	1370990	100,0	X	-0,656	-899766

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Одеській області, 2012 рік

Назва сільськогосподарськи х культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнту на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	Всього (гр. 2 x гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	440600	26,3	19,4	-0,312	-137467
Озиме жито	1500	0,1	18,8	-0,045	-68
Ячмінь	369000	22,1	16,2	-0,037	-13653
Овес	8900	0,5	13,6	+0,019	-169
Просо	16700	1,0	8,5	+0,168	+2806
Гречка	2100	0,2	2,8	+0,217	+456
Зернобобові	96600	6,7	17,1	-0,211	-20383
Кукурудза на зерно	177400	10,6	16,9	-0,395	-70073
Соняшник	393700	23,5	12,2	-1,017	-400393
Ріпак	26600	1,6	13,1	-1,310	-24846
Овочі	32700	2,0	144,5	-0,686	-22432
Цукровий буряк	800	0,1	129,8	-0,719	-575
Картопля	37400	2,2	134,2	-0,821	-30705
Кукурудза на силос	26000	1,5	58,3	-0,193	-5018
Кормові коренеплоди	3000	0,3	143,0	-0,586	-1758
Однорічні трави (зелена маса)	5800	0,5	45,8	+0,231	+1400
Багаторічні трави (сіно)	29600	1,8	20,3	+0,935	+27676
Всього	1668400	100,0	X	-0,417	-695202

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Одеській області, 2013 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	505700	28,0	32,3	-0,170	-85969
Озиме жито	1500	0,1	26,5	+0,064	+96
Ячмінь	427100	23,5	25,5	-0,174	-74315
Овес	9400	0,5	15,6	-0,029	-273
Просо	5700	0,3	16,4	+0,159	+906
Гречка	600	0,1	9,8	+0,228	+137
Зернобобові	76200	4,2	31,1	-0,634	-48311
Кукурудза на зерно	169700	9,4	47,5	-0,262	-44461
Соняшник	380500	21,2	20,4	-1,700	-646850
Ріпак	95500	5,3	20,5	-2,050	-195775
Овочі	29400	1,6	139,0	-0,895	-26313
Цукровий буряк	1000	0,2	236,4	-1,350	-1350
Картопля	38100	2,1	133,9	-1,399	-53302
Кукурудза на силос	26100	1,4	58,3	-0,163	-4254
Кормові коренеплоди	3000	0,2	150,4	-0,913	-2739
Однорічні трави (зелена маса)	5800	0,3	45,8	+0,231	1400
Багаторічні трави (сіно)	29600	1,6	20,3	+0,903	+26729
Всього	1804900	100,0	X	-0,653	-1178694

Продовження додатку Б

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Миколаївській області, 1990 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	483700	30,4	39,5	-0,343	-165909
Озиме жито	5700	0,4	29,1	+0,063	+359
Яра пшениця	62700	0,1	37,3	-0,287	-17994
Ячмінь	92100	13,6	29,2	-0,157	-14460
Овес	16100	1,0	18,6	-0,058	-934
Гречка	7300	0,5	10,8	+0,276	+2015
Зернобобові	62800	3,9	13,6	-0,101	-6343
Кукурудза на зерно	16100	2,5	35,1	-1,162	-18708
Соняшник	387100	9,2	15,3	-2,295	-337595
Ріпак	300	0,1	14,5	-1,500	-450
Овочі	19000	1,2	156,0	-1,007	-19133
Цукровий буряк	37100	2,3	266,9	-1,622	-60176
Картопля	23900	1,5	100,2	-0,811	-19383
Кукурудза на силос	220700	13,9	169,4	-0,420	-92694
Кормові коренеплоди	15300	1,0	428,2	-2,748	-42044
Однорічні трави (зелена маса)	159600	33,6	33,6	+0,336	+53626
Багаторічні трави (сіно)	135100	35,9	35,9	+1,545	+208730
Всього	1541100	100,0	X	-0,381	-531093

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Миколаївській області, 2010 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	360300	24,7	28,5	-0,163	-58729
Озиме жито	1200	0,1	18,7	+0,105	+126
Ячмінь	429200	29,4	21,5	-0,071	-30473
Овес	2100	0,2	15,0	-0,019	-40
Просо	6700	0,4	15,0	+0,160	+1072
Гречка	4600	0,3	9,6	+0,267	+1228
Зернобобові	76700	5,3	25,1	-0,399	-30603
Кукурудза на зерно	52500	3,6	43,2	-1,021	-53603
Соняшник	396600	27,1	14,8	-1,233	-489008
Ріпак	72300	4,9	16,7	-1,670	-120741
Овочі	18500	1,3	191,1	-1,222	-22607
Цукровий буряк	500	0,1	391,2	-2,215	-1108
Картопля	19600	1,2	87,1	-0,711	-13936
Кукурудза на силос	1700	0,1	222,0	-0,613	-1042
Кормові коренеплоди	1400	0,1	152,6	-0,901	-1261
Однорічні трави (зелена маса)	2700	0,2	46,8	+0,231	+624
Багаторічні трави (сіно)	14900	1,0	28,1	+0,601	+8955
Всього	1461500	100,0	X	-0,555	-811146

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Миколаївській області, 2011 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	393100	27,1	30,7	-0,197	-77441
Озиме жито	1000	0,1	17,3	+0,111	+111
Ячмінь	378400	26,2	26,0	-0,132	-49949
Овес	3900	0,3	11,3	+0,009	+35
Просо	12700	0,8	8,2	+0,168	+2134
Гречка	8500	0,6	7,3	+0,242	+2057
Зернобобові	25200	1,7	28,4	-0,544	-13709
Кукурудза на зерно	97300	6,7	46,6	-1,075	-104598
Соняшник	382000	26,5	16,6	-1,383	-528306
Ріпак	63400	4,4	13,9	-1,390	-88126
Овочі	19500	1,4	246,7	-1,569	-30596
Цукровий буряк	400	0,1	516,1	-2,392	-9568
Картопля	19200	1,3	111,6	-0,897	-17222
Кукурудза на силос	20700	1,4	125,0	-0,312	-6458
Кормові коренеплоди	1500	0,2	130,0	-0,763	-1145
Однорічні трави (зелена маса)	2100	0,2	45,3	+0,231	+485
Багаторічні трави (сіно)	15200	1,0	25,2	+0,562	+8542
Всього	1444100	100,0	X	-0,633	-913754

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Миколаївській області, 2012 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	243000	17,7	17,3	-0,007	-1701
Озиме жито	1100	0,1	13,4	+0,122	+134
Ячмінь	294700	21,4	16,2	-0,002	-589
Овес	4000	0,3	10,7	+0,020	+80
Просо	21300	1,5	6,7	+0,168	+3578
Гречка	9100	0,2	4,2	+0,217	+1975
Зернобобові	84800	0,1	16,3	-0,193	-16366
Кукурудза на зерно	157400	11,4	24,9	-0,564	-88764
Соняшник	467900	34,0	14,8	-1,233	-576921
Ріпак	11800	0,8	12,5	-1,250	-14750
Овочі	20300	1,5	256,4	-1,629	-33069
Цукровий буряк	1200	0,1	477,1	-2,392	-2870
Картопля	19400	1,4	89,5	-0,729	-14143
Кукурудза на силос	20400	1,5	82,9	-0,254	-5182
Кормові коренеплоди	1600	0,1	181,2	-1,075	-1720
Однорічні трави (зелена маса)	2900	0,2	40,1	+0,231	+670
Багаторічні трави (сіно)	15100	1,1	28,2	+0,634	+9673
Всього	1376000	100,0	X	-0,538	-739965

Продовження додатку Б

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Миколаївській області, 2013 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	401700	26,2	30,1	-0,188	-75520
Озиме жито	500	0,1	19,5	+0,107	+54
Ячмінь	350100	22,8	25,5	-0,124	-43412
Овес	2800	0,1	13,6	-0,016	-45
Просо	11000	0,7	13,3	+0,165	+1815
Гречка	6000	0,4	8,6	+0,267	+1602
Зернобобові	52300	3,4	29,4	-0,588	-30752
Кукурудза на зерно	141800	9,2	51,7	-1,257	-178243
Соняшник	437500	28,5	21,5	-1,813	-793188
Ріпак	50700	3,3	19,2	-1,920	-97344
Овочі	19300	1,3	240,7	-1,532	-29568
Цукровий буряк	2800	0,2	400,0	-2,392	-6697
Картопля	19300	1,3	109,9	-0,883	-17042
Кукурудза на силос	20400	1,4	82,9	-0,244	-4978
Кормові коренеплоди	1600	0,1	184,2	-1,094	-1750
Однорічні трави (зелена маса)	2600	0,2	40,1	+0,231	+601
Багаторічні трави (сіно)	15100	0,8	28,2	+0,603	+9105
Всього	1535500	100,0	X	-0,824	-1265362

Продовження додатку Б

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Херсонській області, 1990 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Озима пшениця	376000	29,0	37,6	-0,278	-10453
Озиме жито	6200	0,5	25,5	+0,073	+453
Яра пшениця	51200	4,0	36,5	-0,732	-37478
Ячмінь	34700	2,7	29,2	-0,487	-16899
Овес	13900	1,1	18,3	-0,053	-737
Гречка	3400	0,3	6,1	+0,059	+201
Зернобобові	39400	3,0	15,0	-0,163	-6422
Кукурудза на зерно	42600	3,3	52,0	-1,241	-52867
Соняшник	109500	31,2	8,7	-2,598	-284481
Ріпак	1800	0,2	13,2	-1,320	-2376
Овочі	22300	1,7	189,6	-1,212	-27028
Цукровий буряк	-	-	-	-	-
Картопля	12200	2,2	116,8	-0,997	-1795
Кукурудза на силос	37000	2,9	119,5	-0,473	-15910
Кормові коренеплоди	1500	1,2	157,3	-1,146	-1719
Однорічні трави (зелена маса)	3900	0,3	87,5	+0,295	+1151
Багаторічні трави (сіно)	87810	6,8	35,2	+1,239	+108797
Всього	1295300	100,0	X	-0,268	-347563

Продовження додатку Б

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Херсонській області, 2010 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	374700	30,1	24,3	-0,048	-17986
Озиме жито	2800	0,3	14,1	-0,126	-353
Ячмінь	259700	20,9	16,3	+0,332	+86220
Овес	2200	0,2	13,2	+0,020	+44
Просо	5900	0,5	14,2	+0,166	+979
Гречка	800	0,1	9,3	+0,263	+210
Зернобобові	85300	6,9	22,1	-0,318	-27125
Кукурудза на зерно	21800	1,8	52,9	-1,263	-27533
Соняшник	294100	23,6	12,3	-1,025	-301453
Ріпак	74000	5,9	15,8	-1,580	-116920
Овочі	43400	3,5	193,9	-1,168	-50691
Цукровий буряк	-	-	-	-	-
Картопля	24100	1,9	103,5	-0,835	-20124
Кукурудза на силос	32100	2,6	121,0	-0,303	-9726
Кормові коренеплоди	1700	0,2	155,5	-0,916	-1557
Однорічні трави (зелена маса)	3700	0,3	82,6	+0,287	+1062
Багаторічні трави (сіно)	14900	1,2	24,7	+0,555	+8270
Всього	1241200	100,0	X	-0,384	-476683

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Херсонській області, 2011 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	444700	34,7	34,7	-0,191	-84938
Озиме жито	2700	0,2	12,3	+0,123	+332
Ячмінь	243900	19,1	27,1	-0,121	-29512
Овес	3700	0,3	11,3	-0,009	-33
Просо	17300	1,4	9,8	+0,168	+2906
Гречка	1000	0,1	8,5	+0,233	+233
Зернобобові	65100	5,1	32,4	-0,625	-40688
Кукурудза на зерно	34700	2,7	52,4	-1,281	-44451
Соняшник	323100	25,2	12,9	-1,075	-347333
Ріпак	48500	3,8	16,4	-1,640	-79540
Овочі	46800	3,7	239,8	-1,341	-62758
Цукровий буряк	-	-	-	-	-
Картопля	24000	1,9	109,7	-0,904	-21696
Кукурудза на силос	1800	0,1	122,0	-0,306	-551
Кормові коренеплоди	1700	0,1	179,6	-1,065	-1811
Однорічні трави (зелена маса)	3900	0,4	73,2	+0,272	+1061
Багаторічні трави (сіно)	15700	1,2	23,1	+0,532	+8352
Всього	1278600	100,0	X	-0,548	-700427

Продовження додатку Б

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Херсонській області, 2012 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	230500	21,3	15,7	-0,028	-6454
Озиме жито	2300	0,2	10,7	+0,021	+48
Ячмінь	218600	20,2	13,3	+0,041	+2963
Овес	3800	0,4	15,1	-0,069	-262
Просо	22600	2,2	5,6	+0,168	+3797
Гречка	1200	0,1	9,6	+0,267	+320
Зернобобові	79300	7,4	18,2	-0,204	-16177
Кукурудза на зерно	60100	5,6	49,6	-1,074	-64547
Соняшник	354700	32,8	8,3	-0,692	-245452
Ріпак	10000	0,1	10,0	-1,000	-1000
Овочі	44800	4,2	287,6	-1,825	-81760
Цукровий буряк	-	-	-	-	-
Картопля	25800	2,5	106,9	-1,499	-38674
Кукурудза на силос	11500	1,0	120,0	-0,269	-3094
Кормові коренеплоди	1800	0,2	208,5	-1,457	-2623
Однорічні трави (зелена маса)	5800	0,5	45,8	+0,231	+1400
Багаторічні трави (сіно)	11500	1,1	34,0	+0,641	+7372
Всього	1093300	100,0	X	-0,406	-444143

Визначення балансу гумусу
при існуючій структурі посівів в Херсонській області, 2013 рік

Назва сільськогосподарських культур	Площа посіву		Урожайність, ц/га	Баланс гумусу, т	
	га	%		на 1 га посіву при заорюванні супутньої продукції та поправочному коефіцієнті на гранулометричний склад ґрунту рівному одиниці	всього (гр. 2 × гр. 5)
1	2	3	4	5	6
Пшениця	432400	34,5	20,2	-0,105	-45402
Озиме жито	2900	0,2	9,4	+0,127	+368
Ячмінь	218900	17,5	15,0	+0,013	+2846
Овес	3500	0,3	10,6	+0,019	+67
Просо	12000	1,0	10,2	+0,160	+1920
Гречка	2000	0,2	7,3	+0,306	+612
Зернобобові	59800	4,8	22,2	-0,320	-19136
Кукурудза на зерно	59600	4,7	63,1	-1,511	-90056
Соняшник	296100	23,6	12,1	-1,008	-298469
Ріпак	58700	4,7	17,0	-1,700	-99790
Овочі	42700	3,4	272,1	-1,764	-75323
Цукровий буряк	-	-	-	-	-
Картопля	27200	2,2	100,1	-1,179	-32069
Кукурудза на силос	11500	0,9	120,0	-0,269	-3094
Кормові коренеплоди	1800	0,1	220,4	-1,381	-2486
Однорічні трави (зелена маса)	13000	1,0	91,3	+0,283	+3679
Багаторічні трави (сіно)	11500	0,9	34,0	+0,641	+7372
Всього	1253600	100,0	X	-0,518	-648961

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амбросов В. Механізми ефективного функціонування агроформуваль / В. Амбросов, Т. Маренич // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 60-66.
2. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації. – Монографія. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
3. Бабміндра Д. Ринок землі: видимі й приховані ризики / Д. Бабміндра, А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1. – С. 9-15.
4. Базилюк Я.Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення. – К.: НІСД, 2002. – С. 6.
5. Балаж Н.Й. Регіональні особливості проблем екологізації сільськогосподарського землекористування (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіонал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuu.gov.ua/ard/2008/08promzrv.zip> / Н.Й. Бажан. – Ужгород, 2009. – 25 с.
6. Баласинович Б. ГМО: виклики сьогодення та досвід правового регулювання / Баласинович Б., Ярошевська Ю. – К.: АОЕФ-Україна, 2010. – 255 с.
7. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник. – Харьков. – Ун-т внутренних дел, 1999. – 528 с.
8. Бахуринська М.М. Державна земельна політика: законодавче забезпечення та основні напрями удосконалення / М.М. Бахуринська // Розвиток наук земельного, екологічного та природоресурсного права. – Збірник наукових праць круглого столу. – 2012. – С. 236-239.
9. Без скасування мораторію на продаж земель сільгосппризначення повноцінний ринок земель не можливий // Земельне право України. – 2011, – № 5. – С. 8-9.
10. Беленький В. Меня социалистический земельный уклад // Вопросы экономики. – 1997. – № 11. – С. 46-59.
11. Белокрылова О.С. Институциональные особенности распределения доходов в переходной экономике // Белокрылова О.С., Вольчик В.В., Мурадов А.А. – Ростов на Дону: Изд-во Рост. ун-та, 2000. – 120 с.

12. Богіра М.С. Землекористування в ринкових умовах: еколого-економічний аспект: монографія / М.С. Богіра. – Львів: Львів. нац. аграр. ун-т, 2008. – 225 с.
13. Бодак І.В. Компонентний аналіз стану продовольчої безпеки країни [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.pdaa.edu.ua/site/sdefaultfiles27.pdf.
14. Бойко Л. Розмір землекористувань сільгоспідприємств у системі чинників ефективності господарювання / Л. Бойко // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 6. – С. 62-64.
15. Бойкова М.В. Салазкин М.Г. Форсайт в Германии // Форсайт. – 2008. – № 1.
16. Брижань І.А. Умови та чинники переходу до моделі сталого розвитку / І.А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – № 1. – 2013. – С. 128-133.
17. Будзак О.С. Організаційно-економічний механізм екологобезпечного використання земель в Україні. Авторефер. ... д.е.н. Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – Київ. – 2013. – С. 11.
18. Букринський Б.В. Природокористування: основи економіко-екологічної теорії: [монографія] / Б.В. Букринський, В.М. Степанов, С. К. Харічков. – Одеса: ШПРЕЕД НАН України, 1999. – 350 с.
19. Бурковський І.Д. Аграрний сектор економіки вимагає покращення його технічного обслуговування / І.Д. Бурковський // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 3. – 2005. – С. 24-29.
20. Бурлака Н.І. Світовий та вітчизняний досвід формування оптимальних розмірів землекористувань в аграрному виробництві / Н.І. Бурлака // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – № 4 (70). – 2012. – С. 72.
21. В'юн В.Г. Организационно-экономический механизм рационального природопользования в сельскохозяйственном производстве. – Днепропетровск: Пороги, 1994. – с. 90.
22. Введение в институциональную экономику: уч. пос. [Текст] / Под ред. Д.С. Львова. – М.: Экономика, 2005. – 639 с.
23. Веденичев П.Ф. Эффективность сельскохозяйственного природопользования / П.Ф. Веденичев, В.М. Трегобчук, Т.А. Козлова, Б.И. Пасхавер, Н.А. Андриенко. – К.: Наукова думка, 1984. – 229 с.
24. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/Децентралізація>

25. Вернадский В.И. Живое вещество. – М.: Наука, 1978. – 358 с.
26. Витренко Н. Пять бомб для уничтожения Украины. Газ. Пред-
рассветные огни. № 27 (498), сентябрь 2011 року.
27. Власов В.І. Продовольча безпека України / В.І. Власов, М.А. Ли-
сак // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 138-141.
28. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема: Монографія /
В.І. Власов. – Інститут світової економіки і міжнародних відносин
НАН України, Інститут аграрної економіки УААН. – К.: 2001. – 506 с.
29. Гайдаєнко О.М. Управління розвитком та формуванням рекреа-
ційних територій. Дис. к.е.н. Спеціальність 08.00.06 – економіка
природокористування та охорони навколишнього середовища. –
Дніпропетровськ. – 2008. – С. 150.
30. Галанець В. Наслідки аграрних реформувань та необхідність
розробки нової державної аграрної політики // Вісник Львівського
державного аграрного університету: Економіка АПК. – Львів: Львів.
держ. агроуніверситет, – 2005. – № 12. – С. 41-47.
31. Галушко В.П. Формування ринку землі в Україні / [В.П. Галушко,
Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко та ін.]. – К.: Урожай, 2002. – 277 с.
32. Ганганов В.М. Стратегічні напрями формування продовольчої
безпеки держави [Електронний ресурс] / В.М. Ганганов // Проб-
леми матеріальної культури. Экономические науки. – С. 163-
165. – Режим доступу: knp109_163-165_library.svpurst.crimea.ua.pdf
33. Ганжуренко І.В. Стратегічні імперативи ефективного розвитку
рибо продуктового комплексу України. Аврорефер. ... к.е.н. Спе-
ціальність 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством. – Херсон, 2014. – С. 13.
34. Гаража О.П. Державне управління землями сільськогосподарсь-
кого призначення у сучасних умовах / О.П. Гаража // Державне
управління та місцеве самоврядування. – № 12. – 2012. – С. 219.
35. Геєць В. Характер перехідних процесів до економік знань /
Валерій Михайлович Геєць // Економіка України. – 2004. – № 4. –
С. 4-14.
36. Геєць В.М. Наука та наукознавство. – 2006. – № 3. – С. 24-28.
37. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. –
Харків: Константа, 2006. – 272 с.
38. Глобалізація і безпека розвитку [Текст] : монографія / М. О. Гон-
чаренко, В. А. Зленко, О. В. Зернецька та ін. ; під заг . ред. О. Г. Біло-
рус. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 450–462.
39. Гнаткович Д.И. Земельный кадастр. Экономика землепользования /
Д.И. Гнаткович. – Львов: Вища школа, 1986. – 136 с.

40. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми: Дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О.І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 420 с.
41. Голос України, № 177 (5927) 17 вересня 2014 року. Виклик і останній шанс.
42. Горбатович С. Німецькому ринку земель понад 200 років ... а ми лише починаємо / С. Горбатович, Г. Шуманн, Г. Генше // Землепорядний вісник. – № 5. – 2007. – с. 49-51.
43. Горлачук В.В. Еколого-економічні проблеми раціонального землекористування Західної України. – Львів, 1996. – 212 с.
44. Горлачук В.В. Земельний менеджмент / В.В. Горлачук, Песчанська І.М., Скороходов В.А. // Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 192 с.
45. Горлачук В.В. Науково-методичні засади управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. – Вісник Львівського державного аграрного університету: Землепорядкування і земельний кадастр. – № 4. – Львів: Львівський державний аграрний університет. – 2001. – С. 167-171.
46. Горлачук В.В. Організаційно-економічні засади управління процесом раціоналізації використання земель в аграрній сфері: монографія / В.В. Горлачук, І.М. Семенчук, О.В. Лазарева. – Миколаїв: Іліон, 2014. – 214 с. С. 165-176.
47. Горлачук В.В. Формування конкурентоспроможності землекористування в регіоні / В.В. Горлачук // Наукові праці. Том 133. Випуск 120. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010 – С. 110-115.
48. Горлачук В.В., В'юн В.Г., Сохнич А.Я. Управління земельними ресурсами: Навч. посібн. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА. – 2002. – С. 41-42.
49. Гостюк М.Т. Про стан аграрного сектору Румунії / М.Т. Гостюк // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 131-134.
50. Гринев Б.В., Гусев В.А. Інноватика. – Харьков: «Институт монокристаллов», 2004. – с. 211-212.
51. Гринько О.В. Стратегічне управління розвитком соціальної інфраструктури сільських територій. Авторефер. ... к.е.н. Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Полтава, 2013. – С. 6.
52. Грицаєнко Г. Інвестиційна привабливість АПК України з позицій іноземних інвесторів / Г. Грицаєнко, Н. Шквиря // Економіка АПК. – 2004. – № 7. – С. 64-66.

53. Гуторов О.І. Напрями формування сталого сільськогосподарського землекористування в умовах трансформації земельних відносин / О.І. Гуторов // Економіка та управління АПК. – Випуск 6 (81). – 2011. – С. 28-32.
54. Гуторов О.І. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації [Електронний ресурс] – О.І. Гуторов. – Глобальні та національні проблеми економіки. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua>
55. Гуцуляк Ю.Г. Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. – Чернівці: Прут, 2002. – 124 с.
56. Данилко В.К. Статистична оцінка стану, використання та охорони земельних ресурсів / В.К. Данилко // Статистика України. – 2007. – № 1. – С. 10-15.
57. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України 19.09.2007 № 1158.
58. Державне агентство земельних ресурсів. – Режим доступу: http://www.dazru.gov.ua/terra/control/uk/publish/printable_article?art_id=131639
59. Державне регулювання економіки // Авт. колектив. – Михасюк І.Р., Мельник А., Крупка М., Залога З. / За ред. І.Р. Михасюка. – Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Підручник. – Друге видання, виправлене і доповнене. – К.: Атіка, Ельга-Н, 2000. – 592 с.
60. Державний комітет України по земельних ресурсах. Державний земельний кадастр України станом на 1.01.1996 року. – Кн. 2. – К.: 1996. – С. 156.
61. Добряк Д.С., Будзяк В.М., Будзяк О.С. Ефективність екологічнобезпечного землекористування в Україні в ринкових умовах / Д.С. Добряк // Економіка України. – № 7(620). – 2013. – С. 84.
62. Довгий Г.І. Засади збереження та відтворення земельних ресурсів України / Г.І. Довгий, К.В. Нечипоренко // Економіка Крима. – 2010. – № 4 (33). – С. 209-212.
63. Дорогунцов С.І. Екосередовище і сучасність. Т. 1. Природне середовище у сучасному вимірі: [монографія] / С.І. Дорогунцов, М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Пастушенко П.П. – К.: Кондор, 2006. – 424 с.
64. Дорош Й.М. Окремі аспекти вдосконалення земельної політики в Україні щодо адміністрування земельних відносин та системи землекористування / Й.М. Дорош // Ефективна економіка. – № 12. – 2013.
65. Дорош О.С. Удосконалення управління земельними ресурсами на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 «економіка природокористування

- і охорони навколишнього середовища» / О.С. Дорош. – Державне підприємство «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою». – Київ, 2004. – 20 с.
66. Другак В.М. Стале землекористування як еколого-економічна складова сталого розвитку суспільства / В.М. Другак // Екологічні науки: науково-практичний журнал. – № 2. – 2010. – С. 106-113.
67. Дуглас Н. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Норт Дуглас; пер. з англ. І. Дзюби. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
68. Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психологический словарь. Справочник. – Минск. – Харвест, М.: АСТ, 2001. – 576 с.
69. Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України: (Матеріал, підготовлений Інститутом економічних досліджень і політичних консультацій до Круглого столу «Вступ України до СОТ: перспективи аграрного сектору») [Електронний ресурс] / Український Центр Міжнародної Інтеграції. – Режим доступу: [http://www.wto.inform.org.ua/attach/agrarna %20polityka %20EU.pdf](http://www.wto.inform.org.ua/attach/agrarna%20polityka%20EU.pdf)
70. Еколого-економічні проблеми довкілля Житомирщини / [В.І. Карпов, С.П. Сіренький, В.К. Данилко та ін.]; під ред. П.П. Михайленка. – Житомир, 2001. – 320 с.
71. Енциклопедичний словник Ф.А. Брокгауза та И.А. Єфрона самоврядування [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.dic.academic.ru/dik.nsf/brokgauz_efron/111833
72. Євдокимов М. Земельна політика держави: осовні проблеми та напрями її формування / М. Євдокимов, О. Кравченко // Землепорядний вісник. – 2006. – № 2. – С. 37-42.
73. Євтушенко М.В. Формування концепції раціонального землекористування як складова реалізації державної земельної політики / М.В. Євтушенко // Комунальне господарство міст. Науково-технічний журнал. – № 102. – 2012. – С. 147.
74. Жмурков В. Рекорд за рекордом. Голос України № 218 (5968) від 12 листопада 2014 року.
75. Завадський Й.С. Менеджмент: Management. – Т. 1. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 543 с.
76. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18 жовтня 2005 року № 2982-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/pls/webproc34id.rtf
77. Закон України «Про продовольчу безпеку України» від 22 грудня 2011 року № 4227-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/pls/webproc34id.rtf

78. Законопроект від 17.02.2014 р. № 4150 «Про деякі заходи щодо посилення ролі територіальних громад в управлінні земельними ресурсами».
79. Збарський В. Фермерське господарство Канади / В. Збарський // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2008. – № 14 (215). – С. 10-16.
80. Земельний кадастр (Зарубіжний досвід). – Землевпорядний вісник. – 2007. – № 2. – С. 16-18.
81. Земельний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, 2002, № 3-4.
82. Земельний кодекс України: Офіц. текст станом на 1 січ. 2002 р. № 2768-III [Державний комітет по земельних ресурсах України] // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 211-212. – (Бібліотека офіційних видань).
83. Земельні банки і фонди – інструменти для розвитку сільських територій // Землевпорядний вісник. – № 3. – 2012. – С. 15.
84. Информационно-географическое обеспечение планирования стратегического развития Крыма / Под ред. Багрова Г.В., Бокова В.А. и др. – Симферополь: Ди Ай Пи. – 2006. – 188 с.
85. Івашина О.Ф. Інституціоналізація економічного розвитку: монографія / О.Ф. Івашина. – Дніпропетровськ: Наука та освіта, 2009. – 284 с.
86. Інформаційні технології в аграрному секторі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com>
87. Казьмір П.Г. Н.С. Стойко та ін. Організація сільськогосподарського використання земель на ландшафтно-екологічній основі / за заг. ред. проф. П.Г. Казьміра. – Львів: СПОЛЮМ, 2009. – 254 с.
88. Калетнік Г.М. Соціально-економічне становище населення та його вплив на формування продовольчої безпеки / Г. Калетнік, Г. Пчелянська // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 36-41.
89. Канінський П.К. Тенденції розвитку фермерства в країнах з ринковою економікою / П.К. Канінський // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 3. – 2005. – С. 8-17.
90. Карпінський Б.А. Макроекономіка: зростання і сталий розвиток: навч. посіб. / Б.А. Карпінський, с. М. Божко, О.Б. Карпінська. – К.: Вид. дім «Професіонал», 2006. – 282 с.
91. Кнорринг В.И. Теория, практика и искусство управления. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА – М., 1999. – 528 с.
92. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку. – Проект ПРООН УКР [Електронний ресурс] / М.І. Кобець /00/005 «Аграрна політика для людського розвитку». – К., трав. 2004 (5) // Режим доступу до журн.: [http:// www.biolan.org.ua](http://www.biolan.org.ua)

93. Ковальова О.В. Програмно-цільовий підхід до управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом / О.В. Ковальова // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 105-109.
94. Ковальський М. Р. Формування нової доктрини управління земельними ресурсами в умовах реформування економіки України [Електронний ресурс] / М. Р. Ковальський // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/>
95. Ковальський М.Р. Удосконалення механізму державного управління земельними ресурсами в Україні: авторефер. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «механізми державного управління» / М.Р. Ковальський. – Київ, 2011. – 20 с.
96. Ковальчук Т. Проблема ефективного землекористування в Україні / Т. Ковальчук, О. Розинка // Банківське право. – 2006. – № 1. – С. 36-46.
97. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я.А. Жаліло, Я.Б. Базилюк, Я.В. Белінська та ін.; За ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
98. Конкурентоспроможність регіонів України: стан і проблеми (Робочі матеріали до Круглого столу 28.05.2008 р.). – К.: Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, 2008. – 56 с. – С. 16. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/additional/analytical_report_NSD99_ukr.pdf.
99. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств: навчальний посібник / [В.В. Горлачук, І.М. Песчанська, А.М. Малачів та ін.] – Миколаїв: Іліон, 2011. – 202 с.
100. Конституція України. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 64 с.
101. Концепція державної регіональної політики. Затверджена указом Президента № 341/2001 від 25 травня 2001 р.
102. Котикова О.І. Перехід сільськогосподарського землекористування до моделі сталого розвитку в Україні – реалії та перспективи. – [Електронний ресурс] / О.І. Котикова // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Випуск 3, т. 1. – 2007. – С. 28-33. – Режим доступу: http://www.mnau.edu.ua/ua/04_04.html
103. Котикова О.І. Показники та індикатори сталого розвитку землекористування / О.І. Котикова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nauka.zinet.info/1/kotykova.php.
104. Котикова О.І. Тенденції вітчизняного землекористування та закономірності переходу його до моделі стійкого розвитку. – [Електронний ресурс] / О.І. Котикова // Вісник аграрної науки Причорно-

- мор'я. – Випуск 3 (42). Том 1. – 2009. – С. 74-78. – Режим доступу: http://www.mnau.edu.ua/ua/04_04.html
105. Кравченко А.В. Ефективність використання земельних ресурсів регіону / А.В. Кравченко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Випуск 3. Т. 1. – 2007. – С. 58.
106. Кредісов А. Менеджмент у контексті розвитку економічної теорії – Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 10.
107. Кременев В.Г., Пазиніч С.М., Пономарьов О.С. Філософія управління. – Підручник. – К.: Знання України, 2007. – 360 с.
108. Кривов В.М. Шлях до сталого землекористування складний, але його необхідно пройти / В.М. Кривов // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 2. – С. 37-39.
109. Куклина И.Р., Ютанов Н.Ю. Форсайт как инструмент управления будущим // Наука. Инновации. Образование. – 2008. – Вып. 5.
110. Курильців Р.М. Механізм формування раціонального використання і охорони земель на регіональному рівні: монографія / Р.М. Курильців. – Львів: Каменяр, 2007. – 155 с.
111. Кучер О. Особливості охорони земель у США / О. Кучер // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1. – С. 53-58.
112. Лавейкін М. Управління земельними ресурсами та реєстрація землі в Україні. – Вісник Львівського державного аграрного університету: Землевпорядкування і земельний кадастр. – № 4. – Львів: Львівський державний аграрний університет. – 2001. – С. 14-19.
113. Лазарева Е.В. Мировой опыт рационализации землепользования – Е.В. Лазарева [Електронний ресурс] // The Caucasus and the world. International Scientific Journal. Кавказ и Мир. Международный научный журнал. Зареєстровано у LEGAL PERSON OF PUBLIC LAW INSTITUTE, № 17, 2014. – Тбілісі, 2014. – с. 57-63. – Режим доступу: www.Iberia.edu.ge
114. Лазарева Е.В. Теоретико-методологические аспекты развития агропромышленного комплекса // Направления повышения стратегической конкурентоспособности аграрного сектора экономики: материалы Международной научно-практической конференции; М-во обр. и науки РФ; ФГБОУ ВПО «Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина»; [отр. ред. А.А. Бурмистрова]. Тамбов: Изд-во ТРОО «Бизнес-Наука-Общество», 2013. – С. 108-111.
115. Лазарева О. В. Методологічні підходи формування механізму інноваційного управління сільськогосподарським землекористуванням / О. В. Лазарева // Економіка. Управління. Інновації. – 2014. – № 2 (12). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2014_2_35.pdf

116. Лазарева О.В. Державна політика у сфері регулювання земельного ринку / О.В. Лазарева // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв, 2008. – Вип. 12. – С. 313-320.
117. Лазарева О.В. Державна політика у сфері регулювання земельного ринку / О.В. Лазарева // Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2008: стратегії України в геополітичному просторі». – Тези доповіді. – Частина 1. – Ялта, Крим. – С. 99-101.
118. Лазарева О.В. Державне управління земельно-ресурсним потенціалом / О.В. Лазарева, А. В. Астремський // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Випуск 237: В 6 т. – Т. 1. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 81-88.
119. Лазарева О.В. Діагностика соціально-економічного стану регіону [Електронний ресурс] / Лазарева О.В. // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 2 (78). – 2014. – С. 65-71. – Режим доступу: [Bhttp://visnyk.mnau.edu.ua/vypusk-2-78-2014](http://visnyk.mnau.edu.ua/vypusk-2-78-2014)
120. Лазарева О.В. Екологічний підхід у землекористуванні як умова сталого розвитку / О.В. Лазарева: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України»], (Дніпропетровськ, 22-24 травня 2008 р.) / М-во освіти і науки України, Національний гірничий університет. – Д.: Національний гірничий університет, 2008 р. – Т.1. – С.226-228.
121. Лазарева О.В. Засади раціонального землекористування в Україні / О.В. Лазарева, А.В. Астремський // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 89.Вип. 76. Економічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 142-145.
122. Лазарева О.В. Інноваційна модель збереження та відтворення родючості ґрунтів / О.В. Лазарева // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 81. – Вип. 68. Екологія: Сучасний стан родючості ґрунтів та шляхи її збереження. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – С. 115-117.
123. Лазарева О.В. Інноваційний розвиток землекористування [Електронний ресурс] / Лазарева О.В. // Інноваційні технології та інтенсифікації розвитку національного виробництва: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції 16-17 жовтня 2014 р. – Тернопіль: Крок, 2014. – С. 248-250. – Режим доступу: <http://econf.at.ua/load/1-1-0-1>.
124. Лазарева О.В. Інституційне забезпечення аграрного виробництва // Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України: матеріали IV всеукр. наук.-практ. конф. 15-16 травн. 2014. Ч. 2. – Тернопіль: Крок, 2014. – С. 114-116.

125. Лазарева О.В. Конвергенція сільськогосподарського землекористування / Лазарева О.В. // Наукові пріоритети розвитку аграрної сфери в умовах глобальних змін: матеріали міжнар. наук-практ. Інтернет-конф. 4-5 грудня 2014 р. – Тернопіль: Крок, 2014. – С. 156-158.
126. Лазарева О.В. Конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування / О.В. Лазарева // Аграрна наука – освіта – виробництво: сучасний стан, проблеми та перспективи інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Миколаївського національного аграрного університету, 12-14 листопада 2014 р., м. Миколаїв / Міністерство аграрної політики та продовольства України; Миколаївський національний аграрний університет. – Миколаїв: МНАУ, 2014. – С. 49-50.
127. Лазарева О.В. Конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування [Електронний ресурс] / Лазарева О.В. // Економіка і регіон. – № 5 (48). – 2014. – С. 90-96. – Режим доступу: www.pntu.edu.ua
128. Лазарева О.В. Конкурентні стратегії розвитку сільськогосподарського землекористування / О.В. Лазарева // Аграрна наука – освіта – виробництво: сучасний стан, проблеми та перспективи інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 30-річчю Миколаївського національного аграрного університету, 12-14 листопада 2014 р., м. Миколаїв / Міністерство аграрної політики та продовольства України; Миколаївський національний аграрний університет. – Миколаїв: МНАУ, 2014. – С. 49-50.
129. Лазарева О.В. Концептуальні засади розвитку управління в аграрному секторі економіки [текст]: «Ольвійський форум – 2012: стратегії України в геополітичному просторі»: тези. – Миколаїв: Видво ЧДУ ім. Петра Могили. – Том 6. – С. 40-41.
130. Лазарева О.В. Концептуальні основи інноваційного розвитку землекористування. – Ефективність бізнесу в умовах трансформаційної економіки [текст]: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, 29-31 травня 2009 р. – Сімферополь: ЦРОНІ, 2009. – С. 94-96.
131. Лазарева О.В. Методологічні аспекти формування інноваційної моделі землекористування [Електронний ресурс] / Лазарева О.В. // Науково-практичний журнал «Збалансоване природокористування». Представлений у міжнародних та науково метричних базах Index Scopus, Research Bible, РИНЦ. – № 2. – 2014. – С. 110-114. – Режим доступу: www.natures.org.ua

132. Лазарева О.В. Методологічні засади стратегії розвитку раціонального землекористування / О.В. Лазарева, А.В. Астремський // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. – Вип. 247: В 6 т. – Т. IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 978-986.
133. Лазарева О.В. Нова парадигма економічної науки в контексті розвитку інноваційної економіки. – Трансформація фінансових відносин в умовах економічної глобалізації: матеріали IV Симпозіуму (10 листопада 2011 року) [Міністерство фінансів України; Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі]. – Харків: ХІФ УДУФМГ, 2011. – С. 31-32.
134. Лазарева О.В. Обґрунтування механізму регулювання земельних відносин. – Моделювання сучасних економічних процесів та інформаційні технології [текст]: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції, 9-10 квітня 2009 року, Том 2. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. – С. 125-128.
135. Лазарева О.В. Обґрунтування стратегії розвитку землекористування // Економіка і управління в умовах глобалізації: матеріали III міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 29 січ. 2014 р. / М-во освіти і науки України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, Ін-т економіки і упр. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2014. – С. 47-49.
136. Лазарева О.В. Організаційно-господарський механізм управління конкурентоспроможністю землекористування / О.В. Лазарева // Вчені записки Університету «Крок» / Університет економіки та права «Крок». – Вип. 1 (1997) – Вип. 32. – Т. 1. – К., 2012. – С. 177-179.
137. Лазарева О.В. Особливості розвитку земельного менеджменту в системі в системі раціонального використання земель. – Лазарева О.В. // Інноваційна економіка. – № 1(50), 2014. – С. 82-86. (зарєєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань (ISSN International Centre, Paris, France) Режим доступу: http://ie.at.ua/IE_2014/InnEco_1-50-2014.pdf
138. Лазарева О.В. Особливості формування конкурентних переваг агропідприємств / О.В. Лазарева // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 3 (54). – 2010. – С. 84-88. Режим доступу: http://www.mnau.edu.ua/ua/04_04.html
139. Лазарева О.В. Принципи, напрями та завдання державної регіональної політики в Україні. – Управління міжнародною конкурентоспроможністю регіонів: механізми, принципи, стратегії [текст]: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції 16-19 жовтня 2012 р. – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 43-46.

140. Лазарева О.В. Пріоритети розвитку сільськогосподарського землекористування в умовах конкурентного середовища // Проблеми формування та реалізації конкурентної політики: Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 вересня 2013 р. – Львів: «АртДрук», 2013. – С. 132-133.
141. Лазарева О.В. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку ефективного землекористування. – Стратегии развития Украины в глобальной среде [текст]: Материалы II международной научно-практической конференции, 7-9 ноября 2008 года, Том I. – Симферополь: ЦРОНИ, 2008. – С. 104-106.
142. Лазарева О.В. Проблеми кадрового забезпечення системи управління земельними ресурсами / О.В. Лазарева // Землеустрій і кадастр. – № 2. – 2009. – С. 72-79.
143. Лазарева О.В. Проблеми підвищення ефективності використання земельних ресурсів [Електронний ресурс] / О.В. Лазарева // Економічний вісник національного гірничого університету. – 2009. – № 3. – С. 81-87. – Режим доступу: Лазарева_гірничий_ir.nmu.org.ua>browsedtype.
144. Лазарева О.В. Проблеми розвитку соціально-економічного стану регіону / О.В. Лазарева // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Аспекти сталого розвитку економіки в умовах ринкових відносин», 24-25 квітня 2014 р. – Умань: ВПЦ «Візаві» (Видавець «Сочінський», 2014. – Ч. 1. – С. 118-120.
145. Лазарева О.В. Продовольча безпека країни [Електронний ресурс] / О.В. Лазарева // Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства: матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конф. 6-7 березня 2014 р. – Тернопіль: Крок, 2014. – С. 204-206. – Режим доступу: www.confriarv.at.ua
146. Лазарева О.В. Реалізація інноваційних особливостей моніторингу довкілля. – Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України [текст]: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 28-30 травня 2009 р., Національний гірничий університет, 2009. – Т. II. – С. 201-203.
147. Лазарева О.В. Регіональна політика: стан, проблеми розвитку на стратегічних засадах / О.В. Лазарева // Наукові праці: науково-методичний журнал. – Вип. 190. Т. 102. Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 140-143.
148. Лазарева О.В. Розвиток екологобезпечного природокористування в регіоні / О.В. Лазарева // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 99. Вип. 86. Економічні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2008. – С. 126-131.

149. Лазарева О.В. Роль аграрного сектора економіки у формуванні продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / Лазарева О.В. // Глобальні та національні проблеми економіки – № 5. – 2015. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua>
150. Лазарева О.В. Стратегічні напрями державного регулювання землекористування. – Проблеми і перспективи інноваційного розвитку економіки України [текст]: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 2-4 черв. 2011 р., Національний гірничий університет, 2011. – Т.1. – С. 175-176.
151. Лазарева О.В. Стратегічні орієнтири розвитку земельної політики України / О.В. Лазарева // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 109. Вип. 96. Економіка. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 91-94.
152. Лазарева О.В. Стратегія розвитку землекористування // Економіка підприємства: сучасні проблеми теорії та практики: Матеріали другої міжнар. наук.-практ. конф., 26-27 вересня 2013 р. – Одеса, Атлант, 2013. – С. 162-164.
153. Лазарева О.В. Теоретико-методологічні аспекти формування і реалізації державної політики розвитку земельних відносин. – Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. – С. 211-215.
154. Лазарева О.В. Теоретико-методологічні засади управління конкурентоспроможністю землекористування. – Збережемо для нащадків: матеріали IV Миколаївських міських екологічних читань. Миколаїв, 28-29 жовтня 2011 р. / Управління з охорони навколишнього природного середовища та благоустрою департаменту житлово-комунального господарства Миколаївської міської ради, Цент екологічної інформації та культури [та ін.]; уклад. І.Б. Чернова. – Миколаїв: СПД Румянцева Г.В., 2011. – С. 55-57.
155. Лазарева О.В. Умови забезпечення конкурентоспроможності ринку землі. – Український журнал Економіст. – № 3 (317) 2013 р. – С. 42-43.
156. Лазарева О.В. Управлінські фактори формування конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування / Лазарева О.В. // Ефективна економіка та менеджмент: теорія і практика [текст]: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 листопада 2014 р. // Національний гірничий університет. У 2-х частинах. – Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Ч. 2. – С. 28-31.
157. Лазарева О.В. Філософія управління сільськогосподарським землекористуванням [Електронний ресурс] / Лазарева О.В. // Екологія і

- природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства: матеріали II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції 19-20 березня 2015 р. – Тернопіль: Крок, 2015. – С. 289-290. – Режим доступу: http://conf.at.ua/publ/konferencija_2015_03_19_20
158. Лазарева О.В. Фінансове забезпечення національної інноваційної системи. – Ольвійський форум – 2013: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі [текст]: Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Том 6. – С. 50-52.
159. Лазарева О.В. Формування інноваційної стратегії землекористування [Електронний ресурс] / Лазарева О.В. // Конкурентно-спроможність та інновації: проблеми науки та інновації. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 14-15 листопада 2014 р. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2014. – С. 161-163. Режим доступу: http://konfecon.com.ua/pages/1/registration_submission_materials.html
160. Лазарева О.В. Формування механізму забезпечення економічної безпеки / О.В. Лазарева // Актуальні проблеми економічного і соціального розвитку регіону: Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. – В 2-х томах. – Т. 2. – Красноармійський індустріальний інститут ДонНТУ, 16 грудня 2011. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2011. – С. 238-240.
161. Лазарева О.В. Формування продовольчої безпеки як пріоритетний напрям розвитку аграрного сектора / О.В. Лазарева // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Випуск 1 (48). – 2009. – С. 87-93. – Режим доступу: http://www.mnau.edu.ua/ua/04_04.html
162. Лазарева О.В. Функції ринку земель у конкурентному середовищі. – Економіка і управління в умовах глобалізації [текст]: Матеріали II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 30 січня 2013 р. – М-во освіти і науки, молоді та спорту України; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського; Ін-т економіки і упр. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. – Том 1. – С. 362-365.
163. Лазарева О.В., Горлачук О.В. Інноваційна модель економіки [текст]: Збірник матеріалів V Міжнародної студентської конференції «Інноваційні ідеї молоді в соціально-економічному розвитку України XXI століття», 14-15 квітня 2011 року. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – Т 1. – С. 96-97.
164. Лазарева О.В. Управління соціально-економічним розвитком регіону. – Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми управління економічним потенціалом регіонів» [текст]: 28 жовтня 2010 р. – Запоріжжя: ЗНУ, 2010. – С. 56-57.

165. Лазарева Олена (Миколаїв, Україна) Перспективи розвитку агропромислового комплексу // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – С. 65-67. – Режим доступу: <http://conferences.neasmo.org.ua/> .
166. Лазарева Олена. Соціальний розвиток сільських територій // Формування стратегії науково-технічного, екологічного і соціально-економічного розвитку суспільства: матеріали II міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 5–6 грудн. 2013 р. – Тернопіль: Крок, 2013. – 294 с. С. 197-199. Режим доступу: http://conftiapv.at.ua/Zbirnyk_tez_Iconf_ter_12_2013.pdf.
167. Лазарева Олена. Умови забезпечення конкурентоспроможності ринку землі [Електронний ресурс] / О. Лазарева // Економіст : науково-практичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 42-43. – Бібліогр. в кінці ст. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com>
168. Літвак О.А. Напрями удосконалення економічних методів стимулювання природоохоронної діяльності / О.А. Літвак // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Випуск 3. – 2012. – С. 97.
169. Мазій Н. Державна політика України у сфері земельних відносин / Н. Мазій // Стратегія реформування системи державного управління на засадах демократичного врядування. Матеріали науково-практичної конференції. – Том 4. – 2007. – С. 41.
170. Майстро С.В. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: [монографія] / С.В. Майстро. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 240 с.
171. Максименко І.А. Екологізація економічної діяльності на етапі постіндустріального розвитку / І.А. Максименко // Збірник наукових праць Державної податкової служби України. Національний університет державної податкової служби України. – № 1. – Ірпінь. – 2012. – С. 46.
172. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 132-139.
173. Мамалюк О.А. Напрямки удосконалення земельного законодавства України / [Електронний ресурс]. – О.А. Мамалюк, М.Д. Бабенко. – Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Випуск 4, 2010. – С. 75-79. – Режим доступу: http://www.mnau.edu.ua/ua/04_04.html
174. Мамиконов А.Г. Основы построения АСУ. – М.: Высшая школа, 1981. – 247 с.

175. Маркс К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2 изд. – 1970. – т. 25. – 907 с.
176. Мартин А. Критерії і механізм визначення переможця земельного конкурсу / А. Мартин, с. Горбатович // Землевпорядний вісник. – № 4. – 2007. – с. 17.
177. Мартин А.Г. Правове регулювання ринку землі в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / А.Г. Мартин // Режим доступу: zsu.org.ua/andrij.../72-2011-01-17-11-27-50
178. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп; [пер. с англ.]. – М.: Прогрес, 1966.
179. Медведєв В.В. Типологія і оцінка небезпечних явищ у ґрунтовому покриві України // Медведєв В.В., Лактіонова Т.М., Греков Л.Д. // Ґрунтознавство. Київ-Дніпропетровськ, Том 5. – 2004. – № 3-4. – С. 13-24.
180. Мельник Л.Л. Наукові засади оптимуму землекористування у сільському господарстві / Л.Л. Мельник, Ю.О. Литвин // Агросвіт. – 2008. – № 6. – С. 22-26.
181. Мельник Л.Л. Соціально-економічні аспекти землеволодіння і землекористування в аграрній сфері економіки / Л.Л. Мельник, В.О. Олексюк // Агросвіт. – 2008. – № 5. – С. 13-18.
182. Менеджмент у землевпорядкуванні. Навч. посібник / За ред. А.М. Третьяка. – К.: ТОВ «ЦЗРУ», 2004. – 344 с.
183. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 8-14.
184. Микитенко І.А. Як працює гектар українських чорноземів / І.А. Микитенко // Землевпорядний вісник. – 2002. – № 4. – С. 30-34.
185. Милосердов В.В. Особенности земельной реформы в Российской Федерации / В.В. Милосердов // Экономика АПК. – 2009. – № 3. – С. 58-64.
186. Моргунов Е.В. Метод «Форсайт» и его роль в управлении технологическим развитием страны: Монография «Проблемы развития рыночной экономики» / Под ред. В.А. Цветкова. – М.: ЦЭМИ РАН, 2011. – С. 97-113.
187. Мостов'як М.І. Досвід країн Центральної та Східної Європи в упровадженні ринку сільськогосподарських земель / М.І. Мостов'як // Стратегічні пріоритети. – № 1 (10). – 2009. – С. 159-166.
188. Напрямки державної політики щодо екологізації національної економіки. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/807/
189. Наші ґрунти бажані, під загрозою й охороною // Пропозиція. – 2010. – № 10. – С. 38-43.

190. Немченко А.Б. Сучасні підходи до забезпечення продовольчої безпеки країни / А.Б. Немченко, Т.Б. Немченко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету Економічні науки. – Вип. 23. – 2013. – С. 401-406.
191. Новаковський Л.Я., Онищенко М.А. Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування: Монографія. – 2-е видання, доповнене. – К.: «Урожай». – 2009. – 274 с.
192. Новини аграрного ринку, травень 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimesnet/noviny-agrorynku.html>
193. Новоторов О.С. Економіка землекористування: теорія, методологія / За наук. ред. академіка НАН України, д.е.н., проф. Б.М. Данилишина / РВПС України НАН України. – К.: ТОВ «ДКС Центр», 2009. – 628 с.
194. Новоторов О.С. Економіко-правові аспекти власності на землю / О.С. Новоторов // Регіональна економіка. – 2008. – № 1. – С. 7-13.
195. Одінцов О.М. Формування інноваційно-інвестиційного механізму агропромислових кластерів / О.М. Одінцов // Інвестиції: практика та досвід. – № 12. – 2012. – С. 11-14.
196. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: 2003. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegov_t_1.txt
197. Окландер Т.О. Форсайт як організаційно-управлінська інновація / Т.О. Окландер // Економічні інновації. – 2011. – Вип. 43. – С. 228-229.
198. Олена Лазарева (Миколаїв, Україна) Перспективи розвитку агропромислового комплексу // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013 р. – С. 65-67. – Режим доступу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>
199. Орленко Я.Ю. Розвиток агропромислової інтеграції в системі продовольчого забезпечення держави / Я.Ю. Орленко // «Ольвійський форум – 2013: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі: тези. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Том 6. – С. 87.
200. Осипов В.М. Роль форсайту в управлінні субрегіонами / В.М. Осипов, І.Л. Парасюк, О.О. Ворожейкін // Економічні інновації. – 2012. – Вип. 47. – С. 197-205.
201. Основні підходи до формування механізмів управління земельними ресурсами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: buklib.net/books/35341
202. Офіційна інформація: 20.06.2012 г. в Рио-де-Жанейро відкрилась Конференція по устійчому розвитку [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: <http://www.un.org>

203. Офіційна інформація: Сельскохозяйственные перспективы ОЭСР-ФАО, 2013-2022 годы: основные положения [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://www.fao.org>
204. Офіційний сайт Департаменту планування і зонування Графства Мериленд Штату Вашингтон. – Режим доступу: http://www.washco-md.net/planning/ag_pres.shtml
205. Павлов О.І. Сталий розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізації них викликів: [монографія] / О.І. Павлов, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин та ін.; За ред. О.І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2012. – 760 с.
206. Павлова В.А. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка та стратегія забезпечення / В.А. Павлова / ДУЕП. – Д.: Вид-во ДУЕП. – 2006. – 276 с.
207. Паленичак О.В. Рациональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / Паленичак О.В. // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 27-33.
208. Панасенко В. Досвід Німеччини у сфері раціонального використання і збереження ґрунтів / В. Панасенко // Землевпорядний вісник. – № 11. – 2012.
209. Панасько Т. Оцінка земельних ділянок сільгосппризначення за міжнародними стандартами або наскільки ми готові застосувати світовий досвід / Т. Панасько // Землевпорядний вісник. – № 1. – 2012. – С. 24-25.
2010. Пашков І.А. Системні основи сталого землекористування в Україні / І.А. Пашков // Вісник Запорізького національного університету: Економічні науки. – № 1(4). – 2009. – С. 149-155.
211. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
212. Полчанов А. Агрострахування як складова продовольчої безпеки держави. – А. Полчанов // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2013. – № 4. – С. 48-57.
213. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова // НАН України. – Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 352 с.
214. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Междунар. отношения, 1993. – С. 35
215. Портер М. Стратегія конкуренції / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. – К.: Основи, 1997. – 390 с.
216. Порядок розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь. – Постанова КМУ від 2 листопада 2011 р. № 1134.

217. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11 лютого 2010 року № 164 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: programa_2014_economy-mk.gov.ua/ocial...Programa.rar
218. Правовое обеспечение рационального использования земли в СССР / Под ред. Н.И. Краснова. – М., Наука, 1969. – С. 30.
219. Прилуцький А.М. Інституційні умови становлення й розвитку аграрного ринку / А.М. Прилуцький // Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – 2012. – С. 283-286.
220. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природних сільськогосподарських регіонах. Постанова КМУ від 11 лютого 2010 р. № 164.
221. Про землеустрій. Закон України від 22.05.2003 № 858-IV // Відомості ВРУ, 2003. – № 36. – ст. 1.
222. Про зонування земель: Проект закону України. Державний комітет України із земельних ресурсів. – Київ, 2008. – С. 11-28.
223. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV [Текст]. – ВВР. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
224. Про національні проекти // Державне агентство з інвестицій та управління національними програмами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/>
225. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529 // Урядовий кур'єр. – 1999. – №230 (8 грудня). – С. 2.
226. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України. Відомості Верховної Ради, 1991. – № 41. – ст. 546.
227. Про плату за землю / Закон України від 03.07.1992 р. № 2535-12 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 38. – Ст. 560. – (Нормативний документ Верховної Ради України. Закон).
228. Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу: [монографія у двох томах] – Т. 1. – К.: ІАЕ, 2000. – 732 с.
229. Програма дій «Порядок денний на XXI століття»: пер. з англ.: – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
230. Програма економічного і соціального розвитку Миколаївської області на 2011-2014 роки «Миколаївщина-2014». – 150 с.
231. Прутська О.О. Органічне сільське господарство в США: реалії та перспективи для України / О.О. Прутська, О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 142-151.

232. Пушак Я.Я. Развитие вітчизняного АПК як інструмент формування продовольчої безпеки держави [Електронний ресурс] / Пушак Я.Я. // Режим доступу: <http://ena.lp.tdu.ua>
233. Радченко А. Рациональное использование земель: понятие и содержание / А. Радченко // Персонал. – 2005. – №8. – С. 92-96.
234. Регіонально-адміністративний менеджмент: Навчальний посібник під ред. д.філос.н., проф. В.Г. Воронкової. – К.: Видавничий дім «Професіонал», Центр учбової літератури, 2010. – 352 с. С. 128-133.
235. Репін К. Досвід розвитку ринку сільськогосподарських земель країн Європи та фактори, що на нього впливають / К. Репін // Землевпорядний вісник. – 2011. – № 7. – С. 26-29.
236. Римская декларация из всемирной продовольственной безопасности [Електронний ресурс] // Режим доступу: ru.wikipedia.org.
237. Развитие держави: пріоритетні напрями земельно-аграрної сфери. – Землевпорядний вісник. – № 6. – 2008. – С. 8
238. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 червня 2014 р. № 591-р [Електронний ресурс]. – «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні».
239. Рослинництво України – 2013. – Статистичний збірник. – За ред. Н.С. Власенко. – Київ. – 2014. – 360 с.
240. Россоха В.В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В.В. Россоха // Трансформація земельних відносин до ринкових умов : Збірник матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін.. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 135.
241. Руденко Л.Г. Роль географії у здійсненні порядку денного XXI століття // Укр. геогр. журн. – 1999. – № 1. – С. 3-9
242. Руденко Л.Г. Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України // Укр. геогр. журн. – 1998. – № 1. – С. 5-12.
243. Русан В.М. Економіко-екологічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування / В.М. Русан // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 31-37.
244. Русан В.М. Теоретико-методологічні аспекти раціонального сільськогосподарського землекористування / В.М. Русан // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 30.
245. Русіна Н.Г. Сутність та поняття сталого аграрного землекористування / Н.Г. Русіна // Збірник наукових праць Державної податкової служби України. Національний університет державної податкової служби України. – № 1. – Ірпінь. – 2012. – С. 63.

246. Саблук П.Т. Продовольча безпека України / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 3-7.
247. Савич В. Ризики запровадження іпотеки сільськогосподарських земель // Регіональна економіка. – 2005. – № 2. – С. 166-167.
248. Свістунов О.С. Шляхи вдосконалення системи страхування в аграрному секторі / О.С. Свістунов // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 2. – С. 100-112.
249. Сен А. Экономическая взаимозависимость и мировая продовольственная проблема / А. Сен // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 2. – С. 8-15.
250. Серков А.Ф. О мерах государственного регулирования оборота земель сельскохозяйственного назначения / А.Ф. Серков // Государственное регулирование развития АПК и земельные отношения в России: сборник по материалам «Круглого стола» в рамках конф. «Ломоносовские чтения»; под ред. С.В. Киселева. – М.: Эконом. Ф-т ТЕИС, 2005. – С. 23-27.
251. Серков А.Ф. О мерах государственного регулирования оборота земель сельскохозяйственного назначения / А.Ф. Серков // Государственное регулирование развития АПК и земельные отношения в России: сборник по материалам «Круглого стола» в рамках конф. «Ломоносовские чтения»; под ред. С.В. Киселева. – М.: Эконом. Ф-т ТЕИС, 2005. – С. 23-27.
252. Сидоренко О. Продовольча безпека України неможлива без державного регулювання АПК / О. Сидоренко // Економіст. – № 6. – 2012.
253. Сидоренко О.І., Бабанін В.В., Морозов О.В. Еколого-агроекономічний моніторинг: Практикум. – Херсон: Гринь Д.С., 2013. – 180 с.
254. Сидорченко Т.Ф. Трансформація земельної політики в сучасних умовах соціально-економічного розвитку // Сидорченко Т.Ф., Криницька О.О. / «Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку. Збірник тез науково-практичної конференції». – Частина I. – 2012. – С. 84.
255. Система зернового фермерства в США та Канаді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agrobiznes.org.ua/node/428>
256. Сіденко С. В. Розвиток систем соціального захисту в умовах глобалізації економіки [Текст] : дис... д-ра екон. наук: 08.05.01 / Сіденко Світлана Володимирівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 1999. – 406 арк. – Бібліогр.: арк. 357-377.
257. Сільське господарство України за 2013 рік. – [ред. Н.С. Влащенко]. – Державна служба статистики України, 2014. – 400 с.

258. Сільське господарство України. Статистичний збірник. – К.: 2014. – С. 82.
259. Словник іншомовних слів (за ред. О.С. Мельничука). – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1974. – 776 с.
260. Современный словарь иностранных слов. – СПб., 1994. – С. 239.
261. Соколов А.В. Форсайт: взгляд в будущее / А.В. Соколов // Форсайт. – 2007. – № 1. – С. 37.
262. Соловій І.П., Мандрик В.О. Інституціональний вимір економіки землекористування: генеза наукової теорії [Електронний ресурс] / І.П. Соловій, В.О. Мандрик // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 103-4. – 2006. – С. 38-43. – Режим доступа: <http://www.donntu.edu.ua/>
263. Соловьев В.П. Конкуренция в условиях инновационной модели развития экономики / Под ред. Б.А. Малицкого. – К.: Феникс, 2006. – С. 117.
264. Сорока М.П. Державне стратегічне планування розвитку регіонів України: теорія, методологія, практика: монографія / М.П. Сорока. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – С. 519 с.
265. Сохнич А.Я. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин. – Львів: НВФ «Українські технології», 2000. – 13 с.
266. Сохнич А.Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки. – Львів: НВФ «Українські технології», 2002. – 252 с.
267. Сохнич А.Я. Проблеми організації екологічнобезпечного землекористування / Сохнич А.Я., Смолярчук М.В. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2010. – С. 60.
268. Спиркин А.Г. Основы философии: Учебник. – М.: Политиздат, 1988. – 592 с.
269. Справочник по почвозащитному земледелию – Под ред. П.Н. Безручко, Л.Я. Мильчевой. – К.: «Урожай». – с. 1990. – С. 248-249.
270. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки та пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
271. Стенограма 4-х річних зборів. Всеукраїнський конгрес вчених економістів-аграрників (Інститут аграрної економіки УААН). – К.: 2002. – С. 145-146.
272. Стеценко О.М. Сутність земельних відносин на сучасному етапі аграрної реформи // О.М. Стеценко / Економіка та держава. – № 4. – 2010. – С. 64-65.
273. Стратегія розвитку України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsaua.org>

274. Стратегічне управління: Навч. посібн. / За ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: Вид-во ПП «Шамрай». – 2003. – 440 с.
275. Стратегія розвитку аграрного сектору на період до 2020 року. Прийнятої розпорядженням КМ України від 17 жовтня 2013 року № 806-р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/pls/webproc34id.rtf
276. Ступень М.Г. Удосконалення раціонального використання земельних ресурсів на іпотечній основі / М.Г. Ступень, Р.Й. Гулько, Н.М. Ступень // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 8. – С. 58-60.
277. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями [Текст]. – Б. Твисс. – М.: Экономика, 1989. – 316 с.
278. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикування, показники // Землевпорядкування. – 2002. – № 2. – С. 13.
279. Ткачук С.А. Управління земельними ресурсами. – ЦСХИ, 1986. – 92 с.
280. Трегобчук В.М. Ресурсно-екологічна складова національної безпеки / В.М. Трегобчук // Економіка України. – 1999. – № 2. – С. 10.
281. Трегобчук В.М. Концептуальні основи сталого та екологічнобезпечного розвитку національного АГК: У кн.: Проблеми сталого розвитку України. – К.: БМТ, 1998. – С. 114.
282. Трегобчук В.М. Продовольча проблема в контексті соціальної безпеки держави. – К.: НАН України, Інститут економіки, 1999. – С. 14.
283. Третяк А. М. Напрями формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи [Електронний ресурс] // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1. – С. 21-33. – Режим доступу: masters.donntu.edu.ua/2009/.../article_3.htm
284. Третяк А.М. Завдання та механізми реалізації державної екологічної земельної політики в сучасних умовах / А.М. Третяк // Екологічні науки – науково-практичний журнал. – № 4. – 2011. – С. 59-67.
285. Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: Монографія. – Львів: СПОЛОМ, 2011. – 520 с.
286. Третяк А.М. Напрями формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи [Текст] / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 1. – С. 21-33.
287. Третяк А.М. Стан та проблеми управління земельними ресурсами / А.М. Третяк // Вісник аграрної науки. – № 8 (580). – 2001. – С. 5.
288. Третяк А.М. Стан та шляхи розвитку земельних відносин і системи землекористування в аграрному комплексі України / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 6. – С. 4-12.

289. Третяк А.М., Дорош О.С. Управління земельними ресурсами. – Навч. посібник. – Київ: ТОВ «ЦЗРУ», 2006. – 462 с.
290. Третяк Н. Інституціональні засади вдосконалення управління земельними ресурсами як економічної функції власності на землю / Н. Третяк // Землевпорядний вісник. – № 9. – 2012. – с. 21.
291. Указ Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії раціональної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> / Офіційний сайт Інтернет-представництва Верховної Ради України.
292. Умершие доктора не лгут. – лекція доктора Уоллока. [Електронний ресурс].
293. Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування / За ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: ІЛІОН, 2004. – 60 с.
294. Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2004. – 400 с.
295. Управління відтворенням і збереженням родючості ґрунту у контексті сталого розвитку природокористування // Горлачук В.В., Даниленко А.С., Янчук В.П. та ін. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2004. – 40 с.
296. Управління земельними ресурсами: принципи і форми різні, мета одна [зарубіжний досвід] // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 2. – С. 14-15.
297. Управління землекористуванням: [підручник] / В.В. Горлачук, О.М. Гаркуша, В.Г. В'юн та ін. – За ред. В.В. Горлачука. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2006. – 376 с.
298. Фатхутдинов Р.А. Стратегический менеджмент [учебное пособие]. – Р.А. Фатхутдинов. – М.: ЗАО «Бизнес-школа», «Интел-Синтез», 1997. – 304 с.
299. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации / Р.А. Фатхутдинов. – М.: Эксмо, 2004. – 544 с.
300. Федоров М.М. Економічне стимулювання суб'єктів господарювання за раціональне використання і охорону земель / М.М. Федоров // 36. наук. пр. Луганського національного аграрного університету. – Луганськ: Вид-во ЛАНУ, 2002. – №19 (31). – С. 200-203.
301. Федулова Л.І. Форсайт: сучасна методологія технологічного прогнозування / Л.І. Федулова // Економіка і прогнозування. – 2008. – № 4. – С. 124–138.

302. Федулова Л.І. Економіка знань: підруч.[для студ. вищ. навч. закл.]. – Любов Іванівна Федулова; НАН України; Інститут економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 600 с.; табл., рис.
303. Философия управления: Социально-гуманитарные проблемы // В.В. Алехин, В.В. Бурева, с. Ф. Поважный и др. – Донецк: ДГАУ, 1999. – 294 с.
304. Филлок Г. Соціально-економічні наслідки монополії: теоретичний і практичний аспекти. – Економіка України. – № 1. – 2008. – С. 30-41.
305. Філософія управління: Підруч. для студ. вищ. навч. закладів / В.Г. Кремень, С.М. Пазніч, О.С. Пономарьов. – К.: Знання України, 2007. – 360 с.
306. Фоменко Л.В. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «економіка сільського господарства і АПК» / Л.В. Фоменко. – Державний агроекологічний університет. – Житомир, 2004. – 20 с.
307. Фостолович В.А. Економічний механізм раціонального використання та охорони земельних ресурсів / В.А. Фостолович, Л.В. Приймак // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Економічні науки. – № 4 (70). – Том 2. – 2012. – С. 212-217.
308. Харьков В.Н. К вопросу о понятии рационального использования земель / Хароков В.Н. // Известия тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – № 1. – 2008. – с. 266-271.
309. Харьков В.Н. Рациональное использование земельных ресурсов: понятие и правовое регулирование / В.Н. Харьков // Государство и право. – 2000. – № 9. – с. 28-37.
310. Хорунжий М.Й. Розробка аграрно-продовольчої доктрини України – імператив часу / М.Й. Хорунжий // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 214-220.
311. Хропот С. Земельна політика потребує змін [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.pravda.com.ua/columns/
312. Цветков В.А. Проблемы развития рыночной экономики. – М.: ЦЭМИ РАН, 2011. – С. 97-113.
313. Чернелевська О.Л. Парадигма продовольчої безпеки / О.Л. Чернелевська // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – № 2 (22). – 2013. – С. 38-42.

314. Чтобы не убывало плодородие земли // В.В. Медведев, Г.Л. Кривоносова, П.И. Кукоба и др.; Под ред. В.В. Медведева. – К.: Урожай, 1989. – С. 61-62.
315. Шарий Г. Складові концепції державного регулювання і розвитку ринку земель / Г. Шарий, Ю. Микитенко, Т. Банна // Землевпорядний вісник. – № 1. – 2007. – с. 16-24.
316. Шашула Л.О. Особливості інституціоналізації еколого-орієнтованого землекористування // Л.О. Шашула // Економіка природокористування і охорони довкілля: Збірник наукових праць / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 233-240.
317. Шашула Л.О. Розвиток земельних відносин в історичній ретроспективі / Л.О. Шашула // Продуктивні сили і регіональна економіка: Зб. наук. праць. – Ч. 2. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – С. 152-161.
318. Шебаніна О.В. Формування та розвиток продовольчого підкомплексу в Україні: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.03 / Шебаніна Олена В'ячеславівна. – Миколаїв, 2007. – 432 с.
319. Шевчук В.Я. Проблеми сталого розвитку України / В.Я. Шевчук. – К.: «БМТ», 2001. – 423 с.
320. Шершун М.Х. Екологічна безпека землекористування в сільському господарстві / М.Х. Шершун // Збірник «Актуальні проблеми теорії і практики менеджменту». – № 3. – 2013. – С. 62-64.
321. Шинкаренко Р.В. Страхування від багатьох ризиків [Електронний ресурс]: / Р.В. Шинкаренко // Програми підтримки страхування фермерів в США. – Режим доступу: http://www.insurance_online.com
322. Шубравська О.В. Ризики розвитку аграрного сектора економіки України в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі / О.В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 2. – С. 88-99.
323. Шубравська О.В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / Шубравська О.В. – Київ: Інститут економіки НАН України, 2002. – 203 с.
324. Шуманн Г. Німецькому ринку земель – понад 200 років... А ми лише починаємо / Г. Шуманн // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 5. – С. 49-51.
325. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры) [Текст] / Й. Шумпетер. – [пер. с нем.]. – М.: Прогресс; 1982. – 231 с.
326. Энгельс Ф. Наброски к критике политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 1. – с. 544-571.
327. Юрченко А. Сучасна земельна політика в Україні: окремі проблеми і шляхи їх усунення / А. Юрченко // Національна безпека і оборона. – № 3. – 2009. – с. 69-72.

328. Юрчишин В.А. Аграрні перетворення в Україні: небезальтернативний погляд на проблему. Інститут аграрної економіки УААН. – Київ. – 1999. – 50 с.
329. Юрчишин В.В. До стратегії соціального та економічного розвитку сільського господарства // Агроінком. – 2003. – № 11. – С. 17-23.
330. Як функціонують кадастрові системи у світі? (За матеріалами зарубіжних видань). – Землепорядний вісник. – 2006. – № 2. – С. 68-71.
331. Яковец Ю.В. Циклы. Кризисы. Прогнозы [Текст] / Ю.В. Яковец. – М.: Наука. – 1999. – 448 с.
332. Янчук В.П. Управління землями з обмеженим режимом землекористування: Монографія. – Миколаїв: Вид-во «Ліон», 2005. – 200 с.
333. Янчук В.П. Управління землями з обмеженим режимом землекористування. Дис. ... к.е.н. спеціальність 08.08.01 – економіка природокористування та охорони навколишнього природного середовища. – Миколаїв, 2004. – С. 26-27.
334. Ben R. Martin. Technology foresight in a rapidly globalization / international Practice in Technology Foresight. – Vienna: UNIDO. – 2002. – p. 12.
335. Christodoulou, Demetrius (1993). The unpromised Land. Agrarian Reform and Conflict Worldwide. – London and New Jersey, Red Books LTD, p. 74-113.
336. Conway G. After the green revolution sustainable agriculture for development / G. Conway, E. Barbera // E.L. – 1990. – P. 6.
337. Danson M., Helinska-Hughes E., Hughes M. The Evolution of Economic Development Agencies: Findings from a Benchmarking Exercise.
338. Definition of decentralization [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.thefreedictionary.com/decentralization>
339. Dunlap R., Catton W. Environmental Sociology: A new Paradigm // The American Sociologist. – 1978. – № 13. – p. 41-49.
340. European Cooperation in Spatial Development // Europe 2000 +. – European Commission (ed.). – Luxembourg, 1995. – P. 146-158. <http://www.minregion.gov.ua>
341. Lermon Z. Land policy and evolving farm structures in transition countries / Zvi Lermon, Csaba Csaki, Gersbon Feder // The World Bank Development Research Group, Rural Development. – 2002. – № 2. – p. 64-66.
342. Lermon Z. Land policy and evolving farm structures in transition countries / Zvi Lermon, Csaba Csaki, Gersbon Feder // The World Bank Development Research Group, Rural Development. – 2002. – № 2. – p. 64-66.
343. Meadows D.H. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project On The Predicament of the Mankind / D. H. Meadows. – New York: Universe Books, 1972. – 205 p.

344. Ms. Birthe Thode Jacobsen. Organic farming and certification / Ms. Birthe Thode Jacobsen.– International Trade Centre UNCTADE WTO. – December 2002. – p. 26.
345. Olena Lazareva Planning of Agricultural Land Utilization. [Електронний ресурс] – Publik policy and economic development. – Scientific and Practical Journal. – Issue 2(6). – 2014. – С. 108-115. – Режим доступу: <http://idu.at.ua/publpol/v6.pdf> (copyright by Adam Mickiewicz University Press Faculty of Political Science and Journalism)
346. Ostrom E. Governing the Commons: The evolution of Institutions for Collective Actions /E. Ostrom. – Cambridge, 1990. – p. 51.
347. Poverty and Hunger, World Bank [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>
348. Richard Grover European Union Accession and Land Tenure Data in Central and Eastern Europe // Shaping the Change XXIII FIG Congress Munich, Germany, October 8-13, 2006.
349. Rocha C. Food Insecurity as Market Failure: A Contribution from Economics / Cecilia Rocha. – Toronto: PhD. School of Nutrition and Centre for Studies in Food Security Ryerson University, 2006. – 17 p.

Наукове видання

**Олена Володимирівна
Лазарева**

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В РЕГІОНІ:
ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА**

Монографія

Комп'ютерна верстка, дизайн обкладинки *А. Іщенко*.
Друк, фальцювально-палітурні роботи *С. Волинець*.

Підп. до друку 19.08.2015 р.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 17,67. Обл.-вид. арк. 15,55.
Тираж 300 пр. Зам. № 4654.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: rector@chdu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.